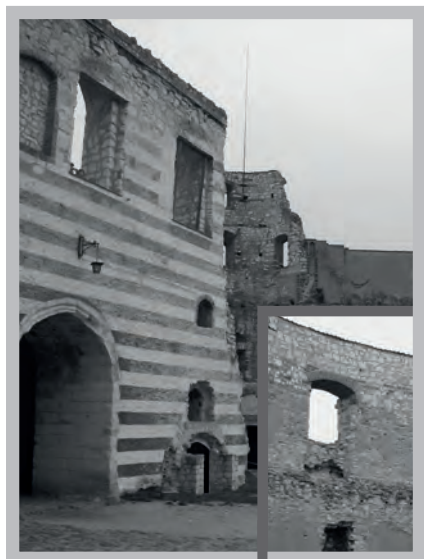

OCHRONA I KONSERWACJA RUIN ZAMKOWYCH – WYBRANE PROBLEMY I PRZYKŁADY

praca zbiorowa pod redakcją
Bogusława Szmygina
Piotra Molskiego

Polski Komitet Narodowy ICOMOS
Politechnika Lubelska
Fundacja Rozwoju Politechniki Lubelskiej

Warszawa – Lublin 2013

Recenzent publikacji:

Prof. nzw. dr hab. inż. arch. Robert Kunkel

Redakcja naukowa:

Bogusław Szmygin

Piotr Molski

Fotografie na okładce:

Beata Klimek

Opracowanie redakcyjne:

Tomasz Piech

Publikacja wydana za zgodą Rektora Politechniki Lubelskiej

© Copyright by Politechnika Lubelska

ISBN: 978-83-63569-28-0

Wydawcy:

Polski Komitet Narodowy

Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków ICOMOS

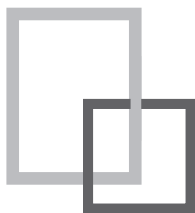
Plac Zamkowy 4, 00-277 Warszawa

Politechnika Lubelska

ul. Nadbystrzycka 38D, 20-618 Lublin

Fundacja Rozwoju Politechniki Lubelskiej

Druk: TOP Agencja Reklamowa Agnieszka Łuczak
www.agencjatom.pl

SPIS TREŚCI

Piotr Molski

Wprowadzenie. Zasady postępowania konserwatorskiego z zamkami w ruinie jako problem badawczy	5
---	---

Część I

Wybrane problemy

Cezary Głuszek

Zamek Rabsztyn – rewaloryzacja ruin. Właściwy kierunek konserwatorskiego i społecznego działania	15
---	----

Marcin Górski

Konserwacja zamków w ruinie a ocena oddziaływania na dziedzictwo (w oparciu o Wskazówki dotyczące Ocen Oddziaływania na Dziedzictwo dla obiektów Światowego Dziedzictwa Kulturowego, ICOMOS, styczeń 2011 r.)	25
---	----

Beata Klimek

Problem konserwacji zapobiegawczej reliktywów detali i dekoracji architektonicznych w zamkach pozostających w trwałej ruinie	35
---	----

Piotr Molski

Cechy kulturowe i czynniki pozakonserwatorskie a postępowanie z zamkami w ruinie. Wnioski	41
--	----

Tomasz Nicer, Maciej Trochonowicz

Ocena nośności zamkowych konstrukcji murowanych na wybranych przykładach	49
--	----

Maciej Trochonowicz

Zabezpieczenie koron murów – analiza wybranych przykładów	61
---	----

Część II

Wybrane przykłady

Cezary Głuszek

Zagadnienie współczesnych uwarunkowań pozakonserwatorskich ochrony i zagospodarowania zabytkowych ruin – wybrane przykłady zamków	75
--	----

Beata Klimek

Zamek w Janowcu nad Wisłą – fazy budowy, przeprowadzone prace i ocena stanu technicznego poszczególnych części zamku	89
--	----

Beata Klimek, Łukasz Turowski

Zamek w Ćmielowie – historia, dokumentacja i ocena stanu technicznego.....	103
--	-----

Beata Klimek, Dorota Miernicka

Zamek w Liwie – historia, fazy budowy i ocena stanu technicznego.....	117
---	-----

Maria L. Lewicka

Problemy ochrony konserwatorskiej zespołu wieloelementowego Zamku w Ćmielowie	129
---	-----

Paweł Mietlicki

Ruiny zamku w Rabsztynie w kontekście problematyki technicznej i konserwatorskiej.....	143
--	-----

Marek Krysiński, Maciej Trochonowicz

Zamek w Bobrownikach – problematyka techniczna i konserwatorska.....	159
--	-----

Jarosław Kołodziejczyk, Maciej Trochonowicz

Zamek Toruń-Dybów – analiza dokumentacji i ocena stanu technicznego	173
---	-----

Notki biograficzne	183
--------------------------	-----

Załączniki

Załącznik 1. Zasób zamków w Polsce (do 1530 r.) KARTA SKŁADANA.....	186
---	-----

Załącznik 2. Karta Zamku w Ruinie. A. Dane ogólne, cechy kulturowe, czynniki pozakonserwatorskie	187
--	-----

Załącznik 3. Karta Zamku w Ruinie. B. Oceny stanu technicznego oraz rozwiązań technicznych	191
--	-----

Załącznik 4. Karta Ochrony Historycznych Ruin.....	236
--	-----

WPROWADZENIE. ZASADY POSTĘPOWANIA KONSERWATORSKIEGO Z ZAMKAMI W RUINIE JAKO PROBLEM BADAWCZY

Piotr Molski

W ostatnim trzydziestoleciu nastąpiły istotne przewartościowania w ochronie zabytków. Powiększyły się i powiększają zasoby kulturowego dziedzictwa i ich zróżnicowanie. Wraz z transformacją ustrojową i przekształceniami społeczno-gospodarczymi zasadniczym zmianom uległa struktura własnościowa zabytkowych nieruchomości, zasady finansowania ochrony przypisujące obowiązek utrzymania obiektów zabytkowych ich właścicielom i związane z tym prawa właścicieli do decydowania o formach użytkowania zabytkowych nieruchomości. Zmieniają się też oczekiwania społeczności i samorządów lokalnych dotyczące ochrony i sposobów wykorzystania zabytkowych obiektów.

Przewartościowania te tworzą potrzebę dostosowania systemu ochrony do nowych zjawisk we wszystkich obszarach, w tym również w interpretacji teorii konserwatorskiej. Niezbędne jest uszczegółowienie i zróżnicowanie zasad postępowania konserwatorskiego w odniesieniu do zabytków o różnych wartościach, cechach własnych i uwarunkowaniach ochrony, co prowadzić powinno do formułowania strategii ochrony poszczególnych grup zabytków wyodrębnionych w krajowym ich zasobie oraz rezygnacji z uniwersalnych reguł konserwatorskich na rzecz ich dostosowania do zróżnicowanych wartości.

Zmiany własnościowe wiążą się ze wzmożoną adaptacją zabytków architektury do nowych funkcji i presją inwestycyjną ukierunkowaną na zagospodarowanie obiektów i terenów zabytkowych. Utylitarne traktowanie zabytków tworzy zagrożenia dla ich przetrwania, ale równocześnie sprzyja ich konserwacji i bieżącemu utrzymaniu.

Tendencje te nie omijają zamków w ruinie. Dotychczas niezagospodarowane – podlegają przekształceniom prowadzącym do utraty autentyzmu i wartości zabytkowych. Rozwój samorządności lokalnej i prywatyzacja zabytkowych nieruchomości potęgują dążenia właścicieli do odtwarzania kubatur zamkowych i ich zagospodarowania lub wprowadzania do zabytkowych struktur nowych uzupełnień zaspakajających potrzeby użytkowe.

Ochrona ruin i metody postępowania były i są przedmiotem dyskusji w europejskich środowiskach konserwatorskich od drugiej połowy XIX wieku, a podstawy współczesnych poglądów na ten temat sformułowane zostały na początku XX wieku. Zasady ochrony ruin nie są zatem – jak twierdzą niektórzy – przejawem autokratycznych pomysłów urzędów konserwatorskich, a efektem wieloletnich przemyśleń i ewolucji konserwatorskiej teorii. Rodzące się głównie w kręgach pozakonserwatorskich tezy o słuszności rekonstrukcji czy błędnie rozumianej restauracji – a właściwie budowy nowych zamków na ich historycznych ruinach jako wkładzie polskiej myśli do światowego konserwatorstwa, są z gruntu fałszywe i powinny być jednoznacznie odrzucone. Tych skrajnych tendencji nie można lekceważyć, tym bardziej, że w kilku znanych przypadkach¹ zostały one wdrożone w życie, co potwierdza kryzys w ochronie dziedzictwa w Polsce. Kryzys ten pogłębia się wobec uniwersalizmu zasad ochrony zabytków, przemian systemowych, a szczególnie wobec liberalizacji i deregulacji dotychczasowych norm prawnych.

¹ Np. zamki w Tropsztynie, Bobolicach, Tykocinie

Wcześniejsze prace badawcze i ewidencyjne wykazały, że zasób zamków w Polsce liczy ok. 400 obiektów zachowanych w różnym stopniu. W zasobie tym ok. 200 obiektów, datowanych jest przed końcem XV wieku. Podstawową dla badań i studiów porównawczych literaturą dotyczącą zachowanych w Polsce zamków są prace: B. Guerqin, *Zamki w Polsce*, Warszawa, 1984 oraz L. Kajzer, S. Kołodziejski, J. Salm, *Leksykon zamków w Polsce*, Warszawa 2001. Prace te są, dla badań zamków podstawowym materiałem wyjściowym, aichuzupełnieniem jest rejestr zabytków. Wiedza o dzisiejszym stanie i problematyce ochrony zamków w ruinie wymaga weryfikacji i uzupełnienia. Brak ujednoliconych kryteriów służących opisowi cech i analizie wartości zamków sprawił, że wprowadzane do rejestru zabytków na przestrzeni dziesięcioleci dane były zróżnicowane w swojej treści i interpretacji. Stąd też zawarte w rejestrze informacje są dalece niekompletne wobec potrzeb i nie tworzą spójnej podstawy dla formułowania właściwych zamkom metod i kompleksowej strategii ochrony zamkowego zasobu. Niezbędna jest zatem identyfikacja aktualnych cech zamków i uwarunkowań istotnych z punktu widzenia zasad postępowania konserwatorskiego jako podstawy formułowania programów ochrony.

W latach 2010 – 2012 zespół pracowników Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej i Wydziału Budownictwa i Architektury Politechniki Lubelskiej² prowadził badania uwarunkowań ochrony ruin zamkowych i metod postępowania konserwatorskiego z ich zasobem. Realizowany projekt badawczy „Zamki w ruinie – zasady postępowania konserwatorskiego” wpisywał się w toczącą się od kilku lat dyskusję wokół zmian w systemie ochrony zabytków i podejściu do ochrony kulturowego dziedzictwa zainicjowaną na Kongresie Konserwatorów Polskich w październiku 2005 roku³. Ruiny i częściowo zachowane zamki były przedmiotem prac kolegium d.s. zamków średniowiecznych istniejącego przy Krajowym Ośrodku Badań i Dokumentacji Zabytków w latach 2007- 2010. Postępowanie wobec historycznych ruin było przedmiotem cyklu ogólnopolskich i międzynarodowych konferencji (organizowanych przy udziale autorów projektu) oraz pokonferencyjnych publikacji⁴.

Dorobkiem jednej z nich – międzynarodowej konferencji „Zamki, grody, ruiny”, która odbyła się w 2009 roku w Ciechanowcu był wstępny dokument pt. *Zasady ochrony ruin historycznych* z wnioskiem realizacji projektu badawczego obejmującego ruiny zamków średniowiecznych, który ugruntowałby podstawy dla ostatecznego sformułowania Karty Ochrony Historycznych Ruin. Projekt „Zamki w ruinie – zasady postępowania konserwatorskiego” był realizacją tego postulatu. We wrześniu 2012 roku, w Krakowie odbyła się ogólnopolska konferencja pod hasłem identycznym jak tytuł projektu badawczego – sumująca dotychczasowe prace. Uczestnicy tego spotkania zarekomendowali do uchwalenia

² Projekt badawczy zrealizowany przez zespół: prof. nzw. dr hab. arch. Piotr Molski (kier. projektu), dr arch. Cezary Głuszek, dr arch. Maria L. Lewicka, dr arch. Marcin Górski, mgr inż. arch. Katarzyna Kołodziej -w I etapie (Zakład Konserwacji Zabytków Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej) oraz: dr hab.inż. Bogusław Szymgin prof. PL, mgr inż. Beata Klimek, mgr inż. Tomasz Nicer, dr inż. Maciej Trochonowicz (Katedra Konserwacji Zabytków Wydziału Budownictwa i Architektury Politechniki Lubelskiej).

³ Stanowiska środowisk konserwatorskich opublikowane zostały w wydawnictwie: *Kongres konserwatorów polskich*, Warszawa 2005

⁴ „Ruiny żywe” – Janowiec 2005, konferencja ogólnopolska, patron merytoryczny: Muzeum Nadwiślańskie w Kazimierzu Dolnym; „Trwała ruina – problemy utrzymania i adaptacji” – Lublin 2006, patroni merytoryczni: Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, Muzeum Nadwiślańskie w Kazimierzu Dolnym, Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Politechnika Lubelska; „Zabytki architektury obronnej – ochrona, zagospodarowanie, zarządzanie” – Srebrna Góra 2006, konferencja ogólnopolska, patron merytoryczny: PKN ICOMOS; „Ochrona zabytków architektury obronnej – teoria a praktyka” – Działdowo 2007, konferencja ogólnopolska, patroni merytoryczni: Zakład Konserwacji Zabytków Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej, PKN ICOMOS; „Ruiny zabytków sakralnych – ochrona i adaptacja do nowych funkcji” – Gubin 2008, konferencja międzynarodowa, patron merytoryczny: PKN ICOMOS; „Zamki, grody, ruiny – waloryzacja i ochrona” – Ciechanowiec 2009, konferencja międzynarodowa, patron merytoryczny: PKN ICOMOS przy współudziale Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków.

Polskiemu Komitetowi Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków ICOMOS ostateczną treść Karty, która została przyjęta przez Walne Zgromadzenie Polskiego Komitetu w grudniu 2012 roku, na Zamku Królewskim w Warszawie.

Zarówno wnioski z kolejnych konferencji jak i z prac kolegium d.s. zamków średniowiecznych potwierdziły potrzebę opracowania modelu analiz zamków w ruinie i współzależności pomiędzy ich cechami, uwarunkowaniami ochrony a zasadami postępowania konserwatorskiego.

Przedmiotem badań przeprowadzonych w latach 2010-2012 przez zespół pracowników Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej i Wydziału Budownictwa i Architektury Politechniki Lubelskiej były ruiny zamków i zamki częściowo zachowane. Włączenie do projektu zamków, w których część zachowana jest (lub odtworzona) w postaci kubaturowej a część pozostaje w ruinie miało na celu pozostawienie marginesu badawczego dla obiektów w stanie pośrednim (pomiędzy ruiną a zamkami zachowanymi)⁵. Całą tą grupę obiektów nazwano w projekcie „zamkami w ruinie”. Badaniami nie objęte zostały zatem relikty⁶ zamków oraz zamki integralne (kubaturowe), zaadaptowane do nowych funkcji, o przesądzonym sposobie zagospodarowania i zachowane. W odróżnieniu od takich obiektów – zamki w ruinie są szczególnie zagrożone, wymagają pilnego zabezpieczenia i wdrożenia, zgodnych z wymogami konserwatorskimi, programów ochrony i zagospodarowania. Kluczowymi czynnikami w formułowaniu takich, konserwatorskich programów ochrony i zagospodarowania są cechy własne zamków istotne z punktu widzenia metod postępowania oraz uwarunkowania pozakonserwatorskie. Postulowana rezygnacja z równoważnego traktowania wszystkich zabytków na rzecz dostosowania zakresu i form ochrony do specyfiki zasobów oznacza, że czynniki te, po ich szczegółowej identyfikacji, powinny służyć jako kryteria wyodrębniające typy budowli, dla których można określić zróżnicowane sposoby postępowania, w tym również granice dopuszczalnych ingerencji w zabytkowe struktury.

Celem projektu było opracowanie, opartego o badania kilkunastu zamków reprezentatywnych, modelu analiz cech własnych i uwarunkowań ochrony, które należy uwzględnić przy formułowaniu zasad postępowania i wskazanie typów uwarunkowań decydujących nie tylko o dopuszczalnych i koniecznych ingerencjach ujmowanych w kategoriach konserwacji, restauracji i współczesnych uzupełnień, ale też w sferze szeroko pojmowanego zarządzania z uwzględnieniem regulacji prawnych i planowania przestrzennego.

W dwuletnim cyklu realizacji projektu wyodrębniono osiem etapów:

- I Zebranie i opracowanie materiałów wyjściowych niezbędnych do realizacji projektu w oparciu o bibliografię i bazy danych służb konserwatorskich. Przegląd zasobu zamków w Polsce. Określenie wyodrębniającego się typologicznie zasobu zamków jako przedmiotu badań. Wybór kilkunastu obiektów do badań szczegółowych.
- II Zebranie i opracowanie danych dotyczących obiektów wybranych do badań szczegółowych (obejmujących m.in.: wartości zabytkowe, oceny stopnia udokumentowania pierwotnej formy zamku i jej przekształceń, opracowania inwentaryzacyjne i konserwatorsko-projektowe, przeprowadzone prace konserwatorskie i adaptacyjno-modernizacyjne, wydane decyzje i uzgodnienia konserwatorskie itp.) – kwerendy biblioteczno-dokumentacyjne.
- III Opracowanie hipotezy cech własnych i uwarunkowań pozakonserwatorskich istotnych w formułowaniu zasad postępowania z zamkami w ruinie oraz kryteriów ich oceny.
- IV Badania terenowe cech wybranych obiektów i uwarunkowań istotnych dla postępowania konserwatorskiego, identyfikacja i ocena. Opracowanie i wykonanie dokumentacji wykonanych badań.

⁵ Por. Szmygin B., *Ochrona ruin historycznych w Polsce – próba podsumowania współczesnych problemów*, w: *Zamki, grody, ruiny*, Warszawa-Białystok, 2009, s. 15.

⁶ Zachowane fragmenty murów poniżej poziomu terenu (niewidoczne w otwartym krajobrazie).

- V Weryfikacja i ostateczna identyfikacja czynników (cech i uwarunkowań) istotnych dla postępowania konserwatorskiego i kryteriów ich oceny z uwzględnieniem zebranych danych o obiektach i wyników badań terenowych.
- VI Analiza współzależności pomiędzy istotnymi czynnikami a koniecznymi i dopuszczalnymi ingerencjami w zabytkowe struktury i ich otoczenie.
- VII Opracowanie modelu analiz zamków w ruinie.
- VIII Upowszechnienie wyników badań. Konferencja ogólnopolska.

Podstawą warsztatu naukowego zastosowanego w projekcie są wieloletnie doświadczenia badawcze Zakładu Konserwacji Zabytków Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej oraz Katedry Konserwacji Zabytków Wydziału Budownictwa i Architektury Politechniki Lubelskiej. W kolejnych etapach pracy zastosowano metody badawcze:

- określenie problemu i pytań badawczych,
- analiza literatury przedmiotu i materiałów źródłowych – w odniesieniu do określonego zasobu i celów badawczych,
- oceny porównawcze zasobu umożliwiające wyodrębnienie grup typologicznych zamków w ruinie jako podstawy wyłonienia obiektów reprezentatywnych do badań szczegółowych,
- empiryczne badania terenowe wybranych zamków w ruinie,
- analizy porównawcze stanu, cech i uwarunkowań ochrony reprezentatywnego zasobu zamków w ruinie,
- analizy korelacyjne pomiędzy cechami własnymi i uwarunkowaniami ochrony zamków a zasadami postępowania konserwatorskiego.

W pierwszym etapie dokonano przeglądu charakterystyk zasobów krajowych w wykonanych wcześniej pracach studialnych i publikacjach oraz zestawienia potencjalnych kryteriów oceny tych zasobów – w tym m.in.: pochodzenia zamków (fundatorzy), czasu budowy i radykalnych przebudów, cech funkcjonalnych zamków, typu lokalizacji, typu planu/założenia – struktury planistycznej, morfologii struktury budowlanej, materiału budowlanego. Przeprowadzono kwerendy: bibliograficzną i dokumentacyjną (bazy danych służb konserwatorskich) odnoszące się do zasobu zamków w Polsce. Podstawę wyjściową prac stanowiły: zestawienie ponad czterystu pozycji bibliograficznych związanych z przedmiotem opracowania oraz zbiory obiektów objętych ochroną prawną umieszczone na oficjalnych stronach www.wojewodzkie.pl urzędów ochrony zabytków i ówczesnego, Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków⁷ oraz materiały robocze z prac kolegium d.s. zamków przy KOBiDZ. Materiałem pomocniczym były strony internetowe o tematyce „zamkowej”⁸. Portale te mają charakter niekomercyjnych, popularizatorskich serwisów turystycznych z bogatym zasobem materiałów fotograficznych. Istotnym źródłem informacji topograficznych były także portale i wyszukiwarki internetowe⁹ udostępniające dane i usługi geoprzestrzenne na bazie ortofotomap¹⁰ lotniczych i satelitarnych.

Podstawę selekcji zasobu jako przedmiotu dalszych badań stanowił zbiór 421 obiektów wpisanych do rejestru zabytków w oparciu o szeroko pojęte hasło „zamek” stanowiących podstawę prac kolegium d/s zamków średniowiecznych przy KOBiDZ. Metody selekcji zostały dostosowane do ogólnego charak-

⁷ Od 1.01.2011 r. – Narodowy Instytut Dziedzictwa.

⁸ W tym: <http://zamki.net.pl/>; <http://zamki.res.pl/>; <http://www.zamkipolskie.com/>; <http://www.zamki.pl/>.

⁹ Między innymi: <http://maps.google.pl/>; <http://www.zumi.pl/>; <http://geoportal.gov.pl/>.

¹⁰ Ortofotomapa – mapa, której treść przedstawiona jest obrazem fotograficznym (zwykle zdjęcia lotnicze lub satelitarne powierzchni ziemskiej) przetworzonym metodą różniczkową oraz przedstawiona w nawiązaniu do układu współrzędnych przyjętego odwzorowania kartograficznego, inaczej zespół przetworzonych zdjęć lotniczych, dopasowanych do jednolitej skali i wpasowanych na punkty osnowy geodezyjnej.

teru dostępnych informacji. Z grupy badanych obiektów wyłączono zamki odbudowane lub przebudowane po zniszczeniach wojennych, pożarach itp. po roku 1530 i o zmienionym charakterze obronnym na np. rezydencjonalny. Przedmiotem badań były zatem ruiny zamków i zamki częściowo zachowane powstałe w okresie od XII wieku do 1530 roku na obszarze kraju, we współczesnych granicach Polski, o zachowanej z tego okresu substancji budowlanej. Zamki wznoszone w przyjętym przedziale czasowym reprezentują pierwotną logikę i ideę zamku średniowiecznego. Zamki państwowe z k. XIII i XIV w. i prywatne XIV-XV w. włączone w państwowy system obrony kraju i szlaków komunikacyjnych mają formy definiowane potrzebami obronnymi i ekonomicznymi (niezbędnym nakładem finansowym dla uzyskania oczekiwanej po zamku – funkcjonalności). Przyjęta cezura czasowa uwzględnia podziały typologiczno-czasowe określone we wcześniejszych pracach badawczych (Gerquin, Rozpędowski)¹¹.

Przeprowadzona selekcja pozwoliła na wyodrębnienie grup zamków, które zostały zarejestrowane na mapie Polski. Obiekty naniesiono na podkład w skali 1:500 000 udostępniony w postaci rastrowej do celów naukowych przez Centralny Ośrodek Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej Głównego Urzędu Geodezji i Kartografii. Uzyskany materiał kartograficzny obejmuje następujące warstwy: jednostki administracyjne, osadnictwo i obiekty antropogeniczne, hydrografia, transport, pokrycie terenu, obszary i obiekty chronione, nazwy geograficzne, rzeźba terenu (warstwy lub NMT)¹².

Drugim podkładem tematycznym, na którym przedstawiono zasób zamkowy jest Mapa Geologiczna Polski opracowana także w skali 1:500 000 w 2006 roku, na zlecenie Ministra Środowiska, na podstawie opublikowanych i niepublikowanych arkuszy szczegółowych mapy geologicznej Polski w skali 1:50 000 oraz mapy geologicznej Polski w skali 1:200 000 wg stanu na dzień 1.06.2005 roku.

Na podkładzie topograficznym naniesiono trzy grupy zamków wg kryterium stopnia zachowania (ruina zamku, zamek częściowo zachowany, obiekty kubaturowe – integralne). Obiekty integralne nie będące przedmiotem opracowania spełniają rolę porównawczą, pozwalając na proporcjonalne zestawienie obiektów zachowanych dobrze w stosunku do tych o mniejszym stopniu integralności. Niemal dwukrotnie wyższa liczba obiektów znajdujących się w różnym stopniu ruiny ukazuje skalę problemu jakim jest postępowanie konserwatorskie wobec zamków w ruinie. Na podkładzie „geologicznym” naniesione zostały jedynie ruiny i zamki częściowo zachowane jako zasób podlegający dalszym badaniom. Informacje zawarte na podkładzie stanowiły pomocne narzędzie przy gromadzeniu informacji dotyczących podłoża posadowienia a także częściowo pierwotnego budulca analizowanych zamków. Na mapach wprowadzono zestawienia obiektów w postaci tabelarycznej z podziałem na województwa i podstawowymi danymi lokalizacyjnymi.

Ze względu na wielkość map podkładowych w skali 1:500 000 mieszczących się w obrysie prostokąta 130 na 140 cm zdecydowano o wykonaniu plansz w skali 1:1 200 000.

W efekcie dokonanego przeglądu wyodrębniono 124 zamki spełniające kryteria zasobu przyjętego w założeniach projektu jako przedmiot badań, obejmującego zamki zachowane częściowo i ich ruiny (zamki w ruinie). Wyodrębniony zasób objął 24 obiekty zachowane częściowo i 100 ruin (zał. 1). Zmierzając do wyboru spośród 124 zamków – grupy kilkunastu reprezentatywnych obiektów do badań

¹¹ Zamki wznoszone po 1530 roku mają cechy nowożytnie z dominacją kompozycyjnych cech pałacowych i geometrii rozbudowywanych umocnień ziemnych fortec; ulegają zmianie formy i techniki budowlane (przy jeszcze zachowywanej ciągłości tradycji średniowiecznej); w konserwatorskiej analizie badawczej brane były pod uwagę wszystkie zachowane formy ewolucyjne zamku – jednak pod warunkiem, że są to formy powstałe w efekcie modernizacji średniowiecznego zamku, poprzez przebudowę i rozbudowę domu mieszkalnego oraz modernizację fortyfikacji (rozbudowa lub wymiana) poprzez przebudowę systemów (w postępie chronologicznym): ścianowy, wieżowy, basztowy, bastejowy, bastionowy i in.

¹² MT – Numeryczny Model Terenu – jest numeryczną, dyskretną (punktową) reprezentacją wysokości topograficznej powierzchni terenu, wraz z algorytmem interpolacyjnym umożliwiającym odtworzenie jej kształtu w określonym obszarze (Z. Kurczyński, R. Preuss, 2000).

szczegółowych przyjęto metodę dwustopniowej typologii zamków stanowiących przedmiot badań. Przeprowadzono podział 124 zamków na grupy typologiczne przyjmując kryteria uznane jako potencjalnie istotne z punktu widzenia różnicowania zasad postępowania konserwatorskiego: wartości szczególne; stopień zachowania (ruina, częściowy); rodzaje struktury planistycznej (jednoelementowa, sprzężona z obwarowaniami miejskimi, złożona); morfologia struktury budowlanej (jednorodna, na zrębie grodu, przekształcona); położenie (wyżynne, wyżynne górskie, nizinne, skarpowe, szczególne); rodzaj podłoża posadowienia: kamień (piaskowiec, wapień, inny), grunt; materiał fundamentów i murów; wilgotność podłoża. Zestawiając zamki, oznaczając cechy każdego z zamków wg przyjętych kryteriów i korelując te cechy wyodrębniono 10, syntetycznie opisanych, grup typologicznych. Biorąc pod uwagę zróżnicowane cechy obiektów i występowanie tych cech w poszczególnych grupach typologicznych wyodrębniono w każdej z nich jeden lub dwa zamki w ruinie do badań szczegółowych – łącznie 12: Bobrowniki, Ćmielów, Iłża, Janowiec, Kazimierz Dolny, Liw, Mokro Górne, Rabsztyn, Radziki Duże, Rytro, Tarnów (Tarnowiec), Toruń (Dybów).

W drugim etapie badawczym przeprowadzono szczegółową kwerendę bibliograficzną, archiwalną i dokumentacyjną (z uwzględnieniem materiałów zgromadzonych w wojewódzkich urzędach ochrony zabytków i ich delegaturach) dotyczącą obiektów wybranych do badań szczegółowych. Kwerenda koncentrowała się na informacjach i danych w zakresie: wartości zabytkowych; stopnia udokumentowania pierwotnej formy zamków i jej przekształceń; opracowań inwentaryzacyjnych i konserwatorsko-projektowych; dokumentacji przeprowadzonych prac konserwatorskich i adaptacyjno-modernizacyjnych oraz form i zakresu ochrony prawnej. W efekcie kwerendy zarejestrowano i wykorzystano w dalszych badaniach 165 pozycji bibliograficznych, 133 dokumentacje badawcze, 32 inwentaryzacje, 42 ekspertyzy i opracowania techniczne, 216 studiów projektowych, 126 ikonografii, planów i map, 17 innych dokumentów (w tym decyzji konserwatorskich, kart białych itp.).

W ramach trzeciego etapu, w oparciu o wcześniejsze doświadczenia członków zespołu i przeprowadzone kwerendy opracowano hipotezę cech obiektów, czynników i uwarunkowań pozakonserwatorskich istotnych w formułowaniu zasad postępowania z zamkami w ruinie oraz kryteriów ich oceny. Prace prowadzono równolegle w dwóch obszarach problemowych i dwóch podzespołach badawczych: – w obszarze cech kulturowych i współczesnych uwarunkowań pozakonserwatorskich ochrony (zespół z Politechniki Warszawskiej); – w obszarze stanu technicznego oraz rozwiązań technicznych (zespół z Politechniki Lubelskiej). W efekcie prac sporządzone zostały wstępne wersje robocze dwóch części karty zamku w ruinie: części pierwszej (A) – obejmującej dane ogólne, cechy kulturowe i czynniki pozakonserwatorskie, które mogą mieć wpływ na postępowanie oraz części drugiej (B) – obejmującej oceny stanu technicznego i rozwiązań technicznych. Projekty tych kart posłużyły przetestowaniu ich formy i zawartości na wybranych przykładach zamków.

W etapie czwartym przeprowadzono badania terenowe wybranych 12 obiektów identyfikujące cechy i uwarunkowania istotnych dla postępowania konserwatorskiego: badania zamków in situ, wywiady z właścicielami i użytkownikami obiektów, lokalnymi władzami samorządowymi i przedstawicielami służb konserwatorskich. Formą rejestracji wyników badań i ocen było wprowadzanie danych do opracowanych wcześniej, roboczych „kart zamku”¹³.

W części A karty (tekst wraz z ilustracjami) zamieszczono: *ogólne dane identyfikacyjne obiektu* (w tym – formę i zakres ochrony prawnej) i uznane jako istotne: *cechy kulturowe* – położenie i naturalne zagrożenia substancji i struktur zabytkowych, strukturę planistyczną założenia, morfologię struktury budowlanej, stopień udokumentowania historycznych form architektonicznych, wartości kulturowe, współczesne przekształcenia i ich zgodność z zasadami konserwatorskimi; *czynniki pozakonserwator-*

¹³ Wszystkie karty zamków w ruinie (12 kart cz. A – opracowanych przez zespół z Politechniki Warszawskiej i 10 cz. B – przez zespół z Politechniki Lubelskiej) zarejestrowane zostały na nośniku elektronicznym).

skie – strukturę własności i użytkowania terenów, dostępność obiektu, sposób użytkowania, uwarunkowania użytkowania i zagospodarowania, więź społeczną z obiektem. Załącznikami są przypisy do poszczególnych pozycji w karcie, wykazy dokumentacji obejmujące badania, inwentaryzacje, ekspertyzy, opracowania techniczne, studia projektowe, ikonografie, plany, mapy i inne dokumenty oraz wykazy źródłowych pozycji bibliograficznych dotyczących badanych zamków. Karta oceny stanu technicznego i rozwiązań technicznych (B) obejmuje charakterystykę ruiny jako obiektu złożonego z elementów istotnych z technicznego punktu widzenia oraz charakterystykę problemów technicznych (wynikających ze specyfiki obiektów) odnoszących się do: podłoża gruntowego, fundamentów i ścian fundamentowych, ścian wolnostojących, ścian będących elementami kubatury i koron murów oraz detalu architektonicznego. Opisy te obejmują: charakterystykę cech materiałowo- konstrukcyjnych, analizę wykonanych prac zabezpieczających i/lub wzmacniających, ocenę stanu technicznego elementów konstrukcji i przewidywaną trwałość, charakterystykę konserwatorską rozwiązania wzmocnienia lub zabezpieczenia konstrukcyjnego wg przyjętych kryteriów. Opracowane w tym zakresie karty B stanowią kompleksową, szczegółową i pełną dokumentację stanu technicznego ruiny zamkowej (tekst wraz z ilustracjami). Zawierają nie tylko ocenę stanu technicznego ale również wskazania dotyczące prac konserwatorskich i ich pilności).

Badania terenowe dwunastu zamków z zastosowaniem przyjętych wstępnie, hipotetycznych cech obiektów, czynników i uwarunkowań pozakonserwatorskich istotnych dla postępowania z zamkami w ruinie były jednocześnie sprawdzianem prawidłowości przyjętych założeń i pozwoliły w piątym etapie projektu na ostateczną ich identyfikację. Weryfikacja cech i czynników stworzyła podstawę do dalszych badań oraz opracowania modelu analitycznego zamków w ruinie.

W etapie szóstym przeanalizowano współzależności pomiędzy istotnymi czynnikami i uwarunkowaniami a postępowaniem konserwatorskim. Cechy i czynniki zestawiono w trzech grupach typologiczno-problemowych, które równocześnie odpowiadają różnym wymogom postępowania z zamkami w ruinie. Oznacza to, że zamki odróżniające się cechami i postępowaniem konserwatorskim można klasyfikować równolegle w tych grupach. Kwalifikacji takich można dokonywać niezależnie, ze względu na:

1. Cechy kulturowe, stan badań i udokumentowania.
2. Cechy przyrodnicze, zagospodarowanie i oddziaływanie środowiska.
3. Stan formalno-prawny oraz więzi społeczne z obiektem – jako wyznacznik utożsamiania się lokalnej społeczności ze „swoim zamkiem”.

W etapie siódmym na podstawie zbioru wykonanych kart oraz analiz przyjętych hipotetycznie cech istotnych i faktycznych współzależności tych cech z postępowaniem konserwatorskim zweryfikowano wstępny model analityczny i opracowano wzorcową, ostateczną, dwuczęściową postać kart A i B zamku stanowiących integralną całość jako ostateczny model analiz zamków w ruinie (zał. 2,3).

W ramach etapu ósmego zorganizowano ogólnopolską konferencję naukową „Zamki w ruinie – zasady postępowania konserwatorskiego”, na której upowszechniono wyniki projektu badawczego. W konferencji wzięło udział ok. 100 uczestników – pracowników nauki, Wojewódzkich Urzędów Ochrony Zabytków i wojewódzkich konserwatorów zabytków, oraz przedstawicieli samorządów terytorialnych. Na konferencji wygłoszono 30 referatów opublikowanych w wydawnictwie konferencyjnym. Autorami referatów byli m.in. wszyscy członkowie zespołu wykonującego projekt badawczy. Przedstawione referaty i wyniki badań współtworzyły podstawę ostatecznej redakcji „Karty Ochrony Historycznych Ruin” (zał. 4).

Część I

WYBRANE PROBLEMY

ZAMEK RABSZTYN – REWALORYZACJA RUIN. WŁAŚCIWY KIERUNEK KONSERWATORSKIEGO I SPOŁECZNEGO DZIAŁANIA

Cezary Głuszek

Problematyka rewaloryzacji ruin, a szczególnie ruin zamkowych jest obecnie bardzo aktualna i trudna do rozwiązania. W wyniku wielowiekowych, w tym również historycznych zniszczeń oraz niedostatecznej dbałości o zachowanie zabytków, powstał obszerny zasób, niszczący a nawet zanikający w przyspieszonym tempie z polskiego krajobrazu kulturowego. Jednocześnie podejmowane miejscami próby użytkowania/wykorzystywania ruin do współczesnych funkcji nie spełniają podstawowych wymogów konserwatorskich zarówno od strony formalnej jak i merytorycznej.

Artykuł jest próbą przybliżenia zagadnienia, a napisany został na podstawie dotychczasowych doświadczeń autora i ubiegłorocznych (2011) badań problematyki na przykładzie zamków w Mokrsku Górnym, Rabsztynie, Rytrze i Tarnowie. Jest więc próbą autorskiego podsumowania w odniesieniu do historycznych ruin zamkowych. Warto przy okazji zauważyć, że wyniki badań bazujących na murach i zamkach średniowiecznych, w wielu aspektach będą mogły mieć zapewne zastosowanie i do fortyfikacji późniejszych. Z uwagi na wieloletnie zaangażowanie władz samorządowych, organizacji pozarządowych i Wojewódzkiego Małopolskiego Konserwatora zabytków w proces rewaloryzacji zabytków, w artykule rozważania przeprowadzono na przykładzie Zamku Rabsztyn.

Zarys historii powstania i rozwoju/przekształceń zamku

Wcześniejsze dzieje warowni są trudne do ustalenia. Jan Długosz wspomina o powstałym z inicjatywy Kazimierza Wielkiego zamku w Olkuszu. Ponieważ nie doszukano się innych dokumentów o olkuskim zamku, niektórzy historycy identyfikowali tę wzmiankę właśnie z Rabsztynem (jednak w 2001 roku w samym Olkuszu natrafiono podczas prac budowlanych na fragment grubego średniowiecznego muru z bramą, co wprowadziło nowe wątpliwości).

Koniec XIII wieku – przyjmuje się, że powstały tu pierwsze zabudowania i umocnienia drewniano-ziemne.

XIV wiek – powstał zamek. Najstarszą część zamku wzniesiono w XIV w. na skałce o pionowych ścianach. Była to niewielka strażnica z masywną wieżą – stołpem. U stóp zamku krzyżowały się drugorzędne szlaki drogowe prowadzące do sąsiednich zamków i miast.

XV wiek – wzmianki o zamku rabsztyńskim. Zajmował on tylko najwyższą część wzniesienia na skałce, tu mieściła się wysoka cylindryczna wieża, a po krawędzi skały biegł mur obwodowy, tworząc dodatkowy dziedziniec zamkowy tzw. zamku średniego (brak pełniejszych badań archeologicznych).

1396 – pierwsza pewna wzmianka, wymienia ona kapelana kaplicy zamkowej. Zamek był wtedy w posiadaniu Spytki z Melsztyna, a na własności rodu Melsztyńskich pozostawał do 1441 roku.

1441 – za sprzeniewierzenie się królowi zamek został skonfiskowany i jako wiano Jadwigi z Książa przeszedł w ręce Andrzeja Tęczyńskiego z rodu Toporczyków.

1442 – na polecenie króla Andrzej Tęczyński miał wzmocnić zamek. Po śmierci Andrzeja jego syn przyjął nazwisko od rabsztyńskiej siedziby.

1509 – wygasła rabsztyńska linia tego rodu i zamek znalazł się w rękach Bonerów, którzy przez trzy pokolenia sprawowali urząd starostów rabsztyńskich.

1592 – starostą został Mikołaj Wolski, a potem marszałek wielki koronny Zygmunt Myszkowski. Pod koniec XVI i w początku XVII wieku prawdopodobnie to on rozbudował rabsztyńską twierdzę na renesansową rezydencję – zamek dolny, która częściowo zatraciła charakter obronny. Budynek miał charakter pałacu a funkcję jego obrony przejęły zewnętrzne fortyfikacje ziemne. Zbliżony do kwadratu rzut zamku obiegały od północy i wschodu podwójne wały i fosy, o przestarzałym narysie, z wydzielonymi stanowiskami artyleryjskimi. Sposób obrony południowej i zachodniej ściany zamku położonych nad stromymi zboczami góry pozostał niezmieniony od średniowiecza.

W czasie potopu szwedzkiego wycofujące się wojska najeźdźcy splądrowały i zniszczyły zamek, którego już nie odbudowano. Od tego czasu popadał stopniowo w ruinę, aż na początku XIX w. Początek XIX wieku – jeszcze częściowo używany, później stał się swoistą „kopalnią” materiału do budowy okolicznych domów.

Druga połowa XIX wieku – poszukiwacze skarbów dopełnili zniszczenia wysadzając jedyną zachowaną część zamku – wieżę oraz mury zamku dolnego.

Z pierwotnego układu przestrzennego Zamku Rabsztyn istnieją do dzisiaj:

- ruiny zamku górnego, gotyckiego na wapiennej skale,
- ruiny muru obwodowego zamku średniego z zachowanymi częściowo, nieprzebadanymi piwnicami,
- ruiny zamku dolnego, pałacu renesansowego z zachowanymi w znacznej części ścianami zewnętrznymi, w większości do wysokości trzeciej kondygnacji,
- zrekonstruowany w ostatnich latach węzeł bramny z mostem,
- ziemne fortyfikacje zewnętrzne, obejmujące dobrze zachowaną suchą fosę, przedzamkową działobitnię oraz niezbyt czytelne ślady drugiej fosy i ślady (zapewne) stanowisk artyleryjskich,
- kamieniołomy zamkowe,
- relikty XVII wiecznego założenia dworu starościńskiego, znajdujące się w istniejących budynkach u podnóża zamku.

Ryc. 1. Zamek Rabsztyn. Rekonstrukcja ostatniej formy historycznej – model w muzeum w bramie zamku. Widok od ptn. (fot. C. Gluszek, 2011).

Ryc. 2. Zamek Rabsztyn. Widok od płn.-wsch. (fot. C. Głuszek, 2011)

Ryc. 3. Zamek Rabsztyn. Widok od płd.-zach. (fot. C. Głuszek, 2011)

Rewaloryzacja – reguły postępowania

Wszelkie działania konserwatorsko-inwestycyjne przy obiektach o wartościach kulturowych muszą być poprzedzone opracowaniem odpowiednich dokumentacji wynikających z zapisów Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (z dnia 23 lipca 2003 r., z późniejszymi zmianami), Ustawy Prawo budowlane i przepisów pokrewnych: Prawa ochrony środowiska, o ochronie przyrody, o gospodarce nieruchomościami, o zagospodarowaniu przestrzennym itp. Tylko rewaloryzacja prowadzona w oparciu o odpowiednią dokumentację konserwatorsko-projektową może dać w pełni satysfakcjonujące efekty, zarówno z konserwatorskiego i inwestycyjnego punktu widzenia – poznawcze i użytkowe.

W związku z tym podstawą prac przy zabytkowych zespołach obronnych musi być konserwatorski program ochrony i zagospodarowania. Poprzez program należy rozumieć, oparte na badaniach historyczno-identyfikacyjnych i waloryzacji konserwatorsko-użytkowej, ustalenia zapewniające skuteczną

ochronę wartości kulturowych, przyrodniczych i krajobrazowych¹. Ustalenia te obejmują: przedmiot, rygor i sposoby ochrony, w tym – dostępność inwestycyjną i zasady adaptacji do współczesnych funkcji zabytkowych struktur z obligatoryjnym uwzględnieniem dydaktycznych funkcji zabytku. Program ochrony i zagospodarowania powinien obejmować:

- badania, analizy i oceny: identyfikację zabytkowego zasobu (w tym m.in.: badania historyczne i architektoniczne); waloryzację konserwatorską (w tym m.in.: ocenę stopnia zachowania, stanu technicznego, charakterystykę wartości zabytkowych);
- wnioski i ustalenia dotyczące:
 - ochrony prawnej, form ochrony prawnej, granic prawnie chronionego obszaru obejmującego obiekt wraz z otoczeniem,
 - ochrony czynnej, rygorów zróżnicowanych dla wyodrębnionych stref,
 - zabiegów konserwatorskich, wiodących kategorii – niezbędnych dla zabezpieczenia i utrzymania substancji zabytkowej oraz uczytelnienia wartości zabytkowych zespołu,
 - funkcji dydaktycznych zespołu,
 - dostępności inwestycyjnej obiektów i terenów,
 - zasad adaptacji zabytkowych struktur do współcześnie użytkowych funkcji – uwarunkowanych rygorami ochrony konserwatorskiej.

Konserwatorski program ochrony i zagospodarowania określając zasady i wyznaczając ramy, niesprecyzowanych najczęściej w czasie, przedsięwzięć ochronno-inwestycyjnych wyprzedza etap projektowania i przygotowania prac remontowych i budowlanych. W świetle obowiązujących regulacji prawnych etap ten obejmuje: sporządzenie programu funkcjonalno-użytkowego stanowiącego podstawę przeprowadzenia procedury wyboru wykonawcy i zawarcia umowy o wykonaniu projektu i robót budowlanych oraz wykonanie projektów budowlanych, wykonawczych i innych niezbędnych dokumentacji służących realizacji prac budowlano-remontowych². Na etapie sporządzania tych dokumentacji może zaistnieć potrzeba dodatkowych inwentaryzacji, szczegółowych badań i ekspertyz techniczno-budowlanych, gruntowo-wodnych, mykologicznych, dendrologicznych itp. oraz wytycznych w zakresie technik konserwatorskich i rozwiązań architektonicznych dostosowanych do wymogów środowiska kulturowego. Z kolei w trakcie realizacji inwestycji pojawić się mogą nie przewidziane wcześniej sytuacje wymagające pogłębienia badań historyczno-konserwatorskich, historyczno-architektonicznych czy archeologicznych.

Konserwatorskie uwarunkowania zagospodarowania i użytkowania

Zamek Rabsztyn miał w ostatnim okresie szczęście do lokalnej społeczności i inicjatyw – władz Olkusza i Rabsztyna, organizacji pozarządowych i władz konserwatorskich m.in. dlatego że Wojewódzki Małopolski Konserwator zabytków dr arch. Jan Janczykowski jest ekspertem w problematyce zamków, szczególnie małopolskich.

Już w 1997 roku ochrona zespołu zamkowego znalazła się w zapisach Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Olkusz, zatwierdzone Uchwałą

¹ P. Molski, *Ochrona i zagospodarowanie wybranych zespołów fortyfikacji nowszej w Polsce*, rozprawa habilitacyjna, OWPW Warszawa 2007.

² Ustawa Prawo zamówień publicznych z dnia 29 stycznia 2004 r. (Dz.U. Nr 19, poz. 177 z 2004 r.); Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 2 września 2004 roku w sprawie szczegółowego zakresu i formy dokumentacji projektowej, specyfikacji technicznych wykonania i odbioru robót budowlanych oraz programu funkcjonalno-użytkowego (Dz. U. Nr 202, poz. 2072 z 2004 r.); ustawa Prawo budowlane z dnia 7 lipca 1994 r. (Dz.U. nr 89 poz. 414 z 1994 r.)

Nr XXXIV/279/97 Rady Miejskiej w Olkuszu z dnia 27 lutego 1997 r. Kilka lat później wspólnym staraniem społeczności i władz Olkusza oraz konserwatora zabytków problematyka konserwatorska rabsztyńskiego zamku została dość obszernie zawarta w „Miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego Pazurek-Rabsztyn-Bogucin Mały-Podgrabie, zatwierdzonym uchwałą nr XXX/410/2005 Rady Miejskiej w Olkuszu z dn. 9.02.2005 r.”

W tym miejscu wart podkreślenia i budujący jest fakt konsekwencji w działaniach zainteresowanych zamkiem (i zobowiązanych do ochrony), a przede wszystkim niezwłoczne po sporządzeniu suizkp³, objęcie zespołu ruin Zamku Rabsztyn wraz z otoczeniem ochroną konserwatorską, właśnie poprzez zapisy w mpzp⁴, co nie jest niestety zbyt powszechną praktyką w Polsce. Zakres i forma uzupełnień zapisów/ustaleń planu powala na rzeczywiście, poprawną konserwatorsko politykę inwestycyjną na opracowanym obszarze – ujmując zarówno ruiny zamku jak i jego otoczenia bezpośredniego i dalszego.

Kolejnym i najpełniej rozwiniętym dokumentem jest opracowanie „Rabsztyn. Wzgórze zamkowe. Projekt zagospodarowania terenu. Koncepcja”, wykonane przez dr inż. arch. Włodzimierza Leśniaka i będące rozwinięciem zapisów mpzp. Jego forma i treść wyczerpuje już wymogi konserwatorskiego programu ochrony i zagospodarowania. Przygotowany dokument miał również w zamyśle dać podstawę merytoryczną pod wyznaczenie granic strefy ścisłej ochrony układu przestrzennego i ochrony ekspozycji zamku. W związku z tym projektowane granice wpisu do rejestru zabytków wyznaczono po czytelnych w terenie granicach działek obejmujących wzgórze zamkowe i dawne założenie dworu starościńskiego⁵.

W koncepcji autor zaproponował pewne zmiany, a przede wszystkim uzupełnienia i uszczegółowienia ustaleń planu miejscowego w zakresie ochrony konserwatorskiej zamku i jego otoczenia.

Ustalenia mpzp – dotyczące problematyki konserwatorskiej

Funkcje terenu – dla obszaru „B.ZP” – Tereny Zieleni Urzędzonej

1. Przeznaczenie podstawowe:

Ruiny średniowiecznego Zamku Rabsztyn (XIV w.) kulturowa dominanta krajobrazu – jeden z głównych elementów stanowiących o atrakcyjności krajobrazu terenu opracowania, obszar o znaczących walorach środowiska przyrodniczego wzgórze zamku rabsztyńskiego z istniejącym zespołem ostańców wapiennych zlokalizowany w południowej części planu, po zachodniej stronie drogi wojewódzkiej nr 783 relacji Olkusz-Miechów, stanowi również pomnik przyrody – przyrodniczą dominantę krajobrazową w granicach opracowania.

Rolnicze tereny ekspozycji zamku w Rabsztynie powinny zostać zachowane jako obszary funkcji przyrodniczych, z chronionymi siedliskami przyrodniczymi i gatunkami roślin.

Teren należy zagospodarować zielenią urządzoną, której kompozycja podkreślać będzie ekspozycję dominanty wzgórza wraz z ruinami zamku oraz uwzględniać historyczną funkcję terenu. Po północnej stronie zamku znajduje się dobrze zachowana fosa ziemna, ze śladami mostu na murowanych przyczółkach.

³ Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy tudium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy.

⁴ Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego.

⁵ Bazując na tych ustaleniach Małopolski Konserwator Zabytków 17.01.2011 r. wpisał do rejestru zabytków otoczenie zamku, lecz wskutek odwołania właściciela jednej z działek decyzja została 26.05.2011 r. uchylona przez MKiDN.

Ryc. 4. Zamek Rabsztyn: —•—•—•— granica ochrony konserwatorskiej (fragment rysunku „Koncepcji” fot. autor).

2. Przeznaczenie dopuszczalne:

1. dojścia piesze
2. ścieżki dydaktyczne, szlaki turystyczne piesze

Proponowane w koncepcji zmiany ustaleń planu – dotyczące problematyki konserwatorskiej wzgórza zamkowego

Dla obszaru 4. B.ZP – proponuje się rozszerzenie zapisu o nowe, dopuszczalne funkcje:

- amfiteatr w kamieniołomie zamkowym
- tor łuczniczy
- majdan do turniejów rycerskich
- pole namiotowe
- droga zamkowa, pieszo-jezdna.

Ustalenia dotyczące stref konserwatorskich

1. Strefa „A” – ścisłej ochrony konserwatorskiej. Projektowany wpis terenu do rejestru zabytków, będzie jednocześnie strefą ścisłej ochrony układu przestrzennego i ochrony ekspozycji zamku. Granice wpisu wyznaczono po czytelnych w terenie granicach działek obejmujących wzgórze zamkowe i dawne założenie dworu starościńskiego.

Działania ochronne obejmować będą:

- konserwację ruin zamku,
- odtworzenie dawnego kształtu zewnętrznych fortyfikacji ziemnych,
- eliminację samosiewnych zadrzewień zboczy wzgórza zamkowego,
- zakaz wznoszenia nowych obiektów kubaturowych,
- zakaz zmiany konfiguracji terenu,
- zakaz nasadzeń drzew
- zakaz lokalizacji nośników reklamowych, siłowni wiatrowych itp.

W modernizacjach i przebudowach współczesnych elementów zagospodarowania terenu należy kształtować tradycyjne formy budynków, stosować miejscowe materiały wykończeniowe (drewno, kamień wapienny i dachówka ceramiczna).

2. Granice strefy „W” ochrony archeologicznej obejmują teren wzgórza zamkowego z dawnymi kamieniołomami.
Wszelkie działania budowlane wymagające prac ziemnych muszą być poprzedzone badaniami archeologicznymi. Odtworzenie kształtu wałów, fosy i domniemanych działobitni wymaga wcześniejszego przebadania miejsc wskazanych na rysunku.
3. Strefa wzmożonego nadzoru archeologicznego obejmuje większą część terenu opracowania z istniejącą zabudową wsi Rabsztyn. Wszelkie prace ziemne na tym terenie wymagają ustanowienia nadzoru archeologicznego.
4. Strefa ochrony krajobrazu obejmuje cały teren opracowania – w celu ochrony widokowej zamku i dla realizacji zakładanego programu Gmina Olkusz powinna pozyskać i dołączyć części działek będących w prywatnych rękach.
5. Zakaz tworzenia nowych siedlisk. Dopuszczenie możliwości modernizacji i uzupełniania istniejącej zabudowy pod kątem poprawy jakości architektury.

Ponadto uzupełniono:

Ustalenia dotyczące ruin zamku

- m.in. uszczegółowiono zalecenia odnośnie konserwacji i restauracji ruin i reliktów struktur murowych;

Ustalenia dotyczące fortyfikacji ziemnych

- m.in. o wymogi odtworzenia zdewastowanych wałów ziemnych, stanowisk artyleryjskich, zasypanych i zniekształconych fos itp.

Ustalenia dotyczące urządzeń turystyczno-rekreacyjnych

m.in. zalecono wprowadzenie bramy wjazdowej na teren zamku zamykającej wjazd na drogę zamkową, skansenu chałup olkuskich z rekonstrukcją chałupy Antoniego Kocjana, amfiteatru w kamieniołomie zamkowym z naturalnie ukształtowanym terenem, toru łuczniczego. Ponadto majdanu do turniejów rycerskich i wyгородzone pole namiotowe z budynkiem sanitariatów (wciętym w skarpe).

Ustalenia dla dróg, parkingów i ciągów

- p. 1. Główny wjazd na zamek z drogi krajowej oznaczony powinien być wyraźnie widoczną formą architektoniczną.
- p. 3. Jezdnia drogi zamkowej („powinna być” – przyp. autora) szer. 3m o nawierzchni „kocie łwy” z kamienia polnego.

Ustalenia dotyczące zieleni

- p. 1. Cykliczne usuwanie samosiewnych drzew i krzewów porastających fosy, wały i zbocza góry zamkowej.

Ustalenia dotyczące uzbrojenia terenu

- m.in. zalecono iluminację zewnętrzną zamku reflektorami umieszczonymi w przeciwstoku fosy.

Więź społeczna z Zamkiem Rabsztyn

Władze miasta aktywnie działają na rzecz restauracji i aktywizacji zamku, szczególnie w ramach Miejskiego Ośrodka Kultury. Organizują i w dużej części finansują prace konserwatorskie na zamku. Na prace konserwatorskie przeznaczono w latach: 2000 – 3 100 000 zł, na rekonstrukcję węzła bramnego 2005 – 6 953 000 zł, 2007 – 9 100 000 zł. Obecnie z inicjatywy miasta trwają prace nad wzmacnia-

niem i konserwacją murów, współfinansowane przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Dostęp do zamku jest umożliwiony po wykupieniu biletu wstępu do zamku i muzeum zamkowego – w odtworzonej bramie wjazdowej.

Od 2000 roku Aktywnie działa Stowarzyszenie Zamek Rabsztyn i Bractwo Rycerskie Kruk. Organizowane są coroczne turnieje rycerskie na przedpolu zamku – zainicjowane i pierwszy raz przeprowadzone przez Stowarzyszenie Zamek Rabsztyn w Olszynie – oraz coroczne zloty motocyklistów, wyścigi rowerowe, konkursy fotograficzne.

Docelowe funkcje predysponowane przez społeczność lokalną są jak najbardziej właściwe z konserwatorskiego punktu widzenia m.in. kontynuacja dotychczasowych imprez, zwiększenie ilości imprez o charakterze lokalnym – z wprowadzeniem ich części do zamku, do zamkniętych pomieszczeń np. w piwnicach; znaczne szersze udostępnienie zamku do zwiedzania. Realizacja części z tych funkcji wymaga uzyskania pomieszczeń zamkniętych w zamku np. poprzez wykonanie współczesnego stropu nad piwnicami w renesansowym skrzydle (żelbetowego wg WKZ);

Wszyscy zaangażowani w ideę rewitalizacji Zamku Rabsztyn są głęboko przekonani, że ma on szczególne znaczenie dla lokalnej społeczności. Uważają, że m.in. poprzez organizację turniejów, konkursów i innych form rekreacji i rozrywki starają się przekonać mieszkańców ziemi olszynieckiej, że zamek rabsztynski stanowi szczególną wartość nie tylko kulturową lecz również ekonomiczną regionu. A obowiązek jego ratowania i zachowania w jak najlepszym stanie dla przyszłych pokoleń spoczywa na nich wszystkich.”⁶

Konkluzje

W kontekście analizy Zamku Rabsztyn i dotychczasowych szerszych badań można sformułować tezę, że:

1. Proces programowania i realizacji szeroko pojętych działań ochronno-inwestycyjnych jest długotrwały i wymaga od uczestników (konserwator, właściciel, inwestor, lokalna społeczność) wzajemnego zrozumienia i współdziałania co do celów, form i środków realizacji zmierzeń. Niezbędne jest również przekonanie o odpowiedniości takiego działania i gotowość do nieuniknionych zwykle kompromisów.
2. Bardziej wskazana jest własność samorządowa niż prywatna, ponieważ:
 - Prace konserwatorskie w odniesieniu do zabytkowych obiektów ruinie zarządzanych przez samorządy, potencjalnie mogą być finansowane zarówno przez samorządy jak i dofinansowywane przez MKiDN.
 - Prostsze i łatwiejsze jest przekonywanie samorządów do prawidłowych konserwatorsko działań – dostrzegają one szerszy, pośredni kontekst posiadania zabytku i wykorzystania jego potencjału – poprzez aktywizację społeczną mieszkańców, wzmocnienie identyfikacji z regionem, intensyfikacji ruchu turystycznego i wiążące się z tym zyski w wielu dziedzinach usług.
 - Właściciel prywatny zazwyczaj rozpatruje efekty zarządzania zabytkiem z pozycji tylko jednego obiektu i przede wszystkim z bezpośredniego ekonomicznego bilansu nakładów i zysków – nie będąc zainteresowanym innymi np. społecznymi „profitami”.

⁶ Stowarzyszenie Zamek Rabsztyn, Rabsztyn wczoraj i dziś, Olszyna 2010, s.6.

Materiały źródłowe

Guerquin Bohdan, *Zamki w Polsce*, Warszawa 1984.

Kajzer Leszek, Kołodziejski Stanisław, Salm Jan, *Leksykon zamków w Polsce*, Warszawa 2010.

Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, T.I, Zesz.12. Województwo krakowskie, Powiat olkuski.

Kołodziejski Stanisław, *Z problematyki badań średniowiecznych zamków na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej*.

Projekt zagospodarowania terenu. Koncepcja, Leśniak Włodzimierz, Olkusz 2009, archiwum WUOZ w Krakowie, Nr. inw. 49018/010. (w tym m.in.: struktura własności, próba rekonstrukcji systemu obronnego XVII w., mpzp 1:2000).

Rabsztyn – Zamek. Projekt rekonstrukcji węzła bramnego. Część architektoniczno-budowlana. Niewalda Waldemar, Kraków 2003, archiwum WUOZ w Krakowie, Nr. inw. 36561/04.

Stowarzyszenie Zamek Rabsztyn, *Rabsztyn wczoraj i dziś*, Olkusz 2010.

Zamek w Rabsztynie /woj. katowickie/- opracowanie historyczne – t.I., opracował Holcer Zygmunt, 1983, archiwum WUOZ w Krakowie, Nr. inw. 26877.

KONSERWACJA ZAMKÓW W RUINIE A OCENA ODDZIAŁYWANIA NA DZIEDZICTWO

(w oparciu o *Wskazówki dotyczące Ocen Oddziaływania na Dziedzictwo dla obiektów Światowego Dziedzictwa Kulturowego*, ICOMOS, styczeń 2011 r.).

Marcin Górski

Ochrona zamkowych ruin a zarządzanie dziedzictwem

Teoria ochrony dziedzictwa architektonicznego w XXI wieku to efekt ciągłego procesu ewolucji poglądów pokoleń konserwatorów wykształconych na zasadach zawartych w Karcie Ateńskiej. Mimo bardzo ogólnego charakteru już w tym dokumencie wymienione zostało pojęcie: „ruiny”¹, wskazując na *differentia specifica* tej części zasobu zabytków architektury.

Przemiany ostatnich lat w teorii konserwatorskiej umiejscawiają ją (wraz z całym bagażem definicji odnoszących się do ruin) w coraz szerszym kontekście otaczającego nas świata i rządzących nim procesów. Koncepcja zintegrowanego przyrodniczego i kulturowego środowiska człowieka na dobre umiejscowiła ideę rozwoju zrównoważonego w problematyce konserwatorskiej². Do istotnych zjawisk mających wpływ na kierunek dzisiejszych zmian w teorii i praktyce konserwatorskiej należą między innymi³:

- narastający i bardzo przyspieszający proces przekształceń zasobu budowlanego (w tym zabytkowego),
- wzrost zapotrzebowania na dziedzictwo jako „produktu kulturowego”
- przeniesienie punktu ciężkości z wartości dziedzictwa na potrzeby społeczności, które tym dziedzictwem zarządzają
- koncepcja rozwoju zrównoważonego rozpisana na cele globalne, regionalne i lokalne w ramach Agendy 21; wprowadzenie w obszar konserwatorstwa zagadnień wpływu skażonego środowiska oraz zmian klimatycznych spowodowanych np. globalnym ociepleniem na stan substancji zabytkowej,
- postęp techniczny, zmieniający ilościowo i jakościowo możliwości przekazu informacji i komunikowania w skali globalnej; rozwój mediów elektronicznych obejmujących swym zasięgiem cały świat, zdolnych kreować rzeczywistość wirtualną; dokumentowanie zabytków z wykorzystaniem zaawansowanych metod high-tech, oraz natychmiastowe informowanie opinii

¹ W odniesieniu do ruin Karta w rozdziale VI narzuca konieczność skrupulatnej konserwacji z przywróceniem na miejsca odnalezionych oryginalnych elementów (anastyloza).

² Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego w kontekście idei zrównoważonego rozwoju została szeroko przedstawiona w publikacji Polskiego Komitetu do spraw UNESCO „Kultura a zrównoważony rozwój. Środowisko, ład przestrzenny, dziedzictwo w świetle dokumentów UNESCO i innych organizacji międzynarodowych” pod redakcją naukową prof. dr hab. R.Janikowskiego i prof. dr hab. K.Krzysztofka, Warszawa 2009.

³ Na podstawie: Affelt Waldemar, *Dziedzictwo techniki jako część kultury. Część I. W nurcie rozwoju zrównoważonego*, Ochrona Zabytków 4/2008, s. 60; Szymgin Bogusław, *System ochrony zabytków w Polsce – próba diagnozy*, [w:] *System ochrony zabytków w Polsce – analiza, diagnoza, propozycje*, red. Szymgin, B., Lublin-Warszawa 2011, s. 11-13.

publicznej przez niezależne media o bieżących wydarzeniach związanych z ochroną zabytków; wzmocnienie społecznego zainteresowania, a także stworzenie możliwości natychmiastowej interwencji obywatelskiej lub podjęcia akcji protestacyjnej.

- liberalizacja rynku i wiążące się z tym zmniejszenie alokacji środków budżetowych w państwowym i samorządowym przedsięwzięcia konserwatorskie; zastosowanie rachunku ekonomicznego przy gospodarowaniu dobrami kultury, które powinny przynosić zyski.
- rozwój samorządności i przejmowanie przez jednostki lokalne odpowiedzialności za stan zasobów dziedzictwa na ich terenie; w konsekwencji rosnąca potrzeba opracowania długoterminowych programów ramowych gospodarowania tymi zasobami.
- wyodrębnienie nowej interdyscyplinarnej nauki – heritologii (od ang. *heritage* – „heritology”), jako ogólnej teorii dziedzictwa będącego kolektywnym transgresyjnym doświadczeniem rzeczywistości *in statu nascendi*, gdy przeszłość jest przetwarzana w antycypowaną przyszłość; koncepcja strategicznego zarządzania zasobami dziedzictwa, a właściwie jego wartościami w sposób zgodny z zasadami zrównoważonego rozwoju.

Proces zmian nie pozwala na ograniczenie ochrony zabytków do zabiegów konserwatorskich związanych z podtrzymywaniem zamkowych ruin w dobrym stanie technicznym, ale prowadzi do szeroko rozumianego pojęcia zarządzania dziedzictwem. W obliczu tych zmian zadanie ochrony zamkowych ruin staje się interdyscyplinarnym przedsięwzięciem w oparciu o procesy związane z:

- globalizacją – umiędzynarodowienie i dopasowanie do różnorodności kulturowej doktryny konserwatorskiej,
- interdyscyplinarnością – wchłanianie coraz większej ilości dyscyplin naukowych (humanistycznych, technicznych, ścisłych, przyrodniczych) w proces ochrony dóbr kultury
- zarządzaniem zasobami dziedzictwa kultury w ich nieuniknionym procesie zmian.⁴

Nie ma jednej uniwersalnej definicji zarządzania. Można jednak przyjąć, że jest ono procesem podejmowania decyzji w kwestii kształtowania celów i środków ich realizacji oraz procesem projektowania takiego funkcjonowania organizacji, które zapewniłyby efektywne realizowanie ustalonych celów⁵. Oznacza to, że w dziedzinie ochrony zabytków występuje szereg celów wymagających zdefiniowania i zhierarchizowania, mieszczących się w dążeniu do zapewnienia maksymalnie długiego trwania obiektu dziedzictwa architektonicznego (i tym samym jego długiej służby społecznej) i reprezentowanych przez ten obiekt wartości określonych indywidualnie dla każdego przedmiotu ochrony.

Tak rozumiana dynamiczna ochrona zabytków zdaje się wprost odpowiadać definicji konserwacji zapobiegawczej jako planowaniu opartemu na badaniach naukowych oraz przewidywaniu długoterminowych skutków podejmowanych działań⁶. Stąd też w oparciu o postulaty prof. Andrzeja Tomaszewskiego⁷, uznając za istotną także rolę relacji między zabytkiem architektury a jego otoczeniem formuła zarządzania zasobami dziedzictwa staje się oczywistym odzwierciedleniem reguł KONSERWACJI ZAPOBIEGAWCZEJ ŚRODOWISKA.

Coraz szerszy wachlarz uwarunkowań uwzględnianych w procesie zarządzania dziedzictwem architektonicznym ma niewątpliwie także wpływ na coraz bardziej skomplikowane procedury oceny zacho-

⁴ Na podstawie: Tomaszewski Andrzej, *Ewolucja podejścia do dziedzictwa kultury na forum międzynarodowym*, [w:] *Kultura z zrównoważony rozwój. Środowisko, ład przestrzenny, dziedzictwo w świetle dokumentów UNESCO i innych organizacji międzynarodowych*, Warszawa 2009, s. 115

⁵ Na podstawie: Białoń Lidia, *Zarządzanie firmą*, [w:] *Makro- i mikroekonomia. Podstawowe problemy*, red. nauk. Marciniak S., Warszawa 2006, s. 308

⁶ Kobyliński Zbigniew, *Konserwacja zapobiegawcza dziedzictwa archeologicznego: wprowadzenie do problematyki*, *Ochrona Zabytków* 3, 2009, s. 98.

⁷ Tomaszewski Andrzej, *Konserwacja zapobiegawcza środowiska*, [w:] *Bezpieczeństwo dóbr kultury. Nowe idee i technologie*, redaktor: Sałaciński K., Ministerstwo Kultury, Biuro Spraw Obronnych 2001, s. 69.

dzących zmian w strukturach zabytkowych ruin. Zwykle nie jest to proces zero-jedynkowy, w którym pojawiają się jedynie argumenty na tak bądź na nie. Coraz częściej argumentami w profesjonalnych ocenach i dyskusjach dotyczących oceny planowanych przekształceń zamkowych ruin są oprócz troski o substancję zabytkową także względy społeczne, ekonomiczne także ekologiczne. Zobowiązuje to do stworzenia narzędzi pozwalających na obiektywną ocenę ingerencji w zamkowe ruiny z uwzględnieniem także tych czynników. Narzędzi działających wyprzedzająco, pozwalających zastopować negatywne procesy, zanim pojawią się ich pierwsze negatywne skutki. Będących elementem świadomego zarządzania dziedzictwem zamkowych ruin.

Ochrona zamkowych ruin a Ocena Oddziaływania na Dziedzictwo dla obiektów Światowego Dziedzictwa Kulturowego

Problem systemowej i spójnej oceny wpływu potencjalnego rozwoju na atrybuty OUV⁸ obiektów Światowego Dziedzictwa Kulturowego jest od lat przedmiotem dyskusji na forum międzynarodowym. Jak pisze profesor Bogdan Szmygin: „poprzednie dekady były poświęcone przede wszystkim rozpropagowaniu idei, wypracowaniu procedur, ratyfikacji konwencji przez jak największą liczbę krajów, stworzeniu zaplecza merytorycznego i organizacyjnego oraz wpisaniu na Listę najważniejszych dóbr...” Obecnie prace skupiają się na wypracowaniu standardów ochrony, monitorowania i zarządzania światowym dziedzictwem. We wrześniu 2009 roku na międzynarodowych warsztatach zorganizowanych przez ICOMOS w Paryżu powstał przewodnik dotyczący oceny oddziaływania na dziedzictwo (OOD) dla obiektów Światowego Dziedzictwa Kulturowego⁹. Warto wspomnieć, że idea OOD wywodzi się z procedur wdrażanych na całym świecie i związanych z oceną oddziaływania na środowisko (OOŚ). W założeniach teoretycznych OOŚ stanowi koncepcję ochrony zintegrowanego przyrodniczego i kulturowego środowiska człowieka, w polskiej rzeczywistości aspekt kulturowy zdominowany został jednak przez uwarunkowania przyrodnicze.

Opracowany w Paryżu przewodnik określa metodologię, która pozwoli OOD odpowiadać na potrzeby obiektów światowego dziedzictwa poprzez uznanie ich za odrębne jednostki oraz systematyczną i spójną ocenę oddziaływania na atrybuty OUV. Bazą w tworzeniu zasad sporządzania OOD są doświadczenia wielu krajów i instytucji stosujących tę metodę przy ocenie potencjalnych zagrożeń na obiekty zabytkowe¹⁰.

W założeniach podręcznika podstawą oceny jest dostarczenie dowodów, na podstawie których można podejmować decyzje w sposób jasny, przejrzysty i wykonalny. Bez względu na to jaka metoda zostanie wybrana, sama ocena musi być zgodna z przeznaczeniem – odpowiednia dla danego obiektu światowego dziedzictwa, proponowanych zmian i lokalnego środowiska.

Zrównoważone i uzasadnione decyzje dotyczące zmian wymagają rozważenia wielu czynników, zależą od zrozumienia dla kogo dane miejsce przedstawia wartość i dlaczego tak jest. W takim ujęciu podsta-

⁸ Pojęcie Wyjątkowej Uniwersalnej Wartości (OUV – Outstanding Universal Value) stanowi podstawę całej Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego i wszelkich działań związanych z obiektami wpisanymi na Listę Światowego Dziedzictwa. Zagadnienie atrybutów OUV zostało szeroko opisane w tekście B. Szmygina „Atrybuty wyjątkowej uniwersalnej wartości” w „Wyjątkowa uniwersalna wartość a monitoring dóbr światowego dziedzictwa”, red. naukowy B. Szmygin, Warszawa 2011.

⁹ Guidance on Heritage Impact Assessments for Cultural World Heritage Properties, a publication of the International Council on Monuments and Sites, January 2011 (<http://openarchive.icomos.org/266/>, wersja polska: <http://www.icomos-poland.org/index.php/pl/dokumenty-doktrynalne>).

¹⁰ Znane mi są między innymi przykłady z Wielkiej Brytanii, Kanady, Hong Kongu.

wą tworzenia OOD jest wcześniejsze ściśle określenie wartości zabytkowych¹¹ związanych z ocenianym miejscem. Prowadzi to do jasnego określenia znaczenia danego miejsca, a tym samym daje możliwość precyzyjnego określenia i zrozumienia oddziaływania proponowanych zmian. Kwestią kluczową jest zachowanie wartości (OUV) decydujących o wpisie obiektu na Listę, a zagrożenie lub ryzyko utracenia statusu obiektu światowego dziedzictwa powinno być wyraźnie uwzględnione w każdym raporcie OOD.

Zmiany wynikające z planowanych działań powinny być także ocenione pod kątem oddziaływania na integralność i autentyczność zasobu jako nośników określonych wartości.

Przed przystąpieniem do oceny zalecane jest określenie wartości zasobu korzystając z następującej skali stopniowania:

Bardzo wysoka → Wysoka → Średnia → Niska → Znikoma → Nieznana.

Skala lub powaga oddziaływania została sklasyfikowana bez względu na wartość obiektu jako:

Brak zmian → Znikoma zmiana → Niewielka zmiana → Umiarkowana zmiana → Duża zmiana

Dla określenia skutków zmiany (pozytywnych i negatywnych) opracowano dziewięciostopniową skalę, w której punktem centralnym jest „neutralne”:

**Duże korzystne → Umiarkowane korzystne → Niewielkie korzystne → Znikome korzystne
→ Neutralne → Znikome niekorzystne → Niewielkie niekorzystne → Umiarkowane niekorzystne
→ Duże niekorzystne**

Aby uwzględnić jak najszersze spektrum czynników mogących oddziaływać na dziedzictwo w przewodniku wyodrębnione zostały trzy rodzaje zmian przedstawione na schemacie poniżej.

oddziaływanie na dziedzictwo			
zmiana:			
bezpośrednie	pośrednie		skumulowane
wpływ:			
tymczasowy	trwały	odwracalny	nieodwracalny

W rozumieniu twórców przewodnika bezpośrednie oddziaływanie to takie, które pojawia się jako główna konsekwencja proponowanego projektu rozwoju lub zmiany, natomiast pośrednie oddziaływanie jest wtórnym procesem wynikającym z planowanej zmiany. Przy czym zazwyczaj możemy mieć do czynienia z oddziaływaniem skumulowanym łączącym w sobie cechy bezpośredniego i pośredniego wpływu na dziedzictwo.

Gromadzenie danych musi umożliwiać ilościowe określenie i scharakteryzowanie atrybutów dziedzictwa oraz pozwalać na ustalenie ich podatności na proponowane zmiany. Należy także wziąć pod uwagę wzajemne relacje pomiędzy wyodrębnionymi atrybutami dziedzictwa, aby wyrobić sobie opinię na temat całości. Identyfikacji wymagają także relacje pomiędzy aspektem materialnym a niematerialnym.

Zgodnie z przewodnikiem raport OOD powinien wykazać i zawierać:

- pełne zrozumienie obiektu światowego dziedzictwa oraz jego OUV, autentyczności i integralności, stanu, kontekstu (w tym innych atrybutów dziedzictwa) oraz wzajemnych relacji,
- zrozumienie zakresu oddziaływania wynikającego z projektu rozwoju lub innych proponowanych zmian,

¹¹ W przypadku Miejsc Światowego Dziedzictwa są to UOV (Wyjątkowe Uniwersalne Wartości).

- obiektywną ocenę tego oddziaływania (korzystnego i niekorzystnego) na elementy dziedzictwa, a w szczególności na OUV miejsca, jego integralność i autentyczność,
- ocenę ryzyka dla zachowania OUV oraz prawdopodobieństwo, że obiekt może być potencjalnie lub rzeczywiście zagrożony,
- określenie korzyści dla dziedzictwa płynących z propozycji, obejmujących większą wiedzę, lepsze zrozumienie i podnoszenie świadomości,
- wyraźne wskazówki dotyczące sposobów złagodzenia lub uniknięcia oddziaływania,
- wsparcie dowodami w formie odpowiednio szczegółowego inwentarza atrybutów OUV i innych atutów dziedzictwa, oddziaływania, badań sondażowych lub naukowych, ilustracji i fotografii.

Podsumowując warto zwrócić uwagę, że prace nad metodologią sporządzania OOD dla Miejsc Światowego Dziedzictwa stanowią interesującą próbę stworzenia narzędzia obiektywnej oceny planowanych przekształceń miejsc i obiektów o wartościach zabytkowych. Z doświadczeń tych warto korzystać także w odniesieniu do innych zabytków, tworząc platformę porozumienia między wszystkimi interesariuszami działań przy obiektach zabytkowych w oparciu o zrównoważone zarządzanie dziedzictwem. Przytoczoną za przewodnikiem zawartość raportu OOD łatwo przełożyć, przykładowo, na zakres informacji niezbędnych do podjęcia decyzji dotyczących ingerencji w zamkowe ruiny¹²:

- pełne zrozumienie historii zamkowych relikwów, ich wartości zabytkowych, autentyczności i integralności, stanu technicznego, kontekstu oraz ich wzajemnych relacji,
- zrozumienie zakresu oddziaływania wynikającego z proponowanych zmian,
- obiektywną ocenę tego oddziaływania (korzystnego i niekorzystnego) na elementy dziedzictwa, a w szczególności na wartości zabytkowe zamkowych ruin, ich integralność i autentyczność,
- ocenę ryzyka dla zachowania wartości zabytkowych oraz prawdopodobieństwo, że ruiny mogą być potencjalnie lub rzeczywiście zagrożone (zarówno poprzez ingerencję jak i jej zaniechanie),
- określenie korzyści dla zabytku, obejmujących popularyzację wiedzy o obiekcie,
- wyraźne wskazówki dotyczące sposobów złagodzenia lub uniknięcia oddziaływania,
- wsparcie dowodami w formie odpowiednio szczegółowego inwentarza wartości zabytkowych i innych atutów dziedzictwa, oddziaływania, badań sondażowych lub naukowych, ilustracji i fotografii.

‘Karta zamku’ jako potencjalne narzędzie oceny ingerencji w ruiny zamków i ich otoczenie

W rozumieniu Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego¹³ za „dziedzictwo kulturalne” uważane są dzieła architektury, dzieła monumentalnej rzeźby i malarstwa, elementy i budowle o charakterze archeologicznym, napisy, grotty i zgrupowania tych elementów oraz

¹² Badania czynników i uwarunkowań decydujących o określonych zasadach postępowania konserwatorskiego z zamkami zachowanymi częściowo i trwałymi ruinami zamków to wiodący temat warszawsko-lubelskiego projektu badawczego „Zamki w ruinie – zasady postępowania konserwatorskiego”. Po porównaniu zawartości formularza „Karty zamku” będącego efektem badań nad czynnikami technicznymi, przestrzennymi, środowiskowymi, funkcjonalnymi i formalno-prawnymi istotnymi dla zróżnicowanego postępowania konserwatorskiego z raportem OOD zakres ogólnie przyjętych zagadnień pokrywa się.

¹³ We wstępie do konwencji stwierdza się: „że dziedzictwu kulturalnemu i naturalnemu coraz bardziej zagraża zniszczenie nie tylko wskutek szkód wywoływanych przyczynami tradycyjnymi, lecz także wskutek przeobrażeń społecznych i gospodarczych, które pogarszają sytuację przez zjawiska jeszcze groźniejszych szkód lub zniszczeń, ...” (Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji. (Dz. U. z dnia 30 września 1976 r.))

zespoły budowli mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki, a także miejsca zabytkowe mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historycznego, estetycznego, etnologicznego lub antropologicznego. W Europejskiej Konwencji o Ochronie Dziedzictwa Architektonicznego podpisanej w Grenadzie, 3 października 1985 roku dziedzictwo architektoniczne rozumiane jest jako dobra trwałe obejmujące zabytki¹⁴, zespoły budynków¹⁵ oraz tereny¹⁶ wyróżniające się szczególną wartością historyczną, archeologiczną, artystyczną, naukową, społeczną lub techniczną. W obu wymienionych definicjach cechą szczególną dziedzictwa architektonicznego są indywidualnie określone wartości zabytkowe. Przy takiej interpretacji pojęcia dziedzictwo, punkt ciężkości związany z oceną oddziaływania na nie, kładziony jest właśnie na wartości zabytkowe, natomiast substancja zabytkowa¹⁷ traktowana jest jako nośnik tych wartości.

Nową postawę wobec problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego prezentuje Konwencja Ramowa Rady Europy w Sprawie Wartości Dziedzictwa Kulturowego dla Społeczeństwa [*Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*] podpisana 27.10.2005 r. w Faro w Portugalii. Tekst Konwencji Faro w art. 2 definiuje „dziedzictwo kulturowe” jako zbiór zasobów odziedziczonych z przeszłości, które są dla ludzi tożsame – niezależnie od prawa własności – z odzwierciedleniem i wyrazem ich własnych, nieustannie ewoluujących wartości, wierzeń, wiedzy i tradycji. W nowej, holistycznej definicji dziedzictwa mieszczą się wszystkie aspekty środowiskowe wynikające z interakcji pomiędzy człowiekiem i miejscem w ciągu dziejów. W tym samym artykule pojawia się nowe pojęcie „wspólnoty/społeczności dziedzictwa” [*heritage community*], które definiowane jest jako „składające się z ludzi ceniących wartość specyficznych aspektów dziedzictwa kulturowego i życzących sobie by – poprzez aktywność publiczną – dziedzictwo było podtrzymywane i przekazywane następnym pokoleniom”.¹⁸ Ponieważ postulat szerokiej partycypacji społecznej (wynikający choćby z wymienianego na wstępie pojęcia wspólnoty dziedzictwa) wskazuje wyraźnie, że podmiotowym beneficjentem dziedzictwa jest społeczeństwo, a w szczególności społeczność lokalna, Konwencja nadaje zatem dziedzictwu wartość moralną i ekonomiczną, mającą służyć dobru pojedynczych, lokalnych wspólnot [*heritage community*], a także sprzyjać procesowi tworzenia społeczności transgranicznych.

Nowe pojęcie dziedzictwa to zmiana mająca realny wpływ na ukierunkowanie polityki konserwatorskiej także w Polsce. W uzasadnieniu do Zarządzenia nr 32 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 23 grudnia 2010 r. o zmianie nazwy i statutu KOBiDZ czytamy m.in.¹⁹:

„Narodowy Instytut Dziedzictwa ma być nowoczesną instytucją kultury, która przywróci dziedzictwu właściwą rolę w życiu społecznym, zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju, zapisaną w Konstytucji RP i stanowiącą podstawę współczesnych systemów zarządzania dziedzictwem na świecie.

W myśl tej zasady nasze funkcjonowanie nie może umniejszać możliwościom przyszłych pokoleń, a nadrzędnym celem realizowanej polityki ochrony dziedzictwa kulturowego winno być założenie, że jest ono ważnym czynnikiem rozwoju lokalnego i spójności społecznej. Dziedzictwo jest naszym wspólnym, ponadczasowym dobrem, źródłem poznania naszej wspólnej przeszłości i fundamentem, na którym buduje się tożsamość narodu.

¹⁴ Wszelkie budowle i obiekty włącznie z ich częściami składowymi i wyposażeniem.

¹⁵ Jednolite zespoły zabudowy miejskiej lub wiejskiej na tyle zwarte, aby tworzyły określoną jednostkę urbanistyczną.

¹⁶ Dzieła stworzone wspólnie przez człowieka i naturę, stanowiące obszary częściowo zabudowane, dostatecznie wyodrębnione i jednolite, aby tworzyły jednostkę urbanistyczną.

¹⁷ W tym przypadku zachowane do dziś relikty zamkowych murów weryfikowane w zakresie oceny stopnia autentyczności i integralności.

¹⁸ Tłumaczenie za: Krawczyk-Wasilewska Violetta, *Ochrona dziedzictwa kulturowego a społeczeństwo obywatelskie w świetle polityki unii europejskiej*, [w:] *Jakość wobec wyzwań i zagrożeń XXI wieku*, Poznań 2010, s. 270.

¹⁹ Uzasadnienie do ZARZĄDZENIA NR 32 MINISTRA KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO z dnia 23 grudnia 2010 r. w sprawie zmiany nazwy i zakresu działania Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków

Nie bez znaczenia jest fakt, że słowo „zabytek” w nazwie instytucji zostaje zastąpione przez słowo „dziedzictwo”. Dziedzictwo pozwala zrozumieć historyczny, społeczny i emocjonalny kontekst funkcjonowania zabytku, a tym samym dostrzec potrzebę i konieczność jego ochrony.”

Różnorodność struktur funkcjonalno-przestrzennych, różnorodność możliwych z technicznego punktu widzenia działań konserwatorskich na ruinach zamkowych tworzą złożone uwarunkowania w określeniu granic ingerencji, tak aby nie powodowały one utraty wartości zabytkowych dawnych zespołów zamkowych. Mniejsze kontrowersje wiążą się z działaniami czysto konserwatorskimi mającymi na celu zabezpieczenie istniejących struktur. Jednak nawet w odniesieniu do obiektów o najniższej intensywności współczesnych funkcji – np. zamków eksponowanych w formie trwałej ruiny, potrzeby związane z rosnącymi standardami obsługi ruchu turystycznego wiążą się z potrzebą poszukiwania w obrębie ruin choćby niewielkich kubatur. Na tym etapie do tej pory pojawiało się zawsze pytanie o zakres dopuszczalnych przekształceń, zazwyczaj ściśle związane z zagadnieniami architektoniczno-przestrzennymi. A więc czy dane uzupełnienie pasuje do ruin, czy wpisuje się w otoczenie, czy nie dominuje nad zabytkiem. Zgodnie z filozofią OOD tym pierwszym pytaniem jest: jaki to będzie miało wpływ na dziedzictwo? W takim ujęciu możemy brać pod uwagę cztery główne kryteria oceny:

1. Jaki to będzie miało wpływ na zdefiniowane wcześniej wartości zabytkowe obiektu?
2. Jaki to będzie miało wpływ na społeczeństwo, a w szczególności społeczność lokalną jako głównego beneficjenta dziedzictwa?
3. Jaki to będzie miało wpływ na stopień integralności i autentyzmu dobra jako głównego nośnika wartości zabytkowych?
4. Jaki to będzie miało wpływ na stan techniczny dobra?

Kolejność zadawania sobie tych pytań powinna być indywidualnie dostosowana do sytuacji konkretnego obiektu bądź wybranego zasobu dziedzictwa tworząc hierarchię, stanowiąc szkielet systemu zarządzania tym dziedzictwem.

Jedną z istotnych różnic między podejściem proponowanym przez formułę OOD w odniesieniu do obiektów Światowego Dziedzictwa Kulturowego, a zasobem zamków w ruinie na obszarze Polski jest kwestia ich użytkowania. Jednym z kryteriów wpisu dobra na Listę Światowego Dziedzictwa jest dodatkowo warunek posiadania efektywnego systemu ochrony i zarządzania, a co za tym idzie, zwykle, także odpowiadającej wymogom ochrony konserwatorskiej formuły użytkowania. Oznacza to, że dobra te mają po pierwsze precyzyjnie zdefiniowane wartości, po drugie wartości te są uznane przez społeczeństwo, w imieniu którego organy państwowe zgłaszają dobro na Listę. Niestety w odniesieniu do zamków w ruinie sytuacja ma się odwrotnie. W oparciu o analizowane w ramach badań przykłady tylko niektóre założenia posiadają sprawny system ochrony konserwatorskiej, natomiast nie można podać żadnego obiektu, który posiadałby czytelny system zarządzania dziedzictwem. Tylko cztery (33%) z dwunastu badanych zamków noszą cechy obiektów zagospodarowanych, dostosowanych do pełnienia funkcji prospołecznych, wyposażonych w minimalną infrastrukturę użytkową. Co jednak ciekawe, aż w jedenastu zamkach (91%) w ciągu ostatnich pięćdziesięciu lat przeprowadzono prace konserwatorskie, określone w kartach badań jako zgodne lub częściowo zgodne z zasadami konserwatorskimi. Powyższe proporcje dokładnie obrazują kierunek polityki konserwatorskiej ostatniego półwiecza w odniesieniu do zamków w ruinie, nastawionej na działania w obszarze ochrony substancji zabytkowej, na pieczołowite zachowanie autentyzmu i integralności zamkowych murów, utrzymania ich w zadowalającym stanie technicznym. Z drugiej jednak strony w znacznym stopniu ignorujących potrzeby lokalnych społeczności, oraz działania z zakresu popularyzacji wartości zabytkowych ruin, uzasadniających poniekąd potrzebę działań technicznych (prac konserwatorskich) przy zabytku.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, że zaproponowane powyżej cztery kryteria oceny oddziaływania na dziedzictwo nie muszą występować między sobą w związkach przyczynowo-skutkowych. A zatem pozytywny wpływ na stan techniczny obiektu nie koniecznie musi się wiązać z docenieniem

wartości zabytkowych zamkowych ruin przez społeczność lokalną. Wręcz przeciwnie, w długiej perspektywie czasowej, realizowanie prac zabezpieczających obiekt w formule trwałej ruiny, bez nadania jej cech obiektu użytecznego społecznie (czy to poprzez działania dydaktyczne uzasadniające potrzebę działań konserwatorskich, czy poprzez wprowadzenie na terenie obiektu funkcji użytecznych) może wiązać się ze społeczną negacją takich działań. Traktując zatem wartości społeczne jako nieodzowny atrybut idei dziedzictwa kulturowego, zbyt wąsko traktowane prace konserwatorskie dążące do zabezpieczenia założenia w formule trwałej ruiny w ocenie OOD nie koniecznie mogą być uznane za czynnik pozytywnie oddziałujący na dziedzictwo.

W świetle powyższej hipotezy być może mniej już dziwią coraz liczniejsze realizacje nowych uzupełnień w zespołach zamkowych na obszarze Polski wykazujące w wielu przypadkach tendencje do fantazyjnych rekonstrukcji. Nierzadko będących wyrazem dążenia lokalnych społeczności do ‘ratowania’ zabytkowych ruin jako alternatywy dla nieskutecznych w ich mniemaniu działań konserwatorskich pozbawionych aspektu użytecznego. Wydaje się, że proces ten może się nasilać o ile nie zostaną opracowane inne standardy dla podobnych działań.

W dobie coraz większej ilości realizacji związanych z kreacją nowych zamków na ruinach starych – OOD może stać się narzędziem zobiektywizowanej oceny podobnych działań. Co ważne oceny opracowanej w sposób jasny i przejrzysty, bardziej zrozumiałej dla nieprofesjonalnego odbiorcy (przynajmniej w części wnioskowej) stając się istotnym argumentem na rzecz zaniechania kolejnych takich poczynąń. Opracowana w ramach projektu badawczego nr N N527 205839 Karta zabytkowych ruin obejmująca cechy kulturowe, czynniki pozakonserwatorskie oraz uwarunkowania techniczne stanowi istotny krok w kierunku opracowania standardów OOD dla zamków w ruinie.

Na koniec chciałbym dodać, że doceniając potencjał tkwiący w obiektywizmie i interdyscyplinarności tworzącej się właśnie na forum międzynarodowym²⁰ metody oceny oddziaływania na dziedzictwo, jako architekt z wykształcenia, cenię i uważam za niezbędny także element oceny związany z estetyką planowanych działań.

Załącznik

Zawartość Raportu z Oceny Oddziaływania na Dziedzictwo (w oparciu o Wskazówki dotyczące Ocen Oddziaływania na Dziedzictwo dla obiektów Światowego Dziedzictwa Kulturowego, publikacja Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków i Miejsc ICOMOS, styczeń 2011 r.

1. Proste streszczenie – musi zawierać wszystkie kluczowe kwestie i przedstawiać wartość użytkową przy korzystaniu oddzielnie od raportu.
2. Spis treści
3. Wprowadzenie
4. Metodologia
5. Historia i opis miejsca
6. Opis proponowanych zmian i projektu rozwoju
7. Ocena i określenie całkowitego oddziaływania proponowanych zmian
8. Środki, których zastosowanie ma na celu uniknięcie, zredukowanie lub zrównoważenie oddziaływania – Środki minimalizacji.
9. Podsumowanie i wnioski, w tym:

- wyraźne określenie wpływu na Wyjątkową Uniwersalną Wartość obiektu światowego dziedzictwa, jego integralność i autentyczność,
- ryzyko dla wpisu obiektu na Listę Światowego Dziedzictwa,
- wszelkie korzyści, w tym szerszy zakres wiedzy, lepsze zrozumienie i podnoszenie świadomości.

10. Bibliografia
11. Słowniczek terminów
12. Podziękowania i autorstwo
13. Ilustracje i fotografie
14. Załączniki ze szczegółowymi danymi.

PROBLEM KONSERWACJI ZAPOBIEGAWCZEJ RELIKTÓW DETAILI I DEKORACJI ARCHITEKTONICZNYCH W ZAMKACH POZOSTAJĄCYCH W TRWAŁEJ RUINIE

Beata Klimek

Wprowadzenie

Określenie metody sprawowania opieki i identyfikacji zagrożeń dla dekoracji architektonicznych jest równie ważne jak rozpoznanie ich techniki i sposobu wykonania. W przypadku zabytków pozostających w stanie ruiny istotne jest także ich usytuowanie, stan techniczny, funkcje i charakter obiektu.

W większości przypadków losy dekoracji są odbiciem przeszłości samych zamków. Jeśli elementy architektoniczne są wciąż obecne w miejscu, dla którego zostały wykonane to prawdopodobnie znajdowały się pod dobrą opieką, która pozwoliła im na przetrwanie do naszych czasów. To przetrwanie należy wiązać w wydarzeniami historycznymi (brak zniszczeń wojennych) i sposobem użytkowania (ciągłość opieki).

Niestety trudno jest dziś ocenić, stan zachowania tychże elementów w zamkach pozostających w stanie ruiny, bo w skali kraju nie został sporządzony inwentarz. Wynika to z braku kompletnych badań przeprowadzonych przez historyków sztuki i architektów, a także niekompletności inwentaryzacji tych elementów. Takie dokumentacje i materiały niezbędne są dla stworzenia programu ochrony, stanowią podstawę do dalszych działań konserwatorskich. Dopiero bowiem poznanie zasobu umożliwia stworzenie kompleksowego programu ochrony.

W przypadku działań związanych z ochroną dekoracji i detali architektonicznych, do najważniejszych zagadnień związanych z ochroną należą:

- ocena stanu zachowania z uwzględnieniem kondycji budynku i otoczenia,
- zdefiniowanie przyczyn zniszczeń,
- wczesne rozpoznanie zmian,
- pomoc w tworzeniu optymalnych warunków w celu zapobiegania dalszej degradacji.

Problem konserwacji zapobiegawczej w odniesieniu do reliktyw detali i dekoracji architektonicznych

Detale architektoniczne stanowią integralną część zabytkowych obiektów eksponowanych w formie trwałej ruiny i należy je zachować *in situ*. Prace zabezpieczające podjęte we właściwym czasie i we właściwy sposób zapobiegają rozwinięciu się procesów destrukcyjnych i stwarzają korzystne warunki dla przeprowadzenia właściwych prac konserwatorskich.

Zagrożenie trwania można podzielić na skutki naturalnych procesów starzeniowych zachodzących na obiekcie z upływem czasu (związanych z pojęciem starzenia się materiału), efekty zdarzeń losowych oraz szkody spowodowane przez działania człowieka.

Celem konserwacji zapobiegawczej jest stworzenie dogodnych warunków, które pozwolą przedłużyć trwanie elementów architektonicznych poprzez zminimalizowanie procesów niszczenia, co z kolei pozwoli uniknąć wykonania niepotrzebnych zabiegów.

Podstawowe elementy konserwacji zapobiegawczej dotyczą:

1. Zapewnienia odpowiednich warunków środowiska

W przypadku obiektów pozostających w trwałej ruinie nie mamy większego wpływu na środowisko, przez co mamy ograniczone możliwości napraw i zabezpieczenia ze względu na warunki ekspozycji elementów. Nieodpowiednie warunki klimatyczne i problemy z wilgocą mogą spowodować bezpośrednie zniszczenia i atak czynników biologicznych.

2. Właściwy monitoring

Monitoring może pomóc w wykryciu rozpoczętego procesu degradacji elementów architektonicznych, czy ich podłoża, co pozwoli zapobiec dalszym szkodom. Deformacje i rozpad podłoża, o ile nie zostaną rozpoznane dostatecznie wcześniej doprowadzić mogą nawet do całkowitej degradacji elementów.

W przypadku obiektów pozostających w trwałej ruinie monitoring oznacza systematyczną obserwację i kontrolę. Obiekty pozostawione w stanie trwałej ruiny pozbawione opieki niszczeją. Wraz z całą strukturą następuje stopniowy rozpad powierzchniowych warstw kamienia, zarówno naturalnego jak i sztucznego. Nie chodzi jedynie o kontrolę użytkowania stanu obiektów, co stanowi podstawę egzystencji, ale także obserwacje obiektu po wykonaniu prac zabezpieczających i uchwyceniu zmian zachodzących w wyglądzie konserwowanych elementów. Należy pamiętać, że nawet najlepiej wykonane zabezpieczenie nie jest wykonane na zawsze.

W przypadku dekoracji z sztucznego kamienia procesie zabezpieczenia spotykamy różne zagrożenia, które możemy podzielić na 3 grupy:

- zabezpieczenia profilaktyczne związane ze stosowaniem wszelkiego rodzaju środków zapobiegających niszczeniu obiektu wskutek działania wilgoci i innych czynników szkodliwych,
- zabezpieczenia struktury tynku, obejmujące wszelkie prace dotyczące wzmocnienia struktury tynku,
- zabezpieczenia muru, w tym zakresie podstawowym działaniem będzie zapobieganie skutkom działania ruchu i drgań podłoża, naruszania równowagi mas ziemnych, działania wód, ekspansji roślinności i innych.¹

Najłatwiej uchwycić zmiany w materiałach nowo wprowadzonych, następują one nawet, jeśli prace konserwatorskie zostały przeprowadzone prawidłowo. Interpretacja zmian wymaga nie tylko znajomości techniki wykonania dekoracji, ale i samej budowli. Należy przyrzeć się uważnie otoczeniu zabytkowego obiektu, w razie potrzeby zasięgnąć rady wykwalifikowanych specjalistów.

Nierozstrzygalny problem stanowią cenne obiekty pozbawione jakiegokolwiek nadzoru, wystawione na działanie zarówno sił natury, jak i nieszanujących je ludzi. W części przypadków zamknięte obiekty udostępnia się jedynie na czas zwiedzania, dotyczy to ruin zagospodarowanych. Obserwacja poszczególnych ruin zamków, często zachowanych jedynie we fragmentach, skłania do rozważań, jak przebiegał proces zniszczeń i w jaki sposób został zainicjowany. Ruiny do których trudno trafić bez przewodnika niszczy przyroda. Na ścianach widoczne są rysy i spękania, powierzchnie wymywane są przez deszcz. Jeśli proces jest mocno zaawansowany, przeprowadzenie analizy na rumowisku jest już często niemożliwe.

¹ Klimek B., *Zabezpieczenia relikwii elementów dekoracji sztukatorskich na przykładzie prac wykonanych w Janowcu n/Wisłą*, [w:] *Trwała ruina II – problemy utrzymania i adaptacji. Ochrona, konserwacja i adaptacja zabytkowych murów*. Lublin 2010.

Fot. 1. Janowiec. Zamek. Amfilada południowa (pałac Tarłów) –południowa. Przykład zabezpieczenia trwałego reliktyw dekoracji sztukatorskiej. Daszek z tworzywa sztucznego zamocowany do rusztu – 2011r.

W sytuacji zespołu podobnie zagrożonych obiektów jedynym ratunkiem jest stworzenie listy najcenniejszych zabytków i prowadzenie systematycznych przeglądów okresowych, wykonywanie doraźnych interwencji, a także fotograficznej dokumentacji stanu zachowania.

Fot. 2. Ilża. Zamek Górny. Dziedziniec. Niszczące niezinventaryzowane i niezabezpieczone relikty detali architektonicznych – 2011r.

W budynkach opuszczonych dekoracje dawno uległy dewastacji lub przetrwały jako nikły ślad dawnego wystroju. Dotyczy to zwłaszcza obiektów oddalonych od szlaków turystycznych.

Wiele problemów dotyczących elementów wystroju architektonicznego związanych jest bezpośrednio ze złym stanem budynku, niewłaściwym użytkowaniem, zaniedbaniem, częstymi naprawami czy zmianami. Przyczyną bezpowrotnych strat mogą stać się przeprowadzane prace remontowo-budowlane, pochopne naprawy, jak też stosowanie niewłaściwych metod i materiałów do napraw i konserwacji.

Fot.3. Ćmielów. Zamek – budynek bramny elewacja północna. Relikty dekoracyjnego gzymsu z fragmentem nadproża – 2011 r.

W niektórych przypadkach konieczne jest ograniczenie liczby zwiedzających, a nawet okresowe zamykanie obiektów dla publiczności, jednakże zaleca się umożliwianie dostępu by zwiedzający mogli je poznać jako, że stanowią one część dziedzictwa kulturowego.

Fot. 4. Janowiec. Zamek. Baszta zachodnia Sala Franciszki. Ograniczenie liczby zwiedzających podyktowane jest dbałością o stan dekoracji sztukatorskiej – 2011r.

Pojecie monitoringu kojarzy się z obecnie z umieszczeniem kamer rejestrujących stale obraz. Ten element dozoru zapewnia budynek bezpieczeństwo na podstawowym poziomie, (zapobiega aktom wandalizmu, kradzieży). W przypadku detali architektonicznych nie jest wystarczający, gdyż trzeba zapewnić okresowe przeglądy całej powierzchni elementów i ich otoczenia. Jedynie taka bezpośrednia obserwacja pozwala na wczesne wychwycenie zmian, ewentualnych uszkodzeń i zapobieżenie powstaniu

groźniejszych dla obiektu zniszczeń. Kamera przydatna jest jedynie do tworzenia dokumentacji sytuacji, może wychwycić zmiany nigdy ich jednak nie zinterpretuje.

Podsumowanie

Detale i dekoracje architektoniczne w zamkach pozostających w trwałej ruinie z perspektywy konserwacji zapobiegawczej, stanowią problem wyjątkowo trudny i złożony ze względu na ich charakter, oraz brak jednolitego systemu ochrony i opieki konserwatorskiej.

Mimo istnienia teoretycznych założeń brakuje jednolitego systemu gromadzenia dokumentacji i możliwości porównania stanu zachowania elementów. Analizując dostępne dokumentacje i inwentaryzacje dotyczące zamków i trudno jest uzyskać informacje o przeprowadzonych pracach konserwatorskich i zabezpieczających dotyczące detali i dekoracji architektonicznych.

Należałoby sformułować następujące zasady ochrony zapobiegawczej detali i dekoracji architektonicznych w zamkach pozostających w trwałej ruinie:

- rozpoznanie zasobu i wstępna ocena stanu zachowania. Będzie to opracowanie wyjściowe w celu sformułowania i podjęcia nowych form opieki.
- włączenie opieki nad dekoracjami i detalami do zakresu obowiązków konkretnej osoby,
- monitoring i dbałość o stan techniczny budynku, w którym znajdują się dekoracje, wraz z systematycznym dokumentowaniem obserwacji,
- obserwacja samych elementów i rejestrowanie ich stanu zachowania, natychmiastowe reakcje na dostrzeżone zabrudzenia, pęknięcia, zacieki, przebarwienia i uszkodzenia mechaniczne,
- odpowiednie użytkowanie obiektów z wykluczeniem funkcji, które mogą przyczynić się do degradacji dekoracji,
- nadzór konserwatorski nad wszelkimi robotami techniczno-budowlanymi prowadzonymi na obiekcie, w którym znajdują się dekoracje,
- ochrona przed wandalizmem i kradzieżą, zabezpieczenie przed wykonaniem napisów i uszkodzeniami mechanicznymi,
- kontrola ruchu turystycznego,
- współpraca z pokrewnymi obiektami i instytucjami dla gromadzenia i wymiany doświadczeń,
- wprowadzenie zasady okresowego przeglądu obiektu przez konserwatorów specjalistów od detali architektonicznych.

CECHY KULTUROWE I CZYNNIKI POZAKONSERWATORSKIE A POSTĘPOWANIE Z ZAMKAMI W RUINIE. WNIOSKI

Piotr Molski

Współzależności pomiędzy istotnymi, z punktu widzenia ochrony zamków w ruinie, czynnikami i uwarunkowaniami a postępowaniem konserwatorskim zestawzić można w trzech grupach określonych przez te czynniki i rodzaje uwarunkowań.

1. Cechy kulturowe, stan badań i udokumentowania, a w szczególności:
 - struktura planistyczna założenia,
 - morfologia struktury budowlanej,
 - udokumentowanie wartości kulturowych (w tym również wartości krajobrazu).
2. Cechy przyrodnicze, zagospodarowanie i oddziaływanie środowiska, a w szczególności:
 - położenie (wyżynne, wyżynne-górskie, nizinne, skarpowe, szczególne),
 - zagrożenia środowiskowe substancji i struktur zabytkowych,
 - współczesne przekształcenia zabytkowych struktur z oceną ich zgodności z zasadami konserwatorskimi,
 - użytkowanie i zagospodarowanie obiektu z oceną oddziaływania na zabytek,
 - odwracalność istniejącego zagospodarowania (przekształceń),
 - uwarunkowania użytkowania i zagospodarowania (dostępność obiektu, komunikacyjna i mediów).
3. Stan formalno-prawny oraz więzi społeczne z obiektem – jako wyznacznik utożsamiania się lokalnej społeczności ze „swoim zamkiem”, a w szczególności:
 - struktura własności i użytkowania terenów,
 - ochrona prawna (w tym: regulacje wynikające z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, z prawa miejscowego),
 - formy zarządzania obiektem,
 - więź społeczna z obiektem (w tym: „obecność” zamku w programach i priorytetach władz lokalnych, w działalności organizacji pozarządowych; kulturowe znaczenie zamku dla miejscowości i regionu).

Istnieje przy tym oczywista zależność pomiędzy stopniem rozpoznania cech i uwarunkowań a trafnością podejmowanych działań ochronnych. Jakkolwiek aktualny stopień rozwoju konserwatorskich technik i metod postępowania zapewnia ich skuteczność, to poważnym problemem jest kompleksowość ujęcia i pełne rozpoznanie czynników, które powinny decydować o ustaleniach programów ochrony i zagospodarowania.

Oceny wartości kulturowych jako właściwego przedmiotu ochrony są rozproszone w różnego rodzaju dokumentacjach lub wynikają pośrednio z opisanych tam badań. Brak jest opracowań kompleksowo sumujących przeprowadzone w różnym czasie i zakresie oceny waloryzacyjne. W wartościowaniu przeważnie brak ocen autentyczności tkanki (co m.in. utrudnia wybór metod postępowania wobec elementów autentycznych i konserwowanych wcześniej) oraz stopnia integralności zachowanych struktur (co z kolei ogranicza możliwości uzasadnienia ewentualnych uzupełnień i zabiegów restauratorskich

uczytelniających historyczne struktury). Braki te wiążą się z charakterystycznym dla ruin średniowiecznych, niewielkim stopniem udokumentowania ich historycznej formy. Stopień rozpoznania wartości jest zróżnicowany zarówno wobec poszczególnych obiektów jak i elementów założeń o złożonej morfologii i historycznej strukturze planistycznej. Powszechnym zjawiskiem jest brak studiów krajobrazowych, a w rezultacie – zaleceń i ograniczeń, które mogłyby być wpisane do prawa miejscowego. Wśród badanych obiektów pełne studia krajobrazowe przeprowadzono jedynie w dwóch przypadkach, a w jednym wyznaczono strefę ochrony zewnętrznych powiązań widokowych.

Czas powstania dokumentacji badawczych i ich zakres świadczy o tym, że badania nie były prowadzone w ramach całościowych programów konserwatorskich, a bardziej odpowiadały na bieżące, cząstkowe zapotrzebowania. Zauważalny jest brak tak potrzebnej współpracy archeologów i historyków architektury w programowaniu i prowadzeniu badań. W części obiektów duża ilość rozproszonych problemowo analiz nie wniosła oczekiwanej, w stosunku do skali badań, wiedzy o obiekcie i waloryzacji konserwatorskiej. Stan badań analizowanych zamków w ruinie można uznać ogólnie jako częściowy i niewystarczający. Taka ocena ogranicza argumentację uzasadniającą rygory ochrony oraz dopuszczalne ingerencje – w tym współczesne uzupełnienia w historycznych strukturach lub ich otoczeniu. Brak argumentacji lub niejasna treść jest często źródłem nieprawdziwych interpretacji oraz niechęci właścicieli i lokalnych społeczności do postępowania konserwatorskiego.

Rozproszenie, niekompletność i niestosowanie, opartych o warsztat naukowy, standardów zapisu ocen wartościujących istotnie utrudnia waloryzację porównawczą zabytkowego zasobu ruin – oceny ich reprezentatywności i unikatowości, jako podstawy do budowania strategii ochrony i typowania obiektów na listę pomników historii.

Rozpoznanie struktury planistycznej determinuje delimitację obszaru historycznego założenia, który powinien być objęty kompleksowym programem badań – a tym samym – określenie granic ochrony z uwzględnieniem powiązań przestrzenno-krajobrazowych i (w miarę potrzeb) uzupełnień parahistorycznych ucztylniających niezachowane elementy struktury wieloelementowej. Złożoną strukturę planistyczną zarejestrowano w ośmiu obiektach.

Konserwatorski program ochrony powinien uwzględniać cechy morfologiczne – posadowienie zamku na zrębie grodu lub przekształcenia jego struktur budowlanych (dotyczy to pięciu badanych zamków) Cechy te przesądzać mogą o potrzebie badań archeologicznych określających usytuowanie i stopień zachowania wcześniejszych warstw w miejscu budowy zamku oraz badań stratyfikacyjnych obejmujących kolejne fazy przekształceń obiektu. Wyniki takich badań determinują m.in. rodzaj i zakres ingerencji w podłożu.

Stopień udokumentowania historycznej struktury planistycznej założenia, cech morfologicznych, wartości zabytkowych (w tym autentyzmu substancji, integralności, historycznych form budowlanych, walorów krajobrazowych); umiejscowienie elementów strukturalnych reprezentujących określone wartości może decydować:

- o konieczności uzupełnień badań i potrzebie kompleksowych interdyscyplinarnych konserwatorskich programów badawczych z zapewnieniem – przy badaniach archeologicznych, stałej współpracy archeologów i historyków architektury z zastosowaniem, dla chronionego obszaru, poligonu geodezyjnego,
- o objęciu ochroną elementów środowiska przyrodniczego stanowiących integralne składowe historycznych struktur obronnych,
- o potrzebie przeprowadzenia studiów waloryzacyjnych krajobrazu i uwzględnieniu zaleceń dot. ochrony i rewaloryzacji krajobrazu w prawie miejscowym (miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego itp.),
- o eliminacji elementów ograniczających (degradujących) ekspozycje krajobrazowe – w szczególności eliminacji zieleni inwazyjnej,

- o uznaniu wartości zabytkowych jako szczególnych (unikatowych, reprezentatywnych) w oparciu o waloryzację porównawczą obiektów w zasobie krajowym zamków w ruinie, a tym samym o ew. objęciu ich najostrzejszymi rygorami ochrony konserwatorskiej (np. lista pomników historii),
- o lokalizacji i formach funkcji dydaktycznych,
- o braku podstaw lub o możliwości i zakresie dopuszczalnych uzupełnień w miejscach niezachowanych elementów (restauracja, uzupełnienia ahistoryczne),
- o adaptacji zachowanych wnętrz do niezbędnych funkcji związanych z użytkowaniem obiektu z ograniczoną do minimum ingerencją w zabytkową tkankę
- o możliwości uzupełnień sklepień/stropów w celu pozyskania pomieszczeń użytkowych (pomieszczenia składowe, obsługa turystów, sprzedaż pamiątek/biletów, ekspozycje) poprzez: odtworzenie struktur historycznych jeśli ich forma jest udokumentowana lub wprowadzenie współczesnych konstrukcji jednoznacznie odróżniających się od tkanki historycznej – jeśli uzupełnienia te nie zmieniają ekspozycji historycznej ruiny,
- o uzupełnieniach ahistorycznych w otoczeniu ruin po przeprowadzeniu studiów i symulacji ew. zmian ekspozycji krajobrazowych,
- o kulturowym znaczeniu zamku dla miejscowości, regionu, kraju a tym samym „obecności” zamku w samorządowych programach i priorytetach rozwoju społecznego oraz w działalności organizacji pozarządowych.

Badania potwierdziły, że w programowaniu ochrony istotną rolę mogą odgrywać uwarunkowania środowiskowe występujące na obszarach otaczających – zarówno przyrodnicze jak i wynikające z przekształceń antropogenicznych (stwierdzono w siedmiu zamkach).

Źródłem zagrożeń, przy różnych typach lokalizacji zamków (nizinnych jak i wyżynnych), jest utrata stabilności podłoża na skutek zmieniających się stosunków wodnych – np. zmian poziomu wód gruntowych, wód zalewowych lub erozji gruntów i destrukcji form nasypowych itp. Wysoki poziom wód ogranicza możliwości przeprowadzenia pożądanych badań archeologicznych.

Dane o wcześniejszych strukturach w miejscu wzniesionego później zamku nie zawsze są interpretowane jako wskazania do przeprowadzenia badań archeologicznych, analiz źródeł zagrożeń i ograniczeń ingerencji w podłoże. Wiedza na temat niezachowanych elementów założenia (najczęściej podzamcza, podgrodzia, przygródka, zniwelowanych umocnień ziemnych itp.) może decydować o zagospodarowaniu otoczenia zamku uczyniającym strefy dawnych elementów założenia, ich układy planistyczne, powiązania kompozycyjno-urbanistyczne i komunikacyjne. Inspiracje historyczne w kształtowaniu tych stref mogą mieć znaczenie szczególnie w obiektach gminnych, które są miejscem cyklicznych imprez plenerowych wymagających sezonowego lub całorocznego zaplecza usługowego. Zagospodarowanie usługowe terenów otaczających może być alternatywą wobec dążeń prywatnych właścicieli do wprowadzania w struktury ruin kubatur użytkowych o przeznaczeniu komercyjnym, lub wręcz budowy w ich miejscu nowych zamków.

W badanych obiektach zróżnicowany jest sposób użytkowania, dostępność publiczna i zaopatrzenie w media. Osiem zamków użytkowanych jest incydentalnie, w tym cztery – nieformalnie (bez zgody i kontroli właściciela), siedem – w sposób zorganizowany, cztery w sezonie letnim, a tylko dwa całorocznie. Dwa prywatne zamki są zamknięte dla publiczności, pięć jest dostępnych bez ograniczeń, a tylko w pięciu dostęp publiczny jest kontrolowany przez ich gospodarzy. Jedynie do dwóch obiektów nie mogą wjechać samochody. W wodociąg i kanalizację zaopatrzone są cztery zamki, a energią elektryczną dysponuje osiem obiektów. Do najbardziej zaawansowanych pod względem kontroli dostępu, organizacji użytkowania i wyposażenia w media należą obiekty zarządzane przez samorządowe instytucje kultury.

Dane te wskazują, że użytkowanie i zagospodarowanie obiektów ma w większości charakter prowizoryczny i przejściowy a najbliższe lata – zgodnie z deklaracjami właścicieli zadecydują o zmianach dotyczących funkcji zamków i ich zagospodarowania.

Przekształcenia w zagospodarowaniu i na obszarach otaczających ruiny zamkowe przewartościowują krajobraz kulturowy. Jest to najczęściej proces powolny i ciągły, zmieniający osadzone w krajobrazie od stuleci bliskie i dalekie ekspozycje z zamku i na zamek i ograniczający czytelność naturalnych elementów pokrycia terenu zintegrowanych pierwotnie z systemem obronnym zamku. Najczęściej źródłem degradacji walorów krajobrazowych jest niekontrolowany rozwój zieleni i przedsięwzięcia inwestycyjne podejmowane w bliższym lub dalszym otoczeniu historycznej ruiny, przy których lokalizacji pomija się ich relacje krajobrazowe.

Cechy i oddziaływania środowiskowe, przekształcenia środowiska i zabytkowych struktur (położenie, cechy fizjograficzne oraz formy przekształceń i zainwestowania historycznej struktury i obszarów otaczających) decydują:

- o rodzajach i źródłach istniejących i potencjalnych, środowiskowych zagrożeń dla zabytkowych struktur¹, a tym samym – o potrzebie przeciwdziałania wobec tych zagrożeń (np. badania geotechniczne; regulacja stosunków wodnych; zabiegi wzmacniające podłoże, skarpy i inne formy ziemne),
- o rodzajach i źródłach istniejących i potencjalnych zagrożeń dla zabytkowych struktur wynikających z istniejącego zainwestowania i użytkowania terenu zamku i terenów otaczających, a tym samym – o potrzebie identyfikacji współczesnych funkcji, uzupełnień i ingerencji w zabytkową tkankę oraz eliminacji szkodliwych funkcji i elementów zagospodarowania (np. zabiegi odwracalne wobec dokonanych wcześniej, niezgodnych z zasadami konserwatorskimi działań; rekonserwacja; rozbiórki),
- o dopuszczalnych funkcjach, przekształceniach, formach i sposobach zagospodarowania terenów zamku i otaczających ruinę – w dostosowaniu do rygorów ochrony wartości zabytkowych, w tym – o dopuszczalnym zainwestowaniu związanym z funkcjami dydaktyczno-turystycznymi zapewniającym użytkownikom bezpieczeństwo, kontrolowany dostęp do obiektu, dostępność komunikacyjną, obsługę (pomieszczenia składowe, informacja, sanitariaty, ekspozycje) oraz niezbędne media.
- o zasadach i ograniczeniach w przekształcaniu środowiska i chronionej przestrzeni oraz o potrzebie uwzględnienia tych zasad w dokumentach planistycznych (prawo miejscowe).

Ze względu na swój systemowy charakter oddziaływania środowiskowe, uwarunkowania morfologiczne i historyczno-planistyczne powinny być identyfikowane i regulowane w skalach wykraczających poza działki zamkowe i kompetencje ich właścicieli. Właściwym narzędziem takich regulacji mógłby być miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego korelujący ograniczenia i implikacje środowiskowe z przekształceniami funkcjonalno-przestrzennymi na obszarach otaczających. Obecny stan prawny w zakresie gospodarki przestrzennej czyni jednak to narzędzie nieskutecznym.

Wszystkie badane zamki są wpisane do rejestru zabytków, jakkolwiek treści decyzji o wpisie są zróżnicowane. Tylko w dwóch przypadkach decyzje zawierają załączniki określające granice terenu podlegającego ochronie. W dwóch innych granice te są, przy braku załącznika graficznego, nieprecyzyjnie opisane. W pozostałych przypadkach jako przedmiot ochrony rejestrowej wymienione są ruiny zamku i ewentualnie inne elementy założenia bez oznaczenia granic chronionego obszaru lub podlegającego ochronie otoczenia. Otwiera to możliwości niekontrolowanych przekształceń w najbliższym sąsiedztwie ruin (np. w obiekcie, gdzie granica działki zamkowej przebiega po obwodzie murów – dobudowano do muru zamkowego budynek gospodarczy sąsiada).

Wartości zabytku wyszczególnione są w uzasadnieniu decyzji rejestrowych jedynie w dwóch zamkach. W pozostałych – zapis ograniczony do informacji, że obiekt takie wartości posiada, lub kiedy został zbudowany – może być powodem kontestowania ochrony prawnej. Dokonywane w różnym cza-

¹ Poprzez „zagrożenia dla zabytkowych struktur” należy rozumieć nie tylko czynniki destrukcyjnie oddziałujące na substancję zabytkową, ale też degradujące wartości zabytkowe i ograniczające ich dostępność, czytelność i percepcję.

sie, przy zróżnicowanej wiedzy i jej interpretacjach oraz standardach wpisy rejestrowe nie odpowiadają często współczesnym wymogom prawa².

Mimo tych ułomności rejestr zabytków uznawany jest jako skuteczne narzędzie ochrony. Spośród czterech form prawnej ochrony zabytków „jedynie w odniesieniu do rejestru mówić możemy o kompletnej, mniej lub bardziej doskonałej instytucji prawnej, z której wynikają możliwe do wyegzekwowania prawa i obowiązki związane ze stanem zabytku”³.

Ochrona rejestrowa ruiny i jej najbliższego otoczenia nie wyczerpuje potrzeb związanych z zachowaniem jej wartości. Eliminacja wspomnianych wcześniej zagrożeń zewnętrznych, regulacja oddziaływań środowiskowych i kontrola przekształceń przyrodniczych elementów systemu obronnego oraz krajobrazu kulturowego wymaga form ochrony obejmujących tereny zewnętrzne. Skutecznym narzędziem w tym zakresie mogłyby być strefy ochrony konserwatorskiej wpisywane do miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego i zawarte przy tym ustalenia, gdyby sporządzanie planów było obligatoryjne i gdyby w nielicznych dla obszarów zamkowych dokumentach planistycznych zapisy nie ograniczały się do standardowych schematów nie wnoszących żadnych regulacji. Aktualna polityka przestrzenna i tendencje deregulacyjne pogłębiają kryzys w tym obszarze, a rozwiązań należałoby szukać w nowych zapisach prawa o zabytkach.

Jednym z czynników w najwyższym stopniu decydującym o losach ruin zamkowych są stosunki własnościowe i związane z tym formy zarządzania zabytkowymi strukturami. Zmiany systemowe po 1989 roku zamykające okres odpowiedzialności państwa za zabytki i przenoszące obowiązek ich utrzymania na, często nowych, właścicieli oznaczały koniec działalności dokumentacyjno-konserwatorskiej działającego w całym kraju, dysponującego doświadczoną i wyspecjalizowaną kadrą Przedsiębiorstwa Państwowego Pracowni Konserwacji Zabytków. Ten scentralizowany, ale skuteczny model zastąpiły procedury przetargowe ustawy o zamówieniach publicznych i uzależnienie przedsięwzięć badawczo-konserwatorskich od interesów właścicieli zabytkowych nieruchomości. Statystyka wykonanych badań w ocenianych obiektach, chociaż nie uwzględnia jakości prac, potwierdza negatywne tendencje. Większość badań i dokumentacji ruin sporządzono przed 1989 rokiem. Badania w ostatniej dekadzie wykonywane były w największym wymiarze dla zamków komunalnych i zarządzanych przez samorządowe instytucje kultury (muzea), w odróżnieniu od aktywności w tym zakresie właścicieli prywatnych.

Badane zamki w ruinie reprezentują własności: komunalną, prywatną i skarbu państwa – co wyraźnie przekłada się na zróżnicowany stosunek właścicieli do zabytku, a w rezultacie na sposób użytkowania, jakość opieki nad zabytkiem i zamierzenia na przyszłość. Ruiny gminne wykorzystywane są jako miejsce, często cyklicznych, imprez masowych o profilu historycznym i zasięgu ponadlokalnym oraz jako ośrodki rozwoju turystyki kulturowej. Działalność taka służy promocji gminy i utożsamianiu się lokalnej społeczności z historycznymi korzeniami miejsca. Motywacje działań najczęściej mają jednak podtekst ekonomiczny – dążenia do zasilania budżetów samorządowych, co implikuje inwestycje służące rozbudowie zaplecza usługowego, infrastruktury turystycznej i mediów. Zmusza też gospodarzy ruin do prowadzenia prac zabezpieczających i konserwatorskich, chociaż prace takie – jeśli nie służą celom komercyjnym – rzadko same w sobie, są celem samorządowych władz. Zamki komunalne skupiają też

² Problem zakresu i treści wpisów do rejestru analizuje I. Maławska próbując jednocześnie odpowiedzieć na pytanie: czy, na podstawie decyzji o wpisie do rejestru zabytków nieruchomości, można określić granice przedmiotu, który chronimy? Por.: Maławska I., *Granice ruin zamkowych i granice ich otoczenia*, [w:] *Zamki w ruinie – zasady postępowania konserwatorskiego*, Politechnika Lubelska, Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Warszawa-Lublin, 2012

³ Kowalski Wojciech, Zalasieńska Katarzyna, *Prawo ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce – próba oceny i wnioski* [w:] *System ochrony zabytków w Polsce – analiza, diagnoza, propozycje*, Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Biuro SKZ Urzędu Miasta Stołecznego Warszawa, Politechnika Lubelska, Lublin – Warszawa, 2011.

zainteresowanie lokalnych organizacji pozarządowych jako miejsca realizacji celów statutowych stowarzyszeń związanych z działalnością historyczno-kulturalną.

Ruiny stanowiące własność skarbu państwa są dzierżawione lub pozostają pod zarządem instytucji lub agencji państwowych, których działalność statutowa nie wiąże się z ochroną kulturowego dziedzictwa. Konsekwencją tego jest brak zainteresowania zarządcy ochroną zabytku. Przykładem są ruiny zamku położonego na terenach zalewowych Wisły, przy linii brzegowej rzeki co spowodowało, że ruiny pozostają w zarządzie Regionalnej Dyrekcji Gospodarki Wodnej z siedzibą w odległej aglomeracji. Miejscowa gmina czyni starania o przejęcie zamku na własność upatrując w tym rozwój turystyki i działalności kulturalnej, nie akceptuje jednak czasowej dzierżawy czy użyczenia – jako jedynych form, w tym przypadku, dopuszczanych ustawowo.

Wśród obiektów gminnych i skarbu państwa wyróżniają się zamki w ruinie posiadające stałego, instytucjonalnego zarządcę np. samorządową instytucję kultury o statusie muzealnym. Dotyczy to zamków zachowanych częściowo, dysponujących kubaturami użytkowymi wykorzystywanymi do funkcji muzealnych, ale też wtedy – jeśli muzeum pełni swoje funkcje poza zamkiem – np. w leżącym u podnóża ruiny miasteczku. Stabilność takich jednostek zarządzających zabytkami i ich cele statutowe pozytywnie odróżniają je od innych form własnościowo-użytkowych. Prowadzone są badania i prace konserwatorskie, chociaż nie zawsze podporządkowane zamierzonej koncepcji ochrony i użytkowania obiektu, rozwija się ruch turystyczny generujący środki na działalność placówek muzealnych i rozwój miejscowości jako ośrodków kulturotwórczych i turystycznych.

Osobną grupą są ruiny zamków stanowiących własność prywatną, w których władanie ukierunkowane jest na komercyjne dążenia właścicieli powiązane z inwestycjami w usługi turystyczne w samych ruinach, bądź w ich otoczeniu i najczęściej wykraczające poza dopuszczalne ze względów konserwatorskich rozwiązania.

W prywatnych zamkach cele komercyjne są priorytetem podejmowanych działań i dopiero dochody z poczynionych inwestycji będą mogły być, według deklaracji właścicieli, przeznaczane na prace konserwatorskie. Można zatem przyjąć, że w obecnych realiach zarządzanie ruinami zamkowymi przez samorządy lokalne i samorządowe instytucje kultury w najwyższym stopniu przyczynia się do ich ochrony, upowszechniania wartości, kulturotwórczej roli zabytków oraz inspiracji w utożsamianiu się lokalnych społeczności ze „swoim zamkiem” jako dokumentem miejscowej historii.

Stan formalno-prawny i formy zarządzania (w tym: struktura własności terenów; forma ochrony prawnej; sposób zarządzania; „obecność” zamku w programach i priorytetach władz lokalnych, w działalności organizacji pozarządowych i kulturotwórcze znaczenie zamku dla miejscowości i regionu) decyduje:

- o hierarchii celów związanych z przyszłością obiektu (ochrona i wyeksponowanie wartości czy komercyjne zagospodarowanie?), w tym o zakresie prowadzonych badań i zabiegów konserwatorskich, a tym samym – o możliwości opracowania kompleksowego programu ochrony i zagospodarowania,
- przy zróżnicowanej strukturze własności – o preferencji scalenia gruntów (ujednolicenia własności) i/lub reparcelacji dla zapewnienia skutecznej realizacji kompleksowego, konserwatorskiego programu ochrony i zagospodarowania,
- w przypadku własności prywatnej, skarbu państwa lub zróżnicowanej strukturze własności – o preferencji utworzenia parku kulturowego obejmującego teren zamku i tereny otaczające jako formy ochrony prawnej z jednostką organizacyjną zarządzającą obiektem (niezależnie od istniejącego już wpisu do rejestru zabytków),
- w przypadku własności komunalnej lub skarbu państwa – o preferencji utworzenia samorządowej instytucji kultury i przejęcia przez tę instytucję zarządu nad obiektem;
- o skuteczności ochrony, szczególnie w odniesieniu do otoczenia zamku w ruinie, a w szczególności:

- przy niepełnej decyzji o wpisie do rejestru zabytków – o potrzebie jej weryfikacji, najczęściej w zakresie jednoznacznego sprecyzowania granic chronionego obszaru i wartości zabytkowych,
- o preferencji utworzenia parku kulturowego obejmującego zamek w ruinie i obszary otaczające,
- o potrzebie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru i otoczenia zamku w ruinie lub – jeśli taki plan istnieje – uszczegółowienia zapisów dotyczących ochrony konserwatorskiej i sposobów zagospodarowania,
- o potrzebie wprowadzenia zasad polityki przestrzennej na chronionym obszarze do studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy (miasta).

Wnioski ogólne

Jednym z efektów projektu był oparty o wnioski wynikające z badań wybranych zamków w ruinie, model analiz cech własnych i uwarunkowań istotnych dla ich skutecznej ochrony w formie „Karty zamku w ruinie”. Inwentaryzacja i identyfikacja cech zasobu może być dokonana z wykorzystaniem „Kart”, które umożliwiają zebranie wszechstronnej informacji oraz przewidyują ich aktualizację.

Opracowanie „karty zamku” winno tworzyć punkt wyjścia do sporządzania programów ochrony, konserwacji i zagospodarowania zamków w ruinie i tym samym przyczyniać się zahamowania degradacji tego zasobu. Model analityczny aspiruje do, odpowiadającego aktualnym potrzebom, narzędzia ochrony zabytków wykorzystywanego przez służby konserwatorskie i właścicieli zabytkowych obiektów.

Metodyczne wyniki projektu przyczynią się w swych założeniach do rozwoju badań w obszarze teorii konserwatorskiej i w praktyce konserwatorskiej. Opracowanie modelu analitycznego czynników decydujących o zasadach postępowania konserwatorskiego wobec zamków w ruinie inicjuje badania metodyczne dotyczące podstaw formułowania programów konserwatorskiej ochrony i zagospodarowania dostosowanych do współczesnych uwarunkowań systemowych. Efekty metodyczne projektu będą mogły być wykorzystane w formułowaniu zasad postępowania konserwatorskiego dla innych grup zabytków wyodrębnionych w krajowym ich zasobie, a tym samym tworzenia nowych jakości w ochronie dziedzictwa kulturowego.

Przeprowadzone w projekcie badania potwierdziły, że czynniki decydujące o skuteczności ochrony należy rozpatrywać w odniesieniu do, wyodrębniających się w krajowym zasobie zabytkowym swoją specyfiką, grup zabytków. Owa specyfika decyduje w dużej mierze o uwarunkowaniach ochrony. Taką wyodrębniającą się grupą są ruiny historyczne.

Wyniki projektu będą mogły znaleźć zastosowanie w formułowaniu krajowych, wojewódzkich i lokalnych programów ochrony zabytków i określaniu strategii ochrony zasobu zamków w Polsce oraz w pracy wojewódzkich urzędów ochrony zabytków i samorządowych konserwatorów zabytków przy sporządzaniu zaleceń i decyzji konserwatorskich dla właścicieli i użytkowników obiektów.

OCENA NOŚNOŚCI ZAMKOWYCH KONSTRUKCJI MUROWYCH NA WYBRANYCH PRZYKŁADACH

Tomasz Nicer, Maciej Trochonowicz

Analiza konstrukcji murowych jest najmniej pewnym rodzajem wnioskowania spośród całej grupy klasycznych materiałów konstrukcyjnych. Oceniając potencjalną nośność istniejących konstrukcji stalowych, drewnianych czy żelbetowych postępujemy zazwyczaj wg prostego schematu obejmującego następujące działania:

- określenie geometrii przekroju,
- określenie jakości przekroju (parametry mechaniczne, rodzaj materiału),
- określenie dodatkowych parametrów pracy konstrukcji,
- wyznaczenie nośności konstrukcji.

Zarówno określenie geometrii jak i jakości przekroju (cech mechanicznych) jest możliwe, a co ważniejsze ma charakter powtarzalny. Dodatkowe parametry pracy albo są możliwe do wyznaczenia albo można je pominąć przyjmując domyślnie warunki niekorzystniejsze.

W przypadku istniejącej konstrukcji murowej, możliwe jest najczęściej dokładne określenie geometrii oraz niepełne rodzaju materiału. Pozostałe parametry są co najmniej problematyczne do wyznaczenia.

Zatem w odróżnieniu od innych rodzajów konstrukcji, nośność konstrukcji murowej zależna jest od wielu różnych czynników, z których tylko część jest możliwa do sprawdzenia czy też szacowania.

Zamkowe konstrukcje murowe zazwyczaj pracują jako nieusztynione ściany murowe obciążone pionowo. Analiza nośności takich konstrukcji przedstawiona zostanie poniżej.

Nośność konstrukcji murowych

Nośność konstrukcji murowych w aktualnie obowiązującym [1] ujęciu zależna jest od następujących grup czynników:

- materiału murowego i zaprawy,
- geometrii przekroju,
- mimośrodu działania obciążenia,
- smukłości muru.

Normowy [1] wzór opisujący nośność konstrukcji murowej obciążonej pionowo przedstawia się następująco:

$$N_{Rd} = \phi \cdot t \cdot f_d ,$$

gdzie:

- ϕ – współczynnik redukcyjny nośności uwzględniający wpływ smukłości oraz mimośród,
- t – grubość ściany,
- f_d – wytrzymałość obliczeniowa ściany.

Wytrzymałość obliczeniowa muru na ściskanie wyznacza się z wytrzymałości charakterystycznej jako iloraz tej ostatniej i współczynnika właściwości materiału γ_M . Wartość tego współczynnika zależy od jakości materiału, jakości wykonania, rodzaju zaprawy i waha się od 1,5 aż do 3,0. Jest to dość uznaniowy współczynnik, jednak dla analizowanych konstrukcji można przyjąć górny jego zakres,

Aktualne wzory opisujące potencjalną nośność konstrukcji murowej (wytrzymałość charakterystyczną) liniowo łączą wytrzymałość materiału murowego na ściskanie oraz wytrzymałość zaprawy, co w przypadku murów na zaprawie o bardzo niskiej lub wręcz zerowej wytrzymałości daje całkowicie fałszywe (zbyt niskie) wyniki.

Wzór normowy opisujący wytrzymałość charakterystyczną muru z cegły lub kamienia ma następującą postać:

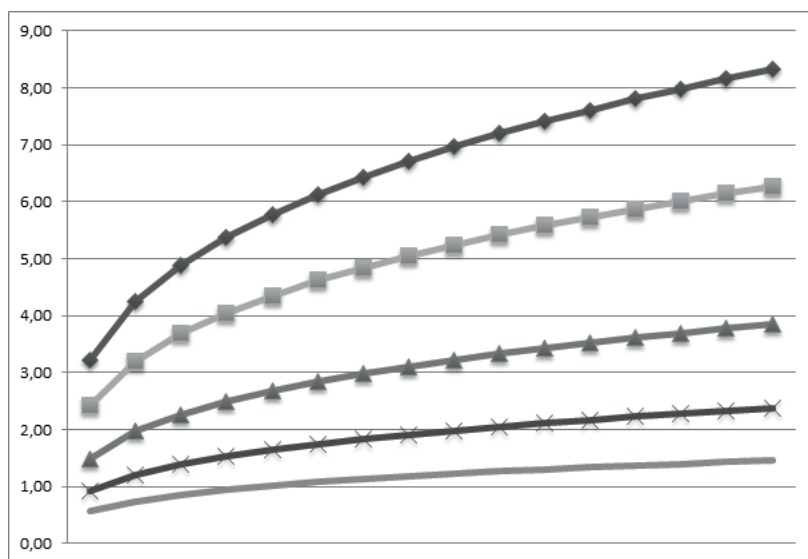
$$f_k = 0,45 \cdot f_b^{0,7} \cdot f_m^{0,3},$$

gdzie:

f_b – wytrzymałość elementu murowego na ściskanie,

f_m – wytrzymałość zaprawy na ściskanie.

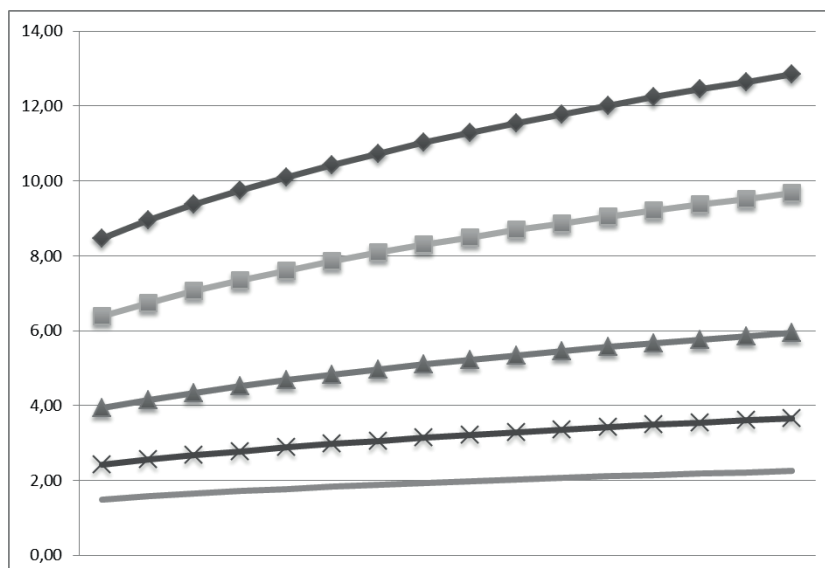
Na poniższym wykresie pokazano wpływ niskiej wytrzymałości zaprawy na charakterystyczną wytrzymałość muru na ściskanie.

Wyk. 1. Wykres pokazujący wartości f_k w [MPa] dla murów o różnej wytrzymałości elementu murowego na ściskanie (romby – 120MPa, kwadraty – 80MPa, trójkąty – 40MPa, „x” – 20MPa, linia ciągła – 10MPa). Na osi poziomej wytrzymałość zaprawy na ściskanie w bardzo niskim zakresie od 0,01MPa do 0,25MPa.

Jak widać, nawet dla bardzo słabej zaprawy o prawie zerowej wytrzymałości (0,001MPa), oraz elementu murowego o bardzo niskiej jak na materiał kamienny lub ceglany (5MPa) wytrzymałości mamy co najmniej 0,25MPa wytrzymałości na ściskanie. Odpowiada to potencjalnej nośności muru pod obciążeniem własnym o wysokości 8m. Dla murów z kamienia naturalnego, potencjalnie możliwe jest wzniesienie muru o wysokości nawet do 50m.

Dla zapraw mocniejszych, od 0,25MPa do 1MPa wartości te są jeszcze większe.

Wyk. 2. Wykres pokazujący wartości f_k w [MPa] dla murów o różnej wytrzymałości elementu murowego na ściskanie (romby – 120MPa, kwadraty – 80MPa, trójkąty – 40MPa, „x” – 20MPa, linia ciągła – 10MPa). Na osi poziomej wytrzymałość zaprawy na ściskanie w niskim zakresie od 0,25MPa do 1,00MPa.

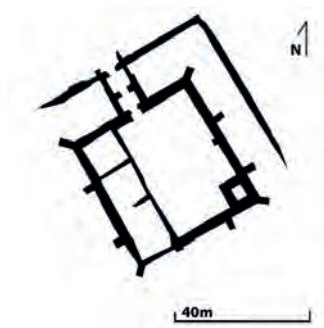
Podsumowując, wytrzymałość na ściskanie, nie jest głównym zagrożeniem dla nośności tego typu konstrukcji.

W celu głębszego ujęcia tematu przebadano grupę zamków w ruinie, wyniki wstępne analiz pokazano poniżej.

Przegląd konstrukcji murowych wybranych zamków

Przebadano 10 zamków będących głównie w stanie trwałej ruiny, pod kątem analizy stanu zachowania oraz nośności istniejących w nich konstrukcji murowych.

Zamek w Bobrownikach

Fot. 1. Plan ruin zamku.

Fot. 2. Widok ruin.

Zamek w ruinie, datowany na XIII/XIV wiek. Aktualnie istnieją mury obwodowe, mury wewnętrzne oraz wieża narożna. Większość ścian to wolnostojące konstrukcje murowe z kamienia lub z licowane cegłą ceramiczną z wypełnieniem kamiennym [2].

Zamek w Ćmielowie

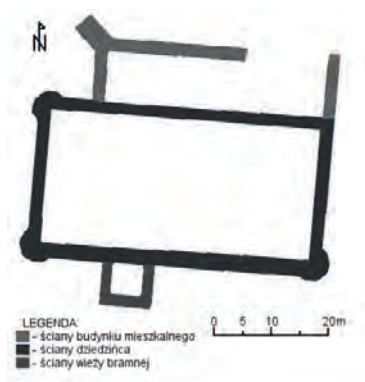
Fot. 3. Plan ruin zamku.

Fot. 4. Widok ruin.

Zamek XVI wieczny, aktualnie w ruinie. Zbudowany z kamienia, piaskowca łamanego z lokalnych złóż, na zaprawie wapiennej. Większość murów wolnostojąca, jedynie w części środkowej, na fragmencie mury tworzą zamknięta kubaturę przykrytą dachem [2].

Zamek Dybów

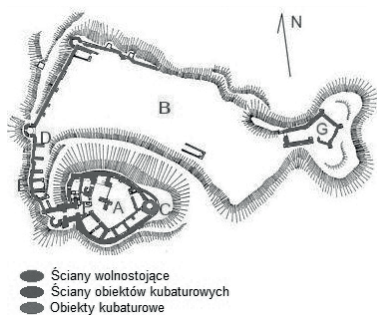
Fot. 5. Plan ruin zamku.

Fot. 6. Widok ruin.

XV wieczny zamek w stanie trwałej ruiny. Części podziemne z kamienia rzecznego, nadziemne cegły ceramicznej pełnej, na zaprawie wapiennej. Głównie wolnostojące, nieusztynione za wyjątkiem części bramnej tworzącej zwartą strukturę. Mury w części nadziemnej jednorodne z prawidłowym i wyraźnym wiązaniem [2].

Zamek Iłża

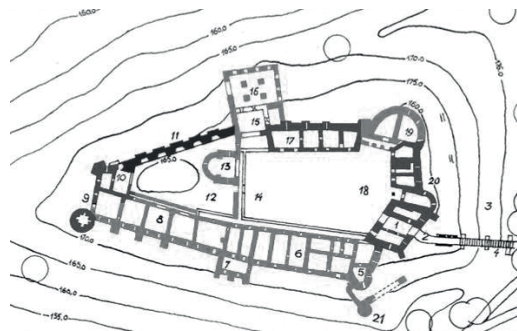
Fot. 7. Plan ruin zamku.

Fot. 8. Widok ruin.

XIV wieczny zamek, aktualnie w stanie ruiny. Wykonany z kamienia wapiennego na zaprawie wapiennej. Ściany wysokie, wolnostojące za wyjątkiem budynku wieży [2].

Zamek Janowiec

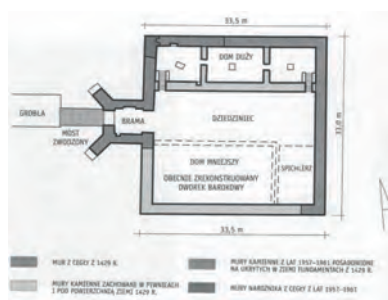
Fot. 9. Plan ruin zamku (kolorem brązowym oznaczono obiekty kubaturowe).

Fot. 10. Widok ruin.

Zamek o początkach w XVI wieku, wielokrotnie przebudowywany i restaurowany. Mury zarówno wolnostojące jak i kubaturowe o znacznych smukłościach. Obiekt o największej kubaturze i powierzchni z analizowanych zamków. Wykonany zarówno z kamienia jak i z cegły pełnej na zaprawie wapiennej (zdarza się również zaprawa wapienno-cementowa) [2].

Zamek Liw

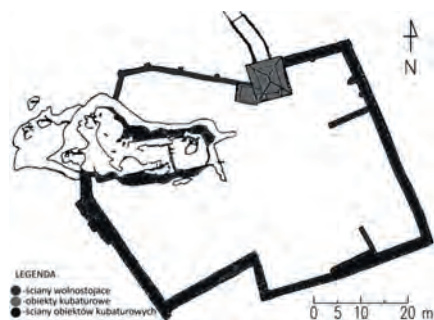
Fot. 11. Plan ruin zamku

Fot. 12. Widok ruin.

Zamek o początkach powstania w XII-XIII wieku, pod koniec XIV rozpoczęto budowę zamku muranego. Konstrukcja zachowana częściowo jako kubaturowa, częściowo zaś jako trwała ruina. Mury obwodowe z cegły ceramicznej pełnej na ścianach fundamentowych kamiennych. Wieża i część mieszkalna o podobnym założeniu, cegła ceramiczna pełna na murze kamiennym. Zaprawa wapienna, na fragmentach gliniana, w części rekonstruowanej możliwa również wapienno-cementowa [2].

Zamek Rabsztyn

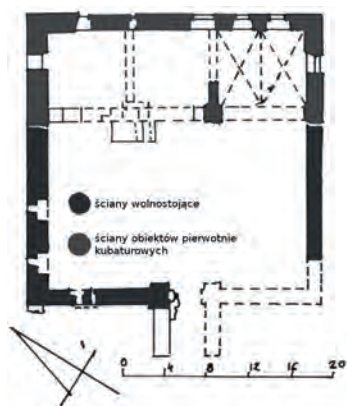
Fot. 13. Plan ruin zamku.

Fot. 14. Widok ruin.

Zamek XIV wieczny z częściowo zrekonstruowaną częścią kubaturową, większa część obiektu utrzymywana w stanie trwałej ruiny. W skład zamku wchodzi prawie całkowicie zniszczony zamek górny oraz odrestaurowany zamek dolny wraz z murami obwodowymi. Wykonany z kamienia wapiennego na zaprawie wapiennej. Przechodzi aktualnie największy zakres prac wzmacniających i zabezpieczających oraz częściowe przebudowy odtwarzające obiekty kubaturowe [2].

Zamek Radziki Duże

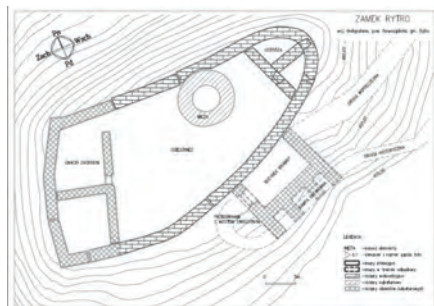
Fot. 15. Plan ruin zamku.

Fot. 16. Widok ruin.

Zamek w ruinie, powstały w XV w. Niewielki w planie, na rzucie prostokąta. Pozostałości ścian wolnostojących oraz wolnostojące ściany poprzecznie pełniące funkcję ścian kubaturowych. Część fundamentowa ścian z kamienia polnego na zaprawie wapiennej, wyższe partie murów z cegły czerwonej na zaprawie wapiennej. Mury warstwowe, murowane miejscami bez przewiązania poszczególnych partii muru [2].

Zamek Rytro

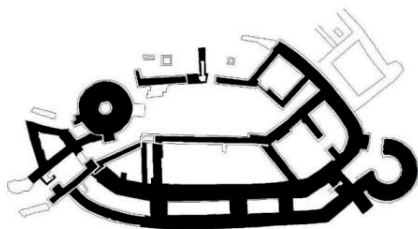
Fot. 17. Plan ruin zamku.

Fot. 18. Widok ruin.

XIII wieczny zamek w ruinie z częściowo zrekonstruowanymi murami obwodowymi oraz budynkiem wieży. Oprócz wieży brak jest obiektów typowo kubaturowych. Mury kamienne z piaskowca na zaprawie wapiennej. Część murów obwodowych zrekonstruowanych jako licowane ciosy kamienne wypełnione rumoszem, bez przewiązania [2].

Zamek Tarnów

Fot. 19. Plan ruin zamku.

Fot. 20. Widok ruin.

Ruiny zamku ze szczątkowymi murami „świadkami” prawie całkowicie zrekonstruowanymi. Z oryginalnej budowli XIV wiecznej pozostał jedynie budynek towarzyszący, poza głównymi murami zamku. Mury kamienne na zaprawie wapiennej, w częściach restaurowanych zaprawa cementowo-wapienna. Mury o niewielkiej wysokości, bardzo krępe [2].

Podsumowanie przeprowadzonych badań na obiektach

Przeprowadzone analizy wybranych konstrukcji murowych zamków, wykazały następujące cechy badanych murów mogące mieć wpływ na nośność konstrukcji.

- Materiałem murowym dla analizowanych konstrukcji jest kamień, cegła ceramiczna pełna lub konstrukcje mieszane ceglano-kamienne.
- Zarówno kamień jak i cegła w większości wypadków cechuje się znacznymi wytrzymałościami na ściskanie.
- Zaprawa łącząca materiał murowy, to oryginalnie zaprawa wapienna o niskiej albo bardzo niskiej wytrzymałości na ściskanie.
- Geometria badanych konstrukcji murowych bardzo zmienna, z reguły o znacznych grubościach i niewielkich wysokościach. W niektórych przypadkach ściany wyższe o murach wyraźnie cieńszych.
- Geometria wszystkich badanych konstrukcji prosta, przekroje prostokątne lub bardzo do prostokątnych zbliżone, z uwagi na stopień zniszczenia brak jest właściwie konstrukcji o innym niż pionowy charakterze pracy.
- Sposób przyłożenia obciążenia (mimośród) ma ogromne znaczenie dla nośności konstrukcji murowych, im większy mimośród tym większe rozciąganie muru, a co za tym idzie mniejsza nośność muru. W przebadanych zamkowych konstrukcjach murowych najczęściej mamy do czynienia z murem stojącym swobodnie, nieobciążonym stropami. Zatem obciążenie przekazywane jest bez większego mimośrodu.
- Wydaje się iż ostatni z omawianych czynników; smukłość, ma największe znaczenie dla nośności konstrukcji murowej analizowanego typu.

Analiza końcowa

Znaczenie smukłości jako głównego wskaźnika nośności dominowało w analizie konstrukcji murowych przez całe wieki. Upraszczając nieco sytuację, można stwierdzić, iż dopiero druga połowa XX wieku zaowocowała innym niż czysto geometryczne podejściem do takich rozważań. Wcześniejsze opracowania zajmują się głównie geometrią (smukłością) rozwiązań murów.

Smukłość, jako główny wskaźnik trwałości i potencjalnej nośności zabytkowych konstrukcji murowych nigdy nie został zapomniany, czy też wycofany z użycia, jako element oceny wizualnej funkcjonował przez cały czas i jest widoczny we wszelkiego rodzaju opracowaniach dotyczących tej problematyki. Jak na razie nie ma innej racjonalnej metody oceny takiego rodzaju konstrukcji.

Smukłość muru wyrażona stosunkiem wysokości efektywnej, będącej pochodną długości wyboczeniowej ściany zależnej od usztywnienia i sposobu podparcia, do grubości muru, to najważniejszy z możliwych do wyznaczenia parametrów.

Na wykresie 3 pokazano normowy [1] wykres zależności współczynnika redukcyjnego ϕ od smukłości.

Jak widać przy smukłości ok. 30, współczynnik ϕ dąży do bardzo niskich wartości, w zakresie niebezpiecznym dla trwania konstrukcji. Oznacza to dla rozpatrywanych swobodnych, nieusztywnionych murów zamkowych, iż stosunek wysokości do grubości muru ma swoją graniczną wielkość na poziomie maksimum 15 (dla współczynnika wyboczenia równego 2).

Przeanalizowano pod kątem smukłości konstrukcje murowe w/w zamków w ruinie. Wyniki tej analizy przedstawiono w poniższej tabeli. Należy zaznaczyć, iż porównania te mają charakter uogólniony i dotyczą całych grup murów, nie wykluczając miejscowo innego charakteru smukłości konstrukcji.

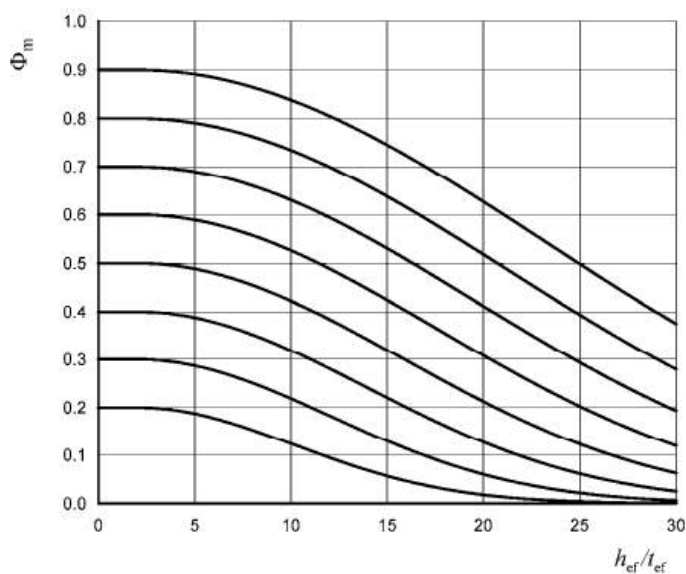
Wyk. 3. Wykres zależności ϕ od smukłości muru.

Tabela. 1. Analiza smukłości konstrukcji murowych wybranych zamków

	grubość	wysokość	smukłość	materiał
	[m]	[m]	[]	[]
Bobrowniki	3,0	2,0	1,3	cl-rs
	2,5	6,7	5,4	cl-rs
	3,4	3,5	2,1	cl-rs
	3,0	12,0	8,0	cl-rs
Ćmielów	1,1	5,2	9,5	k
	1,6	5,2	6,5	k
Dybów	1,8	7,5	8,5	c
	2,3	7,5	6,5	c
Iłża	1,0	3,0	6,0	k
	1,0	5,0	10,0	k
	0,5	5,0	10,0	k
	1,5	12,0	8,0	k
Janowiec	0,7	6,0	17,1	k
	1,0	8,0	16,0	k
	1,2	6,0	10,0	k
Liw	1,9	8,0	8,6	c
	2,0	15,2	7,6	c
	2,5	15,0	6,0	c
Rabsztyn	1,0	5,0	10,0	k
	1,0	2,5	5,0	k
	1,5	6,0	8,0	k
	1,5	14,0	18,7	k

	grubość	wysokość	smukłość	materiał
	[m]	[m]	[]	[]
Radziki Duże	2,0	6,0	6,0	c
	1,4	11,0	15,7	c
Rytro	2,0	6,0	6,0	k
	3,0	8,0	2,7	k
Tarnów	1,5	2,0	2,7	k

Kolorem szarym oznaczono smukłości o wartościach budzących zastrzeżenia, może to skutkować lokalną awarią konstrukcji. Jako materiał podano: „cl-rs” jako cegła pełna, wypełnienie rumoszem skalnym, „k” jako kamień, „c” jako cegła.

Kierując się wskazaniami zaczerpniętymi z literatury, doświadczeniem oraz stopniem zniszczenia istniejących obiektów zamkowych w ruinie, a także ustaleniami normowymi, można przyjąć iż przy smukłości:

- 8 – nie ma zagrożenia dla nośności konstrukcji,
- 10 – nośność zachowana, nie ma zagrożenia dla nośności konstrukcji, należy przewidzieć wykonanie czynności zabezpieczających w najbliższej przyszłości,
- 12 do 15 – nośność zachowana, aktualnie jeszcze nie ma zagrożenia dla nośności konstrukcji, należy jednak przewidzieć zabezpieczenie konstrukcji, które należy wykonać niezwłocznie,
- powyżej 12 do 15 – konstrukcja zagrożona, należy zaprzestać jej użytkowania, oraz wykonać zabezpieczenia.

Wnioski

- Stan techniczny analizowanych obiektów jest zróżnicowany, nigdzie jednak nie ma bezpośredniego zagrożenia bezpieczeństwa konstrukcji.
- Większość obiektów to wolnostojące ściany o znacznych grubościach.
- Materiał zastosowany to kamień i cegła, zaprawą dominującą jest słaba zaprawa wapienna.
- Mury w większości przypadków nie mają klasycznych wiązań, często zaś mają wyprowadzone poprawnie lica zaś wewnątrz wypełnione rumoszem skalnym lub ceglanym.
- Smukłość konstrukcji, którą określono jako graniczną, rozumiana jako główny wskaźnik nośności jest przekroczona jedynie w 4 przypadkach na 27 zbadanych (nie jest to ścisła wartość).

W podsumowaniu można stwierdzić, iż w zakresie konstrukcji murowych analizowanych obiektów, nośność ich jest możliwa do szacowania głównie poprzez analizy smukłości i stanu zachowania. Analizy te wykazały, iż oprócz kilku przypadków wymagających interwencji, nośność badanych konstrukcji murowych jest spełniona.

Bibliografia

- [1] PN-EN 1996-1-1 Eurokod 6. Projektowanie konstrukcji murowych. Część 1-1: Reguły ogólne dla zbrojonych i niezbrojonych konstrukcji murowych.
- [2] B. Szmygin, M. Trochonowicz, T. Nicer, Beata Klimek, P. Mietlicki.: „KARTA TECHNICZNA ZABYTKOWEJ RUINY” – opracowania wybranych zamków, Lublin 2012.

ZABEZPIECZENIE KORON MURÓW – ANALIZA WYBRANYCH PRZYKŁADÓW

Maciej Trochonowicz

Wprowadzenie

Cechą charakterystyczną obiektów znajdujących się w postaci tzw. trwałej ruiny jest duża liczba murów wolnostojących. Składają się na nie zarówno mury historycznie wolnostojące jak i mury obiektów pierwotnie kubaturowych. Konstrukcje te, pozbawione elementów ochronnych, w sposób szczególny narażone są na działanie czynników degradujących. W związku z tym procesy niszczące przebiegają tu wyraźnie szybciej, a negatywne skutki mają większy zakres niż w innych obiektach. Zdecydowanie największe zniszczenia obserwowane są na koronach murów, a więc części osłaniającej dolne partie muru, z tego też powodu istotnym jest właściwe ich zabezpieczenie.

Prace zabezpieczające koron murów połączone są zwykle z częściową lub całkowitą rekonstrukcją muru. W zależności od założeń programu konserwatorskiego wybierany jest sposób zabezpieczenia korony. Poszczególne rodzaje zabezpieczeń charakteryzują się różną trwałością, widocznością i odwracalnością ich zastosowania.

Do charakterystycznych prac zabezpieczających korony murów należą:

- Nadmurowanie – wykonanie dodatkowych warstw muru, z zastosowaniem materiału rodzimego bądź obcego. Jest to podstawowy, najprostszy i najczęściej stosowany zabieg konserwatorski mający na celu ochronę zabytkowej substancji korony muru. Polega na uzupełnianiu braków w górnej części muru i odpowiednim ukształtowaniu powierzchni muru. Samo nadmurowanie nie powoduje zatrzymania procesów destrukcji korony, ale przenosi działania niszczące na materiał nowy, świadomie przeznaczony do okresowej wymiany. Nadmurowanie może zostać przeprowadzone z użyciem materiału odróżnialnego lub nieodróżnialnego, w zależności od założeń programu konserwatorskiego. Dzięki temu ruinie można nadać dowolny kształt nie ujmując wiele z jej wartości historycznej i nie zaburzając bardzo istotnego odbioru ruiny jako formy niezabezpieczonej. W przypadku nadmurowania bardzo istotne dla jego trwałości jest dobranie wytrzymałości materiału murowego i wytrzymałości spoiny. Dobór zbyt mocnej zaprawy względem budulca spowoduje szybkie wykruszenie cegieł lub kamienia, zaś zbyt słabej – odpadanie fragmentów nadmurowania i ponowną degradację korony.
- Wprowadzenie warstwy izolacji z ewentualnym lub też bez nadmurowaniem materiałem rodzimym bądź obcym. Zabieg umieszczenia warstwy izolacyjnej w postaci papy lub blachy jest tanim i dość skutecznym sposobem zabezpieczenia korony muru. Izolacja z papy była stosowana powszechnie przy naprawach i rekonstrukcjach koron murów prowadzonych w latach 60. i 70. XX wieku na wielu obiektach pozostawionych w postaci trwałej ruiny. Najlepsze efekty estetyczne uzyskiwano przy zastosowaniu warstw izolacyjnych z dodatkowym nadmurowaniem. Nadmurowanie stanowiło warstwę dociskową i traktowane było jako element tracony wymagający okresowego odtwarzania. W zależności od zastosowanego materiału i jakości wykonania trwałość rozwiązania wynosi od kilku do kilkudziesięciu lat.

- Metoda techniczno-zielona – wprowadzenie warstwy roślinności na koronę muru, po uprzednim jej przygotowaniu (z izolacją lub bez, z nadmurowaniem i profilowaniem spadku). Metoda polega na celowym umieszczeniu warstwy urodzajnej ziemi na wierzchu korony oraz zasadzeniu tam niskopiennej roślinności, najczęściej trawy. Skuteczność tego naturalnego rozwiązania polega na zatrzymywaniu wilgoci w warstwie ziemi i spojeniu gruntu korzeniami traw. Metoda stosowana najczęściej w obiektach, w których nie planuje się rekonstrukcji murów do obiektów kubaturowych.
- Zadaszenia. Stanowią najczęściej mało estetyczne, ale trwałe i odwracalne rozwiązanie zabezpieczające korony murów przed opadami atmosferycznymi. Wykonywane zadaszenia można podzielić na dwie grupy. Najczęściej zadaszenia wykonywane są jako tymczasowe osłaniające szczególnie zniszczone lub zagrożone zniszczeniem fragmenty murów oraz jako konstrukcje stałe nad ciągami pieszymi umożliwiającymi zwiedzanie koron murów. W przypadku rozwiązań tymczasowych zauważalna jest dowolność stosowanych materiałów i rozwiązań konstrukcyjnych (np.: zamek w Janowcu nad Wisłą). Zadaszenia stałe w swojej formie i materiale są historyzujące lub też całkowicie współczesne (np.: zamek Czorsztyn).
- Metody chemiczne – z użyciem preparatów hydrofobizujących lub uszczelniających. Wraz z dynamicznym rozwojem chemii budowlanej pod koniec XX w. zaczęto stosować środki chemiczne do powierzchniowej hydrofobizacji kamiennych i ceglanych koron murów. Właściwa ich aplikacja wymaga spełnienia szeregu warunków związanych z rodzajem preparatu, rodzajem i jakością podłoża (materiał murowy, zaprawa), wilgotnością zabezpieczanych powierzchni, odpowiednim przygotowaniem powierzchni korony muru itp. Rozwiązania te są stosunkowo drogie i mają niewielką skuteczność w przypadku materiałów drobnoporowatych.

W zależności od wielkości, skomplikowania budowli, stanu technicznego oraz programu konserwatorskiego obiektu w stanie ruiny, może występować więcej niż jedna metoda zabezpieczenia.

Zabezpieczeń koron murów zamków w ruinie – analiza wybranych przykładów

W grupie dziesięciu badanych obiektów, w przypadku ośmiu stwierdzono wykonanie przynajmniej częściowo prac związanych z zabezpieczeniem koron. Szczegółowej analizie poddano sześć obiektów. W pozostałych dwóch prace miały charakter niemalże identyczny jak w innych obiektach. W większości z obiektów prace prowadzono w latach 60. i 70. XX wieku, i niekontynuowano ich później. Na chwilę obecną w większości z nich stan tych zabezpieczeń oraz koron zabezpieczonych jest niedostateczny lub też nawet katastroficzny. Przeprowadzona analiza dotyczyła zarówno koron zabezpieczanych jak i pozbawionych ingerencji ludzkiej. W zakres charakterystyki zabezpieczonych koron wchodziły: powierzchnia pozioma zabezpieczająca mur, fragment materiału znajdującego się bezpośrednio pod nią oraz fragment powierzchni bocznych muru, na które działają te same czynniki, co na powierzchnię poziomą.

Na podstawie przeprowadzonych badań i analiz ze względu na rodzaj zabezpieczenia korony podzielono na: niezabezpieczone, zabezpieczone poprzez nadmurowanie, zabezpieczone izolacjami z nadmurowaniem, zadaszone, zabezpieczone metodą techniczno-zieloną oraz pokryte preparatami chemicznymi.

Zamek Dybów

Na zamku Dybów wykonano w latach 60-tych dwa rodzaje zabezpieczeń. Korony w części, nadmurowano współczesnym materiałem odróżniającym się od historycznego, w większości zabezpieczono metodą techniczno-zieloną z warstwą izolacji na styku muru historycznego i nowej warstwy. Do nadmurowań użyto cegły ceramicznej klinkierowej i cegły zendrówki na zaprawie wapiennej. Profilacja spadków w części nadmurowanej wykonana z zaprawy, w części zabezpieczonej metodą t-z, korony obsiano trawą płytkokorzenną.

W części zabezpieczonej metodą techniczno-zieloną stan murów pod izolacją uznać można za zadowalający, co wyraźnie wskazuje na zasadność zastosowania tego rozwiązania. W bardzo złym stanie jest natomiast warstwa nad izolacją. Pamiętać należy jednak, że projektowana była jako warstwa tracona i zgodnie z ideą powinna zostać z czasem odtworzona. Fragmenty murów, na których zastosowano rozwiązanie są zrekonstruowane do równej wysokości i w chwili obecnej są nieznacznie odróżnialne od murów historycznych. Po udostępnieniu klatek schodowych możliwe jest dostanie się na koronę murów i przemieszczanie po niej. Nie pozostaje to bez wpływu na wierzchnie warstwy nadmurowanej korony. Wydeptana ścieżka umożliwia gromadzenie i miejscowo wnikanie wody. Ze względu na wiek, sprawdzenia wymaga szczelność warstwy izolacyjnej z papy.

Pomimo upływu dość długiego okresu czasu w stosunkowo dobrym stanie zachowały się nadmurowania materiałami współczesnymi. Większych zastrzeżeń nie budzi również stan muru historycznego pod nimi. Widoczne są jedynie niewielkie uszkodzenia cegieł i spoin materiału współczesnego. Fragmenty korony porastają miejscowo rośliny jedno i wieloletnie. Podobnie jak w przypadku koron zabezpieczonych metodą t-z możliwe jest wejście na ten fragment murów.

Rys. 1. Widok korony zabezpieczonej przez nadmurowanie z wprowadzoną warstwą izolacji.

Rys. 2. Wydeptana na koronie murów ścieżka umożliwia gromadzenie i miejscowo wnikanie wody.

Rys. 3. Uszkodzenia współcześnie nadmurowanej korony.

Rys. 4. Stan koron zabezpieczonych przez nadmurowanie szczelnym materiałem.

Zamek Janowiec

W zamku w Janowcu mamy do czynienia z dość kuriozalną sytuacją. W obrębie murów zastosowano kilka wyraźnie różniących się metod zabezpieczenia koron, a w części korony pozostają niezabezpieczone. Podczas oględzin stwierdzono występowanie kilku różnych rodzajów zabezpieczeń: zabezpieczenie nadmurowaniem (typ I – wyprofilowanie spadku i typ II – nadmurowanie obcym materiałem) oraz przekrycia blachą, materiałami bitumicznymi, dachówka ceramiczną i elementami betonowymi.

Rys. 5. Zabezpieczenie nadmurowaniem (typ II – nadmurowanie obcym materiałem).

Rys. 6. Zabezpieczenie nadmurowaniem (typ I – wyprofilowanie spadku).

Rys. 7. Przekrycia korony blachą płaską.

Rys. 8. Zabezpieczenie korony przez nadmurowanie i przekrycie dachówką ceramiczną.

Rys. 9. Zabezpieczenie korony i detalu przez konstrukcją drewnianą z blachą falistą.

Rys. 10. Zabezpieczenie korony konstrukcją drewnianą z papą bitumiczną

Zdecydowana większość wykonanych zabezpieczeń polegała na zabezpieczeniu przez nadmurowanie korony. Dość dużym problemem w chwili obecnej są korony zabezpieczone kalcym. Mocny kamień z mocną zaprawą stanowi barierę dla wody opadowej padającej bezpośrednio na koronę, ale nie zabezpieczają historycznych fragmentów przed wodą spływającą po powierzchni zabezpieczeń i przedostającą się do warstwy na styku. W miejscach gdzie kalcyt przemurowano słabą zaprawą uszkodzenia warstw historycznych są jeszcze bardziej widoczne. Całkowitą dowolność stwierdzono w przypadku wykonanych zadaszeń. Stosowano przekrycia: blachą płaską, blachą falistą, ceramiką, papą oraz elementami betonowymi.

W części niezabezpieczonej stwierdzono zły stan techniczny koron murów. Widoczne są liczne uszkodzenia, braki zaprawy i materiału murowego, znaczne rozluźnienie materiału murowego. Wody opadowe swobodnie wnikają w warstwę korony powodując degradację wewnątrz murów. Ze względu na

odpadające fragmenty koron, te części zamku wyłączona jest ze zwiedzania. Część niezabezpieczonych murów porasta roślinność jednoroczna i wieloletnia.

W roku 2009 powstał projekt remontu murów zamku w Janowcu, zakłada on: rozebranie luźnych partii muru, wykonanie izolacji z blachy ołowianej i nadmurowanie jej po obrysie rozebranego fragmentu. Przemurowania wykonane mają być z kamienia pochodzącego z rozbiórki poszczególnych fragmentów murów. Kontrowersyjne jest projektowane zabezpieczenie powierzchni ścian substancją hydrofobową.

Zamek Liw

Zgodnie z projektem z roku 1959 korony zamku w Liwie zabezpieczono poprzez ich nadmurowanie. Do prac wykorzystano cegłę współczesną oraz kamienne otoczaki łączone zaprawami cementowo-wapienną i cementową. Przy nadmurowaniach zastosowano wiązania polskie i wedyjskie. Spadek górnej powierzchni koron murów wg projektu miał być wyprofilowany w trakcie ich rekonstrukcji z cegły współczesnej.

Rys. 11. Zniszczenia korony muru, wykruszenia cegły, spowodowane brakiem zabezpieczeń oraz złym odprowadzeniem wody opadowej z wieży.

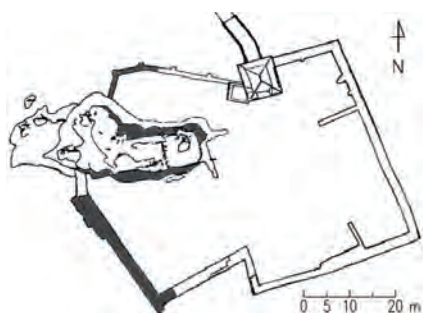

Rys. 12. Korona zrekonstruowanej części muru Domu Dużego.

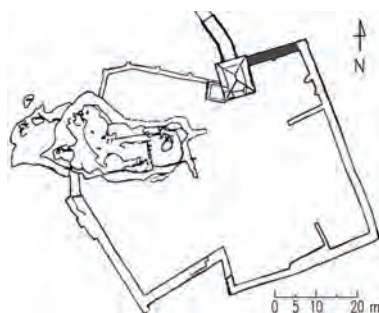
Stwierdzono niedostateczny stan techniczny koron murów. Zdecydowanie gorzej do czasów obecnych zachowały się zabezpieczenia wykonane z cegły ceramicznej. Rozluźnienia struktury muru spowodowane ubytkami cegieł oraz zaprawy. W wielu miejscach istnieje możliwość wnikania do wnętrza murów wód opadowych. Na koronie muru w kilku miejscach widoczna jest roślinność. W chwili obecnej spadek na koronach jest niewidoczny, może to być spowodowane zniszczeniem korony lub nie wykonaniem profilowania wbrew zaleceniom projektu zabezpieczenia murów z 1959 roku. Stan koron zabezpieczonych nadmurowaniem z otoczków wyraźnie lepszy. Stwierdzono jedynie miejscowe uszkodzenia zaprawy spoin oraz obecność mchów porostów i roślinności.

Zamek Rabsztyn

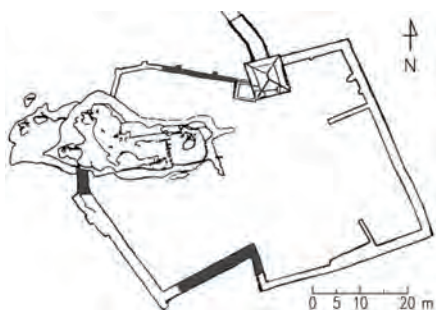
Prace na zamku w Rabsztynie związane z zabezpieczeniem koron do roku 2009 miały charakter jedynie miejscowy. Najczęściej były podyktowane katastrofalnym stanem murów lub też były wykonywane podczas innych robót. Dopiero na przełomie I i II dekady XXI wieku rozpoczęto wykonywanie zabezpieczeń, których charakter jest kompleksowy. Na chwilę obecną niezabezpieczone korony stanowią około 30% całości.

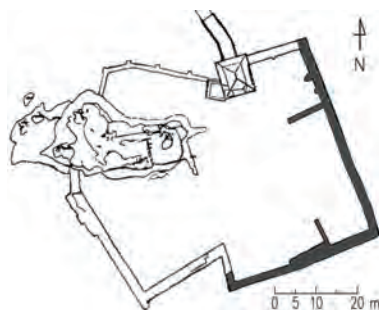
Rys. 13. Lokalizacja niezabezpieczonych koron murów.

Rys. 14. Lokalizacja koron murów zabezpieczonych przez nadmurowanie z izolacją z blachy ołowianej.

Rys. 15. Lokalizacja koron murów zabezpieczonych przez nadmurowaniem kamieniem wapiennym na zaprawie wapiennej ze spadkiem

Rys. 16. Lokalizacja koron murów zabezpieczonych przez nadmurowanie kamieniem i zaprawą mocniejszymi od oryginalnego z dodatkową hydrofobizacją powierzchni.

W przypadku koron zamku w Rabsztynie na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat zastosowano trzy rodzaje zabezpieczeń: przez nadmurowanie z izolacją z blachy ołowianej, przez nadmurowanie kamieniem wapiennym na zaprawie wapiennej oraz przez nadmurowanie kamieniem i zaprawą mocniejszymi od oryginalnego z dodatkową hydrofobizacją powierzchni.

Rys. 17. Korona murów. Miejscowe uszkodzenia zaprawy oraz błędnie wykonany spadek.

Rys. 18. Przemurowana korona murów z fragmentami spoin zabezpieczonymi preparatami hydrofobizującym. Uszkodzenia warstwy hydrofobizującej

Rys. 19. *Struktura niezabezpieczonej korony muru zamku górnego.*

Rys. 20. *Fragment oryginalnej partii muru zamku średniego od strony zewnętrznej (widoczna korona muru).*

Podczas oględzin stwierdzono, że pomimo upływu stosunkowo krótkiego okresu czasu od wykonania prac stan wierzchnich powierzchni koron jest miejscowo niezadawalający. Widoczne są uszkodzenia zaprawy spoin oraz ubytki w materiale murowym. Nie wszędzie też w sposób właściwy wykonana została profilacja samej korony. Najmniejsze zastrzeżenia budzą fragmenty zabezpieczone dodatkowo warstwami izolacji. W złym stanie są natomiast, powłoki hydrofobizujące wykonanie na fragmencie koron. Już w 18 miesięcy od wykonania widoczne są poważne uszkodzenia tej warstwy. Dodatkowo powłoka w sposób wyraźny odróżnia się kolorystycznie od niezabezpieczanej spoiny.

W części niezabezpieczonej (mur kurtynowy zamku górnego i fragmenty murów zamku średniego) stwierdzono niedostateczny stan techniczny koron murów. Zauważalne są liczne uszkodzenia koron, braki zaprawy i materiału murowego, znaczne rozluźnienie materiału murowego. Wody opadowe gromadzą się na powierzchniach koron i swobodnie wnikają do wnętrza murów. Część niezabezpieczonych murów porasta roślinność jednoroczna i wieloletnia.

Zamek Radziki Duże

Mniej więcej w tym samym okresie co w Dybowie (lata 60.) prowadzono prace zabezpieczające na koronach zamku w Radzikach Dużych. Korony w całości zostały nadmurowane cegłą współczesną, zbliżoną wymiarami do średniowiecznej oraz cegłą oryginalną pochodzącą z obiektu (cegła palona czerwona – palcówka, gotycka).

Rys. 21. *Uszkodzenia koron w pasie warstwy nadmurowanej, porastanie zabezpieczonych koron roślinnością.*

Rys. 22. Widok przemurowań wykonanych z cegły współczesnej na zaprawie mocniejszej od pierwotnej.

Na chwilę obecną stan nadmurowań i samych koron można uznać za niedostateczny. Zabezpieczenie wykonane w latach 60. XX wieku nie pełni już założonej funkcji. Zaobserwowano liczne pęknięcia i zarysowania koron murów. Widoczne są liczne i znaczne ubytki całych fragmentów koron murów. Fragmentami nadmurowania uległy znacznej degradacji i zamiast ochraniać przed wodą opadową są jej rezerwuarami. Woda przenikająca do warstw historycznych potęguje proces ich niszczenia. Miejscami ze względu na zastosowanie nadmurowań z cegły o takich samych wymiarach jak oryginalna po kilkudziesięciu latach istnieje problem z odróżnialnością elementów współczesnych.

Zamek Rytko

Prace zabezpieczające na chwilę obecną objęły około 80 % całego obrysu murów zamku. Do wykonania warstwy spadkowej użyto kamienia piaskowca (takiego jak w całych rekonstruowanych fragmentach murów) i zaprawy wapienno-cementowej. Spadek górnej powierzchni koron murów wyprofilowano w trakcie ich wznoszenia (rekonstrukcji). Wiązanie i grubość zgodne z niższymi partiami murów. Miejscami korony nie posiadają spadków pozwalających na spływ wód opadowych, zastrzeżenia budzi również sam stan warstwy wierzchniej. Liczne odspojenia i spękania pozwalają na wnikanie wody opadowej do wewnętrznych partii murów.

Wyraźnie gorszy jest stan koron w części niezabezpieczonej. Mur jest tam niejednorodny, wyrównane lica, środek zasypany rumoszem. Wody opadowe mogą się gromadzić na powierzchni i swobodnie przedostawać się do wnętrza murów. W partiach niezabezpieczonych duże ubytki w zaprawie spoin, część ciosów kamiennych leżących na murze nie jest związana.

Podsumowanie

Na podstawie przeprowadzonych analiz i badań opracowano tabelę uwzględniającą charakter wykonanych prac. Kolejne kolumny odnoszą się do: docelowości lub tymczasowości zabezpieczeń, zgodności materiałowej, odwracalności, zakresu prac (całościowe, fragmentaryczne, miejscowe) oraz odróżnialności zastosowanych materiałów i rozwiązań

ZAMEK	Zabezpieczenia koron murów Tak/ Nie – charakter	Docelowe/ Tymczasowe	Zgodność materiałowa	Odwracalność rozwiązań TAK/NIE	Zakres prac całościowe/ fragmentaryczne	Odróżnialność rozwiązań TAK/ NIE	Profilowanie spadku TAK/NIE
Bobrowniki	NIE	-	-	-	-	-	-
Ćmielów	NIE	-	-	-	-	-	-
Dybbów	TAK Nadmurowanie	docelowe	TAK	TAK	całościowe	trudno odróżnialne	NIE
Janowiec	TAK Nadmurowanie i przekrycie	docelowe	NIE	Częściowo	całościowe	TAK	częściowo
Liw	TAK Nadmurowanie	docelowe	TAK	NIE	całościowe	TAK	TAK
Rabsztyn	TAK Nadmurowanie i hydrofobizacja	docelowe	NIE Zaprawa różni się od stosowanej do wznoszenia obiektu	NIE	częściowe- prace zabezpieczające w toku.	TAK	TAK
Radziki	TAK Nadmurowanie	docelowe	NIE cegła współczesna, zbliżona wymiarami do średniowiecznej	NIE	całościowe	trudno odróżnialne	NIE – możliwość gromadzenie się wody opadowej
Rytko	TAK Nadmurowanie	docelowe	NIE Zaprawa różni się od stosowanej do wznoszenia obiektu	NIE	częściowe- prace zabezpieczające w toku.	trudno odróżnialne	TAK
Tamów	TAK Nadmurowanie	docelowe	TAK	NIE	częściowe- powyżej 50%.	NIE mury od poziomu gruntu wzniesione od nowa	NIE
Itza	TAK Nadmurowanie	docelowe	Częściowa różna zaprawa	NIE	częściowe	trudno odróżnialne	NIE
Podsumowanie	W 8 na 10 obiektach wykonano zabezpieczenie poprzez nadmurowanie. W zamku w Janowcu nad częścią murów wykonano przekrycia z dochówki	W 8 na 8 obiektach prace zabezpieczające miały charakter docelowy	Jedynie w zamku w Janowcu brak jest zgodności materiałów; W pozostałych obiektach w mniejszym lub większym stopniu materiał mury jest zgodny. W połowie zastosowano niezgodne zaprawy.	W 6 na 8 obiektach prace miały charakter odwracalny. W zamkach Janowiec i Dybbów dzięki zastosowaniu warstw rozdzielających istnieje możliwość demontażu nadmurowania.	W połowie obiektów prace miały charakter częściowy, w drugiej objęły całość lub prawie całość murów.	W znacznej części zastosowane rozwiązania są rozróżnialne.	W większości obiektów wykonano profilację umożliwiającą odprowadzanie wody z zabezpieczonych koron

Wnioski

1. W większości badanych obiektów brak jest spójności wykonanych prac /różne technologie i materiały/, a wykonane zabezpieczenia mają charakter fragmentaryczny.
2. Wyraźnie lepszą trwałość i skuteczność uzyskano w przypadku stosowania nadmurowań zgodnych materiałowo z warstwą izolacji na styku warstw historycznych i współczesnych.
3. Całkowitym brakiem skuteczności zakończyły się próby hydrofobizacji powierzchni koron. Uszkodzenia warstwy zhydrofobizowanej pojawiły się już po kilkunastu miesiącach.
4. Zabezpieczenia mają charakter docelowy i w większości obiektów ich odwracalność powiązana jest z ingerencją w historyczną strukturę.
5. Ze względu na stosowanie materiałów o zbliżonej kolorystyce i wymiarach istnieje problem z odróżnialnością zabezpieczeń po upływie kilkunastu-kilkudziesięciu lat.
6. Wykonane zabezpieczenia projektowano jako elementy tracone, które powinny być odtwarzane. Na przestrzeni ostatnich 20-30 lat w połowie obiektów nie prowadzono szerzej zakrojonych prac naprawczych lub odtworzeniowych wykonanych wcześniej zabezpieczeń.
7. W większości obiektów zabezpieczenia koron posiadają lub posiadały profilację umożliwiającą odprowadzanie wody opadowej. Na chwilę obecną zniszczenia części zabezpieczonych koron są na tyle poważne, że istnieje możliwość wnikania wód opadowych do wnętrza murów.

Bibliografia

- Balewski Z., *Elaborat powykonawczy z prac budowlano-konserwatorskich*, PP PKZ w Toruniu, mps, Toruń 1973.
- Dworaczyński E., *Zamek Rytró, Sprawozdanie z prac archeologiczno-konserwatorskich przeprowadzonych w 2009 roku*, tom I, Pracownia Archeologiczno-konserwatorska PKZ w Tarnowie, Spółka z o.o., Tarnów, 2009.
- Dworaczyński E., *Zamek Rytró, Sprawozdanie z prac archeologiczno-konserwatorskich przeprowadzonych w 2010 roku*, tom I, Pracownia Archeologiczno-konserwatorska PKZ w Tarnowie, Spółka z o.o., Tarnów, 2010.
- Filipowicz M., *Zamek w Rytrze, program prac zabezpieczających oraz badań archeologiczno-architektonicznych*, 2005.
- Florek J., *Opinia konstrukcyjno-budowlana o zabezpieczeniu ruin zamku w Rabsztynie*, Kraków, 1988.
- Gruszecki A., *Rysunki projektowe do konserwacji i rewaloryzacji strzelnic w murze północnym obronnym*, 1:20; Inwentaryzacja i dokumentacja naukowa, Zamek w Radzikach Dużych, PKZ Toruń, 1956.
- Kaczmarczyk S., *Ekspertyza dotycząca stanu technicznego zamku i wyodrębnionego budynku barokowego dworku w Liwiu. Program i tryb zalecanych zabezpieczeń*, oprac. na zlecenie Instytutu Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki Kraków, 2006.
- Łachwa U., Pachla T., *Projekt budowlany remontu murów zewnętrznych (wschodniego i południowego) ruin zamku w Rabsztynie na dz. nr 154/15 polegający na ich zabezpieczeniu konstrukcyjnym*, Kraków, 2009.
- Marciniak-Kajzer A., Kajzer L., *Sprawozdanie z badań archeologiczno-architektonicznych przeprowadzonych na zamku w Radzikach Dużych*, Łódź, 2007.
- Niewalda W., *Rabsztyn – zamek, Projekt rekonstrukcji węzła bramnego, część architektoniczno-budowlana*, Kraków, 2003.
- Plan realizacyjny zagospodarowania. Adaptacja zamku dla potrzeb muzealno-turystycznych, Plan realizacyjny zagospodarowania. Adaptacja zamku dla potrzeb muzealno-turystycznych, 1993.

- Trochonowicz M., *Analiza skuteczności przepon wykonywanych metodami iniekcji chemicznej w murach z opoki wapnistej*, Monografie Politechniki Lubelskiej, Lublin 2011.
- Wilk J., *Prace zabezpieczające przy ruinach zamku Rabsztyn prowadzone przez Urząd Gminy i miasta w Olkusz*, w: *Rabsztyn wczoraj i dziś*, Olkusz, 2010.
- Zdyma A., *Program prac konserwatorskich na zamku – dotyczy: wystroju sztukatorskiego i kamieniarskiego oraz dekoracji malarskiej*, 1994.

Część II

WYBRANE PRZYKŁADY

ZAGADNIENIE WSPÓŁCZESNYCH UWARUNKOWAŃ POZAKONSERWATORSKICH OCHRONY I ZAGOSPODAROWANIA ZABYTEKOWYCH RUIN – WYBRANE PRZYKŁADY ZAMKÓW

Cezary Głuszek

Problematyka adaptacji i modernizacji obiektów zabytkowych jest obecnie bardzo aktualna w Polsce. W realiach gospodarki rynkowej zmieniają się właściciele zabytków oraz dotychczasowe funkcje. Ograniczenia w dostępności inwestycyjno-adaptacyjnej obiektów zabytkowych, w zestawieniu z kosztami niezbędnych zabiegów konserwatorskich i adaptacyjnych oraz zapewnienia nad nimi stałego nadzoru stanowią często, w bilansie ekonomicznym, czynnik skutecznie zniechęcający właścicieli do zagospodarowania całego obiektu, a potencjalnych inwestorów do kupna.

Wykorzystanie dla dobra zabytków i zapobieżenie przed niepożądanymi zmianami, w okresie dynamicznych przekształceń własnościowych, przejmowania odpowiedzialności za ochronę zabytków przez ich właścicieli i podporządkowania zabytkowych nieruchomości regułom „gry rynkowej”, wymusza wręcz potrzebę dostosowania metod ochrony do nowych realiów systemowych. Metod czytelnych nie tylko dla konserwatorów, ale i właścicieli zabytków jako partnerów w procesie ochrony oraz podejmowania decyzji uzasadnionych obiektywną oceną wartości zabytkowych i skutecznością przyjętych koncepcji konserwatorskich.

W praktyce konserwatorskiej wyraźnie zauważalny jest niedostatek metodyki w określaniu zasad ochrony, sporządzaniu programów i projektów zagospodarowania – umożliwiającej *maximum naukowego obiektywizmu* i niezbędne *minimum kompromisu* na linii konserwator-inwestor. Sprzyja to zapewne, jako jedna z przyczyn, nasilaniu się tendencji nie tylko do niewłaściwego konserwatorsko zagospodarowywania i adaptacji zabytkowych obiektów, ale też do rekonstrukcji wzniesionych w minionych wiekach budowli – co pozostaje w sprzeczności z podstawami teorii konserwatorskiej. Skala takich inicjatyw i sposób ich motywowania, wynikają również z pojawiającej się potrzeby utrzymania tożsamości społecznej. W burzliwej przeszłości Polski okresu porozbiorowego działania te powiązane były z utrzymaniem i wzmacnianiem tożsamości narodowej, dzisiaj wobec procesów globalizacji i przekształceń systemów polityczno-gospodarczych takie zjawiska wiążą się przede wszystkim z potrzebą przywracania, utrwalania i eksponowania tożsamości lokalnych społeczności. Wraz z rosnącą świadomością roli dziedzictwa kulturowego w miejscowym rozwoju gospodarczym, zjawisko to szczególnie nasila się na terenach ubogich w zabytki. Presja czynników poza konserwatorskich bywa tak znaczna, że działania inwestycyjne wymykają się spod kontroli konserwatorskiej.

Tym samym polityczne i utylitarne cele inwestorów oraz wzrost wartości użytkowych zabytku w następstwie takich działań inwestycyjnych, zbyt często prowadzą do obniżenia jego wartości kulturowych. W tej sytuacji nasuwa się istotny wniosek, że dostosowanie do współczesnych uwarunkowań niewydolnego i nie nadążającego za zachodzącymi przemianami społecznymi, systemu ochrony zabytków z poprzedniej epoki wymaga m.in. uwzględnienia czynników poza konserwatorskich w procesach ochrony środowiska kulturowego. Ze zrozumiałych względów identyfikacja i prezentacja czynników poza konserwatorskich została poprzedzona ogólnym odniesieniem do uwarunkowań konserwatorskich.

Uwarunkowania konserwatorskie

Prawidłowe konserwatorsko – d y d a k t y c z n e a jednocześnie k o m e r c y j n e – zagospodarowanie zabytków, jest warunkiem ich ochrony i przetrwania. Jednakże ich rewitalizacja wymaga dużych środków, czasu i wiedzy, a konserwatorzy i inwestorzy często nie są w stanie sprostać skali problemów. Zamki w ruinie są szczególną grupą zabytków, często o skromnej formie materialnej, lecz dużym potencjale emocjonalnym. Przedmiotem ochrony jest więc nie tylko materialna substancja, ale również niematerialne treści zapisane w historycznej materii. Dopóki zatem w zachowanych nawet częściowo budowlach wyeksponowana jest pełna informacja o wartościach całego obiektu spełniony jest warunek konserwatorskiej ochrony. Zasada ta stosowana jest we wszystkich typach zabytkowych budowli, poprzez udostępnianie reprezentatywnej ich części obejmującej wybrane – elementy, obiekty czy wnętrza. Dostępność publiczna i funkcje dydaktyczne wynikające z istoty ochrony dóbr kultury są niezbędne w każdym zabytkowym obiekcie.

Adaptowany zabytek należy wyposażać zgodnie ze współczesnymi potrzebami, zachowując przy tym jego historyczny charakter. Prace adaptacyjno-modernizacyjne muszą być prowadzone równolegle z zabiegami konserwatorskimi: konserwacją i restauracją. Na każdym etapie procesu inwestycyjnego (poczynając od programowania i projektowania) należy dążyć do uczynienia historycznej formy obiektu. Wzmacnia to kulturową i tym samym komercyjną wartość obiektu¹.

Niewątpliwie podstawą wszelkich decyzji konserwatorskich i projektowych, w odniesieniu do zabytkowych struktur, musi być waloryzacja ich wartości historycznych, naukowych, artystycznych oraz stopnia i stanu zachowania. Schemat zakresu takiej waloryzacji może być opracowywany indywidualnie, lecz powinien uwzględniać cechy istotne dla różnych obiektów².

Niestety, wiele wskazuje na to, że spełnienie powyższych wymogów jest znacznie bardziej pracochłonne i kosztowne niż np. realizacja nowego obiektu o porównywalnych parametrach powierzchniowo-kubaturowo-funkcjonalnych. Badania potwierdzają, że rewaloryzacja i adaptacja historycznych struktur do współczesnych funkcji są złożone i kosztowne. W rezultacie, nawet pomimo użytkowania zabytków i łożenia środków na ich ochronę często daje się zauważyć zjawisko postępującej degradacji historycznych budowli. Przeważnie wynika to z faktu, że użyte środki są niedostateczne, a nie wszystkie funkcje przewidziane dla adaptowanych obiektów dają użytkownikowi możliwość wygenerowania środków na odpowiednim poziomie³.

Czynniki pozakonserwatorskie

Uwzględnienie zasygnalizowanych uwarunkowań konserwatorskich umożliwia zastosowanie skutecznych metod zachowania wartości zabytku – tych materialnych i niematerialnych (wg Profesora Jana Zachwatowicza – wartości ocenianych wg kryteriów: naukowych, historycznych i architektonicz-

¹ Opracowano na podstawie badań do pracy statutowej 504G/1010/804/07 wykonanej na WAPW pt. *Zainwestowanie a stan zabytkowego obiektu*.

² Opracowano na podstawie zasad sformułowanych i stosowanych w Zakładzie Konserwacji Zabytków WAPW.

³ Wskazane dydaktycznie i pomocne, w praktyce konserwatorskiej oraz decyzyjnym procesie inwestycyjnym, byłoby poznanie współzależności pomiędzy poziomem nakładów finansowych, a nowymi funkcjami i skutecznością ochrony zabytków. Badania powinny więc m.in. dotyczyć rozpoznania (o ile to możliwe) niezbędnego poziomu nakładów pozwalających na:

- powstrzymanie degradacji wszystkich elementów obiektu,
- j.w. + realizację niezbędnych zbiorów konserwatorskich konserwacji i restauracji,
- j.w. + realizację funkcji dydaktycznych w wyodrębnionych reprezentatywnych elementach lub fragmentach zabytku.

no-artystycznych). W efekcie umożliwia, w udostępnianych nawet częściowo budowlach, wyeksponowanie pełnej informacji o wartościach całego obiektu – spełniając tym samym najistotniejszy warunek konserwatorskiej ochrony.

Jednakże obecnie wobec procesów globalizacji i przekształceń systemowych na świecie, a tym samym w kraju, znaczną rolę w odniesieniu do szeroko pojmowanego dziedzictwa kulturowego zaczynają odgrywać tzw. czynniki poza konserwatorskie. W wielu wypadkach to głównie one decydują o kierunku przyjmowanych działań ochronnych i adaptacyjnych⁴. Tymczasem, z perspektywy doświadczeń, wiele wskazuje na to, że czynniki poza konserwatorskie sprzyjają nasilaniu się inicjatyw prowadzących do rekonstrukcji historycznych budowli (na ich zrębie i ruinach) – bez niezbędnego rozpoznania pierwotnej formy – pozostając w sprzeczności z podstawami teorii konserwatorskiej i prowadząc do obniżenia jego wartości kulturowych. W tym kontekście zasadnym staje się równoprawne uwzględnianie czynników poza konserwatorskich w procesach ochrony środowiska kulturowego, oczywiście w zakresie akceptowalnym z konserwatorskiego punktu widzenia.

Punktem wyjścia do badań tej problematyki powinny być przede wszystkim: wstępna identyfikacja czynników poza konserwatorskich oraz sprawdzenie zakresu ich występowania i znaczenia na wybranych przykładach. W trakcie badań do projektu *Zamki w ruinie – zasady postępowania konserwatorskiego* wyodrębniono następujące, potencjalne cechy i czynniki⁵:

- Struktura własności terenów – (skarby państwa, własność komunalna, prywatna, w zarządzie, inna).
- Użytkowanie obiektu – (incydentalnie, sezonowo, całorocznie; zorganizowane, nieformalne):
 - sposób użytkowania, funkcje – (imprezy plenerowe, inscenizacje, inne),
 - oddziaływanie użytkowania na zabytek – (pozytywne, neutralne, degradujące),
 - docelowe funkcje proponowane przez właściciela – (pozytywne; neutralne, niezgodne; jakie?),
 - wymagane przekształcenia budowlano-konstrukcyjne,
 - docelowe funkcje predysponowane przez społeczność lokalną – (pozytywne; neutralne, niezgodne; jakie?),
 - wymagane przekształcenia budowlano-konstrukcyjne.
- Uwarunkowania użytkowania i zagospodarowania:
 - ustalenia konserwatorskie w dokumentach planistycznych – mpzp, suik⁶, wz.⁷, inne (uwzględnione, nieuwzględnione, błędne);
 - dostępność komunikacyjna – (piesza, pieszo-jezdna, samochody osobowe, samochody ciężarowe, inna);
 - dostępność mediów technicznych – (wodociąg, kanalizacji, energii elektrycznej, gazu, inne; bezpośrednia, do 500 m, brak);
 - współczesne zagospodarowanie – (stałe, częściowo odwracalne, odwracalne – jakie?);
 - infrastruktura turystyczna – (informacja wizualna, mała architektura; sprzedaż biletów, pamiątek; sanitariat; obiekty wielofunkcyjne; zadawałające, częściowe, brak);
 - możliwości wprowadzenia współczesnych uzupełnień kubaturowych i funkcjonalnych – (uzupełnienie parahistoryczne; uzupełnienie ahistoryczne; adaptacja istniejących kubatur; zintegrowane konstrukcyjnie z zabytkową tkanką; niezależne konstrukcyjnie).
- Więź społeczna z obiektem:
 - działalność organizacji pozarządowych związana z zamkiem;
 - „obecność” zamku w programach wyborczych władz samorządowych i priorytetach władz;
 - kulturotwórcze znaczenie zamku dla miejscowości i regionu.

⁴ Ostatnio dotyczyło to rekonstrukcji zamków w Tykocinie i Bobolicach.

⁵ Opracowano z wykorzystaniem aktualnych doświadczeń ZKZ WAPW.

⁶ Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy.

⁷ Decyzja o warunkach zagospodarowania.

Wbrane przykłady badawcze obiektów zabytkowych

W załączonej charakterystyce wybranych zamków – z rozwinięciem opisu czynników poza konserwatorskich – znalazły się informacje, uwagi i wymogi nie wynikające z wymogów konserwatorskich, lecz często się z nimi wiążące. Zauważyć można, że niektóre z nich już się przyjęły w praktyce konserwatorskiej, w różnym stopniu, czasem niejednakowo w różnych regionach, i przeważnie w nieformalny sposób. Wydaje się, że przedstawiony w artykule sposób ich podziału, zapisu, wnioskowania mógłby zostać przyjęty formalnie i w szerszej praktyce – ułatwiając podejmowanie decyzji konserwatorskich i uczynniając ich adekwatność do indywidualnych sytuacji.

Zamek Rabsztyn (w ruinie)

CHARAKTERYSTYKA OGÓLNA

1. Historia budowy i przekształceń

Wcześniejsze dzieje warowni są trudne do ustalenia. Jan Długosz wspomina o powstałym z inicjatywy Kazimierza Wielkiego zamku w Olkuszu. Ponieważ nie doszukano się innych dokumentów o olkuskim zamku, niektórzy historycy identyfikowali tę wzmiankę właśnie z Rabsztynem (jednak w 2001 roku w samym Olkuszu natrafiono podczas prac budowlanych na fragment grubego średniowiecznego muru z bramą, co wprowadziło nowe wątpliwości).

Koniec XIII wieku – przyjmuje się, że powstały tu pierwsze zabudowania i umocnienia drewniano-ziemne.

XIV wiek – powstał zamek.

XV wiek – wzmianki o zamku rabsztyńskim. Zajmował on tylko najwyższą część wzniesienia na skale, tu mieściła się wysoka cylindryczna wieża, a po krawędzi skały biegł mur obwodowy.

1396 – pierwsza pewna wzmianka, wymienia ona kapelana kaplicy zamkowej. Zamek był wtedy w posiadaniu Spytka z Melsztyna, a na własności rodu Melsztyńskich pozostawał do 1441 roku 1441 – za sprzeniewierzenie się królowi zamek został skonfiskowany i jako wiano Jadwigi z Księża przeszedł w ręce Andrzeja Tęczyńskiego z rodu Toporczyków.

1442 – na polecenie króla Andrzej Tęczyński miał wzmocnić zamek. Po śmierci Andrzeja jego syn przyjął nazwisko od rabsztyńskiej siedziby.

1509 – wygasła rabsztyńska linia tego rodu i zamek znalazł się w rękach Bonerów, którzy przez trzy pokolenia sprawowali urząd starostów rabsztyńskich.

1592 – starostą został Mikołaj Wolski, a potem marszałek wielki koronny Zygmunt Myszkowski.

Początek XVII wieku – prawdopodobnie to on rozbudował rabsztyńską twierdzę na renesansową rezydencję, która częściowo zatraciła charakter obronny.

W czasie potopu szwedzkiego wycofujące się wojska najeźdźcy splądrowały i zniszczyły zamek, którego już nie odbudowano.

Początek XIX wieku – jeszcze częściowo używany.

Druga połowa XIX wieku – poszukiwacze skarbów dopełnili zniszczenia wysadzając jedyną zachowaną część zamku – wieżę oraz mury zamku dolnego.

Postępujący proces zniszczenia ilustruje ikonografia z XVIII i XIX w.

Brak szczegółowego przebadania ruin, uniemożliwia odtworzenie etapów rozwojowych zamku.

Zachowały się reliktury przyziemia Zamku Górnego oraz większe, dolne partie murów obwodowych/magistralnych Zamku Średniego i ruiny ścian zewnętrznych (do 3 kondygnacji) Zamku Dolnego⁸.

⁸ Kajzer Leszek, Kołodziejski Stanisław, Salm Jan, *Leksykon zamków w Polsce*, s. 412.

II. 1. Zamek Rabszyn. Widok zamku od południa, rys. B. Podbielskiego, XIX w., („Tygodnik Ilustrowany 1862 nr 126), w: LZP, s. 410.

2. Dane: uwarunkowania, lokalizacja

Województwo małopolskie, powiat olkuski, gmina Olkusz

Środek Jury Krakowsko-Częstochowskiej (na szlaku Orlich Gniazd).

Wartości szczególne	–	są
Stopień zachowania	–	ruina
Struktura planistyczna założenia	–	złożona
Morfologia struktury budowlanej	–	na surowym korzeniu, przekształcony
Położenie	–	wyżynne, górskie
Podłoże posadowienia	–	kamień, wapień
Materiał:		
fundamentów	–	kamień
murów	–	kamień, wapień
Wilgotność podłoża	–	suche.

3. Ochrona prawna

Pełna. Wydano dwie decyzje o wpisie do rejestru:

W 1947 bez określenia działek.

Następnie w 1982 r. nr. Dec. 1292/82 z 2.11.1982, ochroną objęto ruiny zamku w Rabszynie na dz. 154/6, woj. katowickie.

W kolejnej decyzji 17.01.2011 r. Małopolski Konserwator Zabytków wpisał otoczenie (kilka działek), lecz wskutek odwołania właściciela jednej z działek decyzja została 26.05.2011 r. uchylona przez MKiDN.

4. Dane o aktualnym stanie zagospodarowania

Trwają prace ratownicze. Nowe fragmenty muru wapiennego wykonuje się jako odróżniające się od oryginalnego – o różniącym się sposobie, wątku murowania.

Przeprowadzono utrwalenie ruiny skrzydła renesansowego (wykonano m.in. przespoinowanie i nadbudowanie korony murów).

Brak jest pieniędzy na badania.

II. 2. Zamek Rabsztyn. Widok od płd.-wsch. (fot. C. Głuszek, 2011).

II. 3. Zamek Rabsztyn. Widok od dziedzińca na bramę wjazdową. (fot. C. Głuszek, 2011).

CHARAKTERYSTYKA CECH I CZYNNIKÓW POZAKONSERWATORSKICH

- Struktura własności terenów: własność komunalna.
- Użytkowanie obiektu: zorganizowane, sezonowo, częściowo całorocznie.
 - Sposób użytkowania, funkcje:
 - Zorganizowane zwiedzanie zamku po wykupieniu biletu.
 - Coroczne turnieje rycerskie na przedpolu zamku. zainicjowane i pierwszy raz zorganizowane przez Stowarzyszenie Zamek Rabsztyn w Olkuszu.
 - Coroczne zloty motocyklistów, wyścigi rowerowe, konkursy fotograficzne.
 - Oddziaływanie użytkowania na zabytek: neutralne.
 - Docelowe funkcje proponowane przez właściciela: pozytywne.
 - Kontynuacja dotychczasowych imprez i rozszerzenie obsługi turystów – z wprowadzeniem

- części funkcji do zamku, do zamkniętych pomieszczeń np. w piwnicach:
- – wymagane przekształcenia budowlano-konstrukcyjne: uzyskanie pomieszczeń zamkniętych np. poprzez wykonanie współczesnego stropu nad piwnicami (żelbetowego wg WKZ).
 - Docelowe funkcje predysponowane przez społeczność lokalną: Pozytywne,
 - Kontynuacja dotychczasowych imprez, zwiększenie ilości imprez o charakterze lokalnym – z wprowadzeniem ich części do zamku, do zamkniętych pomieszczeń np. w piwnicach; znaczne szersze udostępnienie zamku do zwiedzania.
 - Uwarunkowania użytkowania i zagospodarowania:
 - Ustalenia konserwatorskie w dokumentach planistycznych: mpzp, suik⁹; wz.¹⁰: uwzględnione. Suizkp – studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Olkusz, zatwierdzone Uchwałą Nr XXXIV/279/97 Rady Miejskiej w Olsku z dnia 27 lutego 1997 r.;
 - Mpzp – Pazurek-Rabsztyn-Bogucin Mały-Podgrabie, zatwierdzonym uchwałą nr XXX/410/2005 Rady Miejskiej w Olsku z dn. 9.02.2005 r.”;
 - dostępność komunikacyjna – pieszo-jezdna; samochody osobowe; samochody ciężarowe tylko do mostu wjazdowego;
 - dostępność mediów technicznych: wodociąg: pod mostem; energia elektryczna: w bramie zamku;
 - współczesne zagospodarowanie: u podstawy zamku – odwracalne incydentalne/sezonowe stragany, namioty z pamiątkami.;
 - infrastruktura turystyczna – częściowa: informacja turystyczna wizualna; sprzedaż biletów, pamiątek, muzeum zamku;
 - Możliwości wprowadzenia współczesnych uzupełnień kubaturowych i funkcjonalnych:

W zamku:

uzupełnienia parahistoryczne – na fragmentach wymagających wzmocnienia (zintegrowane z zabawkową tkanką); powinny polegać przede wszystkim na wprowadzeniu sklepień nad pomieszczeniami domu – wzmacniających konserwowane i odrestaurowywane fragmenty murów, jednocześnie „przekrywających” pomieszczenia; adaptacja odtworzonych kubatur w bramie.

Na przedpolu zamku:

uzupełnienie ahistoryczne: od strony wjazdu, niezależne konstrukcyjnie, do obsługi turystyki. Powinny być lokalizowane w rejonie przed wjazdem do zamku, w którym historycznie występowały obiekty usługowego/obsługowego podzamcza przeważnie drewniane. Miejsca lokalizacji mogą (lecz nie muszą) dokładniej wskazać sondaże/badania archeologiczne.

W projekcie zagospodarowania, dla terenu przed wjazdem ustalono:

 - „rekonstrukcję chałupy Antoniego Kocjana” – powinno się mówić o uzupełnieniu ahistorycznym;
 - stworzenie skansenu chałup olskich z przeznaczeniem m.in. na funkcje hotelowe.
 - Więź społeczna z obiektem:
 - działalność organizacji pozarządowych związana z zamkiem:
 - Aktywnie działa Stowarzyszenie Zamek Rabsztyn i Bractwo Rycerskie Kruk.
 - „obecność” zamku w programach wyborczych władz samorządowych i priorytetach władz:
 - Władze miasta aktywnie działają na rzecz restauracji i aktywizacji zamku, szczególnie w ramach Miejskiego Ośrodka Kultury. Organizują i w dużej części finansują prace konserwatorskie na zamku.

⁹ studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy

¹⁰ decyzja o warunkach zagospodarowania

- Kulturotwórcze znaczenie zamku dla miejscowości i regionu:
 - Wszyscy zaangażowani w sprawę Zamku Rabsztyn są głęboko przekonani, że ma on szczególne znaczenie. Twierdzą, że m.in. poprzez organizację turniejów, konkursów i innych form rozrywki starają się „przekonać mieszkańców ziemi olkuskiej, że zamek Rabsztyn stanowi szczególną wartość, a obowiązek jego ratowania i zachowania w jak najlepszym stanie dla przyszłych pokoleń spoczywa na nich wszystkich.”¹¹

Zamek Tarnowiec (w ruinie)

CHARAKTERYSTYKA OGÓLNA

1. Historia budowy i przekształceń

Na południe od zespołu staromiejskiego Tarnowa na wzgórzu św. Marcina znajdują się ruiny zamku Tarnowskich.

1329 – pierwsze założenie obronne w tym miejscu rozpoczął budować Spycimir Leliwita z Melsztyna.

1331 – została poświęcona kaplica zamkowa.

Przed 1341 – budowa była w całości zakończona,

1341 – pierwsze dokumenty podpisane na zamku.

Gotycki zamek miał plan owalny i posiadał cylindryczną wieżę. Z trzech stron dostępu do murów broniły strome zbocza, a od południa zabezpieczono dostęp fosą.

Za czasów Jana Tarnowskiego, hetmana wielkiego koronnego zamek został przebudowany na renesansową rezydencję. Gotycki zamek oprócz wieży posiadał dom mieszkalny oraz niewielką zabudowę wzdłuż murów. Jan Tarnowski przekształcił dom mieszkalny w pałac oraz dobudował na południowo-wschodnim zboczu góry ceglany bastion zwany arsenałem. Założenie tej budowli jest do dziś bardzo dobrze widoczne – był to nieregularny czworobok nakryty sklepieniami opartymi na dwóch filarach. W ścianach posiada szczelinowe strzelnice a w ścianie północnej niewielki loszek ze schodami.

1567 roku po śmierci Krzysztofa Tarnowskiego zamek objęli książęta Ostrogscy, potem ród Zasławskich, Zamoyskich. Po nich ostatnimi właścicielami zostali Sanguszkowie.

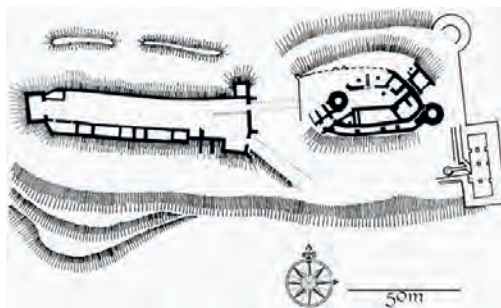
1690 – za ich panowania zamek w roku został częściowo opuszczony i zaniedbany. 1724 – opuszczony ostatecznie. Do końca tego wieku stopniowo był rozbierany na budulec do kościoła i pałacu w Gumniskach.

1848 – na resztkach zespołu obronnego usypano kopiec poświęcony ofiarom 1846 roku.

Lata sześćdziesiąte XX wieku – po rozebraniu kopca zabezpieczono odsłonięte mury jako trwałą ruinę.

Obecnie ruina bardzo zniszczona, zachowana fragmentarycznie, poza zamkiem górnym niemal nie badana. Zachowały się fragmenty bramy wjazdowej, murów obronnych, budynku mieszkalnego, dwóch wież i „arsenału”. Obecnie trwają prace nad uporządkowaniem terenu.

¹¹ Stowarzyszenie Zamek Rabsztyn, *Rabsztyn wczoraj i dziś*, s.6.

II. 4. Zamek Tarnowiec. Schemat narysów zamków górnego (z prawej) i dolnego na Górze św. Marcina, wg E. Dworaczynskiego i J. Okońskiego 1986.

2. Dane: uwarunkowania, lokalizacja

Województwo małopolskie, powiat olkuski, gmina Olkusz.

Środek Jury Krakowsko-Częstochowskiej (na szlaku Orlich Gniazd).

Wartości szczególne	–	są
Stopień zachowania	–	ruina
Struktura planistyczna założenia	–	złożona
Morfologia struktury budowlanej	–	na surowym korzeniu, przekształcony
Położenie	–	wyżynne, górskie, szczególne
Podłoże posadowienia	–	kamień
Materiał:		
fundamentów	–	kamień, mieszany
murów	–	kamień i cegła
Wilgotność podłoża	–	suche.

II. 5. Zamek Tarnowiec. Zamek górny, trwała ruina. (fot. C. Głuszek, 2011)

Il. 6. Zamek Tarnowiec. Ruiny „arsenału”. (fot. C. Głuszek, 2011)

3. Ochrona prawna

Pełna. Zamek wpisany do rejestru zabytków: decyzją A-119 z 25.10.1977 r., woj. tarnowskie. Zakres ochrony: „relikty Zamku Tarnowskich na Wzgórzu św. Marcina w Tarnowie, w granicach określonych:

- od płd-wsch. i zach. linią dawnych obwałowań i bastionów;
- od płn. podnóżem wzgórza zamkowego.

Ustalono strefę ochrony konserwatorskiej w promieniu 100 m od granic zabytków.”

Aktualny stan zagospodarowania. Trwają prace ratownicze. Nowe fragmenty muru wapiennego wykonuje się jako odróżniające się od oryginalnego – o różniącym się sposobie, wątku murowania.

Przeprowadzono utrwalenie ruiny skrzydła renesansowego (wykonano m.in. przespoinowanie, nadbudowanie).

Brak pieniędzy na badania.

CHARAKTERYSTYKA CECH I CZYNNIKÓW POZAKONSERWATORSKICH

- Struktura własności terenów: własność prywatna.
Aktualnie zamek nie jest własnością Gminy Miasta Tarnowa, lecz własnością spółki założonej przez księcia Pawła François Romana Sanguszko. Władze samorządowe próbują odzyskać zamek.
- Użytkowanie obiektu:
 - Sposób użytkowania, funkcje:
 - Incydentalnie – turnieje sprawnościowe (rycerskie, strzeleckie), imprezy rocznicowe w znacznej części organizowane przez miejscowe stowarzyszenie, z miejskim patronatem itp.
 - Nieformalnie – zwiedzanie turystyczne.
 - Zamek górny – w latach 1970-80 częściowe utrwalenie murów.
 - Nadbudowa (nieudokumentowana) została zablokowana przez WKZ.
 - Oddziaływanie użytkowania na zabytek:
 - Neutralne i częściowo degradujące, szczególnie osłabione mury „arsenału”, wskutek dewastacji ruin przez zwiedzających.

- Sezonowe użytkowanie i miejscami brak użytkowania, przyspiesza degradację ruin przez zielen inwazyjną.;
- Docelowe funkcje proponowane przez właściciela: pozytywne;
 - W zakresie formy zagospodarowania nie stwierdzono rozbieżności między planami właściciela a oczekiwaniami społecznymi. Lokalne stowarzyszenie dąży do rekonstrukcji zamku, co umożliwiłoby również realizację planów właściciela;
 - wymagane przekształcenia budowlano-konstrukcyjne:
Uzyskanie pomieszczeń zamkniętych np. poprzez wykonanie stropów/sklepień nad pomieszczeniami „arsenału”.;
- Docelowe funkcje predysponowane przez społeczność lokalną:
 - Zamek-miejsce na Górze św. Marcina górujący nad okolicą, mogący pełnić funkcję integrującą mieszkańców (organizowanie imprez o znaczeniu miejskim i szerszym).

Górny zamek:
Kontynuacja funkcji zwiedzania turystycznego ruin, punkt widokowy na miasto ze „starówką”.

Dolny zamek:
Zwiększenie roli zabytkowej przestrzeni, jako miejsca organizacji imprez lokalnych i turystycznych, aktywizacja lokalnych inicjatyw.

Arsenał:
Zwiększenie znaczenia zabytkowego obiektu, w organizacji imprez lokalnych i turystycznych, aktywizacja lokalnych inicjatyw. Stworzenie warunków działalności całorocznej.

 - wymagane przekształcenia budowlano-konstrukcyjne:
Uzyskanie pomieszczeń zamkniętych np. poprzez wykonanie stropów/sklepień nad pomieszczeniami „arsenału”.;
- Uwarunkowania użytkowania i zagospodarowania;
 - ustalenia konserwatorskie w dokumentach planistycznych: mpzp, suik; wz.:
Suikzp – brak
Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Miasta Tarnowa zatwierdzone Uchwałą Nr LVI-716-2010 Rady miejskiej Tarnowie z dnia 4 listopada 2010 r. Dostępny jest rysunek studium, brak dostępnego tekstu.
Mpzp – brak
Dla obszaru, na którym znajduje się zamek dopiero przewiduje się opracowanie mpzp.
 - Dostępność obiektu
Ogólnodostępny.
Po przeprowadzeniu prac konserwatorskich i adaptacyjnych całego zespołu zamkowego zaleca się wprowadzenie dostępności kontrolowanej.
 - Dostępność komunikacyjna –
Pieszo-jezdna; samochody osobowe; samochody ciężarowe do podstawy/fosy zamku górnego, dolnego i z zewnątrz Arsenau.
Dostępne bezpośrednio z asfaltowej drogi dojazdowej z miasta.
Zalecenie utwardzenia dojazdów jednym z systemów „eco”.
 - Dostępność mediów technicznych:
Wodociąg, energia elektryczna: do 500 m;
Pełniejsze wykorzystanie ruin do funkcji kulturalno-turystycznych wymaga doprowadzenia energii elektrycznej i wody (oświetlenie, nagłośnienie, mała gastronomia itp.).

- Współczesne zagospodarowanie: u podstawy zamku – brak;
- Infrastruktura turystyczna – brak;
- Możliwości wprowadzenia współczesnych uzupełnień kubaturowych i funkcjonalnych: uzupełnienia parahistoryczne – na fragmentach wymagających wzmocnienia i uczynienia narysu fundamentów; (zintegrowane konstrukcyjnie z zabytkową tkanką). uzupełnienia ahistoryczne – niezależne konstrukcyjnie, służące do obsługi turystycznej. „Arsenał”:

uzupełnienia parahistoryczne – na fragmentach wymagających wzmocnienia; (zintegrowane konstrukcyjnie z zabytkową tkanką); adaptacja odtworzonych kubatur. Powinny polegać przede wszystkim na wprowadzeniu sklepień nad pomieszczeniami domu oraz ew. wieży – wzmacniających konserwowane i odrestaurowywane fragmenty murów, jednocześnie „przekrywających” pomieszczenia. Adaptacja odtworzonych kubatur.

Na przedpolu zamku:

uzupełnienie ahistoryczne: niezależne konstrukcyjnie, do obsługi turystyki. Powinny być lokalizowane w rejonie przed wjazdem do zamku, w którym historycznie występowały obiekty usługowego/obsługowego podzamcza, przeważnie drewniane. Miejsca lokalizacji mogą (lecz nie muszą) dokładnie wskazać sondaże/badania archeologiczne.

Wskazanie: przeprowadzenia sondaży/badań archeologicznych w miejscach przewidywanych lokalizacji.

- Więź społeczna obiektem;
 - działalność organizacji pozarządowych związana z zamkiem: „Stowarzyszenie Zamek Tarnowski” z końcem 2006 roku podjęło pomysł odbudowy zamku. Poza planami odbudowy (rekonstrukcji) zamku Stowarzyszenie prowadzi działalność w zakresie ochrony zabytków, tworzenia, utrzymania i finansowania terenów zielonych w otoczeniu Zamku Tarnowskiego, upowszechnianie kultury, sztuki oraz podtrzymywanie tradycji regionalnych i narodowych, pielęgnowanie polskości oraz świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej.
 - „obecność” zamku w programach wyborczych władz samorządowych i priorytetach władz: Władze miasta aktywnie działają na rzecz odzyskania (z rąk prywatnych rodziny Sanguszków) i aktywizacji zamku. Jednak przed wyborami pojawiały się różne pomysły/inicjatywy zagospodarowania, a nawet odbudowy zamku.
 - kulturotwórcze znaczenie zamku dla miejscowości i regionu: Miejsce górujące nad okolicą, widoczne ze Starówki i terenu niemal całego Tarnowa, silnie związane z historią Góry św. Marcina. Integrujące miejscową społeczność i mogące wzmocnić tę rolę (organizowanie imprez o znaczeniu nie tylko miejskim). Potencjalnie znaczna atrakcja turystyczna, wzbogacająca dotychczasową ofertę miasta.

Wykaz materiałów źródłowych

Dokumentacje

Holcer Zygmunt, *Zamek w Rabsztynie (woj. katowickie). Opracowanie historyczne*, Kraków 1983, Archiwum WUOZ w Krakowie nr 26.877.

Florek Janusz, *Opinia konstrukcyjno-budowlana o zabezpieczeniu ruin zamku w Rabsztynie. Etap I, część 1*, Kraków 1988, Archiwum WUOZ w Krakowie nr 26.879/99.

Tarnów. *Ruiny fortalicji na Górze św. Marcina. Badania architektoniczne*, Trusz M., 1979, archiwum WUOZ w Tarnowie, Nr. inw. 1843 Z.

Zamek Tarnowski w świetle inwentarzy z XVII wieku, Moskal Krzysztof, 1998 (15 egz.), archiwum WUOZ w Tarnowie, Nr.inw. 4322.

Bibliografia

Apel Piotr, *Zamki i warownie Jury Krakowsko-Częstochowskiej*.

Borkowski Jacek, *Orle Gniazda Jury Krakowsko Częstochowskiej*.

Dworaczyński E., Nowosad-Gryłowa M., *Wyniki badań zamczyska w Tarnowie w 1965 r.*, [w:] Acta Archeologica Carphatica, T. 8, 1965, s. 239-243.

Grabski M., *Karta ewidencyjna zabytku architektury i budownictwa (Zamek Tarnowiec)*, archiwum WUOZ w Tarnowie, Tarnów 2002.

Guerquin B., *Zamki w Polsce*, Warszawa 1984.

Historia zamku w Tarnowie, Rocznik Tarnowski.

Kajzer Leszek, Kołodziejski Stanisław, Salm Jan, *Leksykon zamków w Polsce*, Warszawa 2010.

Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, T. I, Zesz. 12. Województwo krakowskie, Powiat olkuski.

Marciniak-Kajzer Anna, *Z badań nad siedzibami Leliwitów – rezydencje hetmana Jana Amora Tarnowskiego!*

Marszałek J., *Katalog grodzisk i zamczysk w Karpatach*, Warszawa 1984.

Moskal Krzysztof, *(In Castro Nostro Tarnoviensi.) Zamek Tarnowski w świetle inwentarzy z XVII w.*, Tarnów 1998, archiwum WUOZ w Tarnowie.

Stowarzyszenie Zamek Rabsztyn, *Rabsztyn wczoraj i dziś*, red. i oprac. Jacek Sypień, Olkusz 2010.

Szope Maciej, *Grodziska i zamczyska województwa tarnowskiego*, Tarnów 1998.

Zaki Andrzej, *Zamczysko w Tarnowie i perspektywy badań średniowiecznych warowni karpackich*.

„Praca naukowa finansowana ze środków budżetowych na naukę w latach 2010-2012
jako projekt badawczy”

ZAMEK W JANOWCU NAD WISŁĄ – FAZY BUDOWY, PRZEPROWADZONE PRACE I OCENA STANU TECHNICZNEGO POSZCZEGÓLNYCH CZĘŚCI ZAMKU

Beata Klimek

Historia i fazy przebudowy

Zamek w Janowcu został wybudowany w 1 ćw. XVI w. dla Mikołaja Firleja, wojewody lubelskiego, hetmana wielkiego koronnego i kasztelana krakowskiego. W miejscu, w którym Mikołaj wybudował zamek, znajdowały się starsze, zabudowania obronne¹.

Fot. 1. Janowiec Zamek w Janowcu nad Wisłą. Rys. E.J. Dahlberg 1656 r.

Zamek wzniesiony był na cyplu płaskowyżu nadwiślańskiego. Składał się z budynku bramnego z basteją, poprzedzonego przedbramiem (szyją i dwukondygnacyjną kaponierą), wielkiej bastei północno-wschodniej, baszty wschodniej (tzw. puntone), dwóch wież mieszkalno-obronnych (południowej i północnej) i zapewne wieży w narożniku pld.-zach. Części te, połączone były kurtynami z systemem strzelnic i zamykały ogrodzienie, który w przypadku niebezpieczeństwa najazdu mieścił ludność wraz z jej inwentarzem².

Spadkobiercy Mikołaja przebudowywali warownię robiąc z niej rezydencję mieszkalną. Pierwszą rozbudowę w latach 1565-1579 przeprowadził Santi Gucci Fiorentino, dla Andrzeja Firleja, sekretarza królewskiego, kasztelana lubelskiego. W części południowo-wschodniej warowni wybudował pałac renesansowy z attyką, krużgankami i zabiegowymi schodami. Budynek ten pochłonął wcześniejszą basztę wschodnią i południową wieżę mieszkalną. Powierzchnia ogrodzenia została przegrodzona ścianą z piętrowymi, kolumnowymi krużgankami.

¹ Kurzątkowska A, Kurzątkowski M, *Dokumentacja naukowo-historyczna ruin zamku Firlejów w Janowcu*, t. I-III, Warszawa 1961, mps, Archiwum MNK, sygn. 732-734; Kurzątkowski M., *Zamek janowiecki w piśmiennictwie naukowym*, „Notatnik Janowiecki” nr (2) 2/96, s. 21-22.

² Kurzątkowski M., *Analiza wiarygodności przekazów ikonograficznych z XVII-XIX wieku dotyczących zamku w Janowcu ujętych w dokumentacji historycznej*, 1984; Kurzątkowski M., Żurawski J., *Zamek w Janowcu nad Wisłą*, Warszawa 1995.

Fot. 2. Janowiec. Rekonstrukcja wyglądu zamku z 1 ćw. XVI w. Widok od strony pd.-zach. Rys. T. Augustynek 1994 r.

W związku z tym powstały dwa dziedzińce, z których większy, zwany Wielkim, otrzymał cechy renesansowe. Nową zabudowę ozdobiono wystrojem kamieniarskim swoistym dla warsztatu Santi Gucciego.

Firlejowie mieli władzę nad zamkiem do schyłku XVI w. dzięki koligacjom rodzinnym, zamek przeszedł w posiadanie rodu Tarłów. Jan Karol Tarło w latach 40. XVII w. przeprowadził największą w dziejach rozbudowę zamku. Zburzył pałac Firleja i częściowo wykorzystując jego mury wybudował większy, dwukondygnacyjny z amfiladą sal reprezentacyjnych na piętrze, flankowaną od wschodu i zachodu cylindrycznymi wieżami.

Rozbudowa zamku za czasów Tarłów obejmowała rozbudowę wielkiej amfilady południowej, na Wielkim Dziedzińcu zbudowane zostały – dom północny i czterokondygnacyjne skrzydło wschodnie z filarówymi krużgankami.

Fot. 3. Janowiec. Rekonstrukcja wyglądu zamku z końca lat 70. XVI w. widok od strony pd-zach. Rys. T Augustynek 1994 r.

Wtedy zamknięto czterokondygnacyjnymi krużgankami wielką basteję, która już za czasów Firlejów przestała pełnić funkcje obronne i została zabudowana apartamentami mieszkalnymi.

Fot. 4. Janowiec. Rekonstrukcja wyglądu zamku z 3 ćw. XVII w. Widok od strony pd.-zach. Rys. T. Augustynek 1994 r.

Poprzez małżeństwo Barbary, córki Jana Karola Tarły z Jerzym Sebastianem Lubomirskim, zamek ok. 1654 r. dostał się w ręce rodu Lubomirskich na ponad 125 lat. Syn Jerzego Dominik po 1689 r., zrealizował następne rozbudowy. W miejscu rozebranej wieży mieszkalnej północnej powstała wybudowa z pomieszczeniami czeladnymi, zaś na Małym Dziedzińcu – nad studnią – kaplica, której parterowa kondygnacja mieściła urządzenia studni, górna – właściwą kaplicę. Syn Jerzego – Antoni Benedykt Lubomirski, który na stałe osiadł w Janowcu, rozbudował pałac Tarłów zajmując wolną powierzchnię w zachodniej części Małego Dziedzińca. Ozdobił on zamek nowymi dekoracjami malarskimi i sztukatorskimi w stylu Ludwika XV. Za jego czasów, w latach 1727-1761, rezydencja janowiecka była w szczycie świetności.

Ostatni z Lubomirskich na Janowcu – Marcin, sprzedał zamek ok. 1780 r. Mikołajowi Junoszy Piaskowskiemu, który gospodarował Janowcem przez 10 lat. W XIX w., właściciele zmieniali się często gdyż nie stać ich było na utrzymywanie rezydencji. W latach 1803-1878, zamek pozostawał w rękach rodziny Osławskich, która nie mogła podźwignąć go ze zniszczeń dokonanych w czasie wojny Księstwa Warszawskiego z Austrią i podczas odwrotu wojsk napoleońskich spod Moskwy. Marcin Lubomirski wywiózł na Ukrainę większość ruchomego wyposażenia rezydencji. Osławscy rozprzeczali wyposażenie (kominki, posadzki itp.), a jego część przenieśli do swych mniejszych siedzib w Oblasach i w Warszawie.

W poł. XIX w. zamek janowiecki pozbawiony z wolna dachów, popadał w ruinę, wykorzystywaną jako miejsce pozyskiwania materiałów budowlanych. Na początku lat 20. XX w. Ćwirko-Godyccy rozparcelowali majątek. W 1931 r. od Zieleniewskich kilkunastohektarowy kawałek wraz z ruinami zamku kupił Leon Kozłowski, który pomimo opieki nie był on w stanie zahamować stopniowego niszczenia zamku. W czasie II wojny światowej spore zniszczenia spowodował ostrzał artyleryjski. W 1975 r. w imieniu Państwa zamek wraz z przyległym do niego obszarem zakupiło Muzeum Nadwiślańskie w Kazimierzu Dolnym z zamysłem zabezpieczenia ruin i powołania w zamku swego oddziału³.

Badania i dokumentacje

Po przejęciu zamku przez Muzeum Nadwiślańskie był w złym stanie technicznym. Dlatego bezwzględnie rozpoczęto wykonywanie niezbędnych pomiarów, ekspertyz oraz badań archeologicznych

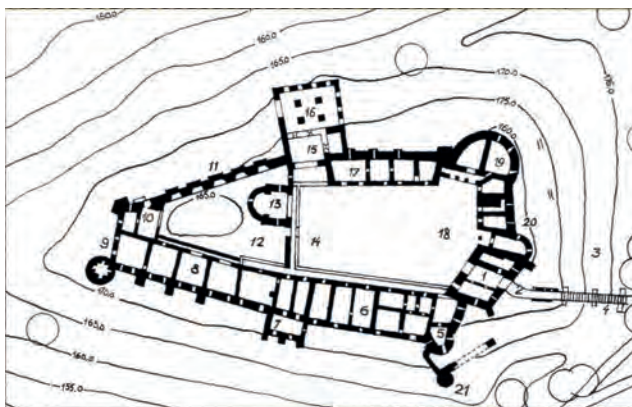
³ Żurawski J., Zamek w Janowcu nad Wisłą. Budowa – rozbudowa – ruina – konserwacja – rewaloryzacja – zagospodarowanie, „Ochrona Zabytków”, 2003, nr 1/2, s. 5-33.

i architektonicznych. Podstawą do opracowań była dokumentacja naukowo-historyczna opracowana w 1961 r. przez Kurzątkowskich⁴. W 1976 r. rozpoczęto badania archeologiczne, które stopniowo objęły teren całego zamku, wykonano 55 wykopów. W tym samym czasie prowadzono badania architektoniczne. Wykonane badania były wspólnie analizowane co pozwoliło na odkrycie kolejnych faz budowy i związanych z nimi przekształceń i rozbudów.

Badania archeologiczne na zamku prowadzili w 1976 r., Maria Sydoruk, w latach 1977-2000 Maria Supryn przy współpracy z innymi archeologami. Opiekę naukową pełnili: Krzysztof Dąbrowski, Jerzy Kruppe, Maria Brykowska, Andrzej Gruszecki. W latach 1976-1985 badania architektoniczno-historyczne prowadził Henryk Siuder pod nadzorem naukowym Andrzeja Gruszeckiego i Marii Brykowskiej⁵.

Henryk Siuder przeprowadził chronologiczne rozwarstwienie wszystkich części zamku z pominięciem terenów w tym czasie zagrzutowanych. Opracował opisowe i rysunkowe wytyczne konserwatorskie do docelowych zabezpieczeń konstrukcyjnych zachowanych murów. Wykonał również projekty odtworzenia wybranych fragmentów zamku ze wskazaniem na ich częściową odbudowę.

Od 1986 do 2000 r. badania architektoniczne prowadził i sprawował nadzór naukowy nad całym procesem działań konserwatorskich na zamku Andrzej Gruszecki, który powtórnie zbadał zamek, redagując ustalenia Henryka Siudera. Sporządził rozwarstwienie chronologiczne parteru i pierwszego piętra zamku⁶.

Rys. 5. Janowiec. Zamek, rzut poziomy: 1. Budynek bramny, 2. Szyja przedbramia, 3. Fosa, 4. Most, 5. Wieża wschodnia (pierwotnie baszta puntone), 6. Amfilada południowa, cz. wschodnia (pałac Andrzeja Firleja), 7. Wieża mieszkalna południowa (ryzalit południowy), 8. Amfilada południowa, cz. zachodnia (pałac Tarłów), 9. Wieża zachodnia, 10. Apartament zachodni, 11. Mur obronny północny, 12. Dziedziniec Mały, 13. Kaplica ze studnią, 14. Krużganki, 15. Wieża mieszkalna północna (rozebrana w XVII w.), 16. Pomieszczenia czeladne (wybudowa północna), 17. Dom północny, 18. Dziedziniec Wielki, 19. Basteja wielka, 20. Skrzydło wschodnie, 21. Basztko na podwalu. Rys. T. Augustynek 1995 r.

⁴ Kurzątkowska A, Kurzątkowski M, *Dokumentacja naukowo-historyczna ruin zamku Firlejów w Janowcu*, t. I-III, Warszawa 1961, mps, Archiwum MNK, sygn. 732-734; Kurzątkowski M., *Zamek janowiecki w piśmiennictwie naukowym*, „Notatnik Janowiecki” nr (2) 2/96, s. 21-22.

⁵ Supryn M., *Badania archeologiczne zamku w Janowcu*, [w:] *Ruiny żywe*, red. M. Brykowska, Janowiec 2007, s. 25-50; Supryn M., *Archeologia zamku w Janowcu : dzieje budowli w świetle badań archeologicznych z lat 1976-2001*, Kazimierz Dolny: Muzeum Nadwiślańskie, 2008; *Sprawozdania z badań i ich opracowania znajdujące się w archiwum Muzeum Nadwiślańskiego w Kazimierzu Dolnym*.

⁶ Barnat-Hunek D, Franus W, Klimek B., *Problematyka zawilgocenia i zasolenia murów z opoki wapiastej zamku w Janowcu nad Wisłą*, [w:] *Trwała Ruina. Problemy utrzymania i adaptacji*, red. B. Szmygin, Lublin 2006, s. 184-194.

Opis przeprowadzonych prac i ocena stanu technicznego poszczególnych części zamku

W latach 70-80. na podstawie uprzednio przeprowadzonych badań, przygotowano dokumentację projektową prac zabezpieczających oraz częściowej rekonstrukcji zamku. Prace te zostały zrealizowane w budynku bramnym, domu północnym, wieży zachodniej i w apartamencie zachodnim. Odbudowano parter wieży wschodniej i częściowo rozbudowano i wzmocniono jej wyższe partie murów. Częściowo uzupełniono ściany i zabezpieczono korony murów w innych częściach zamku⁷.

Budynek bramny

Zachował się na całej wysokości północno-wschodni fragment ściany zewnętrznej budynku bramnego. Ścianę tę zabezpieczono od góry dachówką ceramiczną przyklejoną do muru przy pomocy zaprawy i pozostawiono w formie trwałej ruiny. Ścianę od strony dziedzińca odtworzono do wysokości I piętra. Przelot bramny oraz pomieszczenia użytkowe znajdujące się na parterze po obu jego stronach przekryto stropodachem płaskim, na którym znajduje się taras widokowy. W piwnicy, od południowej strony przelotu bramnego znajdują się sanitariaty.

Na ścianach i częściowo na sklepieniu tego pomieszczenia występują bardzo silne wysolenia. Wysolenia są także widoczne na południowej, zewnętrznej ścianie znajdującej się nad sanitariatem, na parterze w pomieszczeniach wartowni⁸. Teren przy ścianie jest nie uporządkowany i nie utwardzony.

Fot. 6. Janowiec. Zamek – Budynek bramny z wieżą wschodnią – 2011 r.

Przedbramie

Z części dawnego przedbramia wystająca ponad poziom terenu pozostały jedynie fragmenty dwóch ścian stojących po obu stronach drogi wjazdowej do budynku bramnego. Ściany te są wymurowane z kamienia wapiennego na zaprawie wapiennej. Korony obu istniejących ścian są zabezpieczone warstwą kamienia wapiennego. Ich stan techniczny jest dostateczny.

⁷ Żurawski J., *Zamek w Janowcu nad Wisłą. Budowa – rozbudowa – ruina – konserwacja – rewaloryzacja – zagospodarowanie*, „Ochrona Zabytków”, 2003, nr 1/2, s. 5-33.

⁸ Barnat-Hunek D., Franus W., Klimek B., *Problematyka zawilgocenia i zasolenia murów z opoki wapińskiej zamku w Janowcu nad Wisłą*, [w:] *Trwała Ruina. Problemy utrzymania i adaptacji*, red. B. Szmygin, Lublin 2006, s. 184-194.

Wieża wschodnia

Pierwotnie wzniesiona razem z murami obronnymi podkowiasta baszta w latach późniejszych została nadbudowana. Jej obrys w planie zbliżono do rzutu okrągłego. Do lat 80. zachowały się częściowo ściany parteru i znikome resztki ścian I piętra. Ze ściany II piętra pozostał tylko jeden filar międzyokienny. Zrekonstruowano południową ścianę wieży z koroną przykrytą dachówką ceramiczną. Pomieszczenie na parterze jest użytkowane dla celów biurowych. W pomieszczeniu parteru na ścianach wschodniej i północnej widać silne wysolenia⁹. Widoczne jest rozwarstwienie między murem pierwotnej baszty a później wykonanym opłaszczowaniem, wykonanym w celu nadania wieży kształtu okrągłego.

Fot. 7. Janowiec. Zamek. Wieża wschodnia widok z budynku bramnego – 2011 r.

Amfilada południowa, cz. wschodnia (pałac Andrzeja Firleja)

Z nadziemnej części pałacu zachowała się tylko ściana południowa oraz niewiele wystające ponad poziom terenu dziedzina fragmenty ścian parteru pozostałej części budynku. Ściany te nadmurowano doprowadzając mniej więcej do jednego poziomu i całość przykryto warstwą kamieni wapiennych na zaprawie wapiennej pozostawiając jako trwałą ruinę. Na wszystkich nowych murach wierzchnia warstwa zaprawy łuszczy się. Pod tą warstwą znajduje się zaprawa zupełnie nie związana. Poszczególne kamienie są nie spojone i wypadają z muru. Znajdujący się na ścianie południowej, w pobliżu wieży wschodniej fragment attyki oraz gzyms pod attykami, zostały zabezpieczone przed opadami atmosferycznymi przy pomocy obróbek blacharskich. Obróbki te są wykonane wadliwie, brak jest ich ciągłości, w miejscach przerw, szczególnie przy zmianie poziomu, wody opadowe zaciekają na ścianę. Z elewacji odpada tynk z malarskim wystrojem fryzu oraz sztukatorski wystrój otworów okiennych. Nawierzchnia terenu między ścianami pałacu jest nie utwardzona. Brak jest odwodnienia¹⁰.

⁹ Tamże.

¹⁰ *Ekspertyza budowlano-konserwatorska o stanie technicznym zamku w Janowcu*, Stanisław Sosnowski, Antoni Koral 2000 r.

Fot. 8. Janowiec. Zamek –Widok amfiladę południową, 2011 r.

Wieża mieszkalna południowa (ryzalit południowy)

Zachowane są ściany zewnętrzne południowej części budynku, od strony dziedzińca zachowała się ściana piwnicy do poziomu sklepienia.

Amfilada południowa, cz. zachodnia (pałac Tarłów)

Odbudowany został fragment zawalonej ściany południowej. Odbudowano także wszystkie sklepienia nad piwnicami. Sklepienia te są wymurowane z cegły ceramicznej na zaprawie cementowo-wapiennej. Na sklepieniach ułożona jest izolacja i nawierzchnia z zaprawy cementowej z odprowadzeniem wód opadowych poprzez rzygacze na zewnątrz budynku. Nie wszędzie zabezpieczenie sklepień jest sprawne, ponieważ od spodu miejscami widoczne są zacieki. Ściany parteru są utrzymane w postaci trwałej ruiny. Tylko fragmenty ściany południowej doprowadzone są do poziomu okapu gzymsu wieńczącego. W pozostałej części elewacja ściany z bogatym i oryginalnym wystrojem sztukatorskim nie jest zabezpieczona przed opadami atmosferycznymi¹¹.

Wieża zachodnia

W latach 80. wykonano wzmocnienie popękanych ścian wieży, wzmocnienie to miało formę dwóch wielobocznych, poziomych ram wykonanych z walcowanych, stalowych profili ceowych. W gabinecie w wieży zachodniej wykonano szeroki zakres prac konserwatorskich związanych z zachowaniem polichromii i dekoracji sztukatorskich. Brak tu jest ogrzewania i zorganizowanej wentylacji niezbędnych dla utrzymania wystroju w dobrym stanie technicznym. Na nadprożach okiennych na parterze oraz na elewacji wieży od strony zachodniej widać pęknięcia. Ogólnie, obecnie stan techniczny wieży zachodniej jest dobry.

Apartament zachodni

Odtworzono od strony małego dziedzińca znaczną część parteru oraz ściany I piętra. Parter przekryty jest nowymi sklepieniami i stropami. Nad I piętrzem wykonano stropy żelbetowe, monolityczne,

¹¹ Tamże.

wsparte na wystających od góry (poddasze) żelbetowych podciągach. Cały budynek przekrywają dwa nowe dachy pulpitowe dostawione do dawnych ścian kurtynowych. Dachy są pokryte dachówką ceramiczną. Pokrycie jest pojedyncze, bez podklejenia od spodu zaprawą. Od strony dziedzińca budynek jest otynkowany. Wewnątrz stan jest surowy.

Mur obronny północny

Korona muru jest zabezpieczona od góry warstwą nieregularnych kamieni kalcytowych. Pomimo tego zabezpieczenia mur obronny od góry do wysokości 2,0-4,0 m poniżej korony jest mocno zawilgocony. Wschodni odcinek muru (od strony zabudowy czeladnej) jest zawilgocony na całej wysokości. Na wierzchu korony muru i na jego bocznej powierzchni miejscami porasta roślinność. Fragmenty korony wymurowane z cegły ceramicznej są mocno skorodowane.

Fot. 9. Janowiec. Zamek – Północny muru obronnego. Zawilgocenie górnej części muru - 2011 r.

Mały dziedziniec

Nawierzchnia dziedzińca jest nie utwardzona. Na powierzchni zalegają gruz i ziemia z wykopów. Brak jest wpustów kanalizacyjnych.

Kaplica ze studnią

Wykonano prace związane z zabezpieczeniem ścian bocznych i ścian apsydy kaplicy. Odtworzono łuk tęczy, nie odbudowano ściany frontowej, sklepień i przekrycia budynku. Istniejące ściany pozostawione są w postaci trwałej ruiny. Korona murów jest zabezpieczona metodą wymurowania najwyższej warstwy z kalcytu na mocnej zaprawie. Sposób ten nie w pełni chroni ściany przed zawilgoceniem od wód opadowych. Bardzo zawilgocona jest ściana północna. Poza tym, na ścianach widać silne zawilgocenie od podciągania kapilarnego, sięgające do wysokości 1,0 m. Przy samej kaplicy odbudowano parterowy fragment muru galerii łączącej dom północny z pałacem. Przez ścianę apsydy, od strony południowej, przebiega pionowa rysa. Rysa schodzi do poziomu terenu. U góry pęknięcie przechodzi przez nadproże okienne. Nieco mniejsze rysy widać na spodzie pozostałych nadproży. Na wystających z powierzchni ścian oporach nie istniejących już sklepień porasta roślinność.

Fot. 10. Janowiec. Zamek – na kaplica ze studnią z widok budynku bramnego – 2011 r.

Wieża mieszkalna północna (rozebrana w XVII w.)

Z obiektu zachowały się fundamenty oraz ślady ścian parteru widoczne na licu ścian zabudowy czeladnej.

Pomieszczenia czeladne (wybudowa północna)

Zachowały się częściowo ściany parteru i zasypane piwnice. W podziemiach budynku były w poprzednich latach prowadzone prace badawcze. Po ich zakończeniu prac przed nie podjęto jakichkolwiek prac zabezpieczających. W latach 2011-2012r. badania były czasowo zawieszone. Obecnie tworzą się zastoiska wody opadowej na nieutwardzonym terenie, brak zabezpieczenia i prac ratunkowych powoduje, że ta część zamku jest stanie awaryjnym.

Fot. 11. Janowiec. Zamek – wybudowa północna, (pomieszczenia czeladne) stan awaryjny – 2011r.

Dom północny

W wyniku przeprowadzonych prac w znacznej części uzupełnione zostały ściany nad ziemią i wykonano nowe przekrycia pomieszczeń: sklepienia nad piwnicami i nad trzema salami parteru oraz stropy płaskie nad czwartą salą parteru i nad całym pierwszym piętrzem. Cały budynek jest przekryty nowym dachem pulpitowym, z wieżą drewnianą krokwiowo-płatwiową, na trzech ściankach stolcowych. Dach pokryty jest dachówką ceramiczną. Budynek jest częściowo użytkowany. Na parterze znajdują się sale ekspozycyjne. W części piwnicy są także sale muzealne. W pozostałej części piwnicy znajdują się sanitariaty.

W części parterowej, na powierzchni ścian i sklepień trzech sal ekspozycyjnych widoczne są silne wysolenia. Nieco mniejsze wysolenia widać na ścianach piwnic.

Fot. 12. Janowiec. Zamek – Dom północny, skrzydło wschodnie i budynek bramny, widok od strony Działu Wielkiego – 2011 r.

Dział Wielki

W części północnej nawierzchnia wielkiego działu jest utwardzona brukiem kamiennym. W pozostałej części jest nie utwardzona. W pobliżu kaplicy, w zachodnim końcu działu znajduje się jedyny wpust kanalizacyjny. Powierzchnia nie utwardzonej części działu jest nierówna. W zagłębieniach zbiera się woda opadowa i wsiąka w grunt, co grozi rozmiękczeniem podłoża gruntowego w rejonie posadowienia fundamentów.

Basteja wielka

Od strony zewnętrznej, na historycznym obrysie murów obronnych, wznosi się wymurowana z kamienia wapiennego ściana z trzema kondygnacjami okien. W kilku miejscach brakuje nad oknami nadproży a pod otworami- ścian podparapetowych. Korona ściany zewnętrznej jest spięta wieńcem żelbetowym obmurowanym od zewnątrz murem z kamienia wapiennego. Od góry korona przykryta jest dachówką ceramiczną przyklejoną do muru przy pomocy zaprawy.

Zastrzeżenia budzi sposób odwodnienia nawierzchni na I i II piętrze krużganków. Dwie przypory ograniczające od zewnątrz dolną część latryny odpajają od ściany bastei.. Częściowo skorodowana jest warstwa muru nakrywająca dolną część latryny.

Fot. 13. Janowiec. Zamek- Basteja Wielka fragment zachowanej ściany z odtwarzaną koroną i umieszczonym w niej wieńcem żelbetowym – 2011 r.

Skrzydło wschodnie

Odtworzona została zewnętrzna ściana krużganków od strony dziedzińca i uzupełniono ubytki w ścianach pozostałych. Wykonano nowe stropy i tunelowe schody. Budynek jest przekryty stropodachem na poziomie stropu nad II piętrem. Korony ścian zewnętrznych III piętra są pokryte dachówką ceramiczną klejoną od muru na zaprawie. Budynek jest użytkowany. Znajdują się w nim pomieszczenia biurowe i magazynowe. Nad strzelnicami depresyjnymi znajdującymi się w zewnętrznej, wschodniej ścianie budynku wykonane zostały nowe fragmenty murów z cegły ceramicznej na mocnej zaprawie z cementu portlandzkiego. Mury te są mocno skorodowane.

Fot. 14. Janowiec. Zamek – Skrzydło wschodnie z Basteją Wielką, widok od wschodu – 2011 r.

IV. Podsumowanie

Zabytkowy zespół zamkowy w Janowcu nad Wisłą na skutek wojen i zaniedbania przez jego kolejnych właścicieli, już od początku XIX w. stopniowo obracał się w ruinę. Po wykupieniu go w 1975 r. przez Muzeum Nadwiślańskie przystąpiono do prac remontowych i konserwatorskich. Przeprowadzono badania i na ich podstawie przygotowano dokumentację projektową. W latach 80-90. przeprowadzono częściową rekonstrukcję kilku fragmentów zamku i wykonano prace zabezpieczające. Jednak nie wszystkie z podjętych działań zostały doprowadzone do końca, a część z nich okazała się nieskuteczna.

Od czasu przeprowadzenia remontu szereg obiektów uległo częściowej degradacji. Pojawiły się też nowe uszkodzenia i zniszczenia, np. w kilku miejscach na powierzchni ścian wystąpiły spękania, odspojenia i ubytki muru, lokalnie zauważono duże, zawilgocenie.

Na podstawie przeprowadzonych obserwacji i analizy dokumentacji można stwierdzić, że podstawową przyczyną uszkodzenia ścian jest destrukcyjny wpływ czynników atmosferycznych a przede wszystkim duże zawilgocenie. Spośród najbardziej narażonych na zawilgocenie można wyodrębnić trzy następujące, podstawowe grupy obiektów:

- bezpośrednio wystawione na działania atmosferyczne wolnostojące ściany pozostawione jako trwała ruina,
- budynki zadaszone, w których zawilgocenie nastąpiło w drodze zaciekania przez nieszczelne instalacje wodno-kanalizacyjne, bądź wadliwie wykonane izolacje przeciwwilgociowe, wadliwe spadki i dopływy wody lub nieszczelności pokrycia dachowego,
- fundamenty ścian stojące na podłożu gruntowym rozmywanym przez wody wsiąkające do gruntu przez nie utwardzone nawierzchnie terenu lub pomiędzy budynków pozostawionych jako trwała ruina¹².

W bardzo złym stanie technicznym są ściany pałacu. Obróbki blacharskie gzymsów ściany południowej są wykonane wadliwie. Wody opadowe spływają z nich na ścianę i powodują odpadanie tynków elewacji wraz z wystrojem malarskim i zabytkową sztukaterią. Ściana północna oraz ściany wewnętrzne pałacu w ich części nadziemnej zostały wymurowane w 2000 r. Pod warstwą przemurowania zaprawa w murze jest zupełnie nie związana, mur rozsypuje się. Ściany te kwalifikują się do przemurowania.

Na koronach innych ścian pozostawionych w formie trwałej ruiny miejscami porastają rośliny. Oderwaniu grożą pojedyncze, słabo związane z murem kamienie. Konieczne jest prowadzenie systematycznej kontroli stanu technicznego i wykonywanie bieżącej konserwacji korony murów.

Widoczne na powierzchni ścian pęknięcia mogłyby pozostać jako element trwałej ruiny. Należy jednak upewnić się, czy wprowadzone do ścian w czasie remontu wzmocnienia (np. wieńce żelbetowe) są skuteczne, rysy nie powiększają się a ściany są stabilne. W tym celu konieczne jest wykonanie na rysach gipsowych plomb kontrolnych i ich obserwowanie w dłuższym czasie.

V. Wnioski

Dzięki przeprowadzonym dotychczas pracom zabytkowy zespół zamkowy w Janowcu został podźwignięty z gruzów. Jeszcze jednak znaczna część jego fragmentów znajduje się w bardzo złym stanie technicznym. Przyczyną tego są przede wszystkim przerwane roboty budowlano-konserwatorskie i sam charakter obiektu oraz specyfika jego eksponowania. Pozostawienie budynków w postaci trwałej ruiny wymaga jeszcze dopracowania i prowadzenia dalszych obserwacji celem uzyskania optymalnego sposobu zabezpieczenia przed szkodliwym działaniem czynników atmosferycznych.

¹² *Ekspertyza budowlano-konserwatorska o stanie technicznym zamku w Janowcu*, Stanisław Sosnowski, Antoni Koral 2000r.

Obiekt wymaga niezwłocznego dokończenia przerwanych prac budowlano-konserwatorskich oraz naprawy fragmentów uszkodzonych już po przerwaniu robót. Następnie, bezwzględnie konieczne jest prowadzenia stałej kontroli stanu technicznego i wykonywanie bieżących napraw.

Bibliografia

- Barnat-Hunek D., Franus W., Klimek B., *Problematyka zawilgocenia i zasolenia murów z opoki wapnistej zamku w Janowcu nad Wisłą*, [w:] *Trwała Ruina. Problemy utrzymania i adaptacji*, red. B. Szmygin, Lublin 2006, s. 184-194.
- Ekspertyza budowlano-konserwatorska o stanie technicznym zamku w Janowcu*, Stanisław Sosnowski, Antoni Koral 2000r.
- Gruszecki A., *Zamek w Janowcu w świetle badań*, [w:] *Ruiny żywe*, red. M. Brykowska, Janowiec 2007, s. 13-16.
- Kurzątkowska A., Kurzątkowski M., *Dokumentacja naukowo-historyczna ruin zamku Firlejów w Janowcu*, t. I-III, Warszawa 1961, mps, Archiwum MNK, sygn. 732-734; Kurzątkowski M., *Zamek janowiecki w piśmiennictwie naukowym*, „Notatnik Janowiecki” nr (2) 2/96, s. 21-22.
- Kurzątkowski M., *Analiza wiarygodności przekazów ikonograficznych z XVII-XIX wieku dotyczących zamku w Janowcu ujętych w dokumentacji historycznej*, 1984; Kurzątkowski M., Żurawski J., *Zamek w Janowcu nad Wisłą*, Warszawa 1995.
- Supryn M., *Badania archeologiczne zamku w Janowcu*, [w:] *Ruiny żywe*, red. M. Brykowska, Janowiec 2007, s. 25-50; Supryn M., *Archeologia zamku w Janowcu: dzieje budowli w świetle badań archeologicznych z lat 1976-2001*, Kazimierz Dolny: Muzeum Nadwiślańskie, 2008; Sprawozdania z badań i ich opracowania znajdują się w archiwum Muzeum Nadwiślańskiego w Kazimierzu Dolnym
- Żurawski J., *Zamek w Janowcu nad Wisłą. Budowa – rozbudowa – ruina – konserwacja – rewaloryzacja – zagospodarowanie*, „Ochrona Zabytków”, 2003, nr 1/2, s. 5-33.

ZAMEK W ĆMIELOWIE – HISTORIA, DOKUMENTACJA I OCENA STANU TECHNICZNEGO

Beata Klimek, Łukasz Turowski

Historia zamku w Ćmielowie

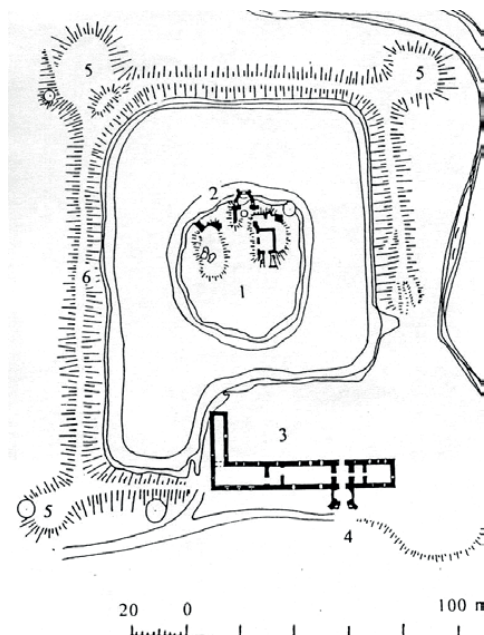

Fot. 1. Ćmielów. Zamek z lotu ptaka – 2011 r. (Materiały dostarczone przez właściciela).

Zamek w Ćmielowie położony na wyspie wśród rozlewisk rzeki Kamiennej. Pierwsze wzmianki na temat zabudowań zamkowych na tym terenie sięgają 1388 r., jednak dokumenty te prawdopodobnie odnoszą się do średniowiecznych zabudowań położonych w pobliskim Podgrodziu. Obecne ruiny zamku są przypuszczalnie pozostałością budowli wzniesionych w latach 1509-1535 przez Krzysztofa Szydłowieckiego. Zamek w stylu renesansowym, murowany z kamienia z bogatą dekoracją malarską, obejmował rezydencję magnacką (zamek właściwy) położoną prawdopodobnie na sztucznej wyspie otoczonej szeroką na 16 m fosą i podzamcze. Zamek właściwy składał się z kaplicy pod wezwaniem św. Trójcy, która łączyła dwa obiekty zabudowane na planie prostokąta położone równolegle do siebie. W skład podzamcza wchodził budynek wieży bramnej, skrzydło wschodnie przyległe bezpośrednio do wieży bramnej i wąskie skrzydło północno-zachodnie.

Wysoki na 3 kondygnacje budynek wieży bramnej pełnił funkcję zarówno obronną jak i mieszkalną. Skrzydło północno-zachodnie prawdopodobnie dwukondygnacyjne połączone było początkowo z zabudowaniami bramy za pomocą szeregu budynków drewnianych. Zabudowania te wraz z fosą otaczały dziedziniec zamku. Całość zabudowań prawdopodobnie opasały ogrody. Zamek w takiej formie przetrwał do 1606 r., kiedy to wyłącznym właścicielem dóbr Ćmielowskich, w tym i zamku, został Janusz Ostrogski. Wybrał on zamek za swoją główną siedzibę rodową i rozpoczął przebudowę, według modnego wówczas „palazzo in fortezza”, który nadał zamkowi charakteru obronnego. Wykonano wówczas wały ziemne wokół zabudowań na wyspie z czterema bastionami na rogach. Charakter prac ziemnych wskazywał na zastosowanie w walce broni palnej i lekkiej artylerii. W tym czasie wykonano także

w budynkach podzamcza kurtyny i trzy bastiony. Rozbudowano także skrzydło północno-zachodnie dobudowując kolejne pomieszczenie w stronę wschodnią do zabudowań wieży bramnej. Zabiegi te okazały się niewystarczające, gdyż w 1656 r. zamek został zdobyty przez Szwedów podczas potopu szwedzkiego. To wydarzenie jak i ciągłe kolejne wojny w latach 1702-1720 odcisnęły swoje piętno na zamku. Warownia kilkakrotnie była zdobywana i plądrowana przez rozmaite wojska przechodzące przez te tereny, w wyniku tych zniszczeń zamek zaczął popadać w ruinę.

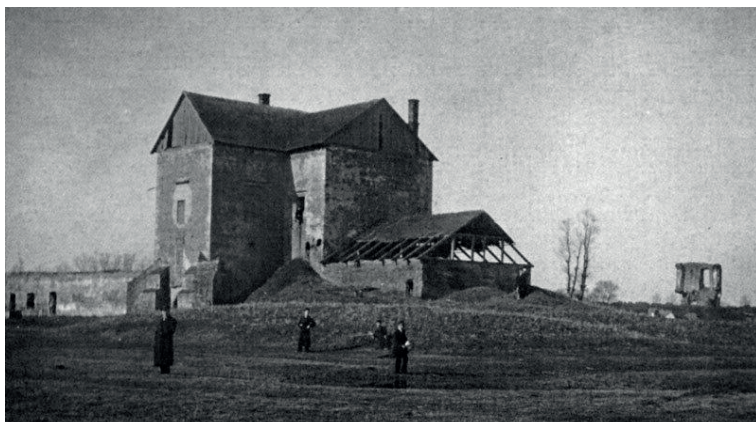
Fot. 2. Ćmielów. Plan zabudowań zamku. Materiały z białej karty¹.

Fot. 3. Ćmielów. Rycina widok zamku z początku XX w. (Materiały dostarczone przez właściciela).

¹ Biała karta do uzupełnienia.

Trwało to do końca XVIII w. kiedy to właścicielami stał się ród Małachowskich. Planowali oni początkowo w zabudowaniach warowni założyć fabrykę porcelany, jednak w 1802 r. zamek został przekształcony w browar. W tym czasie prawdopodobnie dobudowano kolejną część skrzydła północno-zachodniego łącząc je z zabudowaniami wieży bramnej. W związku z wykorzystaniem zabudowań na potrzeby fabryki, a później browaru usunięto drugą kondygnację nad skrzydłem północno-zachodnim.

Fot. 4. Ćmielów. Zamek jako browar. (Materiały dostarczone przez właściciela).

Przed 1831 r. dobra Ćmielowskie zostały sprzedane Teresie ks. Druckich-Lubeckich hrabinie del Compo Scipio. W 1904 r. na terenie zamku, obok łaźni funkcjonował wiatrak umieszczony na jednym z bastionów. W 1912 r. majątek Ćmielowski został rozparcelowany i ruiny zamku zakupił Kacper Bargiel, a w 1996 r. Adam Kleczkowski z Lublina.

Dokumentacja obiektu

Dokumentacje historyczne. Jedynym dokumentem, który przybliżył nam historię i dzieje zamku w Ćmielowie są „Wyniki kwerendy źródłowej” opracowane w 2009 r. przez Dariusza Kalinę². Autor opisuje wszystkie zmiany właścicieli oraz przekształcenia formy zamku na przestrzeni czasu, dokument nie jest zakończony żadnymi wnioskami.

Dokumentacje archeologiczne. Prace badawcze przeprowadzono na obiekcie w 2009 r. i zaowocowały dokumentacją pt. „Sprawozdanie z archeologicznych badań wykopaliskowych przeprowadzonych na terenie relikwów zamku w Ćmielowie etap pierwszy” autorstwa Gabrieli Ziółkowskiej i Mariusza Ziółkowskiego³. Opracowanie zakończono wnioskami na temat wyników badań i stanu wiedzy archeologicznej na temat obiektu. Przeprowadzone badania pozwoliły na poznanie budynku podzamcza, rozpoznano sytuację zarówno w obrębie budynków jak i ich otoczenia. Poznano strukturę fundamentów, zaobserwowano pierwotne poziomy użytkowe, nie potwierdzono tezy o istnieniu w tym rejonie innych nie widocznych na powierzchni zabudowań. Potwierdzono chronologię założenia funkcjonującą w literaturze przedmiotu⁴. W wyniku badań powstała kolejna dokumentacja „Analiza odkrytych i zadoku-

² Kalina D., *Zamek w Ćmielowie wyniki kwerendy źródłowej*, Kielce 2009 r.

³ Ziółkowska G., Ziółkowski M., *Sprawozdanie z archeologicznych badań wykopaliskowych przeprowadzonych na terenie relikwów zamku w Ćmielowie. Etap pierwszy*, Tomaszów Mazowiecki 2009r.

⁴ Tamże.

mentowanych murów”⁵, która określa kształt i stan techniczny murów fundamentowych podzamcza na podstawie wykopalisk. Opracowanie zawiera wnioski i podsumowanie wiedzy na temat posadowienia zabudowań przedzamcza. Fundament obiektu stanowią ciosy kamienne z lokalnie pozyskiwanego piaskowca o przeciętnych wymiarach 30-40 x 70-80cm spojonych zaprawą piaskowo-wapienną.

Dokumentacje architektoniczne. Pierwszym dokumentem z tej grupy jest inwentaryzacja budowlano-konserwatorska wykonana w maju 2009 r. przez zespół projektowy pod kierownictwem Andrzeja Żaboklickiego⁶. W opracowaniu tym przedstawiono, w formie fotograficznej, rysunkowej i opisowej, stan zabudowań obiektu razem z analizą detali architektonicznych. W dokumencie nie zawarto żadnych wniosków końcowych. Ten sam autor w październiku 2009 r. przygotował „Ekspertyzę techniczną zabytkowego zespołu przedzamcza Zamku w Ćmielowie”⁷. W dokumentacji zawiera ocenę stanu technicznego fundamentów i posadowienia konstrukcji, konstrukcji murowych, stropów i sklepień, dachu i odprowadzenia wód opadowych i komunikacji zespołu przedzamcza. Całość poparta jest dokumentacją fotograficzną i zakończona wnioskami na temat aktualnego stanu konstrukcji oraz zaleceniami co do dalszego toku postępowania projektowego. Autor zaleca poprzeczenie prac remontowych wykonaniem drenażu odwodniającego na głębokości min. 2,2m poniżej istniejącego poziomu terenu, demontaż i rozbiórkę wszystkich wtórnych konstrukcji stropowych, schodowych i dachowych oraz betonowe i żelbetowe uzupełnienia ścian. Fundamenty i ściany fundamentowe po wykonaniu prac remontowych uznaje się za zdolne do przenoszenia projektowanych obciążeń konstrukcyjnych i użytkowych wynikających z projektu adaptacji a sklepienie kolebkowe stropu nad bramą może pozostać jako nośny element konstrukcyjny budynku bramnego. Opracowanie to narzuca również technologię remontu i wzmocnienia ścian. Zakłada ono „w miejscach występowania strukturalnych pęknięć murowanej konstrukcji, wykonanie iniekcji elastycznymi preparatami systemowymi oraz zamontowanie elastycznych kotew ze stali austenitycznej systemu Helifix. Miejscach występowania dużych ubytków należy uzupełnić w tradycyjnej technologii murowanej oraz zastosować iniekcję scalającą wzmacniającą zaprawami wapienno trasowymi lub preparatami systemowymi. Murowanie sklepienia należy oczyścić i uzupełnić zaprawą wapienną w części grzbietowej, a w przypadku stwierdzenia występowania większych ubytków należy wprowadzić koszulkę betonową zbrojona siatką”⁸.

Jedną z najważniejszych dokumentacji architektonicznych jest „Sprawozdanie z II etapu badań architektonicznych budynku przedzamcza w Ćmielowie przeprowadzonych w 2010 roku” opracowane przez zespół autorski Leszek Kajzer, Tomasz Olszacki, Janusz Pietrzak⁹. Studium przedstawia historię, kolejne przekształcenia zamku, dokładne studium architektoniczne zabudowań przedzamcza obejmującego skrzydło wschodnie, aneks przybramny, wieżę bramną i inne, całość bogato wzbogacona dokumentacją fotograficzną. Dzięki pracom badawczym przeprowadzonym na obiekcie wyjaśniono wiele wątpliwości, jednocześnie powstało wiele nowych pytań odnośnie dawnej formy zamku. Zamieszczono je w wytycznych w których autorzy przed rozpoczęciem prac konserwatorskich zalecają: „wyjaśnić charakter wnęk w sklepieniu przelotu bramnego w trakcie oczyszczania pach sklepiennych, zweryfikować obecności muru dzielącego dwie pierwotne lokalności w zachodniej części skrzydła zachodniego, rozpoznać mury sklepionego aneksu w narożniku pomiędzy skrzydłem zachodnim, a

⁵ Ziółkowska G., Ziółkowski M., „Analiza odkrytych i zadokumentowanych murów” Dokumentacja fotograficzna. Przedzamcze. Inwentarz dokumentacji rysunkowej. Badania, Tomaszów Mazowiecki 2009 r.

⁶ Żaboklicki A., Żaboklicki M., Maj K., Wierzchowska M., Inwentaryzacja Budowlano-Konserwatorska zabytkowego zespołu przedzamcza zamku w Ćmielowie zlokalizowanego przy ul. Zamkowej 16, Kielce, maj 2009 r.

⁷ Żaboklicki A.: Ekspertyza Techniczna zabytkowego zespołu przedzamcza Zamku w Ćmielowie zlokalizowanego przy ul. Zamkowej 16, Kielce październik 2009 r.

⁸ Tamże.

⁹ Kajzer L., Olszacki T., Pietrzak J.: Sprawozdanie z II etapu badań architektonicznych budynku przedzamcza w Ćmielowie przeprowadzonych w 2010 roku, Łódź 2010 r.

północno-zachodnim, zweryfikować relacje jakie występują w partii fundamentowej pomiędzy „starym” odcinkiem północnego muru zachodniego skrzydła zamkowego, a „nowym” – wschodnim jego odcinkiem, które powinno dać odpowiedź na obecność, bądź brak muru pierwotnie domykającego wschodnią partię skrzydła od strony dziedzińca, rozpoznać kontynuacje muru o orientacji wschód-zachód, stwierdzonego w skrajnej, północnej lokalności skrzydła północno-zachodniego, archeologicznie rozpoznać rejonu pod wykuszem latrynowym w skrzydle północno-zachodnim”¹⁰.

Dokumentacja ta zawiera również zalecenia konserwatorskie według, których powinny być przeprowadzane przyszłe prace projektowe i remontowe:

- wyraźne zaznaczenie różnicy pomiędzy partiami pierwotnymi, a rekonstruowanymi,
- ze względu na duże prawdopodobieństwo, iż pierwotny budynek bramny był nieco wyższy od aneksu bramnego dopuszcza się w projekcie różnicowanie ich wysokości,
- odtworzenie na podstawie wykonanych rekonstrukcji kamieniarki w oknach budowli bramnej i aneksu bramnego, z wprowadzeniem mniej zdefiniowanej stylistycznie kamieniarki zestandaryzowanej w miejscach wątpliwych.
- wskazane odtworzenie piętra na skrzydłach wschodnim, zachodnim i północno-zachodnim. Formy zadaszenia utrzymane w stylistyce epoki (XVI-1 poł. XVII w.),
- wskazane odtworzenie wykusza latrynowego w elewacji zachodniej skrzydła północno-zachodniego,
- potwierdzenie obecności otworów strzelniczych w przedpiersiu muru południowego przedzamcza dopuszcza możliwość ich odtworzenia w nawiązaniu do otworu o prostych ościeżach (moduł odległości do ustalenia, w nawiązaniu do analogii, z zalecanym rozstawem co około 2,50 m w osi otworów okiennych).
- dopuszcza się odtworzenie sklepienia fazy I (krzyżowe), bądź fazy II (kolebka) w zachodniej partii domu zachodniego (w zależności od projektu i opinii konstruktorskiej),
- zaleca się rozproszczenie pionowej i poziomej komunikacji zewnętrznej – drewnianych ganików, przy aneksie budynku bramnego oraz w skrzydle północno-zachodnim i zachodniej części skrzydła zachodniego,
- dopuszcza się odtworzenie parterowego budynku aneksu (po odkryciu jego fundamentów) w narożniku pomiędzy skrzydłami zachodnim i północno-zachodnim,
- w zależności od projektu istnienie możliwość zamurowania otworu komunikacyjnego, w murze wschodnim skrzydła wschodniego i wprowadzenie w tym miejscu strzelnicy,
- na podstawie istniejącej kamieniarki w strzelnicy elewacji południowej domu wschodniego istnieje możliwość odtworzenia jej dla obu otworów,
- zaleca się zachowanie jednorodności „Sali Wielkiej”, w górnej kondygnacji budynku bramnego, z odtworzeniem sediliów we wnękach okiennych, gdzie ich obecność została potwierdzona¹¹.

Najważniejsze postanowienia z wyżej wymienionego opracowania autorzy streścili w nieco bardziej zwężonej formie w dokumentacji „Zamek w Ćmielowie- podstawowe ustalenia poczynione w trakcie II etapu badań architektonicznych podzamcza oraz wynikające z nich zalecenia odnośnie dalszego postępowania z obiektem”¹².

¹⁰ Tamże.

¹¹ Tamże.

¹² Kajzer L., Olszanki T., Pietrzak J.: *Zamek w Ćmielowie – podstawowe ustalenia poczynione w trakcie II etapu badań architektonicznych podzamcza oraz wynikające z nich zalecenia odnośnie dalszego postępowania z obiektem*, Łódź, 1 czerwca 2010 r.

Kolejnym krokiem w przygotowywaniu dokumentacji architektonicznej było wykonanie planu zagospodarowania ruin zabudowań zamku właściwego w formie trwałej ruiny¹³. Dokument zawiera szereg wytycznych w jaki sposób i przy użyciu jakich technologii należy zabezpieczyć zabudowę sztucznej wyspy w formie trwałej ruiny. Projektant zaleca usunięcie warstwy humusu w celu uczynienia zabudowań pałacowych, naprawę korodujących murów poprzez przemurowanie, oczyszczenie i wykonanie dodatkowych badań wytrzymałościowych pozostałości piwnicy, hydrofobizację korony murów, wykonanie odpowiednich ścieżek dla zwiedzających. W opracowaniu znajdują się także wskazania dotyczące niepożądanych na tym obiekcie prac konserwatorskich, np. nie należy na obiekcie wykonywać rekonstrukcji brakujących fragmentów muru, uzupełnień tynków istniejących, hydrofobizacji powierzchni murów¹⁴.

Koncepcja architektoniczne. W maju 2010 r. Barbara Kaźmierczak-Pikoń opracowała koncepcję pt. „Odbudowa zabytkowego zespołu przedzamcza zamku w Ćmielowie”¹⁵. Projekt ten zakłada przystosowanie zabudowań podzamcza na cele gastronomiczno-hotelarskie, rewitalizację i zagospodarowanie istniejących fortyfikacji bastionowych, odtworzenie fosy wokół fortyfikacji bastionowych, zabezpieczenie trwałej ruiny na wyspie, budowę parkingów oraz zaplecza dla gości. Wiąże się to z odtworzeniem i przywróceniem historycznych poziomów użytkowych we wszystkich pomieszczeniach parteru i kondygnacji naziemnych oraz obniżeniem poziomu wód gruntowych na terenie zamku do poziomu historycznego.

Dokumentacja techniczne. W lutym 2009 r. przedsiębiorstwo Geologiczno- Fizjograficzne z Kielc wykonało dokumentację geotechniczną obiektu¹⁶. Opracowanie zawiera morfologię i hydrografię terenu, geotechniczną charakterystykę podłoża, warunki wodne. Całość zakończono wnioskami, w których ujęto trudną sytuację geologiczną, wynikającą ze zróżnicowanego podłoża, obecność gruntów nienośnych i słabej filtrację gruntów, co ma bezpośrednie przełożenie na wysoki poziom wód gruntowych i podtapianie obiektu.

Projekty budowlane. Kolejnym dokumentem jest „Projekt budowlany konstrukcji drewnianej dachu i stropu wieży zabytkowego zespołu przedzamcza w Ćmielowie” autorstwa Janusza Jerzaka i Pawła Szarańca¹⁷. Opracowanie to zamyka wykaz różnego rodzaju dokumentów i projektów na temat zamku w Ćmielowie.

Ocena stanu technicznego obiektu

Cały kompleks zamkowy w Ćmielowie można podzielić na trzy główne części: zamek właściwy, przedzamcze, bastiony obronne.

¹³ Jerzak J., *Zabezpieczenie ruin Kaplicy Zamkowej, budynku pałacowego I i budynku pałacowego II w formie trwałej ruiny w Ćmielowie*, Gliwice kwiecień 2010 r.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Kaźmierczak-Pikoń B.: *Koncepcja architektoniczna. Odbudowa zabytkowego zespołu przedzamcza zamku w Ćmielowie*, Gliwice maj 2010r.

¹⁶ Przedsiębiorstwo Geotechniczno-Fizjograficzne „Geoservice”. Z. Masternak; Dokumentacja geotechniczna podłoża działki nr ewid. 1004/3, 985/2, 983/2 przy ul. Zamkowej w Ćmielowie woj. Świętokrzyskie, Kielce luty 2009 r.

¹⁷ Jerzak J., Szarańca P.; *Projekt budowlany konstrukcji. Projekt konstrukcji drewnianej dachu i stropu wieży zabytkowego zespołu przedzamcza w Ćmielowie zlokalizowanego przy ul. Zamkowej 16*, Gliwice grudzień 2010 r.

Zamek właściwy

Zabudowania zamku właściwego stanowią sześciokątne szczątki ściany kaplicy pod wezwaniem św. Trójcy wraz z przylegającymi do jej boków pozostałościami dwóch budynków mieszkalnych na planie prostokątów oraz pozostałości muru obwodowego.

Fot. 5. Ćmielów. Zamek. Ruiny zabudowań zamku właściwego położonego na sztucznej wyspie. (Materiały dostarczone przez właściciela).

Całość położona jest na sztucznej wyspie otoczonej fosą. Mury fundamentowe wykonano z ciosów kamiennych z piaskowca pozyskiwanego z lokalnych źródeł. Fundamenty posadowione na rodzimym gruncie mają szerokość wahającą się w granicach 1,5-1,8 m. Nie wykonywano odkrywek w celu określenia głębokości posadowienia. Ściany sześciokątnej kaplicy wznoszą się na wysokość 5,2 m natomiast pozostałych zabudowań na wysokość 0,5-1,5 m. W narożach budynków umieszczone są duże obrobione ciosy kamienne. Do dzisiejszych czasów zachowały się również piwnice z kamiennym sklepieniem kolebkowym. Stan ruin zabudowań zamku właściwego jako trwałej ruiny jest dostateczny. Współczynnik smukłości muru o wartości wahający się w granicach 3 jest dobrym wskaźnikiem i nie wskazuje na problemy statyczne konstrukcji. Niewątpliwie największym problemem jest zwiększenie poziomu wody w fosie, która aktualnie bezpośrednio styka się z murem kaplicy. Powoduje to podciąganie kapilarne wody i całkowite zawilgocenie muru. Niezabezpieczone korony muru porasta dzika roślinność, która powoduje korozję biologiczną. Warstwa humusu i dzika roślinność porastająca sztuczną wyspę uniemożliwiają czytelny odbiór rozkładu murów jak i powodują korozję ruin.

Wykonane prace i zabezpieczenia

W zabudowaniach zamku właściwego nie przeprowadzano żadnych prac konserwatorskich i remontowych. Pozostałe sklepienie kolebkowe piwnicy jest niezabezpieczone i pokrywa je warstwa humusu. Ze względu na niedostępność nie możliwa jest ocena stanu technicznego piwnicy.

Fot. 6. Ćmielów: Zamek. Stan zabudowań zamku właściwego – 2011 r.

Przedzámce

Kolejną częścią zespołu Ćmielowskiego jest rozległa zabudowa przedzámca. Z obiektu tego możemy wydzielić dwie grupy zabudowań: zabudowę kubaturową i ściany wolnostojące. Zabudowę kubaturową stanowi umieszczony na planie prostokąta budynek bramy.

Fot. 7. Ćmielów: Zamek – budynek bramy – 2011 r. (Materiały dostarczone przez właściciela).

Składa się on z poziomu parteru i dwóch kondygnacji nadziemnych połączonych biegami żelbetowymi i stalowymi. Strop pierwszej kondygnacji stanowi historyczne sklepienie kolebkowe. Stan techniczny sklepienia jest bardzo dobry. Nie wykazuje ono oznak uszkodzenia, spękań, rys i ugięć. Pozostałe stropy wraz ze schodami stanowią konstrukcję żelbetową wykonaną współcześnie. Konstrukcje te jako nośne, są w dostatecznym stanie technicznym. Brak szczelnego przykrycia dachu powodują szybko postępującą korozję. Na elementach należy wykonać badania wytrzymałościowe w celu określenia nośności stropów i niezwłocznie wykonać prace zabezpieczające.

Fot. 8. Ćmielów. Zamek Budynek bramy – historyczne sklepienie kolebkowe – 2011 r.

Fot. 9. Ćmielów. Zamek. Budynek bramy zamku od strony północnej – 2011 r.

Ściany wykonano z piaskowca naturalnego pozyskanego z okolicznych źródeł, wymurowanego na zaprawie piaskowo-wapiennej. Ich grubość waha się w granicach 1,6-1,8 m i wysokość wynosi około 12 m. W konstrukcji ścian występują ubytki materiału murowego jak i pęknięcia.

Stan ścian murowanych można ocenić jako dobry. Nie wykazują one odchylenia od pionu i nie zagrażają konstrukcji obiektu jednak nie przyszłości należy wykonać prace zabezpieczające, polegające na uzupełnieniu braków lica muru. W niektórych otworach okiennych zachowały się fragmenty kamiennych ozdobnych detali architektonicznych. Stan elementów kamiennych można określić jako dostateczny. Są one fragmentarycznie popękane i uszkodzone, wymagają pilnie prac zabezpieczających.

Zabudowę przykryto dachem o konstrukcji częściowo drewnianej i stalowej. Dach jest w awaryjnym stanie technicznym. Pokrycie jest nieszczelne, a krokwie zawilgocone i miejscami zaatakowane przez korozję biologiczną. Konieczne jest natychmiastowe wykonanie nowej więźby dachowej i położenie nowego pokrycia.

Wykonane prace i zabezpieczenia

W licu muru widoczne są liczne przemurowania i naprawy wykonane w różnych okresach czasu. Naprawy te wykonywano cegłą ceramiczną pełną na zaprawie bądź to piaskowo-wapiennej bądź cementowej w zależności od okresu. Prace te miały charakter czysto remontowy. Pęknięcia występują głównie w nadprożach i nie są zabezpieczone.

Fot. 10. Ćmielów. Zamek, budynek bramny. Awaryjny stan pokrycia dachowego – 2011 r.

Druga grupą zabudowań przedzamcza są ściany wolnostojące skrzydła wschodniego i zachodnio-północnego. Mury wykonano podobnie jak cały obiekt z piaskowca naturalnego na zaprawie piaskowo-wapiennej. Grubość ich waha się w granicach 1,6-1,8 m a wysokość sięga 3,2-4,2 m. Mury w strefie przyziemia zanurzone są w wodzie zalegającej pomiędzy przegrodami. Skutkuje to ciągłym zawilgoceciem ścian i podciąganiem kapilarnym wody na całą wysokość.

Fot. 11. Ćmielów. Zamek, mury przedzamcza. Ściany wolnostojące i korony murów skrzydła zach.-płn. zamku – 2011 r.

W murze znajduje się wiele otworów drzwiowych i okiennych. Część z nich jest historyczna z fragmentami zabytkowych kamiennych detali architektonicznych, jednak większość wykonano współcześnie. W konstrukcji muru obwodowego umieszczono także otwory strzelnicze. Aktualnie otwory te znajdują się na wysokości przyziemia budynku, co świadczy o znacznym osiadaniu budynku sięgającym głębokości około jednego metra. Fragmentarycznie mury pokrywa historyczny tynk, który lokalnie odspojony jest od podłoża.

Fot. 12. Ćmielów. Zamek, mury przedzamcza. Panorama zabudowań skrzydła zachodnio- północnego od strony dziedzińca zamku – 2011 r.

Od strony wewnętrznej zabudowań na powierzchni muru widoczne są rozmieszczenia i układ historycznych sklepień kolebkowych, gniazda bo belkach nośnych stropu i wyższej kondygnacji.

Wykonane prace i zabezpieczenia

W fakturze ścian wolnostojących widoczne są liczne przemurowania z cegły ceramicznej pełnej. Wykonano je na zaprawie piaskowo wapiennej, bądź cementowej. Prace te mają charakter remontowy i zostały zapewne wykonane w XX w. celu adaptacji obiektu na cele przemysłowe.

Fot. 13. Ćmielów. Zamek, mury przedzamcza. Lico muru w skrzydle zachodnim – 2011 r.

Fot. 14. Ćmielów. Zamek. Mury przedzamcza. Żelbetowe wypełnienia muru w skrzydle zachodnim – 2011 r.

Dodatkowo północna ściana skrzydła zachodniego wykazują odchylenie od pionu w kierunku dziedzińca zamku. Uszkodzenie to nie jest zabezpieczone żadnymi podpórami. Korony murów również są niezabezpieczone. Porasta je bujna roślinność. Stan techniczny wolnostojących murów przedzamcza można uznać za dostateczny.

Bastiony obronne

Kolejnym elementem, są zabytkowe bastiony i otoczenie całego kompleksu. Ziemne bastiony obronne zamku do dzisiejszych czasów przetrwały w szczotkowej formie. Całe otoczenie zamku jak i bastiony porasta dzika i bujna roślinność. Na całym terenie nie brakuje dzikich samosiejek drzew. Całość ma negatywny wpływ na stan i czytelny odbiór dawnych fortyfikacji obronnych. Poważnym problemem stanowi okresowe podtapianie zabudowań poprzez wylewiska rzeki Kamiennej. Obiekty stają się wtedy niedostępne, a rzeka nanosi na teren dodatkowe warstwy namułu, które powodują zwiększenie i tak już zawyżonego względem historycznego poziomu terenu. Jako pozytywne działanie tymczasowe można uznać usypanie z tłucznia naturalnego drogi dojazdowej do obiektu i ustabilizowanie dziedzińca zamku żużlem.

Fot. 16. Ćmielów. Zamek. Fotografia kompleksu zabudowań z lotu ptaka. Widoczne bastiony obronne-2011r. (Materiały dostarczone przez właściciela).

Wnioski końcowe

Opisywany obiekt w wyniku postępu uszkodzeń znajduje się w stanie ruiny. Jego zabytkowy charakter i niewątpliwie wielka wartość historyczna wymusza na inwestorze odpowiednie podejście do prac konserwatorsko-remontowych. Pierwszym krokiem powinno być na pewno uzupełnienie dokumentacji obiektu opartej na badaniach oraz zweryfikowanie dotychczasowej dokumentacji. W przypadku prac należy usunąć usztywniającą konstrukcję, wtórne żelbetowe stropy, lecz posunięcie takie z pewnością nie będzie pozytywnie wpływać na stan i prace konstrukcji budynku bramnego. Dotychczasowe badania architektoniczne, pomimo tego, iż wyjaśniły wiele pytań są niewystarczające do wykonania prac konserwatorskich. Pozostało do wyjaśnienia jeszcze wiele wątpliwości na temat historycznego wyglądu osady. Dokumentację tą należy uzupełnić. W opracowaniu badawczym zamku w Ćmielowie brakuje badań stratygraficznych murów i tynków. Należy wykonać również badania materiałowe piaskowca użytego jak materiał konstrukcyjny w celu określenia jego wytrzymałości.

Kolejnym dylematem jest funkcja obiektu. Obecne dążenia właściciela zamku skupiają się na przekształceniu założenia w hotel z funkcjami gastronomicznymi. Wizja ta została także przedstawiona w koncepcji architektonicznej odbudowy przedzamcza przedstawiona w 2010 r.¹⁸ [11]. Koncepcja i wizualizacja zamku po odbudowie przedstawiona przez projektanta ma w dużej mierze charakter domniemań dawnego wyglądu zamku. Nie jest ona poparta konkretnymi dowodami na istnienie historycznego obiektu w formie przedstawionej w opracowaniu. Odbudowa na takich zasadach może grozić zatarciem oryginalnych wartości historycznych i zakłócić poprawny odbiór ruiny jako przykładu XVI-wiecznej rezydencji obronnej. W takim kontekście właściwe wydaje się dążenie Konserwatora Zabytków do utrzymania obiektu w stanie trwałej ruiny. Działanie to nie zakłóca odbioru wartości historycznej zamku i jest zgodne z doktryną konserwatorską. W zależności od przyjętego stanowiska co do zamku Ćmielowskiego należy rozpatrywać zakres prac wymaganych przy zabezpieczeniu obiektu.

Bibliografia

Biała karta do uzupełnienia

Kajzer L., Olszanki T., Pietrzak J., *Zamek w Ćmielowie- podstawowe ustalenia poczynione w trakcie II etapu badań architektonicznych podzamcza oraz wynikające z nich zalecenia odnośnie dalszego postępowania z obiektem*, Łódź, 1 czerwca 2010 r.

Jerzak J., *Zabezpieczenie ruin Kaplicy Zamkowej, budynku pałacowego I i budynku pałacowego II w formie trwałej ruiny w Ćmielowie*, Gliwice kwiecień 2010 r.

Jerzak J., Szaraniec P., *Projekt budowlany konstrukcji. Projekt konstrukcji drewnianej dachu i stropu wieży zabytkowego zespołu przedzamcza w Ćmielowie zlokalizowanego przy ul. Zamkowej 16*, Gliwice grudzień 2010 r.

Kajzer L., Olszanki T., Pietrzak J., *Sprawozdanie z II etapu badań architektonicznych budynku przedzamcza w Ćmielowie przeprowadzonych w 2010 roku*, Łódź 2010 r.

Kalina D., *Zamek w Ćmielowie wyniki kwerendy źródłowej*, Kielce 2009 r.

Kaźmierczak-Pikoń B., *Koncepcja architektoniczna. Odbudowa zabytkowego zespołu przedzamcza zamku w Ćmielowie*, Gliwice maj 2010r.

Przedsiębiorstwo Geotechniczno-Fizjograficzne „Geoservice”. Z. Masternak; Dokumentacja geotechniczna podłoża działki nr ewid. 1004/3, 985/2, 983/2 przy ul. Zamkowej w Ćmielowie woj. świętokrzyskie, Kielce luty 2009 r.

¹⁸ Kaźmierczak-Pikoń B.: *Koncepcja architektoniczna. Odbudowa zabytkowego zespołu przedzamcza zamku w Ćmielowie*, Gliwice maj 2010r.

Wojewódzki Konserwator Zabytków: *Wstępny program prac dokumentacyjnych i badawczych ruin zamku w Ćmielowie w związku z planami podjęcia prac zabezpieczających i adaptacyjnych*, Tarnów 21.03.1997 r.

Ziółkowska G., Ziółkowski M., *Sprawozdanie z archeologicznych badań wykopaliskowych przeprowadzonych na terenie reliktyw zamku w Ćmielowie. Etap pierwszy*, Tomaszów Mazowiecki 2009 r.

Ziółkowska G., Ziółkowski M., „*Analiza odkrytych i zadokumentowanych murów*” *Dokumentacja fotograficzna. Przedzamcze. Inwentarz dokumentacji rysunkowej. Badania*, Tomaszów Mazowiecki 2009 r.

Żaboklicki A., *Ekspertyza Techniczna zabytkowego zespołu przedzamcza Zamku w Ćmielowie zlokalizowanego przy ul. Zamkowej 16*, Kielce październik 2009 r.

Żaboklicki A., Żaboklicki M., Maj K., Wierzchowska M.: *Inwentaryzacja Budowlano-Konserwatorska zabytkowego zespołu przedzamcza zamku w Ćmielowie zlokalizowanego przy ul. Zamkowej 16*, Kielce, maj 2009 r.

ZAMEK W LIWIE – HISTORIA, FAZY BUDOWY I OCENA STANU TECHNICZNEGO

Beata Klimek, Dorota Miernicka

Historia zamku w Liwie

Zamek w Liwie powstał jako obiekt typowo militarny, warownia nadgraniczna i taką też rolę pełnił przez większość swojego istnienia. Jak potwierdzają badania archeologiczne, przeprowadzone w 1999 r. pod kierownictwem Ryszarda Cędrońskiego, zamek położony jest na terenie pierwotnego osadnictwa wczesnośredniowiecznego¹. Wzmianki o tym, że w czasach średniowiecznych istniał tu gród znajdziemy, także u Kaspera Niesieckiego w jego herbarzu wydawanym w latach 1728-43. Przy opisie legendy herbu Doliwa wspomina o oblężeniu grodu liwskiego przez Jaćwingów w 1270 r.²

Fot. 1. Liw. Widok na zamek z lotu ptaka – 2003 r. (Archiwum Muzeum Zbrojowni w Liwie).

Powstanie zamku murowanego w Liwie zainicjowane było przez księcia mazowieckiego Janusza I Starszego. Ufundował on jeszcze kilka murowanych warowni, wzniesionych na miejscu dawnych grodów lub zupełnie od podstaw. Są to zamki m.in. w Czersku i Wiźnie. Rozmieszczenie ich nie było przypadkowe, zamki te powstały w strategicznych punktach – przy granicach i głównych szlakach handlowych.

Początek budowy murowanego zamku przypada na schyłek XIV w. Fundamenty mają kształt prawie kwadratowy 33 m x 33,5 m, z występem 7 m x 6,5 m od północnego – zachodu przeznaczonym na wieżę bramną. Do murów obronnych równolegle przylegały budynki: Dom Duży i Dom Mniejszy. Fun-

¹ Cędroński R., *Sprawozdanie z archeologicznych prac wykopaliskowych przeprowadzonych na terenie zamku w Liwie, gm. Liw, pow. Węgrów, woj. mazowieckie w lipcu 1999*, Warszawa 1999.

² Postek R., *Liw – miasto i zamek*, Warszawa 2008.

damenty wykonano z kamieni polnych (otoczaków) używając zaprawy wapiennej, posadowiono je na drewnianym ruszcie³. Mur z kamienia wyprowadzono ponad poziom terenu. Resztę ścian wzniesiono z cegły palcówki. W kolejnych fazach podwyższano mury, zmieniono basztę w wieżę bramną, rozbudowywano Dom Mniejszy i Dom Duży.

W drugiej połowie XVI w. zamek zaczyna tracić na znaczeniu jako nadgraniczna twierdza, spowodowane jest to wcieleniem Podlasia do Polski i przesunięciem na wschód granicy Królestwa Polskiego. Od tego czasu jego budynki zaczęto wykorzystywać na cele sądownicze i administracyjne, ograniczono liczebność załogi stacjonującej. Podczas „potopu” szwedzkiego zamek zniszczono, następnie odbudowano. Szwedzi ponownie zdobyli zamek w czasie wojny północnej używając broni ciężkiej. Zamek nie został już odbudowany, a w wieży mieściło się archiwum ziemi liwskiej, a wewnątrz dziedzińca w wybudowanym drewnianym budynku była kancelaria starostwa.

Pod koniec XVIII w. dobudowano do zamku dwór – siedzibę starostwa. W połowie XIX w. pożar zniszczył dwór i księgi z archiwum przeniesiono do Siedlec, a potem do Warszawy. Pozostałości po dworze oraz zamku były traktowane przez okoliczną ludność jako materiał budowlany i sukcesywnie rozbierane⁴.

Fot. 2. Liw. Zamek, strona płd.-zach. – 29 lipca 1912 r. (Archiwum Muzeum Zbrojowni w Liwie).

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości ruiny upaństwowiono. W latach 20. XX w. zabezpieczono obiekt dzięki czemu nie uległ dewastacji, pracami kierował Jan Wangrat. W czasie II wojny światowej okupant niemiecki podjął decyzję o rozebraniu zamku. Jednak dzięki przebiegłości Otto Warpechowskiego, który przekonał Gramssa (starostę powiatowego), że zamek był siedzibą krzyżacką, udało się ocalić zamek i uzyskać pewne środki na jego odbudowę.

Dopiero w 10 lat po zakończeniu wojny Izabella Galicka wykonała dokumentację historyczną obiektu, następnie wykonano projekty odbudowy zamku i rozpoczęto prace. Opis przeprowadzonych prac zostanie przeanalizowany w dalszej części artykułu.

³ Galicki W., Kąsinowski A., Wiechowski J., *Inwentaryzacja architektoniczna murów*, Warszawa 1955.

⁴ Postek R., *Liw – miasto i zamek*, Warszawa 2008.

Fazy budowy zamku w Liwie

Początek budowy zamku przypada na schyłek XIV w., w pierwszej fazie budowy ułożono na głębokości ok. 5 m fundamenty (tj. ok. 1 m poniżej rusztu dębowego pozostałego po grodzie) z kamieni polnych na zaprawie wapiennej. Kamienną podmurówkę wyciągnięto do wysokości ok. 5,7 m od strony północnej, od strony zachodniej podmurówka była niższa. Rozpoczęto budowę ścian kurtynowych z cegły gotyckiej „palcówki” o wątku polskim. Przed 1429 r. nastąpiła przerwa w budowie. Ściany wieży wymurowano na wysokość 13 warstw cegieł, natomiast mur kurtynowy od północy i zachodu – na 16 warstw.

Około 1437 r. rozpoczął się po przerwie drugi etap budowy. Podwyższono mury i zwieńczono je krenelażem z blankami. Wewnątrz murów obwodowych usytuowane były Dom Duży i Dom Mały. Dom Duży miał trójdzielny układ pomieszczeń, piwnice ze sklepieniami wspartymi na prostokątnych filarach (do dziś zachowały się pozostałości filarów), a w ścianach sklepione wnęki pełniące dawniej rolę schowków. Grubość ścian fundamentowych (ok. 2,2 m) może świadczyć o tym, że Dom Duży miał być o wiele okazałszy niż to, co zrealizowano w I połowie XV w. Dom Mniejszy znajdował się po drugiej stronie dziedzińca. Od wschodu znajdował się jeszcze drewniany spichlerz⁵.

Kolejna faza budowy wiąże się prawdopodobnie z osobą księżnej Anny Mazowieckiej, która przebywała w Liwie. Na początku XVI w. podwyższono mury kurtynowe oraz basztę o ok. 7 m. Wzmocniło to obronność zamku. Basztę zamieniono w wieżę bramną, zamykając ją ścianą od strony dziedzińca z otworem zwieńczonym ostrołukowo. Wieża podobnie jak mury miała 15 m wysokości, schody prowadzące na wyższe kondygnacje poprowadzono w grubości muru. W wieży zlokalizowane były pomieszczenia do przechowywania broni, oraz ostrzału najeźdźcy, ciemnica – więzienie, archiwum, izba przystosowana do celów mieszkalnych. Dom Duży, wraz z częścią muru, do której przylegał przykryty był jednym wspólnym dachem z gontu⁶.

Czwarty etap budowy przypada na lata 1549–1555 i jest związany z królową Boną, która była w tym czasie właścicielką zamku. Wtedy też dobudowano do wieży dwie kondygnacje, a ostatnią z nich uformowano w ośmiobok. W wieży umiejscowiono most zwodzony, który prowadził do zamku. Podobnie i Dom Duży zyskał nową kondygnację, składał się zatem z piwnicy i dwóch kondygnacji o wewnętrznym trójdzielnym układzie. (centralna sień, komnata oraz izba). Na drugie piętro prowadziły zewnętrzne drewniane schody. Równoległe do Domu Dużego był Dom Mniejszy. Posiadał on piwnice i jedną kondygnację nadziemną. Po ostatniej rozbudowie dokonanej przez królową Bonę, zamek po wojnach i atakach zaczął popadać w ruinę. Dopiero po odzyskaniu niepodległości przez Polskę podjęto pierwsze próby zabezpieczenia. Obecny wygląd zamku jest przede wszystkim wynikiem prac rekonstrukcyjno-konserwatorskich przeprowadzonych w latach 1957–1961.

Dokumentacja obiektu

Dopiero 10 lat po zakończeniu II Wojny Światowej udało się zainteresować Ministerstwo Kultury i Sztuki oraz Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Warszawie i postanowiono zająć się odbudową zamku oraz dworem.

W 1955 r. Izabella Galicka sporządziła dokumentację historyczną obiektu. W tym samym roku Włodzimierz Galicki, Antoni Kaśninowski oraz Jerzy Wiechowski wykonali inwentaryzację architektoniczną murów, dzięki której wiadomo jak dokładnie wyglądał zamek po wojnie przed podjęciem prac

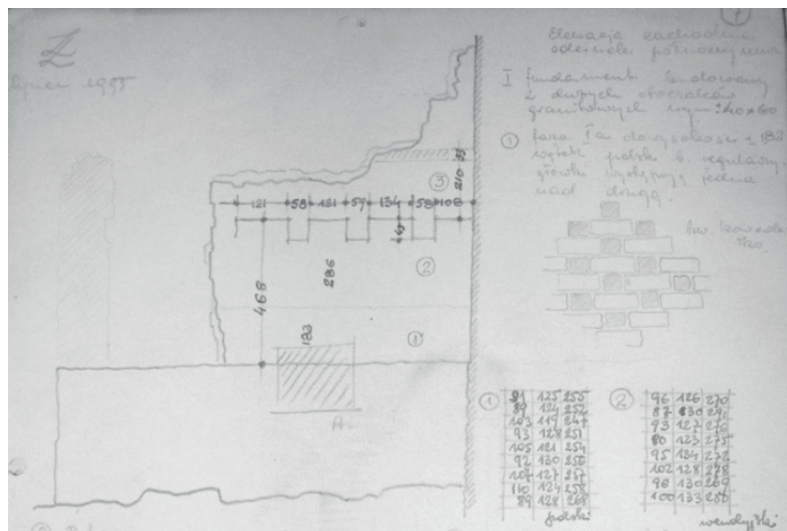
⁵ Tamże.

⁶ Tamże.

rekonstrukcyjno-konserwatorskich. Wykonano także wykopy i odsłonięto ściany fundamentowe przy Domu Dużym i przy wieży od strony dziedzińca odkryto piwnice Domu Dużego.

Stan wieży w 1955 r. wyglądał następująco: korona murów pod wieżą dachową postrzępiona, nierówna w złym stanie, ubytki pokrycia dachowego – zarówno samej dachówki jak i deskowania, szkarpy w górnej części zwietrzałe, cegła obsuwa się, wyjście na mury od strony północnej w bardzo złym stanie, od strony dziedzińca widoczne przemurowania i naprawy nowszą cegłą, brak komunikacji między wieżą a dziedzińcem⁷.

Zachowane fragmenty muru także były uszkodzone: korona murów bardzo zniszczona, zwietrzała, narożnik północno – zachodni miał wyrwę przez całą wysokość muru, w licu muru zachodniego od strony dziedzińca duże ubytki powierzchniowe, a ściana północna od strony dziedzińca odwarstwiona na ½ cegły⁸.

Fot. 3. Liw. Zamek. Na inwentaryzacji widoczne ślady blankowania, które obecnie są niewidoczne po zabiegach wykonanych na przełomie lat 50 i 60 XX w.⁹

Projekty techniczne rekonstrukcji i zabezpieczenia wieży oraz piwnic Domu Dużego i murów zostały wykonane w 1959 r. przez Stanisława Boguskiego

Średniowieczna część zespołu zabytkowego utrzymana jako trwała ruina została oddana do użytku jesienią 1961 r. W latach 80. XX w. wykonano jeszcze dokumentację dotyczącą oceny stanu technicznego piwnic Domu Dużego oraz projekt adaptacji piwnic, jednak brak jest projektów powykonawczych, co pozwala sądzić, że prace sugerowane w tych dokumentacjach nie zostały wykonane. Także obecny zły stan techniczny piwnic przemawia za tą tezą.

W związku z postępującym złym stanem technicznym wykonano 2002 r. ekspertyzę mykologiczno – konstrukcyjną dworku barokowego i piwnic Domu Dużego, zalecono wykonanie gruntownego remontu stropu, instalacji elektrycznej i c.o., wentylacji i systemu odprowadzenia wód opadowych ze stropu¹⁰.

⁷ Łysiak W., *Dokumentacja naukowo-historyczna zespołu muzealnego w Liwie*, Lublin.

⁸ Tamże.

⁹ Galicki W., Kąsinowski A., Wiechowski J., *Inwentaryzacja architektoniczna murów*, Warszawa 1955.

¹⁰ Czarnecki A., *Ekspertyza mykologiczno-konstrukcyjna dworku barokowego i zespołu piwnic „Domu Dużego” w zespole muzealnym w Liwie*, Siedlce 2002.

Z braku środków żadne prace w piwnicach Domu Dużego nie zostały przeprowadzone. W 2006 r. wykonano kolejną ekspertyzę oceny stanu technicznego zamku oraz program zalecanych zabezpieczeń. Wśród zaleceń pojawił się m.in. dyskusyjny sposób, ze względu na duże zawilgocenie, zabezpieczenia murów wieży oraz kurtynowych poprzez hydrofobizację łoża muru, po uprzednim uzupełnieniu ubytków cegły¹¹.

Ocena stanu technicznego obiektu i przeprowadzonych prac

Analizując prace przeprowadzone na zamku w Liwie, główny akcent zostanie położony na prace wykonane w latach 1957–1961. Prace te miały najszerszy zakres oraz dostępne są archiwalne projekty techniczne robót. Należy jednak wspomnieć o pracach zabezpieczających wykonanych pod kierownictwem Otto Warpechowskiego. Ze względu na trudne warunki (II wojna światowa), nierytmiczne zaopatrzenie i brak specjalistów prace miały uchronić zabytek przed rozbiórką, przed niszczącymi wpływami atmosferycznymi oraz zapobiec zacieraniu znaków na murach, które mogłyby w przyszłości posłużyć do naukowego odtworzenia obiektu. W ramach prowadzonych prac: uzupełniono ubytki murów na zewnątrz i wewnątrz wieży, naprawiono otwory okienne i drzwiowe, wstawiono okna i drzwi okute blachą, wykonano podłogi i sufity, ustawiono więźbę dachową i pokryto ją dachówką¹².

Średniowieczny zamek jak wcześniej wspomniano jest utrzymany jako trwała ruina. Dla pełnej oceny stanu technicznego należy wyróżnić w obiekcie następujące elementy:

- ściany obiektów pierwotnie kubaturowych – pozostałości ścian Domu Dużego,
- koronę murów – historycznego muru Domu Dużego i zrekonstruowanych murów kamiennych zaznaczających przebieg murów Domu Dużego,
- obiekty kubaturowe – wieża oraz piwnice Domu Dużego.

Ściany obiektów pierwotnie kubaturowych (pozostałości ścian Domu Dużego)

Ściany pozostałe po Domu Dużym posadowione są na murze z kamieni polnych (grubość fundamentu ok. 2,2 m), który jest wyprowadzony ponad teren i na nim wzniesione są ściany z cegły palcówki (grubość do ok. 1,85 m). Układ fundamentu jest warstwowy, wyrównany kamieniami polnymi, a warstwy spojone są zaprawą wapienną. Warstwa licująca muru wykonana jest starannie. Wnętrze muru wypełnione odłamkami cegieł i odpadkami z pieca, co szczególnie widoczne jest na ścianie północno-wschodniej. Miejscami występują warstwy tzw. ściągaczy składających się z 3-4 warstw cegieł całych, przechodzących przez całą grubość muru, ułożonych prostopadle do łoża muru¹³. Od strony dziedzińca w ścianie północno-wschodniej czytelne są ślady pozostałości po Domu Dużym: wnęka sklepienia łukiem odcinkowym, oparta o kamienną podmurówkę, ślady podziału na kondygnację (gniazda po belkach stropowych). Na ścianie północno-wschodniej od strony zewnętrznej widoczne 2 lekko odchylone od pionu rysy biegnące od miejsca styku ściany fundamentowej kamiennej z murem ceglanym do ok. 1 m poniżej korony muru. Jedna z rys widoczna jest także od strony dziedzińca. Rysy te zostały uzupełnione zaprawą cementową w latach 1957-1961 i nie powiększają się.

¹¹ Karczmarczyk S., *Ekspertyza dotycząca stanu technicznego zamku i wyodrębnionego budynku barokowego dworu w Liwie. Program i tryb zalecanych zabezpieczeń*, Kraków 2006.

¹² Łysiak W., *Dokumentacja naukowo-historyczna zespołu muzealnego w Liwie*, Lublin.

¹³ Tamże.

Fot. 4. Liw. Zamek. Uszkodzenia lica muru Domu Dużego – 2011 r.

Zabezpieczenia ścian lica Domu Dużego zostały wykonane w 1959 r. Zakres prac obejmował: reperację murów przemurowanie i uzupełnienia zwietrzałych partii lica muru oraz rozebranie zwietrzalej korony murów na wysokości 70 cm i przemurowanie cegłą nową¹⁴.

Korona murów (historycznego muru Domu Dużego i zrekonstruowanych murków kamiennych zaznaczających przebieg murów Domu Dużego)

Stan techniczny samej konstrukcji murów jest dobry – nie wymaga obecnie żadnych napraw i remontów. Uzupełnienie narożnika murów i wzmocnienie go ceownikami spełniło swoją funkcję i mur jest stabilny, odporny na napór wiatru, nie odchyła się od pionu. Jednak stan techniczny powierzchni muru jest niedostateczny – konieczne są niezwłoczne naprawy, a ich nie wykonanie grozi w najbliższym czasie pogłębianiem zniszczeń. Uzupełnienie narożnika poprawiło stabilność konstrukcji, ale źle wpłynęło na powierzchnię muru. W miejscu połączenia muru historycznego ze współczesnym widać zniszczenia muru historycznego. Jest to spowodowane użyciem zbyt mocnej zaprawy przy naprawie i niedopasowaniem użytego materiału do historycznego. W miejscach gdzie wykonano przemurowania lub uzupełniono spoiny występują większe zniszczenia muru historycznego, niż w miejscach gdzie mur nie był naprawiany.

Przyczyną zniszczenia muru historycznego jest brak izolacji. Podczas wizji lokalnej w listopadzie 2011 r. stwierdzono duże zawilgocenie muru spowodowane podciąganiem kapilarnym wody. Największe zniszczenia muru historycznego – ubytki, pudrowanie się cegły, wykwity solne czy korozja biologiczna – występują w strefie połączenia muru kamiennego z ceglanym. Zniszczenia te nasiliło użycie do spoinowania zbyt mocnej zaprawy cementowej. Zalecane naprawy ubytków cegły a następnie hydrofobizacja lica muru są nieprawidłowe z punktu widzenia konserwatorskiego¹⁵.

¹⁴ Boguski S., *Projekt rekonstrukcji i zabezpieczenia baszty zamku w Liwie*, Warszawa 1959.

¹⁵ Karczmarczyk S., *Ekspertyza dotycząca stanu technicznego zamku i wyodrębnionego budynku barokowego dworu w Liwie. Program i tryb zalecanych zabezpieczeń*, Kraków 2006.

Fot. 5. Liw. Zamek. Zdegradowana cegła współczesna przy koronie muru Domu Dużego – 2011 r.

Fot. 6. Liw. Zamek. Brak przewiązania muru historycznego i współczesnego, ubytki spoin Domu Dużego – 2011 r.

Prace przeprowadzone

Zabezpieczenia murów Domu Dużego zostały wykonane w 1959 r. zakres prac w obejmował: reperację murów oraz szkarp przez częściowe przemurowanie i uzupełnienia zwietrzałych partii lica muru oraz rozebranie zwietrzałej korony murów na wysokości 70 cm i przemurowanie cegłą nową¹⁶.

Korona murów, ze względu na zły stan została w czasie prac w latach 1957-1961 przemurowana cegłą współczesną. Według projektu miał być wyprofilowany wykonany spadek¹⁷. Stan techniczny powierzchni murów jest niedostateczny – konieczne są niezwłoczne naprawy. Kawałki cegieł spadają z góry stanowią zagrożenie dla ludzi. Przesączająca się woda opadowa niszczy mur historyczny znajdu-

¹⁶ Boguski S., *Projekt rekonstrukcji i zabezpieczenia baszty zamku w Liwie*, Warszawa 1959.

¹⁷ Boguski S., *Oględziny stanu istniejącego baszty i murów obronnych zamku w Liwie*, Warszawa 1959.

jący się poniżej korony murów. Sposób zabezpieczenia korony murów przez przemurowanie okazał się nieskuteczny a wręcz szkodliwy.

Fot. 7. Liw. Zamek. Uszkodzenia szkarpy od strony południowo – zachodniej, budynek wieży – 2011 r.

Obiekty kubaturowe (wieża oraz piwnice Domu Dużego)

Piwnice Domu Dużego, które odkryto w trakcie prac badawczych w 1955 r., zostały zabezpieczone i przekryte stropodachem. Stan techniczny obiektu jest niedostateczny i wymaga natychmiastowego podjęcia działań, zwłaszcza, że ugięcie belek stropowych jest w niektórych miejscach bardzo duże. Nie wystarczająca izolacja stropodachu spowodowała korozję belek stalowych stropu, duże zawilgocenie i zasolenie. Wykwity solne występują nie tylko na stropie, ale także na ścianach. Ściany nie posiadają izolacji i woda gruntowa jest podciągana kapilarnie do góry.

Fot. 8. Liw. Zamek. Pomieszczenia piwnic, widoczna korozja stropu oraz zawilgocenie ścian piwnic Domu Dużego – 2011 r.

Zabezpieczenia wieży oraz piwnic Domu Dużego i murów zostały wykonane w 1959 r. Zakres pracy w wieży obejmował: wykonanie nowej więźby dachowej i pokrycia z dachówki esówki, która opierać się miała na wieńcu żelbetowym, wykonanie stropów żelbetowych na belkach stalowych (umieszczonych w gniazdach po belkach drewnianych) na trzech kondygnacjach, wykonanie żelbetowych schodów prowadzących z dziedzińca na 1. kondygnację¹⁸.

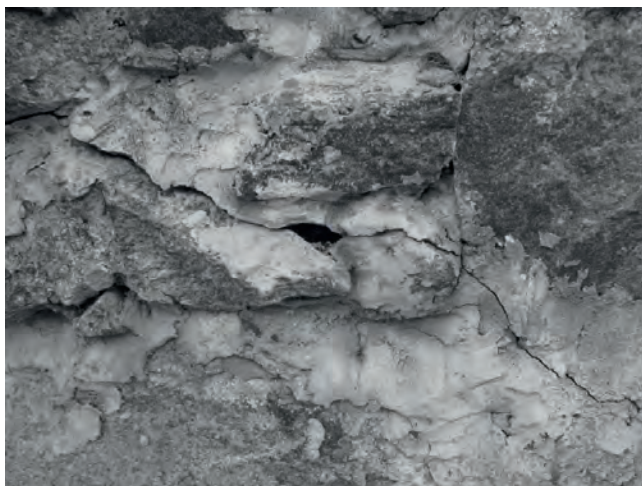
Fot. 9. Liw. Zamek. Krystalizujące sole na powierzchni ścian piwnic Domu Dużego – 2011 r.

Piwnice Domu Dużego zostały przykryte stropodachem (strop Kleina na belkach stalowych, zaizolowany papą), na który zasypano ziemię i obsadzono trawą, nad wejściami wykonano płytę żelbetową¹⁹. Istniejącą wyrwę w narożniku zamurowano, wzmacniając naroże ceownikami na dwóch poziomach: nad podmurowaniem z kamienia i w partii górnej murów z cegły, zwietrzałą koronę murów rozebrano na wysokości 40-60 cm i przemurowano cegłą nową o wyrobionym spadku, bruzdę w ścianie zewnętrznej pod projektowanym stropodachem piwnic uzupełniono przez przemurowanie oraz uzupełniono brakujące schody w wejściu do piwnic i przemurowano fragmenty murów na słabej zaprawie. Niezachowane mury obronne zaznaczono niskim kamiennym murkiem²⁰.

¹⁸ Boguski S., *Projekt rekonstrukcji i zabezpieczenia baszty zamku w Liwie*, Warszawa 1959.

¹⁹ Boguski S., *Projekt zabezpieczenia piwnic i murów obronnych zamku w Liwie*, Warszawa 1959.

²⁰ Boguski S., *Ogłędziny stanu istniejącego baszty i murów obronnych zamku w Liwie*, Warszawa 1959.

Fot. 10. Liw. Zamek. Zniszczona wtórna spoina cementowa, mury obronne – 2011 r.

Wnioski końcowe

Prace remontowo-konserwatorskie w obiektach kubaturowych miały największy zakres. Mury ceglane wieży wzniesione są na podmurówce z kamienia. Stan techniczny konstrukcji jest dobry – nie wymaga ona żadnych pilnych napraw i remontów. Natomiast stan techniczny powierzchni murów jest niedostateczny – należy niezwłocznie podjąć działania w celu zatrzymania destrukcji muru. Największe zniszczenia występują w strefie połączenia kamiennej podmurówki i muru ceglano, spowodowane są kapilarnym podciąganiem wody. Błędy popełnione przy naprawach w strefie przyziemia oraz mechanizm zniszczenia jest taki sam jak w przypadku opisanego dla murów obiektów pierwotnie kubaturowych. Kolejną strefą o znacznej skali zniszczeń są szkarpy. Głównym czynnikiem odpowiedzialnym za ich destrukcję jest źle odprowadzona z dachu wieży woda opadowa oraz nie wystarczająca izolacja uskoków szkarp. Szkarpy naprawiono przez przemurowanie. Sposób ten okazał się nieskuteczny i wykonane przemurowanie odspaja się a kawałki osypują się na ziemię. W miejscach gdzie mur się odspoił woda opadowa oraz wnika w głąb muru powodując dalsze niszczenie.

Z relacji pracowników muzeum wynika, że w okresie wiosennym poziom wód gruntowych, jest na tyle wysoki, że woda przesiąka przez posadzkę do pomieszczeń piwnicznych. Proponowane²¹ wykonanie nowych warstw stropodachu, a pozostawienie konstrukcji nośnej jest ryzykowne z punktu widzenia technicznego. Nie można dokładnie określić jak duże jest zniszczenie belek stalowych i jak to wpływa na ich nośność a osuszenie płyty Kleina byłoby długotrwałe. Dlatego też rozsądniejsze było by wykonanie nowego przekrycia zbliżonego do historycznego sklepienia po przeprowadzeniu badań wytrzymałości muru.

Prace rekonstrukcyjno-konserwatorskie przeprowadzone w latach 1957-1961 nie były wykonane prawidłowo i przyczyniły się to do obecnego złego stanu technicznego powierzchni murów. Pomimo tego mur historyczny przetrwał, a największą skalę zniszczeń obserwujemy w miejscach połączenia go z murem współczesnym. Główny problem to zły dobór technologii i materiałów do napraw dotyczących powierzchni murów i brak zabezpieczeń korony murów.

²¹ Karczmarczyk S., *Ekspertyza dotycząca stanu technicznego zamku i wyodrębnionego budynku barokowego dworu w Liwie. Program i tryb zalecanych zabezpieczeń*, Kraków 2006.

Bibliografia

- Boguski S., *Oględziny stanu istniejącego baszty i murów obronnych zamku w Liwie*, Warszawa 1959.
- Boguski S., *Projekt rekonstrukcji i zabezpieczenia baszty zamku w Liwie*, Warszawa 1959.
- Boguski S., *Projekt zabezpieczenia piwnic i murów obronnych zamku w Liwie*, Warszawa 1959.
- Cędrowski R., *Sprawozdanie z archeologicznych prac wykopaliskowych przeprowadzonych na terenie zamku w Liwie, gm. Liw, pow. Węgrów, woj. mazowieckie w lipcu 1999*, Warszawa 1999.
- Czarnecki A., *Ekspertyza mykologiczno - konstrukcyjna dworku barokowego i zespołu piwnic „Domu Dużego” w zespole muzealnym w Liwie*, Siedlce 2002.
- Galicki W., Kąsinowski A., Wiechowski J., *Inwentaryzacja architektoniczna murów*, Warszawa 1955.
- Karczmarczyk S., *Ekspertyza dotycząca stanu technicznego zamku i wyodrębnionego budynku barokowego dworu w Liwie. Program i tryb zalecanych zabezpieczeń*, Kraków 2006.
- Łysiak W., *Dokumentacja naukowo-historyczna zespołu muzealnego w Liwie*, Lublin.
- Postek R., *Liw – miasto i zamek*, Warszawa 2008.

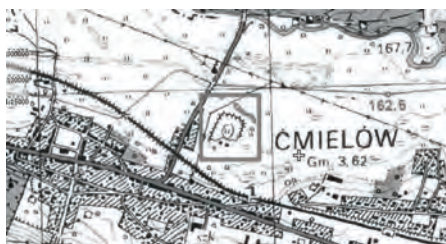

PROBLEMY OCHRONY KONSERWATORSKIEJ ZESPOŁU WIELOELEMENTOWEGO ZAMKU W ĆMIELOWIE

Maria L. Lewicka

Wprowadzenie

Zespół zamkowy w Ćmielowie (województwo świętokrzyskie, powiat ostrowiecki) jest obiektem o strukturze złożonej i wyjątkowych walorach kulturowych. Składa się z trzech elementów: ruiny zamku na wyspie oblanej wodami fosy, budynku przedzamcza i ziemnych fortyfikacji bastionowych. Czwartym elementem jest woda stanowiąca pierwotny składnik środowiska naturalnego doliny rzecznej, uznawana za wyróżnik typologiczny lokalizacji zamku na nizinie w otoczeniu zalewu wodnego, wybieranego w średniowieczu z powodu naturalnej warowności takiego miejsca. Dzisiejszy poziom wód powierzchniowych znacznie przewyższa stan historyczny i z tego powodu jest istotnym problemem konserwatorskim, zasługującym na uwagę w niniejszym omówieniu. Wymienione elementy składają się na obraz problemu konserwatorskiego jakim jest zespół zamkowy w Ćmielowie.

II. 1. Fragment mapy topograficznej miasta Ćmielów z oznaczoną lokalizacją Zamku. [źródło mapy: geoportal.gov.pl]

II. 2 . Zamek w Ćmielowie. Z lewej: Plan ewidencji gniuntów z oznaczeniem granicy własności zamku: działki nr 1004/1, 1004/2, 1005/2. Z prawej: Ujęcie od strony południowo-wschodniej zespołu zamkowego w Ćmielowie, 2010 [fot. udostępnione przez właściciela zamku]

W XIV wieku wieś zwaną Szydłowem potem Szydłowcem, od 1427 – Ćmielowem (poł. XVII w. – Schmielova), usytuowano na tarasie powyżej niecki rzeki Kamiennej. Średniowieczną siedzibę rycerską usytuowano obronnie, niżej na terenie zalewanym w północno-wschodnim sąsiedztwie wsi, która w roku 1505 po raz pierwszy otrzymała prawa miejskie (następne 1512). W tym czasie istniała też rycerska siedziba w Podgrodziu, usytuowana na wyniosłym brzegu doliny Kamiennej, zaledwie 1,5 km na wschód od siedziby ćmielowskiej. Zdiagnozowaniu czasu powstania pierwszej ćmielowskiej budowli na wyspie, przeszkadza podwyższony poziom wód powierzchniowych, niweczący badania archeologiczne. Rozpoznania historyczno-architektoniczne A. Gruszeckiego i A. Miłobędzkiego prowadzone w zamku ćmielowskim w latach 50. XX w. (Politechnika Warszawska), wskazywały na istnienie wcześniejszych, gotyckich elementów w strukturze budowli przedzamcza i etapowość jego powstawania.

Zarys dziejów zespołu zamkowego w Ćmielowie

Prawdopodobnie w XIV w. powstał na terenie Ćmielowa gotycki zamek rycerski o nie zidentyfikowanej formie i lokalizacji. W 1388 r. nabył wieś z zamkiem, Gniewosz z Dalewic, podkomorzy krakowski, którego wskazuje się jako budowniczego murowanego zamku typu nizinnego na terenie rozlewiska rzeki Kamiennej w Ćmielowie, zamku typowego dla grupy nizinnych zamków Małopolski i kręgów związanych z królem Władysławem Jagiełłą.

W l. (1509?)1519-1531 Krzysztof Szydłowiecki, wówczas kanclerz wielki koronny, przebudował zamek w gotycko-renesansową rezydencję otoczoną wewnętrzną wodną fosą i wałem fortecznym oraz wybudował rezydencjonalno-obronne przedzamcze z wieżą warownej bramy wjazdu na teren zamku. Jako realizatora budowy wskazuje się warsztat z kręgu Benedykta Rejta lub według innych domysłów, Benedykta Sandomierzanina. Prawdopodobnie miał jakieś znaczenie równoległy trop czeski – zamek Svihov wzniesiony przez Benedykta Rejta dla czeskiego dygnitarza sprawującego w swym kraju, analogiczny do Szydłowieckiego, urząd. Na podobieństwo obu zamków zwracał już uwagę A. Miłobędzki (1959).

W 1606 roku zamek Ćmielów przeszedł na własność Ostrogskich i stał się główną siedzibą rodu. Zespół zamkowy uformowano w duchu idei *palazzo in fortezza* i najpóźniej wówczas, otoczono czworobokiem ziemnej fortyfikacji bastionowej z wykorzystaniem elementów systemu wałowych umocnień z czasów Szydłowieckiego, który prawdopodobnie bazował na jeszcze wcześniejszych obwałowaniach średniowiecznych. 1657 – Szwedzi zdobyli zamek i armia szwedzka kwaterowała w nim oczekując na połączenie z armią Rakoczego; dokonali wówczas grabieży i rujnacji zamku ale ostatecznej pacyfikacji zamku dokonano w 1702 roku; później ruiny zamku rozbierała miejscowa ludność na materiał budowlany. Od poł. XVIII w. Małachowscy byli właścicielami zamku. Odbudowali kaplicę zamkową, założyli w budynku przedzamcza, najpierw browar (1802) a później fabrykę porcelany. Przed 1838 sprzedali zamek Teresie z ks. Druckich-Lubeckich; z 1904 – wiadomość o funkcjonowaniu w przedzamczu łaźni i ustawieniu na bastionie, wiatraka; 1912 – ks. Aleksander Drucki-Lubecki rozparcelował majątek i zamek z 3.5 ha działką nabył K. Bargiel; 1944 – hitlerowcy urządzili szpital wojskowy w korpusie bramnym przedzamcza; po 1945 właściciel zamku adaptował zachodnie skrzydło do hodowli zwierząt; też działał w nim zakład betoniarski; 1996 – kolejny właściciel wykonał częściowe prace ogólnobudowlane we wnętrzu korpusu bramnego; 2008 – nowy czyli aktualny właściciel zamku jest osobą zdeteminowaną na odtworzenie kubatury Przedzamcza i adaptację wnętrza korpusu bramnego z przeznaczeniem do funkcji muzealnej, gastronomicznej, hotelowej. Od 2009 roku zleca i finansuje wykonywanie badań, dokumentacji techniczno-badawczych i studiów projektowych w celu uzyskania podstawy merytorycznej dla planowanych działań inwestycyjnych.

II. 4. Zamek w Ćmielowie. Fotografia ruin Zamku na wyspie w pocz. XX w. Obok fragment sztychu wg ryciny Eryka Dalhberga z 1657r. Przedstawia widok Zamku w Ćmielowie od strony pld.-wsch. [materiały udostępnione przez właściciela zamku]

II. 3. Zamek w Ćmielowie w pocz. XX wieku. U góry: Fragment starej pocztówki przedstawia ruiny Zamku na wyspie i budynek Przedzamcza w widoku z północno-zachodniego bastionu fortyfikacji ziemnej. Za ruiną Kaplicy Zamkowej widoczny jest dach budynku stojącego przy dziedzińcu Przedzamcza; w prawym skrzydle Przedzamcza gókuje trzon przemysłowego komina. U dołu: Widok budynku Przedzamcza od strony pld.-wsch. z relikami wału fortecznego za którym widać szczyt dachu jakiegoś budynku a za nim ruina Kaplicy Zamkowej. [Materiały udostępnione przez właściciela zamku]

Struktura planistyczna zespołu zamkowego w Ćmielowie

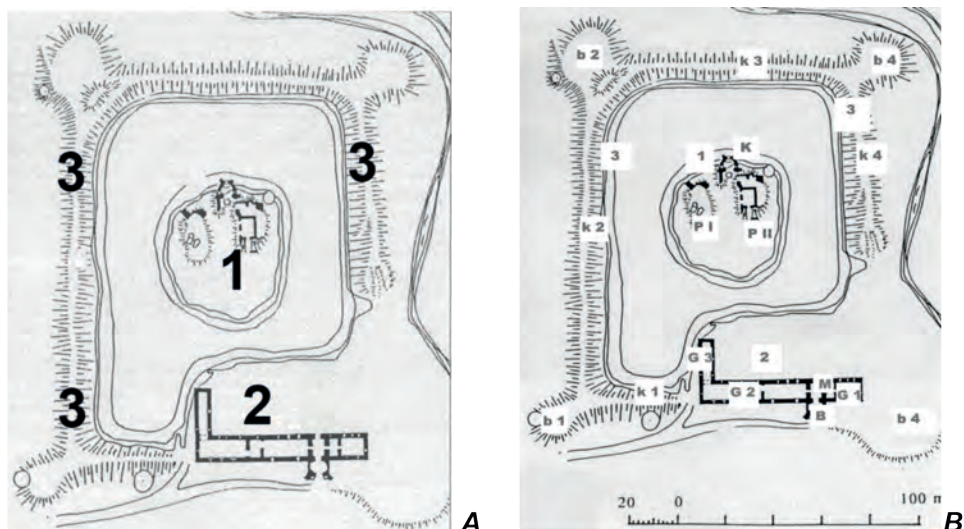
Składa się z (rys. 5A):

(1) Zamek na wyspie. Ruina historyczna

Złożona z ruin pałaców I i II i murów absydy kaplicy zamkowej (relikt wysoki na 2 kondygnacje); (P I) relikt pałacu I; (P II) relikt pałacu II z zachowanym jednym pomieszczeniem dawnego parteru; (K) ściany absydy kaplicy zamkowej. Średniowieczny zamek przebudowany we wczesnym renesansie; trójskrzydłowy z wewnętrznym dziedzińcem otwartym na stronę południową. Ruina powstała na skutek dwukrotnej rujnacji podczas wojen szwedzkich (1657, 1702). Ruina może w części zawierać elementy murowe z II poł. XVIII w. (oznaczenia na rys. 5B).

(2) Przedzamcze obronno-rezydencjonalne. Ruina współczesna

Budynki z pocz. XVI w. z elementami wcześniejszymi; przebudowywane w XVII, XVIII w.; XIX i XX w. adaptowana na cele gospodarczo-przemysłowe do l.80. XX wieku; (B) – wieża bramna mieszkalno- obronna z pocz. XVI-w. główny i pierwotnie samodzielny budynek w strukturze budowlanej przedzamcza z piętrowym korpusu rezydencjonalno-mieszkalnym (M); (G1, G2, G3) – trzy skrzydła obronno-gospodarcze. Zachowane historyczne mury obronne i magistralne z oprawami i ich reliktyami: strzelnic, otworów okien, i drzwi, bram; obiekt pozbawiony jest: dachów, większej części kamieniarki opraw drzwi i okien, konstrukcji stropów, sklepień, schodów; obronnych przedpiersi na gankach muru obronnego/na kurtynach (oznaczenia na rys. 5B).

II. 5. Zamek w Ćmielowie. Plan zespołu zamkowego, pomiar z l. 50 XXw.; (zbiory ZAP WA Politechniki Warszawskiej). A. Struktura planistyczna zespołu zamkowego trójelementowa, składa się z: 1. Zamek na wyspie, 2. Przedzamcze, 3. ziemne fortyfikacje bastionowe. Każdy element pochodzi z innego okresu, miał inny charakter budowlany i funkcję i w różnym stopniu jest zachowany. Każdy element wymaga indywidualnego podejścia konserwatorskiego. B – opis w tekście artykułu.

(3) Ziemne fortyfikacje bastionowe. Ruina historyczna

Czworobok fortyfikacji bastionowej najprawdopodobniej z pocz. XVII w. (powstał z wykorzystaniem i korektą średniowiecznego i późnośredniowiecznego wału „zamku na wodzie”). Ziemne kurtyny k2, k3 dość dobrze zachowane, częściowo zachowane kurtyny k1, k4; ziemne bastiony: b1, b2, b3 – osiadłe i zdeformowane, bastion b4 splantowany wraz z częścią sąsiednich kurtyn (k4 i k1) i zasypaną fosą frontu przedzamcza.

Stan badań historyczno-architektonicznych (z powodu wysokich wód tylko marginalnie wspieranych archeologią)

Badania stanowią punkt wyjścia i podstawę wszystkich studiów nad formą projektowanych odtworzeń w zakresie konserwatorskiej restauracji elementów oraz kubaturowych odtworzeń i uzupełnień wynikających z zadań reintegracyjnych.

Zamek na wyspie – brak. Wykonano ogólne rozpoznanie układu planistycznego zamku (A. Miłobędzki, A. Gruszecki, l. 50. XX w.) i pomiar rzutu ruiny;

Przedzamcze – częściowe. Pełne badania przeprowadzono w odniesieniu do partii nadziemnych budowli (zespół pod kierunkiem prof. L. Kaisera, 2010); partie murów fortecnych poniżej aktualnego poziomu zasypu w fosie przed frontem przedzamcza, pierwotnie stanowiące bok fosy kurtyny obronnej i urządzenia bramne, pozostają w strefie wysokich wód gruntowych co uniemożliwia przeprowadzenie badań archeologicznych i historyczno-architektonicznych. Ostatki masywnych murów szyi bramnej po obu stronach otworu bramnego w wieży bramnej, wskazują na dużą siłę obronną twierdzy wzniesionej przez Szydłowieckiego. Z tej samej przyczyny – wysokiego stanu wód w strefie archeologicznej, brak rozpoznań od strony północnej budynku przedzamcza.

Fortyfikacje bastionowe – brak; ogólne rozpoznanie geometrii ziemnego obiektu fortyfikacyjnego z elementami inwentaryzacji pomiarowej wałów, przeprowadził A. Gruszecki (A. Gruszecki, 1962, s. 194-206); Według oceny Gruszeckiego, są to bastiony typu bardzo wczesnego o proporcjach charakterystycznych dla fortyfikacyjnej szkoły starowłoskiej. Sama fortyfikacja ma nawet cechy tzw. okresu przejściowego, który polegał na łączeniu umocnień typu średniowiecznego (mur obronny Przedzamcza) z nowożytnym wałem w jedną linię obrony; polegało to na tym, że ganek bojowy Ćmielowskiego muru obronnego ze strzelnicami funkcjonował jako przedpiersie nowożytnego wału.

Program oczekiwanych badań archeologicznych (głównie badania sondażowe, miejscowo wykopy archeologiczne; założenie osnowy geodezyjnej z siatki arowej na terenie całego zespołu zamkowego):

1. Badanie ziemnych fortyfikacji celem ustalenia geometrii narysu i profilu, rozwarstwienia chronologicznego form ziemnych fortyfikacji bastionowej; formy i stanu zachowania relikwów podziemnych z budowli przed frontem przedzamcza (fosa, przedbramie, most, droga, rawelin); zbadanie szerokości fosy i jej granic wokół frontu fortyfikacji bastionowej – bardzo istotne jest uzyskanie tych danych dla określenia faktycznej granicy obiektu zabytkowego i wyznaczenia granicy ochrony konserwatorskiej dla zespołu zamkowego w Ćmielowie. Zewnętrzną granicę fosy zapewne wyznaczał element przegrody (zwykle rodzaj niskiej ściany z dwóch rzędów pali dębowych bitych w grunt a pomiędzy nimi wypełnienie z gliny, kamieni, kruszywa), ze słuzami i przepustami dla wody, o znaczeniu zarówno inżynierskim jak i obronnym. Traktaty fortyfikacyjne z XVII i XVIII w. zawierają rysunki takich rozwiązań. Ze względu na słabość ogniwą bastionów fortyfikacji Ćmielowskiej, przewiduję, że była ona wzmocniona drewniano-ziemnymi dziełami obronnymi wysuniętymi w przedpole omawianej fosy.

2. Przeprowadzenie badań archeologicznych zamku/pałacu na wyspie w celu uzyskania danych do rozwarstwienia chronologicznego obiektów, określenia form pierwotnych i ustalenia faz rozwoju przestrzennego budowli; uzyskanie takich danych będzie podstawą do sformułowania szczegółowego programu konserwatorskiego dla Zamku.
3. Przeprowadzenie badań archeologicznych wewnątrz i na zewnątrz budowli Przedzamacza i odzyskanie śladów obudowy jego dziedzińca od północy i południa.
4. Wykopy archeologiczne w miejscach potencjalnego zsypywania się z ruiny detalu architektonicznego (w zasypach fosy) celem jego pozyskania do lapidarium i prac konserwatorskich.

Waloryzacja konserwatorska w odniesieniu do elementów struktury planistycznej założenia

Autentyzm: 1 – zamek – zachowany autentyzm materiału budowlanego ze znaczną utratą formy budowlanej; 2 – przedzaczce – zachowany autentyzm materiału budowlanego ze znacznym zachowaniem formy budowlanej części murowych obiektu; 3 – fortyfikacje nowożytnie – zachowany autentyzm materiału budowlanego (wał ziemny) ze znaczną utratą formy bastionów i z nie zachowaniem elementów drewnianych.

Integralność strukturalno-przestrzenna. Zamek – brak. Ruiny skrzydeł zamku z częścią kaplicy, rozrzucone; (2) Przedzaczce – częściowa. Budynek bramny – w pełni zachowane mury obwodowe i przykryty sklepieniem przejazd bramy; stropy i schody nowoprojektowane z II poł. XX w.; zachowane z ubytkami mury obwodowe skrzydeł Przedzaczca; (3) fortyfikacje bastionowe – częściowa. Niezachowany 1 bastion i kurtyna w linii frontu Przedzaczca.

Wartości zabytkowe: historyczne, architektoniczne, naukowe

- (1) Zamek – Zamek o planie typowym dla średniowiecznych zamków nizinnych o programie budowlanym (czworobok planu, dziedzińiec wewnętrzny tworzyły dwie równoległe do siebie kamienice) i funkcjonalnym, wzbogaconym o kaplicę zamkową, usytuowaną na osi założenia. Gotycko-renesansowy pałac – przebudowa/budowa – brak badań archeologicznych. Świadełstwo czasu i uwarunkowań historycznych (m.in. zagrożenie nawałą turecką); historia sztuki i architektury, historia fortyfikacji i historia techniki; historia zamku i możnowładczej siedziby kilku polskich mężów stanu – w kontekście historii Polski.
- (2) Przedzaczce – zbudowane w początku renesansu; typ architektoniczny budowli rezydencjonalno-obronnej uformowanej według wczesnorenansowego, modelu przestrzennego, równoległe z analogicznymi budowlami np. w Czechach; poszlakowo wiązany z nurtem budowlano-artystycznym Benedykta Reita lub Benedykta Sandomierzana. Wymieniane tu wartości odnoszą się też do elementu (1) zamek – lecz zostały wyżej pominięte z powodu braku dostępu do obiektu.
- (3) Fortyfikacje bastionowe
Brak badań archeologicznych umocnień. Jest to obiekt dwu lub trójfazowy: pierwszy wał ziemny powstał wraz z realizacją fosy wokół średniowiecznego zamku na wodzie; faza druga była jego przystosowaniem do potrzeb gotycko-renesansowej rezydencji w pocz. XVI wieku – wał nie obejmował przedzaczca; faza trzecia w k. XVI lub pocz. XVII w. polegała na realizacji fortyfikacji bastionowej na bazie istniejących już wałów; polegała również na budowlanym opracowaniu dna fosy i aranżacji terenu przy pałacu; zrealizowano wał forteczny przed południowymi kurtynami muru obronnego budynku Przedzaczca; ganek bojowy na murze obronnym wyposażony w strzelnice – stał się przedpiersiem dla wału fortecznego. Rozwiązanie należące do specyfiki epoki i być może ma charakter prototypowy dla regionu Polski.

Wartości szczególne

Zespół zamkowy w Ćmielowie jako całość jest układem funkcjonalno-przestrzennym o wartościach unikatowych w skali regionu a nawet kraju. Podzámce jako obiekt architektoniczny o funkcji obronnej i reprezentacyjnej, wyposażony jest w detal architektoniczny opraw okiennych i drzwi o wartości reprezentatywnej jednak system i oprawy strzelnic w strefie kurtyn obronnych ma wartość unikatową.

Typ budowlany zamku oraz jego lokalizacja są typowe dla średniowiecza – wartość reprezentatywna. Bastionowe fortyfikacje ziemne wykazują cechy nietypowe dla fortyfikacji typu staroholenderskiego; zbliżone są do modelu geometrycznego fortyfikacji starowłoskiej; są obiektem o cechach bardzo wczesnych charakterystycznych dla okresu przejściowego, ich wartość jest unikatowa.

Zagrożenia substancji i struktur zabytkowych

Wysoki poziom wód powierzchniowych jest podstawową przeszkodą dla przeprowadzenia właściwego programu badań archeologicznych i właściwego programu budowlano-naprawczego a w konsekwencji też funkcjonalnego. Lokalizacja zespołu zamkowego na terenie Natura 2000 – dolina rzeki Kamiennej nie stoi na przeszkodzie wykonania stosownych regulacji hydrotechnicznych w skali lokalnej. Usunięcie bobrów z rejonu kurtyny pn (ryją w wale korytarze i piętrzą tamami wodę) – z powodów konserwatorskich jest konieczne.

Ochrona wartości krajobrazowych

Zamek w Ćmielowie jest zabytkiem o wartości unikatowej ze względu na wieloelementowość założenia i jego zachowanie w środowisku naturalnym o cechach pierwotnych. Charakterystyczną cechą zabytku są walory krajobrazowe w ujęciach bliskich i dalekich. To wskazuje na konieczność otoczenia zespołu zamkowego w Ćmielowie ochroną konserwatorską o charakterze obszarowym, w której uwzględnione będą studia kulturowe i krajobrazowe. Dlatego jest wymóg studiów i waloryzacji krajobrazu jako punktu wyjścia do jego ochrony. W dokumencie wpisu zamku w Ćmielowie do rejestru zabytków brak jest określenia granic strefy ochrony konserwatorskiej. Zewnętrzny obwód fosy przed frontami bastionowymi to minimum w wymiarze krajobrazowym; ponad to jest konieczna ochrona otwarć widokowych na zespół zamkowy od strony miasta i od strony linii kolejowej. Efekty studiów kulturowo-krajobrazowych powinny zostać zapisane w dokumentach planistycznych odnoszących się do terenu wokół zamku w promieniu od 0,5 do 2 km od niego (suikzp, mpzp). Zachowanie naturalnego środowiska i krajobrazu, który tworzy z budowlami zamku w Ćmielowie jedność architektoniczno-krajobrazową, wymaga zapisania i ustanowienia zasad ochrony obszarowej w mpzp, który tę jedność będzie chronić.

Ekspozycje krajobrazowe – wstępna ocena stanu, lato 2011

Widok na zespół zamkowy – bliski: (1) zamek – częściowa; (2) podzámce – pełna; (3) fortyfikacje bastionowe – częściowa

Widok na zespół zamkowy – daleki: (1) zamek – brak; (2) podzámce – częściowa; (3) fortyfikacje bastionowe – częściowa

Istnieją korzystne warunki dla uzyskania dalekiej ekspozycji zespołu zamkowego w otwartym krajobrazie; czynnikiem degradującym jest spontaniczna zieleń w polach widoków z najkorzystniejszych punktów widokowych;

Widoki z zamku – bliski: (1) zamek – brak; (2) podzámce – pełna; (3) fortyfikacje bastionowe – częściowa. Zieleń inwazyjna na wałach fortecnych jest ekranem ograniczającym widok.

Widoki z zamku – daleki: (1) zamek – brak; (2) podzamecze – częściowa; (3) fortyfikacje bastionowe – brak. Historyczna, obronna funkcja wieży bramnej podzamecza z obserwacją widnokregu po horyzont – jest zachowana.

Elementy degradujące i ograniczające ekspozycje krajobrazowe.

Czynnikiem degradującym i ograniczającym widok z wieży bramnej Przedzamecza są ekrany zieleni wysokiej i średniej. Również w widoku dalekim na Zamek i Przedzamecze, czynnikiem degradującym i ograniczającym ekspozycje są ekrany zieleni wysokiej i średniej.

II. 6. Zamek w Ćmielowie. Średniowieczny Zamek na wyspie, przebudowany w pocz. XVI wieku. Zachowane mury absydy Kaplicy zamkowej. W murach absydy są gniazda po gotyckich sklepieniach. Ślady renesansowej przebudowy z podwyższeniem i rozszerzeniem światła okien oraz podwyższeniem wnętrza kaplicy; zachowane wyprawy tynkowe z polichromią. Ściany boczne górnej kondygnacji wysunięte na zewnątrz na kamiennych wspornikach, z których jeden dobrze zachowany. Budowla wzniesiona z łamanego, wapiennego piaskowca, z cegły wykonano łuki konstrukcyjne i nadproża. Na zewnętrznym licu ścian absydy zachowana jest wyprawa tynkowa. W otworach okiennych gniazda po wyrwanej kamieniarce. [Fot. ze zbiorów właściciela zamku, 2009].

Ziemne fortyfikacje bastionowe i konserwatorski problem podwyższonego poziomu wód powierzchniowych

Średniowieczny wał forteczny wyposażono w ziemne bastiony w II poł. XVI w. lub w pocz. XVII w. Czworobok wałów obronnych, stanowił jednocześnie tamę dla wysokich stanów wody w rzece, chroniąc przed nią rezydencję. Z powodu różnorodnych zaniedbań podwyższony stan wód utrzymuje się w obrębie wałów zagrażając budowlom Ćmielowskiego zamku. Ikonoografia z pocz. XX w. ukazuje taki sam stan wód jak dzisiejszy. Działalność bobrów, znacząco ten stan pogarsza. Według badań A. Gruszeckiego, wewnętrzna wodna fosa ograniczona była do rowu wzdłuż podstawy wału; miała głębokość 3 m i szerokość koryta 10. ; w XIX w. mierzyła ok. 16 m. Wokół gotycko-renesansowego pałacu był suchy teren utwardzony gruzem – co było też rozwiązaniem często stosowanym w XVII i XVIII w. na chodnikach i bastionach fortyfikacji ziemnej. W l. 50. XX w. identyfikowany był ten pas wokół pałacu 1 m poniżej zwierciadła wody (A. Gruszecki, 1962, s.201in.). Pomiędzy frontem pałacu a podzameczem był jakby utwardzony plac 30 m szeroki, przekraczający długość Przedzamecza. Że był to teren suchy a nie utwardzone dno fosy dowodzi przytoczony przez tego badacza fakt, że poziom zachowanej posadzki w Kaplicy zamkowej był na tej samej wysokości co poziom posadzki w tzw. piwnicy zamkowej,

która w świetle tych rozpoznai jest zachowanym pomieszczeniem z parteru zamku, jednocześnie posadzka w Kaplicy zamkowej znajdowała się o 0.7 m niżej niż zwierciadło wody w zalewie wkoło wyspy (pomiar podczas wysokich stanów wód na wiosnę). Do dalszych istotnych informacji podawanych przez tego autora należy opis planu z 1882 roku, według którego przedzamcze poprzedzone było prostokątnym w planie dziedzińcem z budynkami od strony północnej, stojącymi wzdłuż brzegu dzisiejszej zalewy. Badania przeprowadzone przez zespół warszawskich badaczy w l. 50. XX w., jest wskazówką do dalszych rozpoznai i planowanych poczynai.

Początek XXI wieku. Okoliczności podejmowania prac rewaloryzacyjnych i adaptacyjnych w obrębie zespołu zamkowego w Ćmielowie

1. Warunki lokalizacyjne zamku pod względem jego dostępności komunikacyjnej są bardzo korzystne. Usytuowany jest w bezpośrednim sąsiedztwie drogi ponadlokalnej tuż przy aglomeracji miejskiej a jednak w izolacji od niej z szerokim widnokręgiem naturalnego krajobrazu po brzegi doliny rzeki Kamiennej. Dostępność wszystkimi środkami lokomocji: koleją, drogą pieszko-jezdną z dojazdem samochodów osobowych i ciężarowych oraz ciężkiego sprzętu budowlanego. Z dostępnością wszystkich podstawowych mediów.
2. Zamek w Ćmielowie zawsze pozostawał własnością prywatną. Po utracie funkcji rezydencji, w XIX i XX wieku budynki przedzamcza funkcjonowały jako zakład przemysłowy i usługowy. W XXI wieku wraz z nastaniem obecnego właściciela zamku :Zamek Ćmielów Sp. z o.o. Krzysztof Harkawy; Inwestor: Stowarzyszenie „Centrum Edukacji Historycznej Zamek Ćmielów”, Ostrowiec Świętokrzyski, zmieniła się ocena wartości kulturowej i materialnej Ćmielowskiego zespołu zamkowego i to zapowiada odmianę losu zabytku. Zespół zamkowy w Ćmielowie jest dziś docenianym elementem tożsamości kulturowej gminy i miasta. Perspektywa funkcjonowania zamku jako „produktu turystycznego” daje nadzieję na ożywcze tego skutki dla miasta. Aktualnie ograniczony jest dostęp do zamku dla turystów niemniej teren zamku udostępniany jest mieszkańcom Ćmielowa do spacerów, wypoczynku i połowu ryb z fosi zamkowej; jest miejscem plenerowych imprez o charakterze kulturalnym.
3. Zespół zamkowy w Ćmielowie ma być poddany kompleksowej rewaloryzacji według zasad konserwatorskich z jednoczesną adaptacją budynków przedzamcza do funkcji komercyjnej, która będzie według założenia inwestora, generować środki na realizację i opłatę, kosztownych prac konserwatorskich. Zamek stać się może miejscem pracy dla wielu mieszkańców Ćmielowa. Dlatego obu stronom, właścicielowi zamku i miastu, zależy na przystąpieniu do realizowania adaptacji Podzamcza do komercyjnej funkcji hotelu z gastronomią i strefą muzealną. Realizacja takiego celu jest możliwa a nawet dla dobra zabytku – wskazana. Problemem jest nie to czy to zrobić, lecz jak to zrobić by utrwalony został i wzmocniony potencjał kulturowy zespołu zamkowego przy jednoczesnym uzyskaniu nowej wartości funkcjonalnej, wyrażającej się w efekcie gospodarczym i komercyjnym.
4. Aktualny właściciel zmierza do działań naprawczych; aktualnie realizuje prace porządkowe i gromadzi dokumentację badawczą i projektową. Zgromadzone zostały już podstawowe opracowania, niezbędne do podejmowania decyzji konserwatorskich i projektowych. Deklarowane przez właściciela zamku poszanowanie wartości kulturowych zabytku i otwartość na naukowo-badawcze docieranie do historycznej prawdy, realizowane jest poprzez finansowanie badań archiwalnych, archeologicznych, historyczno-architektonicznych, studiów projektowych, studiów rekonstrukcyjnych, orzeczeń eko-środowiskowych, badań geotechnicznych podłoża itd.(spis opracowań załączono obok Bibliografii). Swe stanowisko w sprawie fragmentarycz-

nej odbudowy i odtworzeń kubaturowych w obrębie budynków Przedzamcza, sformułował w dwóch dokumentach adresowanych do właściciela zamku, KOBiDZ (2010), następnie NID (2011). Dokumenty te, o wielkiej wartości merytorycznej, kierują tok i sposób postępowania w zakresie projektowo-konserwatorskim, na tor bezpiecznego zachowania poprawności konserwatorskiej i ochrony kulturowej zabytku przy jednoczesnym poszanowaniu oczywistych potrzeb inwestycyjnych właściciela zamku. Dla ukierunkowania dalszych działań w obrębie Ćmielowskiego zamku, decydującym w kwestii nowych uzupełnień kubaturowych jest stanowisko NID (dokument z 20.06.2011), cytat: „– wprowadzenie współczesnych rozwiązań architektonicznych jednak takich, które byłyby w pełni podporządkowane kompozycyjnie istniejącym reliktom przedzamcza. Zawarte w opinii sformułowanie o architekturze tła odpowiada takiemu rozwiązaniu. Przyjęte metody powinny być odwracalne i minimalizujące ingerencję w substancję oryginalną. .. Rozwiązanie to wydaje się najwłaściwsze, bowiem: – zgodne jest z doktryną konserwatorską, zawartą m.in. w Karcie Weneckiej, Karcie Rzymskiej, – nie zafałszowuje odbioru oryginału, – pozwala na wykorzystanie użytkowe części zespołu, – kontrastuje rozwiązaniem współczesnym z oryginałem, – jest świadectwem czasu przeprowadzenia adaptacji, – właściwe współczesne rozwiązania architektoniczne będą stanowiły wartość dodaną do wartości zabytkowej obiektu.”

5. W dwóch zleconych przez inwestora opracowaniach programu funkcjonalnego adaptacji budynków przedzamcza, powstały skrajnie odmienne wizje: od ekonomicznie pasywnego obiektu muzealnego (2009) do ekspansywnego hotelu z restauracją i sporym zapleczem (2010). Rozwiązanie możliwe do przyjęcia będzie tkwiło gdzieś po środku tych opracowań. Umiejętnie wyważone opracowanie projektowe, może dać dużą satysfakcję, zarówno właścicielowi jak i konserwatorom zabytków oraz turystom i przyszłym gościom. Warunkiem jest jednak zachowanie równowagi pomiędzy projektowanym programem funkcjonalnym a istniejącą, wynikającą ze spuścizny historycznej, pojemnością funkcjonalną zespołu i każdej jego budowli z osobna. Specjalnie ważny będzie charakter programu i stylistyki projektowanych uzupełnień oraz zakres, sposób i jakość prac konserwatorskich.

Przekształcenia budowlano-konstrukcyjne i ochrona istniejących wartości kulturowych

Przyszły program rewaloryzacji zespołu zamkowego powinien mieć na celu zachowanie równowagi pomiędzy trzema elementami: ruiną na wyspie, przedzamczem, fortyfikacjami bastionowymi oraz systemem wodnym. Dla każdego z wymienionych elementów-objektów, powinien być odrębnie opracowany konserwatorski program rewaloryzacji: konserwacji, restauracji, nowych uzupełnień.

Opracowany został z inicjatywy inwestora, graficzny model rekonstrukcji przestrzennej Przedzamcza w stanie z pocz. XVII wieku. Oparty jest na studiach ikonograficznych i badaniach historyczno-architektonicznych. Forma elementów odtwarzanego przedpiersia ganku bojowego na kurtynie muru obronnego oparta jest na wiedzy z badania budowli Przedzamcza, popartego studiami naukowymi, których opracowanie załączono do Sprawozdania z II etapu badań architektonicznych budynku podzamcza w Ćmielowie przeprowadzonych w 2010 r. (oprac. L. Kajzer, T. Olszacki, J. Pietrzak, 2010). W opracowaniu tym zamieszczono graficzne interpretacje wszystkich obserwacji i wniosków badawczych odnoszących się do zniszczonych elementów budowlanych i detalu architektonicznego – co stanowi podstawę dla projektu konserwatorskiego.

Konserwatorski, ramowy program działań

Możliwości wprowadzenia współczesnych uzupełnień kubaturowych do budowli Przedzamcza

Budynek bramny z korpusem rezydencjonalnym

Odbudowa górnych, koronowych partii murów, – konserwacja zachowawcza z restauracją murów elewacji i murów wewnętrznych; kamieniarki opraw okiennych i portali; historycznych wypraw tynkarskich; – restauracja wnętrz mieszkalnych na piętrach, z elementami ich modernizacji (zaplecze sanitarne); – odtworzenie historycznej geometrii dachów (sugestia kąta nachylenia połaci według rekonstrukcji dachu dla zamku w Mokrsku Górnym (A. Miłobędzki, 1959, il. 18) jako tzw. uzupełnienie parahistoryczne zintegrowane konstrukcyjnie z zabytkową tkanką; – odtworzenie historycznych form elementów budowlanych we wnętrzach; – adaptacja historycznej kubatury pięter budynku pałacowo-bramnego na cel: muzealny, apartamentów hotelowych, sal o charakterze reprezentacyjnym; – usunięcie betonowych elementów istniejącej konstrukcji z l. 90. XX w. (beton lany i prefabrykaty, stal) na nowoprojektowane o właściwej formie i parametrach materiałowych – działania w programie odbudowy, restauracji, elementy adaptacji; – konserwatorskie prace ogólnobudowlane (stropy, schody, więźba dachowa, ściany działowe).

Przyziemie z przejazdem bramnym

Zagadnieniem związanym z pracami konserwatorskimi w przyziemiu jest powrót do historycznego poziomu przejazdu w wieży bramy zamkowej. Wymagane jest obniżenie dzisiejszego poziomu wraz z obniżeniem poziomu gruntu przed elewacją północną, i z perspektywą odtworzenia placu dziedzińca, nawet z budynkiem lub budynkami na jego obrzeżu wg dyspozycji planu wynikającej z ustaleń badawczych; traktowane jako nowe uzupełnienie o charakterze neutralnym ahistorycznym.

Przedzamcze – skrzydła boczne

Na murach obwodowych obu skrzydeł Przedzamcza wymagane jest przeprowadzenie zachowawczych prac konserwatorskich z partiami restauracji oraz odbudowy ubytków w elementach budowlanych; – odbudowa górnych, koronowych partii murów obwodowych; – usunięcie z budowli elementów wykonanych w XX w. z betonu lanego i prefabrykatów betonowych; – w uzasadnionych konserwatorsko przypadkach, odtworzenie historycznych przegród poziomych (gniazda po belkach stropowych, wezłowiach sklepień, bruzdy po lukach sklepiennych) i pionowych (ściany); – nowe uzupełnienie o charakterze ahistorycznym o wyrazie neutralnym, zharmonizowane z murami zabytku, w typie „architektury tła”; w zależności od przyjętych rozwiązań, może być niezależne konstrukcyjnie lub bezinwazyjnie zintegrowane z murami zabytku. – zadaszenie o geometrii tradycyjnej (zachowane odciski w tynku na ścianach szczytowych korpusu bramnego lub inna uzasadniona konserwatorsko, forma).

W realizacji przyszłych prac budowlanych będzie najprawdopodobniej zastosowany mieszany repertuar działań. Część prac będzie realizowana w postaci odbudowy i restauracji, część w formie nowego uzupełnienia ahistorycznego – samonośnego a część – zintegrowanego z murami zabytku. Badania geotechniczne i techniczne murów obwodowych od strony dziedzińca Przedzamcza będą rozstrzygające co do budowlanej przydatności tych murów; mury kurtynowe od strony przedpoła najprawdopodobniej cechuje duża odporność i podatność na wszelkie współczesne dociążenia.

Il. 7. Zamek w Ćmielowie. Przedzamcze. Od strony przedpola fortyfikacji po obu stronach wieży bramnej z przejazdem, kurtyny obronne z dwoma poziomami strzelnic do broni palnej. W przyziemiu kluczowe strzelnice wykuvane w płycie kamiennej, na murach obronnych ganek bojowy z reliktoowo zachowanymi wnękami i strzelnicami, i chodnik z murem przedpiersia. Na ścianach korpusu bramnego zachowane tynki zewnętrzne. Na piętrach części pałacowej oraz w oknach skrzydła zachodniego, fragmenty kamieniarki okiennej. Kamieniarka portalowa śladowo zachowana. Fot. M.L. Lewicka, 2010

Uwagi końcowe

1. Konieczne jest obniżenie poziomu wód powierzchniowych, następnie ich systemowa kontrola i stabilizacja dla uzyskania właściwych warunków do funkcjonowania zabytkowego zespołu zamku w Ćmielowie. Jest to możliwe na kilka sposobów. Sięgnięcie do rozwiązań historycznych dałoby dwójaką korzyść, kulturową i funkcjonalną.
2. W aktualnym stanie badań zespołu zamku w Ćmielowie krystalizuje się zarys jego rozwoju przestrzennego, jako 5-fazowy: faza 1 – XIV, XV w., faza 2 – pocz. XVI w., faza 3 – k. XVI w./pocz. XVII w. – 1702r., faza 4 – XVIII w., faza 5 – XIX, XX w. Fazy 1, 2, 3, (4) mają fundamentalne znaczenie dla podejmowanych decyzji projektowo-konserwatorskich w odniesieniu do budynku Podzamcza oraz jego otoczenia. Jeszcze nie powstało opracowanie, w którym wymienione fazy byłyby przedstawione w formie planistycznej i przestrzennej z uwzględnieniem współtrwania elementów zespołu zamkowego z formą systemu wodnego i budowli ziemnych – jako wnioskowanie z różnych badań.

Chronologiczne rozwarstwienie całego zespołu zamkowego, uwzględniające wszystkie jego elementy, jest bardzo potrzebne dla procesu podejmowania trafnych decyzji projektowych i konserwatorskich.

Tekst artykułu powstał na podstawie materiału badawczego, zgromadzonego i opracowanego przez autorkę w ramach realizacji grantu KBN: projekt badawczy nr N N527 205839.

Bibliografia

- Gruszecki A., *Bastionowe zamki w Małopolsce*, 1962.
- Gruszecki A., *Zamki i pałace małopolskie w XVI wieku. Cechy reprezentacyjno-mieszkaniowe i obronne*, Warszawa 1986.
- Kalina D., *Zamek w Ćmielowie. Wyniki wstępnej kwerendy źródłowej*, 2010. (w toku opracowywania)
- Katalog Zabytków sztuki w Polsce*, tom III, Powiat Opatowski.
- Miłobędzki A., *Zamek w Mokrsku Górnym i niektóre problemy małopolskiej architektury XV i XVI wieku* [w] *Biuletyn Historii Sztuki* 1959/1.
- Guerquin B., *Zamki w Polsce* [wyd. Arkady], Warszawa 1984.
- Kajzer L., Kołodziejki S., Salm J., *Leksykon zamków w Polsce* [wyd. Arkady], Warszawa 2004.

DOKUMENTACJE BADAWCZE

- Dokumentacja Geotechniczna podłoża działki nr ewid. 1004/1 przy ul. Zamkowej w Ćmielowie woj. Świętokrzyskie, PGF Geoservice, Marek Fice, Kielce, luty 2009 r.
- Dokumentacja Geotechniczna podłoża działki nr ewid. 1004/3, 985/2, 983/2 przy ul. Zamkowej w Ćmielowie woj. Świętokrzyskie – PGF Geoservice, Kielce, luty 2009 r.
- Sprawozdanie z archeologicznych badań wykopaliskowych przeprowadzonych na terenie relikwów zamku w Ćmielowie. Etap pierwszy. G. Ziółkowska, M. Ziółkowski, T. Mazowiecki 2009.
- Badania Architektoniczne Zabytkowego Zespołu Przedzamcza Zamku w Ćmielowie – PP A. A. Żaboklicki, Kielce, listopad 2009 r.
- Zamek w Ćmielowie – podstawowe ustalenia poczynione w trakcie II etapu badań architektonicznych podzamcza oraz wynikające z nich zalecenia odnośnie dalszego postępowania z obiektem – prof. L. Kajzer, dr J. Pietrzak, mgr T. Olszanki, 2010.
- Sprawozdanie z badań historyczno-architektonicznych przeprowadzonych w 2010 r. przez zespół prof. L. Kajzer, dr J. Pietrzak, mgr T. Olszanki. Oprac. 2011.

INWENTARYZACJE

- Inwentaryzacja Budowlano-Konserwatorska – PP A.A. Żaboklicki, Kielce. Maj 2009 r.
- Inwentaryzacja arch- bud, arch. B. Kaźmierczak-Pikoń, Gliwice, maj 2010 r.

EKSPERTYZY, OPRACOWANIA TECHNICZNE

- Raport o oddziaływaniu na środowisko przedsięwzięcia PN. „Odbudowa i adaptacja na cele kulturalno-turystyczne ruin zamku w Ćmielowie – Wasko s.a., Gliwice, wrzesień 2010 r.
- Ekspertyza Techniczna Zabytkowego Zespołu Przedzamcza Zamku w – PP Andrzej A. Żaboklicki, Kielce, październik 2009 r.
- Zabezpieczenie ruin Kaplicy Zamkowej, budynku pałacowego I i budynku pałacowego II w formie trwałej ruiny w Ćmielowie – Plan zagospodarowania terenu; Arch. Janusz Jerzak, ARCHIKON s.c., ul. Puszkina 41, 44-100 Gliwice, 04. 2010.

STUDIA PROJEKTOWE

- Koncepcja Architektoniczna odbudowy zabytkowego zespołu przedzamcza Zamku w Ćmielowie – PP A.A. Żaboklicki, Kielce, 12. 2009.
- Koncepcja Architektoniczna – Odbudowa zabytkowego zespołu przedzamcza Zamku w Ćmielowie – konsultacja naukowa: prof. L.Kajzer, dr J. Pietrzak, mgr T. Olszanki, proj.: arch. B. Kaźmierczak-Pikoń, Gliwice, 05. 2010.

Koncepcja Architektoniczna – Odbudowa zabytkowego zespołu przedzamcza Zamku w Ćmielowie –
Koncepcja rozwiązań funkcjonalnych , proj.: arch. B. Kaźmierczak-Pikoń, Gliwice, 05. 2010 r.
Projekt budowlany konstrukcji, Projekt konstrukcji drewnianej dachu i stropu wieży zabytkowego zespo-
łu przedzamcza w Ćmielowie – Archicon s.c., Gliwice, 12. 2010 r.

RUINY ZAMKU W RABSZTYNIE W KONTEKŚCIE PROBLEMATYKI TECHNICZNEJ I KONSERWATORSKIEJ

Paweł Mietlicki

Ruiny zamku w Rabsztynie znajdują się na szczycie wzgórza na terenie Jury Krakowsko-Częstochowskiej. W niewielkiej odległości znajduje się miasto Olkusz. Pozostałości dawnego zamku są najprawdopodobniej nie tylko jednym z cenniejszych zabytków w regionie, ale także najciekawszą atrakcją turystyczną. Zespół zamkowy składa się z trzech części: zamku górnego, średniego oraz dolnego. Kompleks jest obecnie własnością Urzędu Miasta i Gminy w Olkuszu. Administrację sprawuje Miejski Ośrodek Kultury w Olkuszu. Na rzecz opieki nad zamkiem silnie działa, powstałe w 2000 roku Stowarzyszenie Zamek Rabsztyn. W roku 2007 powstało również stowarzyszenie „Rabsztyn”, które swoją działalnością obejmuje, nie tylko zamek, ale i inne zabytki w regionie.

Mimo, że na pierwszy rzut oka są to tylko szczątki murów o niejasnym znaczeniu (za wyjątkiem zrekonstruowanego budynku bramnego), to od lat ruiny zamku rabsztyńskiego przyciągają rzesze turystów, a dawniej również poszukiwaczy skarbów. Z tych na pierwszy rzut oka nieczytelnych ruin historycy, archeolodzy, architekci, inżynierowie oraz przedstawiciele wielu innych dziedzin nauki wydobyć mogą niezliczone pokłady cennych informacji. Taki stan rzeczy prowadzi do nieustannego rozszerzania wiedzy na temat obiektu, co owocować powinno podejmowaniem właściwych działań konserwatorskich, dążących do poprawienia bezpieczeństwa użytkowania, uczynienia ruin odbiorczy, uwydatnienia wartości historycznej czy nadania odpowiedniej temu typowi obiektu funkcji. Czy w przypadku omawianego zabytku powyższe założenia są rzeczywistością? Próba rozstrzygnięcia tego problemu jest głównym celem niniejszego opracowania.

II. 1. Widok wzgórza zamkowego od strony południowo-wschodniej, luty 2012.

Historia wznoszenia i fazy przebudowy

Początki budowy rabsztyńskiego zamku, niepotwierdzona źródłowo tradycja datuje na wiek XIII¹. Początki zamku prawdopodobnie sięgają jednak I połowy XIV w. Jako pierwszy powstał tzw. zamek górny. Był to gotycki zamek składający się z masywnej wieży oraz przylegającej do niej kamienicy mieszkalnej. Obiekt ten posadowiony był na szczycie wapiennego ostańca, znajdującego się w północno-zachodniej części wzgórza zamkowego. Kolejnym etapem w historii Rabsztyna był XV-wieczny zamek średni budowany i rozbudowywany u podnóża ostańca. Teren otoczony został półkolistym murem obwodowym od strony wschodniej i północnej. W ten sposób powstał nowy dziedziniec. Budowa najnowszej części, czyli zamku dolnego rozpoczęła się pod koniec XVI wieku. Cały zamek w Rabszynie swoją ostateczną formę uzyskał w 1615 roku, kiedy to zamek dolny, czyli rezydencja magnacka z 40-komnatowym pałacem została wybudowana przez Zygmunta Myszkowskiego².

Ze względu na brak graficznych przekazów dotyczących całego zespołu zamkowego z okresu jego funkcjonowania nie ma stuprocentowej pewności co do jego historycznego wyglądu. Istnieją jednak liczne przesłanki (głównie późniejsza ikonografia), na podstawie których można domniemywać prawdopodobną formę wszystkich trzech części zamku.

Wieża zamku górnego składała się z dwóch części. Dolna część miała nietypowy kształt przekroju poprzecznego, tzn. od strony północnej była okrągła, a od południowej kwadratowa. Ta część wieży zwężała się ku górze, posiadała dwie odsadzki. Ceglana nadbudówka wieży pochodzi z 1412 roku. Zbudowana była na planie ośmiokąta oraz posiadała podłużne płyciny na każdej ze ścian. Ściany wieńczyły ceglane machikuły wysunięte przed lico ścian. Od strony północnej wieża posiadała 3 otwory okienne. Każda z czterech kondygnacji dolnej części wieży była jednym niezależnym pomieszczeniem. Wejścia do tych pomieszczeń znajdowały się na poszczególnych piętrach kamienicy mieszkalnej. Okna kamienicy zdobione były detalami kamieniarskimi. W najlepszych dla rabsztyńskiego zamku czasach od strony południowej na zamek górny prowadziły drewniane schody, łatwe do zniszczenia w czasie zagrożenia³.

Mur kurtynowy zamku średniego posiadał typowe dla średniowiecza wąskie szczelinowe otwory strzelnicze. Źródła ikonograficzne ukazują dwukondygnacyjną, zadaszoną bramę z dwoma oknami zdobionymi detalami kamieniarskimi. Jest to jednak brama odbudowana po najeździe szwedzkim. Poprzedni budynek bramny miał w całości średniowieczne pochodzenie, możliwe jednak, że posiadał późniejsze nawarstwienia w postaci elementów architektury renesansowej⁴.

Dolny zamek był obiektem pałacowym rozbudowywanym w różnych okresach, aż do wersji ostatecznej z 1615 roku. Był to budynek o dwóch kondygnacjach oraz piwnicy. W odróżnieniu od zamku średniowiecznego był otynkowany. Funkcję obronną pełniły zewnętrzne fortyfikacje ziemne. Od strony północnej oraz wschodniej zamek otaczały podwójne wały i suche fosy ze stanowiskami artyleryjskimi. Źródła mówią o staroświeckim narysie fortyfikacji. Prawdopodobnie na koronie wałów znajdowały się częstokoły lub drewniane parkany obronne. Obronność strony południowej i zachodniej nie zmieniła się od czasów średniowiecznych, ze względu na położenie ścian przy stromych zboczach wzgórza zamkowego⁵.

¹ Dryja S., Niewalda W., *Sprawozdanie z badań i nadzorów archeologiczno-architektonicznych zamku w Rabszynie*, 2002.

² Buras B., *Historia zamku Rabsztyn w ikonografii*, w: *Rabsztyn wczoraj i dziś*, Olkusz, 2010; Florek J.: *Opinia konstrukcyjno-budowlana o zabezpieczeniu ruin zamku w Rabszynie*, Kraków, 1988.

³ Buras B., *Historia zamku Rabsztyn w ikonografii*, w: *Rabsztyn wczoraj i dziś*, Olkusz, 2010.

⁴ Buras B., *Historia zamku Rabsztyn w ikonografii*, w: *Rabsztyn wczoraj i dziś*, Olkusz, 2010.

⁵ Buras B., *Historia zamku Rabsztyn w ikonografii*, w: *Rabsztyn wczoraj i dziś*, Olkusz, 2010; Florek J.: *Opinia konstrukcyjno-budowlana o zabezpieczeniu ruin zamku w Rabszynie*, Kraków, 1988.

Proces niszczenia obiektu

Okres świetności zamku w Rabsztynie trwał nieco ponad 40 lat. Cały zespół zamkowy najokazalej wyglądał po 1615 roku, kiedy do średniowiecznego obronnego zamku dobudowano okazałą rezydencję pałacową. Obiekt jednak nigdy nie funkcjonował jako całość. W momencie wybudowania zamku dolnego, część średniowieczna straciła na znaczeniu i zaprzestano jej użytkowania. Dobre czasy dla zamku skończyły się w roku 1657, wraz z podpaleniem go przez wojska szwedzkie opuszczające Polskę. Po tym wydarzeniu rozpoczął się nieodwracalny proces niszczenia zamku, mimo kilku prób odbudowy oraz doraźnych napraw. Niestety żadne z tych działań nie zakończyło się sukcesem. Włodarze ze względów praktyczno-ekonomicznych przenieśli się do dworu znajdującego się u stóp wzgórza zamkowego. Po upływie kolejnego stulecia zamek całkowicie opustoszał, po czym zaczął powoli popadać w ruinę. Proces ten znacznie przyspieszyli kolejni właściciele oraz okoliczni mieszkańcy, którzy wykorzystywali zamek jako miejsce służące pozyskiwaniu materiałów budowlanych do własnych celów. Rozkradanie budulca trwało prawie 200 lat⁶.

Po roku 1789 na średnim oraz dolnym zamku zawalały się dachy, w związku z czym niszczały wnętrza. W roku 1792 źródła ukazują zniszczony zamek, jednak zachowane są duże części budowli po których dziś nie ma już śladu. Na zamku górnym zachowana była cała wieża, lecz bez zadaszenia. Z kamienicy mieszkalnej ostała się jedynie przyległa do wieży ściana północna. W całości zachowany był mur kurtynowy zamku średniego oraz odbudowana brama. Już w roku 1824 po kamienicy mieszkalnej zostaje jedynie gruzowisko. Niedługo później uszkodzona zostaje ceglana nadbudowa wieży. Niezwykła jest przyczyna zniszczenia znacznej części tynków zamku dolnego. W czasie powstania listopadowego w 1830 roku z tynków wytwarzano saletrę, używaną do produkcji prochu strzelniczego. W roku 1861 udokumentowane zostały jedynie pojedyncze płyty tynków pałacu. W tym samym roku obsunęła się znaczna część południowej ściany wieży. Wieża zamku górnego, około roku 1879 przedstawiona jest jako w połowie zawalona. Całowitemu zniszczeniu uległa ściana wieży na połowie jej obwodu. Przed 1911 ocalała część wieży wysadzona została dynamitem przez poszukiwaczy skarbów. W 1918 podjęto próbę restauracji ruin i zabezpieczenia murów, lecz prac nie dokończono⁷.

Stan dokumentacji

Jak dotąd nie zostało wykonane studium historyczno-konserwatorskie dotyczące rabsztyńskiego zamku, historia zamku nie została także kompleksowo ujęta w żadnym innym opracowaniu. Jednak autorzy⁸, zamieścili w swoich opracowaniach szątkowe informacje historyczne dotyczące zamku w postaci kalendarium. Owe częściowe, niekiedy sprzeczne informacje nie pozwalają na przedstawienie pełnej historii zamku, niemniej jednak mogą mieć one znaczący wpływ na interpretacje wyników badań obiektu. Kalendarium może również stanowić materiał wyjściowy do tworzenia szerszego opracowania historycznego.

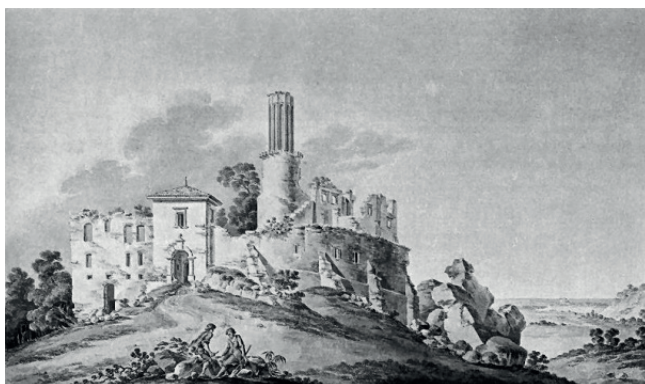
Historyczna ikonografia rabsztyńskiego zamku jest najcenniejszym źródłem dokumentującym postęp zniszczeń zamkowych obiektów w czasie. Na ich podstawie domniemywa się również wygląd zamku z czasów jego funkcjonowania. Na chwilę obecną odkryto trzynaście rycin wykonanych w różnych

⁶ Buras B., *Historia zamku Rabsztyn w ikonografii*, w: *Rabsztyn wczoraj i dziś*, Olkusz, 2010; Florek J.: *Opinia konstrukcyjno-budowlana o zabezpieczeniu ruin zamku w Rabsztynie*, Kraków, 1988.

⁷ Buras B., *Historia zamku Rabsztyn w ikonografii*, w: *Rabsztyn wczoraj i dziś*, Olkusz, 2010; Florek J.: *Opinia konstrukcyjno-budowlana o zabezpieczeniu ruin zamku w Rabsztynie*, Kraków, 1988.

⁸ Dryja S., Niewalda W.: *Sprawozdanie z badań i nadzorów archeologiczno-architektonicznych zamku w Rabsztynie*, 2002.

technikach malarstwa, rysunku i grafiki, przedstawiających widok zamku w Rabsztynie. Wśród nich najważniejsze pod względem ilości przedstawionych szczegółów architektonicznych w fazie, gdy zniszczenia zamku nie były jeszcze nazbyt zaawansowane, są dwie prace: akwarela Zygmunta Vogla z 1792 r. oraz tusz-akwarela Jana Nepomucena Głowackiego z 1824 r. W pracach tych najcenniejsze wydają się być informacje na temat nieistniejącego już zamku górnego. Pozostałe ryciny wnoszą ograniczoną ilość dodatkowych informacji, są one jednak niezastąpionym źródłem porównawczym, by ocenić postęp zniszczeń na przestrzeni stulecia. Ze względu na fakt, iż na zamku cały czas prowadzone są prace konserwatorskie, dalsze poszukiwanie nieznanej dotąd historycznej ikonografii wydaje się być w pełni uzasadnionym.

II. 2. Akwarela Zygmunta Vogla „Widok zamku w Rabsztynie koło Olkusz” 1792, widok od północy. Zamieszczona: Krystyna Sroczyńska; *Podróże malownicze Zygmunta Vogla*; Warszawa 1980. Zbiory: Gabinet Rycin B U W, zb., T. 175, nr 224.

II. 3. Tusz-akwarela Jana Nepomucena Głowackiego „Widok zamku Rabsztyn w Królestwie Polskim w obwodzie Olkusi” 3 lipca 1824, widok od południowego zachodu. Zamieszczona: *Od Pieskowej Skály do Morskiego oka: Prace pejzażowe Jana Nepomucena Głowackiego*; Katalog wystawowy sierpień-wrzesień 2001. Zbiory: Warszawa, Biblioteka Narodowa.

Dokumentacje współczesne to przede wszystkim wspomniane sprawozdania z badań archeologiczno-architektonicznych, dokumentacje fotograficzne, opinie konstrukcyjno-budowlane, inwentaryzacja fotogrametryczna i rysunkowa oraz liczne projekty architektoniczne, budowlane oraz koncepcja zagospodarowania terenu. Tak więc zasób dokumentacji wykonanych w przeciągu ostatnich lat uznać można za dość obszerny.

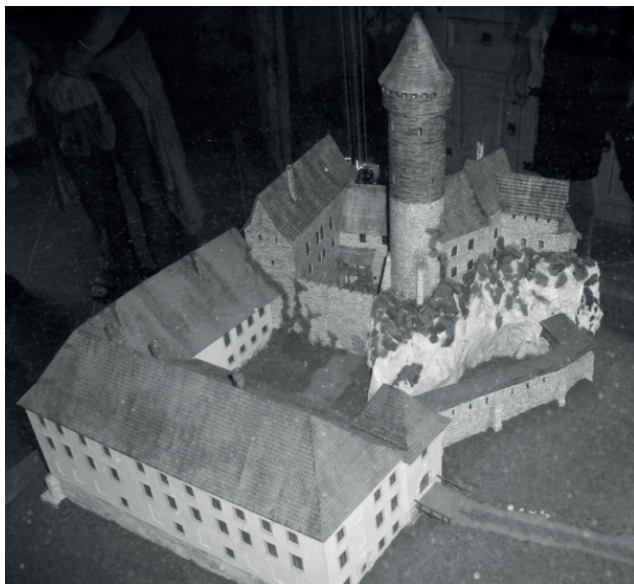
Jako podsumowanie stanu dokumentacji historycznej, użyć można przykładu problemów związanych z próbą wiernego odtworzenia wyglądu zamku z czasów jego funkcjonowania w postaci makiety.

Braki w historycznych informacjach na temat formy zamku sprawiały, że stworzenie modelu było dla jego twórców nie lada wyzwaniem. O ile szczegółowe odwzorowanie zamku górnego i średniego nie było wielce problematyczne, o tyle odtworzenie wyglądu zamku górnego było powodem opóźniania prac.

W przypadku zamku dolnego i średniego źródła historyczne oraz zachowane relikty pozwoliły na dokładne wykonanie ścian fundamentowych, odwzorowany został kształt i układ poszczególnych kamieni. Układ otworów okiennych i drzwiowych również jest wiarygodny. Kolor malatur natomiast, niewątpliwie jest jedynie domysłem.

Zamek górny obecnie zachowany jest szczątkowo, co jest główną przyczyną trudności przy jego odtwarzaniu. Historyczna ikonografia zdradza pewną ilość szczegółów architektonicznych, jednak między poszczególnymi rycinami nie ma pełnej zgodności. Przy budowie makiety ograniczono się do zaczerpnięcia z dostępnej ikonografii jedynie ogólnego zarysu brył wieży i kamienicy mieszkalnej. Szczegóły architektoniczne utworzono na podstawie trendów panujących w okresie budowy zamku górnego. Inspiracją do tworzenia detali były również inne średniowieczne budynki z południowej części kraju, którym udało się przetrwać do dnia dzisiejszego.

Konkluzją płynącą z przytoczonego przykładu makiety jest fakt, że obecny stan wiedzy na temat historycznej formy obiektu jest wybrakowany, w związku z czym należy dołożyć wszelkich starań by wiedzę tę poszerzać.

II. 4. Makieta zamku w Rabsztynie w skali 1:100, lipiec 2011.

Makiety obecnie można oglądać jako część ekspozycji w zrekonstruowanym budynku bramnym.

Badania, prace konserwatorskie i rekonstrukcje

Przeprowadzone prace można podzielić ze względu na czas, cel i zakres ich wykonywania na cztery etapy. Prace w każdym z etapów inicjowane były przez inne osoby/organizacje. Pierwszy etap prac odbył się w roku 1918, drugi w 1986, trzeci w latach 1990-1999 oraz czwarty od roku 2001.

Jak już wcześniej wspomniano pierwsze próby zabezpieczania ruin wykonywano około roku 1918. Wyzwania podjęli się członkowie Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w Olkuszu, lecz były to działania na niewielką skalę⁹. Przez niemal siedem kolejnych dekad zamek nie cieszył się większym zainteresowaniem ze strony władz. Prace o szerszym zakresie zostały wykonane dopiero w 1986 roku. Zleceńodawcą był Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach.

W roku 1990 zamek rabsztyński został własnością komunalną Gminy Olkusz. W tym czasie Miejski Ośrodek Kultury, odpowiedzialny za administrowanie zamkiem, wraz z Miejskim Konserwatorem Zabytków w Olkuszu oraz działaczami PTTK, opracował wstępny program prac zabezpieczających. Program ten obejmował:

- zamurowanie wyrw murów zewnętrznych oraz rekonstrukcja ich fragmentów
- usunięcie zbędnej roślinności
- budowę drogi dojazdowej
- wykorzystywanie kamienia odzyskiwanego w trakcie prac do przemurowań i rekonstrukcji.¹⁰

Program miał zostać rozszerzony po wykonaniu badań architektonicznych i archeologicznych. Założono, że na podstawie badań i ekspertyz konstrukcyjnych, wykonane zostaną projekty budowlane oraz plan zagospodarowania całego wzgórza. Ze względu na ograniczone środki finansowe do roku 1999 po raz kolejny z szeregu planowanych prac wykonano jedynie ich znikomą ilość.

Nie bez znaczenia dla prac prowadzonych na zamku było powstanie Stowarzyszenia Zamek Rabsztyń. Stowarzyszenie zapoczątkowało prace społeczne na zamku oraz zaangażowało się w pozyskiwanie środków finansowych na rzecz opieki nad zamkiem. Organizacja ta zajęła się również m.in. popularyzacją zabytku wśród społeczeństwa oraz organizacją imprez masowych. Był to przełom w staraniach o doprowadzenie zamku do zadowalającego stanu technicznego. Przez 10 następnych lat przeprowadzono liczne badania, oraz wykonano wiele projektów budowlanych i innych form dokumentacji. Najważniejsze z działań przedstawia tabela.1.

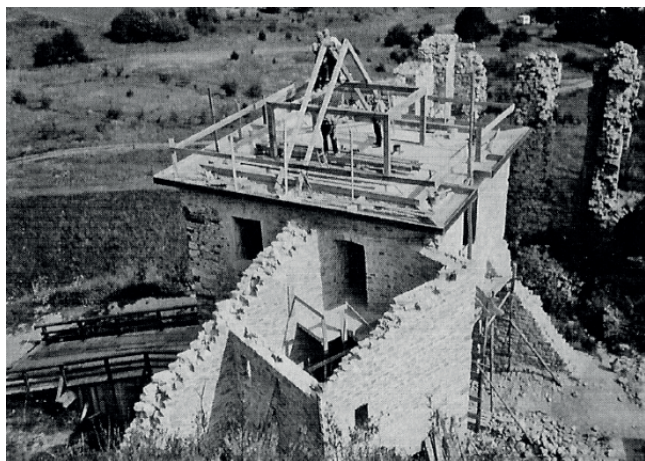
⁹ Dryja S., Niewalda W.: *Sprawozdanie z badań i nadzorów archeologiczno-architektonicznych zamku w Rabszynie*, 2002.

¹⁰ Wilk J.: *Prace zabezpieczające przy ruinach zamku Rabsztyń prowadzone przez Urząd Gminy i miasta w Olkuszu*, w: *Rabsztyń wczoraj i dziś*, Olkusz, 2010.

Tabela. 1. Zakres badań i prac przeprowadzonych na ruinach zamku w Rabsztynie, wg ¹¹

Etap	Zleceniodawca/inicjator	Rok	Zakres
I	Polskie Towarzystwo Krajoznawcze w Olskuszu	1918	niewielkie uzupełnienia
II	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach	1986	zrekonstruowanie otworów okiennych ściany północnej, zabezpieczenie jej korony, uzupełnienie ubytków oraz spoinowanie
III	Urząd Miasta i Gminy w Olskuszu / Miejski Ośrodek Kultury, Miejski Konserwator Zabytków, działacze PTTK	1990	opracowanie wstępnego programu prac konserwatorskich
	Urząd Miasta i Gminy w Olskuszu	1990-1999	odgruzowanie piwnicy, wykonanie inwentaryzacji drzew i krzewów do pozwolenia na wycinkę
IV	Urząd Miasta i Gminy w Olskuszu, Stowarzyszenie Zamek Rabsztyn	2001	wycinka drzew i krzewów; zgromadzenie materiałów na budowę pierwszego mostu; opracowanie projektu mostu i przyłączy wody oraz elektryczności; rekonstrukcja fragmentów muru przy bramie wjazdowej, ściany południowej i zachodniej zamku średniego
		2002	badania archeologiczne w rejonie zespołu bramnego; wykonanie mostu, przyłączy wodociągowego i elektrycznego; wykonanie podmurowań parapetów w oknach zamku dolnego, ceglanych sklepień otworów w parterze ściany północnej i tymczasowe ich zamurowanie (eliminacja dzikich wejść)
		2003	kontynuacja badań archeologicznych służących rekonstrukcji zespołu bramnego; wykonanie dokładnych pomiarów ruin i fotogrametrii
		2004	kontynuacja badań archeologicznych wewnątrz zamku; wykończenie mostu i przyłączy; wykonanie projektu schodów i tarasu widokowego u podstaw wieży zamku górnego
		2005	budowa mostu do bramy wjazdowej
		2006	wykonanie drewnianych skrzydeł bramy wejściowej
		2007-2008	rekonstrukcja zespołu bramnego
		2008	wykonanie ekspertyzy konstrukcyjnej
		2009	opracowanie projektu budowlanego remontu ściany południowej i wschodniej; wykonanie instalacji elektrycznej oraz instalacji telewizji przemysłowej w zespole bramnym; wykonanie projektu drogi pomiędzy mostami; zabezpieczenie konstrukcyjne pękniętej ściany przy bramie przez rekonstrukcję otworu okiennego z nadprożem; wykonanie poprawek dachu budynku bramnego; wykonanie projektu zagospodarowania ruin zamku wraz z otoczeniem; wykonanie tymczasowego zabezpieczenia osuwającej się części ściany południowej
		2010	wykonanie zabezpieczenia konstrukcyjnego ściany południowej
		2011	wykonanie zabezpieczenia konstrukcyjnego ściany wschodniej

¹¹ Wilk J.: *Prace zabezpieczające przy ruinach zamku Rabsztyn prowadzone przez Urząd Gminy i miasta w Olskuszu, w: Rabsztyn wczoraj i dziś*, Olszów, 2010.

Il. 5. Rekonstrukcja zespołu bramnego w latach 2007-2008¹².

Il. 6. Tymczasowe zabezpieczenie ściany południowej, styczeń 2010¹³.

Opis i ocena stanu technicznego

Materiał, z którego zbudowane są ściany każdej z części zamku to miejscowy kamień wapienny. Mury i przesklepienia wykonane są z kamienia nieregularnie łamanego. Miejscami jednak w murach pojawiają się kamienne ciosy oraz regularnie cięte kamienie piaskowca. Z rzadka w murach zamku dolnego pojawia się również cegła, pochodząca z czasów ostatniej rozbudowy zamku. Wszystkie elementy wmurowane zostały przy użyciu zaprawy wapiennej. Dotychczasowe przemurowania, odbudowy zawalonych fragmentów wykonano przy wtórnym użyciu kamieni z gruzowisk zamku bądź pochodzących z miejscowych kamieniołomów. Kamień używany do rekonstrukcji wyraźnie różni się od oryginalnego. Do rekonstrukcji nadproży użyto również cegły ceramicznej. Cegła została użyta także do zamurowa-

¹² Wilk J.: *Prace zabezpieczające przy ruinach zamku Rabsztyn prowadzone przez Urząd Gminy i miasta w Olkusz*, w: *Rabsztyn wczoraj i dziś*, Olkusz, 2010.

¹³ Strona internetowa stowarzyszenia „Rabsztyn” www.stowarzyszenie-rabsztyn.org.

nia otworów okiennych najniższej kondygnacji w murze północnym w celu uniemożliwienia nieupoważnionego wstępu. Zaprawą używaną do wszelkich napraw oraz rekonstrukcji jest zaprawa na bazie białego cementu.

Przy rekonstrukcji zespołu bramnego, obok naturalnego kamienia użyto szeregu współczesnych materiałów, takich jak żelbet, płytki terakotowe czy dachówkę ceramiczną.

Ocena stanu technicznego jak i dalsze części niniejszego opracowania obrazują stan na luty 2012. Ze względu na współczesny zróżnicowany stan zachowania poszczególnych fragmentów zamku, ich różny wiek oraz lokalizację, w celu czytelnego przeprowadzenia oceny stanu technicznego, obiekt można podzielić na sześć następujących części:

1. zamek górny,
2. mur kurtynowy (zamku średniego),
3. ściany zamku średniego,
4. ściana południowa i wschodnia zamku dolnego,
5. ściana północna zamku dolnego,
6. zespół bramny.

Trudno jest dyskutować na temat stanu zachowania zamku górnego, ponieważ jego pozostałości ograniczają się w większości do luźnego stosu kamieni. Prace zabezpieczające czy wzmacniające na zamku górnym prowadzone były w znikomym zakresie. Taka sytuacja powoduje realne zagrożenie bezpieczeństwa użytkowania tej części obiektu.

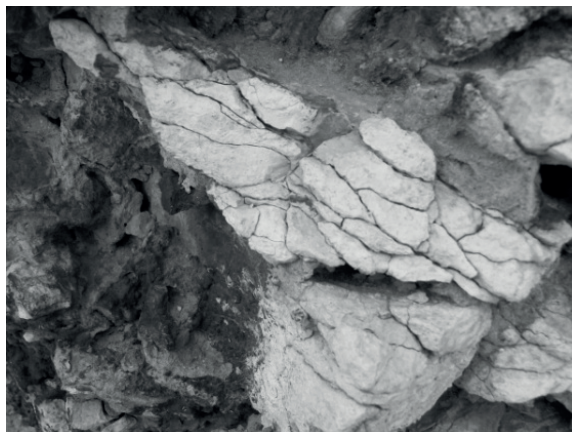
II. 7. Relikty zamku górnego, lipiec 2011.

Mur zamku średniego znajdujący się prawo od zespołu bramnego (mur kurtynowy) już na pierwszy rzut oka podzielić można na dwie części. Część bliższa bramie, stanowiąca około połowę długości omawianego muru jest zrekonstruowana. Ze względu na to, że element ten jest stosunkowo nowy oraz na zabezpieczenie korony, jego stan określić można jako dobry. Dalszy fragment, znacznie wyższy, to oryginalna część muru. Jego stan jest zaś niedostateczny i wymaga natychmiastowego zabezpieczenia. Mur jest poważnie uszkodzony – pęknięcie dużej rozwartości biegnące przez całą wysokość rozdziela go na dwie części. Miejscami widoczne są znaczne ubytki zaprawy oraz materiału murowego, szczególnie w górnej partii, gdzie korona jest niezabezpieczona przed wnikaniem wody opadowej. Strukturę muru określić można jako rozluźnioną.

II. 8. Pęknięcie w murze kurtynowym zamku średniego, lipiec 2011.

Pozostałe dwa mury zamku średniego mają bardzo niejednorodną strukturę. Od strony południowej mur jest niemal całkowicie zrekonstruowany. Od zachodniej zaś strony, współczesny jest fragment muru bezpośrednio przylegający do ostańca. Stan zrekonstruowanych części jest dobry, mury posiadają zabezpieczenie korony. Pozostała, oryginalna część muru (z nielicznymi uzupełnieniami oraz wzmocnieniami), jest w stanie niedostatecznym. Świadczą o tym poważne braki zaprawy, ale przede wszystkim całkowita dezintegracja struktury materiału kamiennego. Zjawisko niszczenia struktury kamienia dotyczy wszystkich pozostałych części obiektu, gdzie znajduje się oryginalny średniowieczny materiał (zamek górny, mur kurtynowy).

II. 9. Spękanie oryginalnego materiału kamiennego, luty 2012.

Na ścianie południowej oraz wschodniej w przeciągu dwóch ostatnich lat przeprowadzono kompleksowe prace zabezpieczająco-wzmacniające. Do wykonanych prac należą: usuwanie roślinności, przemurowania najbardziej zdegradowanych fragmentów, wzmacnianie przez wtłaczanie zaprawy na bazie białego cementu, zszywanie muru szpilkami ze stali nierdzewnej oraz spoinowanie. Korony murów zabezpieczono przez nadmurowanie je obcym materiałem na szczelnej zaprawie oraz wykonanie

hydrofobizacji powierzchniowej korony i pozostałej części ściany. Przed przystąpieniem do prac stan konstrukcji był awaryjny. Obecny stan techniczny opisywanych ścian określić można jako bardzo dobry. Ściana południowa poddana została zabezpieczeniu w roku 2010 po jej częściowym zawaleniu w roku poprzedzającym. Ścianę wschodnią zabezpieczono w roku 2011.

Ściana północna zamku dolnego zachowana jest w stanie dobrym. Mur posiada nieliczne rozluźnienia struktury wynikające z miejscowych ubytków zaprawy. Zabezpieczenia polegały głównie na uzupełnieniach, przemurowaniach i rekonstrukcji nadproży. Koronę muru zabezpieczono pojedynczymi arkuszami blachy ołowianej, nadmurowanej kilkoma warstwami kamienia.

II. 10. Widok na ścianę północną zamku dolnego od zewnątrz, lipiec 2011.

Mimo tego, że zespół bramny został zrekonstruowany niedawno, na pierwszy rzut oka dostrzec można pewne niedoskonałości. Chodzi tu głównie o wyglądające poważnie odspojenie jego narożnika (uszkodzenie w historycznej partii muru). Zostało ono jednak ustabilizowane przez podparcie zrekonstruowanym, sąsiednim fragmentem ściany północnej. Ocena samej rekonstrukcji zespołu bramnego pod względem konserwatorskim, użytych materiałów oraz jakości wykonania jest tematem dalszej części niniejszego opracowania. Ogólny stan techniczny obiektu określić można jako dobry.

II. 11. Widok na budynek bramny od strony północnej, uszkodzenie lewego narożnika, lipiec 2011.

Ocena wykonanych prac konserwatorskich i naprawczych.

Ocena prac wykonanych na ruinach zamku w Rabsztynie dokonywana jest z dwóch punktów widzenia. Z jednej strony oceniana jest całościowa wizja prac, pomysł na obiekt, z drugiej zaś strony zagadnienia techniczne.

Oceniając wszelkie prace przeprowadzone na rabsztyńskim zamku można doszukiwać się wielu pozytywnych jak i negatywnych aspektów. Z całą pewnością można mówić o generalnej poprawie stanu technicznego obiektu. Opinia konstrukcyjno-budowlana z 1988 roku podkreśla stan bezpośredniego zagrożenia życia wchodzących na wzgórze zamkowe. Zamieszczony tam opis zniszczeń przedstawia fatalny stan wszystkich elementów zamku.

Początkowo, niejasny był cel prowadzonych prac. Pewne było jedynie, że dążono do zamknięcia ruin przez zlikwidowanie niekontrolowanego dostępu do wnętrza. Można się domyślać, że prace były prowadzone w ciemno, zakładając jedynie zamknięcie wnętrza i poprawę bezpieczeństwa. Koncepcyjny projekt zagospodarowania wzgórza zamkowego wraz z ruinami powstał dopiero w 2009 roku, na zlecenie Urzędu Miasta i Gminy w Olkusz.

Prace o największym zakresie to zabezpieczenie i wzmocnienie murów zamku dolnego oraz rekonstrukcja zespołu bramnego. W 2009 roku został sporządzony projekt, według którego wykonano zabezpieczenie wspomnianych ścian zabezpieczenie ściany południowej i wschodniej. Wykonane prace odbiegały niekiedy od założeń projektowych. Wynika to z faktu, iż w trakcie prac starano się udoskonalać na bieżąco technologię wykonania zabezpieczeń, dostosowując ją do zastanego stanu zabezpieczanego elementu. Zobrazować można to przykładem wykonania zabezpieczenia korony murów. Projekt zakładał wykonanie izolacji poziomej w postaci blach ołowianych, a wykonano niewielkie nadmurowanie z kamienia o małej nasiąkliwości oraz szczelnej zaprawy. Powierzchnie zabezpieczono preparatem hydrofobizującym. Tego rodzaju podejście do zagadnienia konserwacji wydaje się być uzasadnionym. Jednak pod względem technicznym pierwotnie założone zabezpieczenie byłoby zdecydowanie skuteczniejsze. Chemiczna hydrofobizacja powierzchniowa jest nowoczesnym i skutecznym środkiem ochrony przed wnikaniem wody, jednak tylko w specyficznych warunkach. Tego rodzaju działanie na murach obiektów w ruinie nie tylko może nie przynieść założonego efektu, ale nawet przynieść szkodliwe skutki dla zabezpieczanego elementu. Cienka warstwa hydrofobowa podatna jest na uszkodzenia mechaniczne. W przypadku takiego uszkodzenia woda wnika w zabezpieczony materiał i rozprzestrzenia się pod powłoką, która utrudnia jej odparowanie. Warstwa hydrofobowa wykonana w 2010 roku na koronie ściany południowej obecnie jest całkowicie zniszczona.

Il. 12. Zniszczona warstwa hydrofobowa korony ściany południowej, luty 2012.

Wykonano wiele rekonstrukcji nadproży oraz murów. Działanie takie jest konieczne ze względu na dosztywnienie i zabezpieczenie stateczności konstrukcji, jednak znacznie zmniejszono zawartość autentycznej substancji w murze. Zabezpieczenia były niezbędne, aby konstrukcja przetrwała, ale mniej

doskonałe ze względów konserwatorskich. Przy wykonywaniu tego rodzaju ingerencji poszanowano mimo wszystko odbiór pozostałej substancji historycznej, ponieważ kamień użyty do rekonstruowania wizualnie wyraźnie odróżnia się od oryginalnego, co sprawia że zrekonstruowane fragmenty są łatwo odróżnialne nawet dla laika.

Ściana północna zamku dolnego była miejscowo przemurowywana, spoinowana oraz częściowo rekonstruowana. Materiał użyty do rekonstrukcji, jak i w innych częściach zamku odróżnia się od oryginalnego. W tym przypadku rekonstrukcja, oprócz zabezpieczenia dostępu do zamku, miała na celu zabezpieczenie konstrukcyjne uszkodzonej ściany budynku bramnego. Niekontrolowany dostęp do obiektu został zabezpieczony przez zamurowanie otworów okiennych przyziemia cegłą. Jest to bardzo korzystne rozwiązanie pod względem konstrukcyjnym, gdyż murek ceglany podpira w pewnym stopniu nadproża łukowe. Jednak można się zastanawiać czy zamurowanie okien było prawidłowym działaniem konserwatorskim. Mogłoby się wydawać, że korzystniejszym pod tym względem oraz znacznie prostszym działaniem byłoby wstawienie krat stalowych.

W tej ścianie inaczej niż w pozostałej części zamku zabezpieczona została korona muru. Zastosowano tu izolację poziomą z blachy, nadmurowaną kilkoma warstwami kamienia. Mimo, że materiał ponad blachą jest już wyraźnie rozluźniony, rozwiązanie to jest znacznie korzystniejsze. Materiał nadmurowania należy potraktować jako część z założenia podlegającą wymianie co kilka lat. Błędem jest jedynie brak wyprowadzenia blachy poza lico muru oraz brak uformowania kapinósów. Zabezpieczenie jest szczelne przy pionowym przenikaniu wody, jednak brak odpowiedniej obróbki krawędzi powoduje zaciekanie powierzchni bocznych.

Z całą pewnością najbardziej kontrowersyjna jest wykonana w 2008 roku rekonstrukcja zespołu bramnego, według projektu z roku 2003. Zespół składa się z budynku bramnego, przyległego do niego budynku straży oraz drewnianego mostu. Przed rozpoczęciem prac istniała piwnica budynku bramnego, jego ściana frontowa, znaczna część wschodniej oraz nikły ślad po zachodniej. Ściany budynku straży zachowane były tylko w strefie podziemnej. Odnaleziono także relikty zwałonego filara mostu.

Rekonstrukcja objęła pełne odtworzenie budynku bramnego i straży, wraz z wykonaniem dachu oraz rekonstrukcję mostu. Założenie pod względem funkcjonalnym było korzystne dla całego obiektu. Przez budynek bramny można kontrolować ruch turystyczny, prowadzić sprzedaż biletów. Budynek straży pełni funkcję klatki schodowej prowadzącej na kondygnację budynku bramnego gdzie znajduje się ekspozycja, znajduje się w nim również pomieszczenie dla strażnika oraz WC. Z konserwatorskiego punktu widzenia rekonstrukcje na szeroką skalę nie są działaniem poprawnym, jednak ruina potrzebuje pewnej przestrzeni kubaturowej, aby umieścić w niej chociażby minimalne zaplecze konieczne do wprowadzenia ruchu turystycznego do obiektu. Zdecydowano się na odtworzenie najmniejszego z możliwych fragmentu zamku. Sam pomysł na zorganizowanie nowego obiektu był z założenia jak najbardziej słuszny. Jednak problematyka wykonanych prac polega głównie na szczegółach technicznych oraz jakości wykonania.

Po pierwsze, dyskusyjną kwestią mogą być niektóre rozwiązania konstrukcyjno-materiałowe. Stropy oraz schody są konstrukcjami żelbetowymi. O ile w przypadku stropów starano się ukryć żelbetowe płyty pod deskowaniem oraz belkami imitującymi strop drewniany, to zastosowanie płytek ceramicznych jako posadzkę na schodach oraz na piętrze wydaje się być pomysłem całkowicie chybionym. Nasuwa się pytanie, czy w budynku zrekonstruowanym na reliktach dawnej bramy nie powinno się zastosować rozwiązań bliższych historycznym? Mowa tu przykładowo o drewnianej konstrukcji stropu oraz schodów. Najprawdopodobniej zdecydowano na współczesne rozwiązania ze względów praktyczno-użytkowych. Prawidłowym zaś działaniem pod względem konserwatorskim przy rekonstrukcji zespołu bramnego jest niewątpliwie zastosowanie kamienia różniącego się wizualnie od historycznego. Jednak dyskutować można czy zastosowanie całkowicie innego niż historyczne wiązanie w murze nie jest już działaniem, celowo bądź nie, przesadzonym.

Co do technicznego aspektu wykonania budynku zastrzeżenia budzi między innymi dach. Po interwencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków została zmieniona nieprawidłowa podbitka. Nie zmienia to jednak faktu, że dach jest wykonany niedokładnie, tzn. jego okapy nie są równoległe do ścian. Błędem jest także nie zastosowanie żadnego systemu odprowadzenia wody opadowej z dachu. Wykończenie muru pomiędzy belkami imitującymi strop jest niedokładne. Niezbyt estetycznym rozwiązaniem było zamontowanie plastikowej kratki wentylacyjnej w elewacji bramy. W późniejszym czasie została ona usunięta, przez co przewód wentylacyjny niezabezpieczony jest przed zanieczyszczeniem. Kompletnie niezrozumiałe jest wymurowanie otworów drzwiowych zwieńczonych łukiem, by po montażu prostokątnych ościeżnic, górna szczelina została zamurowana. Niedokładnie zostały wykonane także bramy przejazdowe. Z niejasnych przyczyn otwory łukowe zostały wyposażone w prostokątne skrzydła drzwiowe, nieprecyzyjnie zamontowane na wewnętrznych płaszczyznach muru.

Niedopuszczalny jest fakt, że podczas wykonywanych prac, systematycznie niszczone jest ukształtowanie terenu, które częściowo może być historyczne. Zagruzowywane są m.in. fosy, oraz wybierany jest grunt ze skarpy.

Il. 13. Wybieranie gruntu ze skarpy¹⁴.

Planowane prace konserwatorskie oraz wizja zagospodarowania obiektu w przyszłości.

W ciągu ostatnich 10 lat wykonanych zostało wiele prac zabezpieczających i rekonstrukcyjnych. W świetle już przeprowadzonych prac stwierdzić można, że do pełnego zabezpieczenia konstrukcyjnego obiektu nie zostało wiele do wykonania. Pozostaje jednak bardzo dużo do zrobienia w kierunku uczynienia ruin, wyeksponowania wartości historycznych oraz uatrakcyjnienia obiektu w aspekcie ruchu turystycznego. Plan zagospodarowania wzgórza zamkowego, o którym była mowa wcześniej zakłada m.in.:

- odgruzowanie wnętrzbudynków zamkowych i dziedzińców, rekonstruowanie sklepień i wykonanie posadzki odkrywanych piwnic;
- wykonanie odwodnienia z pomieszczeń poniżej poziomu dziedzińca, oddzielenie tych pomieszczeń żelazną barierką;
- wybrukowanie dziedzińców;
- zabezpieczenie korony murów zamku górnego, oraz wykonanie na podstawie wieży tarasu widokowego oraz prowadzących na niego schodów, według projektu opracowanego w 2004 roku;
- przeprowadzenie badań archeologicznych otoczenia zamku;
- odtworzenie wałów ziemnych oraz stanowisk artyleryjskich;
- odtworzenie fos i wykonanie ich odwodnienia;

¹⁴ Strona internetowa stowarzyszenia „Rabsztyn” www.stowarzyszenie-rabsztyn.org.

- wykonanie bramy wjazdowej na teren zamku, parkingu, pola namiotowego oraz budynku sanitariatów;
- budowę skansenu z ewentualną funkcją hotelową, amfiteatru, toru łuczniczego oraz majdanu do turniejów rycerskich;
- budowę dróg dojazdowych oraz chodników prowadzących na zamek;
- cykliczne usuwanie zbędnej zieleni, nowe nasadzenia przy parkingach, polu namiotowym i torze łuczniczym, usuwanie dzikich ścieżek;
- wprowadzenie wodociągu do budynku bramnego, oraz wykonanie instalacji odprowadzenia ścieków;
- wykonanie iluminacji zewnętrznej zamku.

Podsumowanie

Zamek w Rabsztynie jest cennym zabytkiem, który do roku 2000 był niemalże zapomniany. Dopiero na przełomie ostatniego stulecia, na dobre ruszyły prace mające na celu ratowanie obiektu. Działania dokonane przez ostatnią dekadę, mimo kontrowersji w pewnym zakresie, znacznie poprawiły stan techniczny zespołu zamkowego i dążą do nadania mu funkcji turystyczno-rekreacyjnej. Z pewnością w omawianym obiekcie leży ogromny potencjał, który po wykonaniu większości z planowanych na przyszłość prac, zostanie w pełni wykorzystany. Atrakcyjność turystyczna oraz historyczna stanowią na niezwykle wysokim poziomie. Szalenie istotna dla zamku jest działalność Stowarzyszenia Zamek Rabsztyn. Jego powstanie było impulsem do rozpoczęcia wszelkich prac. Stowarzyszenie dba również o popularyzację rabsztyńskiego zamku, oraz organizację na jego terenie imprez masowych.

Bezdiskusyjnie można stwierdzić, że przy odpowiednich środkach finansowych, w przeciągu najbliższych lat, zamek w Rabsztynie ma ogromną szansę stać się niezwykle ciekawym miejscem.

Wnioski

Wszelkie prace wykonywane w XX wieku nie miały wspólnej, całościowej wizji, prace były wykonywane bez jasno określonego celu.

Dokonując syntezy prac stwierdza się, że na ruinach zamku w Rabsztynie nie wykonywano prac konserwatorskich w klasycznym rozumieniu, tj. nie zmierzały one do poszanowania zabytkowej substancji, a technicznego zachowania formy współcześnie kształtowanej ruiny.

W trakcie realizacji prac dokonano zmiany koncepcji zabezpieczenia na technologię nieuzasadnioną w dokumentacji projektowej, nieskuteczną (zabezpieczenie korony muru przez hydrofobizację powierzchniową).

Przemurowania zostały wykonane przy użyciu kamienia pozyskanego z lokalnego złoża. Kamień pozyskany jest mocniejszy, na skutek czego nie jest spełniony warunek aby materiał używany do przemurowań, nadmurowań czy uzupełnień był słabszy od oryginalnego. Jego wbudowanie jest uzasadnione faktem, że historyczny kamień miał na tyle złe parametry wytrzymałościowe, że wykonanie prac przy jego użyciu było niemożliwe. Nie stwierdzono szkodliwego wpływu nowego materiału na materiał historyczny.

Ze względu na zły stan zachowania murów, wymagana jest głęboka ingerencja w ich strukturę. W ramach koniecznych prac niezbędne jest wprowadzanie w mury dużej ilości materiału współczesnego, co skutkuje znacznym zmniejszeniem zawartości substancji zabytkowej.

Na podstawie analizy zabezpieczonej części ruin zamku, stwierdzono że hydrofobizacja powierzchniowa jest nieskuteczną metodą zabezpieczenia muru w ruinie, a nawet może być ingerencją szkodliwą.

Zamek nie posiada opracowania historycznego. Źródła ikonograficzne są dość bogate. Współczesne dokumentacje mimo ich ilości, nie podchodzą do obiektu w sposób kompleksowy, każda z dokumentacji jest oddzielnym opracowaniem dotyczącym jedynie fragmentu budowli. Wyjątkiem jest tylko koncepcja zagospodarowania wzgórza zamkowego z 2009 roku.

Odtworzony obiekt kubaturowy ma oparcie w ikonografii.

Bibliografia

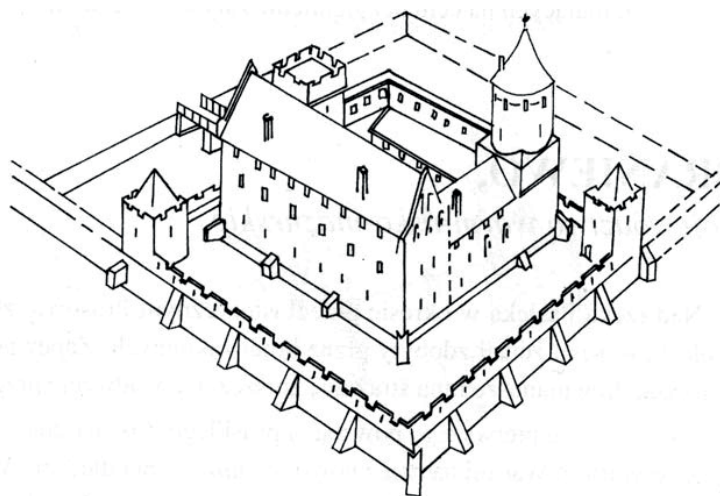
- Buras B.: *Historia zamku Rabsztyn w ikonografii*, w: *Rabsztyn wczoraj i dziś*, Olkusz, 2010,
- Dryja S., Niewalda W.: *Sprawozdanie z badań i nadzorów archeologiczno-architektonicznych zamku w Rabsztynie*, 2002.
- Florek J.: *Opinia konstrukcyjno-budowlana o zabezpieczeniu ruin zamku w Rabsztynie*, Kraków, 1988.
- Holcer Z.: *Kartografia, ikonografia, zdjęcia archiwalne oraz zdjęcia lotnicze z 1967 i 1975*, Opracowanie historyczne, t.II, 1983.
- Leśniak W.: *Rabsztyn – wzgórze zamkowe, projekt zagospodarowania terenu, koncepcja*, Olkusz, 2009.
- Łachwa U., Pachla T.: *Projekt budowlany remontu murów zewnętrznych (wschodniego i południowego) ruin zamku w Rabsztynie na dz. nr 154/15 polegający na ich zabezpieczeniu konstrukcyjnym*, Kraków, 2009.
- Niewalda W.: *Rabsztyn – zamek, Projekt rekonstrukcji węzła bramnego, część architektoniczno-budowlana*, Kraków, 2003.
- Rauchfleisch K.: *Budowa makiety zamku w Rabsztynie*, w: *Rabsztyn wczoraj i dziś*, Olkusz, 2010.
- Wilk J.: *Prace zabezpieczające przy ruinach zamku Rabsztyn prowadzone przez Urząd Gminy i miasta w Olkusz*, w: *Rabsztyn wczoraj i dziś*, Olkusz, 2010.
- Zamek Rabsztyn, Rekonstrukcja nadproża okiennego w elewacji północnej, przy bramie wjazdowej, 2009.
- Strona internetowa stowarzyszenia „Rabsztyn” www.stowarzyszenie-rabsztyn.org.

ZAMEK W BOBROWNIKACH – PROBLEMATYKA TECHNICZNA I KONSERWATORSKA

Marek Krysiński, Maciej Trochonowicz

Obiekt położony jest na niewielkim wzniesieniu przy prawym brzegu Wisły, w odległości ok. 500 m na zachód od zabudowań miejscowości Bobrowniki. Dawniej leżał na owalnej wyspie oddzielonej od lądu martwą odnogą rzeki, którą w latach 1984-1985 zasypano. Malownicze ruiny są niewątpliwie ciekawą atrakcją turystyczną, która nieustannie przyciąga zwiedzających. Ze względu na niewyjaśnioną do końca historię powstania, zamek jest także przedmiotem zainteresowania historyków oraz archeologów.

Rys. 1. Zamek w Bobrownikach - Próba rekonstrukcji zamku J. Sławińskiego¹.

Historia powstawania zamku

Historia budowy zamku w Bobrownikach sięga XIII wieku. Pewne jest to że wyspa na której się znajduje pełniła funkcję warowną o wiele wcześniej niż podają znane nam źródła pisane. Pierwotnie ze względu na dogodną lokalizację w miejscu dzisiejszych ruin mógł znajdować się drewniano – ziemny gród obronny strzegący przeprawy przez Wisłę, który w późniejszym okresie stał się siedzibą służby celnej przebiegającego tamtędy szlaku handlowego. Pierwsza wzmianka o grodzie w Bobrownikach w pisanych źródłach historycznych pochodzi z roku 1349 i jest to dokument nadania praw miejskich Lipna².

¹ Haftka M., *Zamki krzyżackie w Polsce - szkice z dziejów*, Malbork-Płock – 1999 r.

² Kodeks Dyplomatyczny Polski, t. I, Warszawa 1852 r.

Korzystne z militarnego punktu widzenia położenie grodu w Bobrownikach doprowadza do jego gruntownej przebudowy. Dotychczasowe opracowania przyjmują lata 1392-1401 za główny okres powstawania zamku, wybudowano wtedy:

- dwukondygnacyjny, podpiwniczony i przykryty dachem dwuspadowym mieszkalny dom główny o wymiarach ok. 46 x 15 m, usytuowany po zachodniej stronie zwany również zamkiem wysokim, w jego południowo-zachodniej części znajdowała się kuchnia,
- mury obwodowe wraz z wieżą bramną od strony północnej zamykające kwadrat o wymiarach ok. 46 x 46 m,
- wieża w narożu południowo-wschodnim u dołu zbliżoną do kwadratu o boku 11 m i ścianach grubości ok. 3 m, u góry wieloboczną z latarnią na szczycie,
- drewniane pomieszczenia gospodarcze po stronie wschodniej.

Źródła podają także istnienie obory i zagrody zwierzęcej przed domem³. Do roku 1401 od strony południowej między wieżą a domem mieszkalnym powstał dodatkowo budynek z zadaszeniem dwuspadowym opartym na koronie muru obwodowego. Wg jednego z autorów opracowań znajdowała się w nim kaplica⁴. Pod koniec XV wieku zamek był już potężną murowaną z cegły i kamienia twierdzą. W 1403 roku osada Bobrowniki zyskuje status miasta a wraz z nim korzystne prawa i przywileje których skutkiem jest dalszy rozwój. 1404 rok i starania Władysława Jagiełły doprowadzają do odzyskania Ziemi Dobrzyńskiej jednak już w roku 1409 w wyniku wypowiedzianej przez Krzyżaków wojny następuje oblężenie Bobrownik i zamek znów przechodzi w ręce wroga. Ostatecznie wraca pod polskie panowanie w roku 1411 za sprawą I pokoju toruńskiego a król Jagiełło dokonuje dalszej rozbudowy. Powstaje wówczas przedbramie oraz baszty artyleryjne w narożnikach muru. W wyniku przesunięcia granic państwa zamek traci jednak znaczenie militarne i staje się siedzibą starostów.

Rys. 2. Zamek w Bobrownikach w 1629 r. wg rys. A. Boota (za B. Guerquinem).

³ Ziesemer W. *Das Grosse Aemterbuch*.

⁴ Architektonische Studienfahrten durch das ehemalige Polen – Altpreussische Forschungen 1940, zeszyt 2. s.11; Architektonische...; Die Burgen des Deutschen Ritterordens in Preussen, *Erganzungsheft* 1940 s.66; Die Burgen...: Bau und Kunstdenkmaler der Ordenszeit in Preussen, I Kulmerland und Pomerellen, Malbork 1939r. / daleh: Schmid B., Bau .../. Schmid B.

Rys. 3. Bobrowniki – zamek. Widok ogólny w roku 1855 wg F. Brandstatera w *Die Weichsel*.

Podczas potopu szwedzkiego w latach 1655-1660 zamek podobnie jak i zabudowania Bobrownik zostają prawie doszczętnie zniszczone. Zamek nie jest już poddawany odbudowom a niezadaszone mury niszczeją. W 1765 roku większość z nich leży w ruinie i jest źródłem budulca dla okolicznej ludności. Dodatkowo w XIX rząd Królestwa Kongresowego nakazał rozebrać ruinę, można się domyślać że z zamku zostało wówczas niewiele⁵. Na przestrzeni kolejnych dziesięcioleci obiekt popadał w ruinę i proces ten został zatrzymany dopiero w II połowie XX w.

Stan dokumentacji – przegląd opisów, prac badawczych, konserwatorskich, zabezpieczających oraz dokumentacji i projektów rekonstrukcji zamku

Pierwsze szczegółowe i naukowe opracowania Zamku w Bobrownikach pochodzą z połowy lat 60 XX-wieku. W tym samym 1965 r wykonane zostały opracowania Z. Nawrockiego⁶, I. Sławińskiego i S. Jaruszewskiej⁷.

Opracowanie Zbigniewa Nawrockiego z roku 1965⁸

Dokumentacja historyczna wykonana na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Bydgoszcy. Głównym powodem jej powstania był brak odrębnego opracowania dotyczącego zamku w Bobrownikach o którym wspomniano tylko w pracach ogólnych dotyczących Ziemi Dobrzyńskiej oraz zamków krzyżackich. Na podstawie zebranych źródeł literaturowych, ikonografii, inwentaryzacji i reprodukcji autor w formie dyskusji przedstawił prawdopodobną historię powstawania zamku.

W podsumowaniu Z. Nawrocki szczególną uwagę zwrócił na niekorzystne usytuowanie zamku na wyspie stale podmywanej przez rzekę. Zasugerował zabezpieczenie brzegu wyspy i w miarę możliwości odsunięcie od południowej części zamku, gdzie woda prawie całkowicie zniszczyła miedzymurze.

⁵ Nawrocki Z., *Zamek w Bobrownikach*, 1965.

⁶ Nawrocki Z., *Zamek w Bobrownikach*, 1965.

⁷ Sławiński I., Jaruszewska S., *Zamek w Bobrownikach*, 1965.

⁸ Nawrocki Z., *Zamek w Bobrownikach*, 1965.

Wszystkie fragmenty podwieszane murów zasugerował podmurować w celu zabezpieczenia przed zawaleniem. W celu uczynienia układu zamku zaproponował odsłonięcie pierwotnego poziomu dziedzińca i międzymurza. Zabieg ten miał także ukazać partie przysypane gruzem i gliną, pomóc w ustaleniu gdzie dokładnie znajdował się most z bramą łączącą międzymurze z dziedzińcem oraz studnia. Wspomniał także o zabezpieczeniu koron, uzupełnieniu lica murów i o przeprowadzeniu dodatkowych badań archeologicznych mogących ustalić przez kogo zostały wzniesione poszczególne części zespołu zamkowego.

Rys. 4. Naroże zachodnie i część muru południowo-zachodniego. Z. Nawrocki, 1965 r.⁹

Rys. 5. Mur południowo-zachodni. Widoczna szkarpa zachowana fragmentarycznie przy murze. Z. Nawrocki, 1965 r.⁹

Rys. 6. Widok na naroże wschodnie. Fragment południowo-wschodni. Z. Nawrocki, 1965 r.⁹

Rys. 7. Wieża, widok od strony zachodniej. Z. Nawrocki, 1965 r.⁹

Rys. 8. Widok od strony północno-zachodniej. Z. Nawrocki, 1965 r.⁹

⁹ Nawrocki Z., *Zamek w Bobrownikach*, 1965.

Inwentaryzacja architektoniczna zamku w Bobrownikach z roku 1965. Ireneusz Sławiński, Stefania Jaruszewska, 1965 r.¹⁰

Zlecona w 1964 r. przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Bydgoszczy. Głównym powodem jej powstania był bezpośredni stan zagrożenia zamku wskutek działania wylewów wód oraz uderzeń nawał lodowych. Czynniki te spowodowały obsunięcie się i zawalenie narożnika południowego muru obwodowego oraz części trzonu wieży. Najistotniejszym celem jaki założyli sobie autorzy było rozpoznanie stanu istniejącego zachowanych dotychczas murów oraz wskazanie na konieczność podjęcia środków zabezpieczających zamek przed dalszym niszczeniem. Dodatkowo wspominają o wzgórzu zamkowym jako źródle wiedzy archeologicznej. Przypuszczają że w miejscu zamku już we wczesnym średniowieczu istniał gród.

Opracowanie zawiera dość dokładny opis poszczególnych części kompleksu zamkowego. Autorzy zwracają szczególną uwagę na stan muru w części południowo-zachodniej. *Blżej narożnika południowo-zachodniego mur zagrożony zawaleniem, już odchylony od pionu, podcięty wskutek naporu lodów. Wskazują sposób zabezpieczenia betonem przy oblicowaniu tradycyjną techniką warstwowego kamienia, inaczej bowiem mur zawali się lada dzień.*

Pod koniec lat 70. ubiegłego wieku z powodu pogarszającego się stanu zamku i bezpośredniego zagrożenia ze strony Wisły podjęto decyzję o próbie zabezpieczeniu ruin, powstało wówczas większość obecnie posiadanej dokumentacji na temat tego obiektu.

W 1976 roku między Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków we Włocławku a Katedrą Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego doszło do porozumienia w wyniku którego zamek stał się obiektem zainteresowania archeologów i inżynierów. Najważniejszym efektem ich działań było odkrycie reliktu wieży bramnej i przedbramia w północno-zachodniej części zamku. Przeprowadzony na obiekcie szereg badań zaowocował powstaniem dość obszernej dokumentacji opisującej stan zachowania zamku w latach siedemdziesiątych ubiegłego wieku. Wydano wówczas pozycje:

- Projekt techniczny z roku 1978¹¹.

Zawiera rysunki zabezpieczenia zamku żelbetem.

- Inwentaryzacja fotograficzna odkrywek z opracowaniem architektury, tom II i III, 1979 rok¹².

Łącznie zbiór stanowi 76 fotografii z krótkimi opisami. Uwaga skupiona została głównie na części północnej w której odkryto zespół bramny ale ukazuje także obraz pozostałych części zamku.

- Rozpoznanie stanu technicznego ruin zamku w Bobrownikach, 1979 rok¹³.

Wykonane na zlecenie WKZ we Włocławku z 1978 roku. Zawiera plan zespołu zamkowego z podziałem na części i techniczny opis każdej z nich wraz ze schematycznie zaznaczonymi uszkodzeniami. W murze północno-zachodnim autor mimo ogólnego zachowania stwierdził poważne uszkodzenia w konstrukcji wywołane naporem ziemi zalegającej od strony dziedzińca oraz naporem wód i lodów od strony rzeki. Największe uszkodzenia występowały w narożniku południowym spowodowane obniżonym poziomem gruntu i bliską odległością od Wisły która wynosiła ok. 2 m. Mur południowo-wschodni miał dość dobrze zachowaną środkową część, natomiast w narożniku południowym był podcięty i znacznie pochylony na zewnątrz. Wieża była najwyższą zachowaną częścią zamku, jej mury

¹⁰ Sławiński I., Jaruszewska S., *Zamek w Bobrownikach*, 1965.

¹¹ Miklaszewski S., *Ruiny zamku w Bobrownikach, Projekt techniczny*, 1978.

¹² Sławiński I., *Zamek w Bobrownikach, Inwentaryzacja fotograficzna odkrywek z opracowaniem architektury*, tom II, 1979; Sławiński I., *Zamek w Bobrownikach, Inwentaryzacja fotograficzna odkrywek z opracowaniem architektury*, tom III, 1979.

¹³ Skowroński G., Miklaszewski S., *Ruiny zamku w Bobrownikach, Rozpoznanie stanu technicznego, Dokumentacja techniczna*, 1979.

sięgały 12 m ponad poziom dziedzińca. Ściana północno-zachodnia wieży miała zachowane lico praktycznie na całej powierzchni, na wysokości 9,5 m posiadała pozostałości fryzu tynkarskiego. Całość mimo strzelistej formy nie wykazywała odchyłek od pionu. Stan cegieł (50kg/cm^2) i zaprawy (7kg/cm^2) określono jako dobry. Przy narożniku wschodnim znajdował się duży otwór wymagający zabezpieczenia. Mur północno-wschodni zachowany był w stanie szczątkowym przy powierzchni ziemi oraz jako wolnostojący fragment po środku istniejącej niegdyś ściany, na którym zachowana była warstwa licowa w układzie polskim. Nie wykazywał on odchyłek od pionu, posiadał luźne kamienie i cegły na powierzchni. Mur na dziedzińcu będący pozostałością budynku mieszkalnego w części południowej był odspojony od muru obwodowego. Istniała w tym miejscu 70 cm szczelina powstała prawdopodobnie w wyniku przechylenia muru obwodowego. Po stronie północnej znajdowały się luźne, przewrócone bryły murów ceglanych. Północno-zachodni mur obwodowy zachowany był szczątkowo w części wschodniej a w zachodniej pozostały trzy oddzielne fragmenty. Najwyższa z nich sięgała ok. 10 m i nie wykazywała utraty stateczności. Posiadała liczne ubytki w licu od strony zachodniej oraz luźny materiał grożący obсыpaniem. Druga część muru znajdująca się na dziedzińcu w linii ściany wewnętrznej była przechylona w stronę dziedzińca posiadała lico z cegły w stanie dobrym. Autor podejrzewa że przechylenie nastąpiło w wyniku zawalenia się piwnic. Pozostałości murów przedmurza widoczne w poziomie terenu od strony wschodniej i północnej. Odkryte w tamtym czasie fragmenty murów w części wjazdowej będące relikta-
mi wieży bramnej i przedbramia ukazały fragmenty detali architektonicznych: sklepień łukowych nad otworami i stropów. Wymagały one szybkiego zabezpieczenia.

We wnioskach autor zaleca zabezpieczyć luźne elementy murów, zabezpieczyć przed dalszym przechylaniem się południową część muru południowo – wschodniego, podmurować wyłom przy jego podstawie i połączyć go z murem wewnętrznym. Zaznacza że w ciągu roku szczelina między tymi murami zwiększyła się z 35 do 70 cm. Kolejnym zaleceniem jest zamurowanie szczelin muru północno zachodniego i skierowanie wód opadowych dziedzińca w inną stronę. Sugeruje także odsłonięcie piwnic w celu zmniejszenia parcia gruntu i rekonstrukcję szkarp na zewnątrz muru przejmujących te siły. Zaleca również wzmocnienie brzegu Wisły w celu zabezpieczenia obiektu przed podmywaniem i działaniem naporu lodów. Ostatnim punktem jest usunięcie roślinności ze wszystkich powierzchni murów i rozważenie sposobu zabezpieczenia ich koron.

- Projekt zabezpieczenia – architektura z sierpnia 1980 r.¹⁴

Opracowanie zawiera dane techniczne do projektu zabezpieczenia zamku z wyciągiem zaleceń konstruktora i wytyczne konserwatorskie dla prac projektowych dla całego zamku i oddzielnie dla zespołu bramnego.

Część techniczna obejmuje ocenę poszczególnych elementów i informacje jakich materiałów i technik należy użyć do ich zabezpieczenia. Pojawia się między innymi propozycja zalewania wnętrza ścian betonem warstwami co dwa łokcie. Autor stwierdza ogólnie, że skarpy rekonstruowane i istniejące stanowią najlepsze zabezpieczenie dla murów.

W części pierwszej dotyczącej programu prac konserwatorskich autor umieścił w punktach swoje zalecenia. Pierwsze z nich dotyczy ustalenia maksymalnego poziomu wód spiętrzonych, w następnych porusza kwestię sposobu zabezpieczeń wymienianych partii zespołu zamkowego: Wskazuje na konieczność umocnienia muru czołowego przedmurza wschodniego poprzez uzupełnienie ubytków, rekonstrukcję lica i zakotwienie *ukrytym ściągiem stalowym powiązanym z murem obwodowym wschodnim*. Mur czołowy przedmurza północnego zaleca odsłonić do pierwotnego poziomu międzymurza. Jeżeli chodzi o mury obwodowe, skupił swoją uwagę na części południowo-zachodniej najbardziej zniszczonej

¹⁴ Sławiński I., *Projekt zabezpieczenia – architektura. Ruiny zamku w Bobrownikach, województwo wrocławskie*, 1980.

przez napór wody i kry. Zalecił uzupełnienie ubytków poprzez rekonstrukcję licówki, skarpowanie i podparcie przechylonych odcinków, które w poziomie pierwotnego terenu dziedzica należy skotwić ściągami stalowymi z obwodem murów zewnętrznych. Ściągę te powinny być obetonowane i ukryte w ziemi poniżej poziomu pierwotnej posadzki parterowej. Narożnik południowo-zachodni zrekonstruować do poziomu murów zachowanych w sąsiedztwie stosując wewnątrz konstrukcję żelbetową w formie wieńca. Z wewnątrz wykonać licowanie cegłą z wątkiem i spoinowaniem zgodnym z sąsiednimi murami. Ogólne założenie dotyczące koron murów przewidywało wykonanie spadku na zewnątrz zamku i gdzie to możliwe zabezpieczenie lepikiem oraz przykrycie warstwą materiału na utratę. Celem zmniejszenia parcia na mury obwodowe autor zalecił częściowe odsłonięcie piwnic budynku mieszkalnego. W kwestii wieży w narożniku wschodnim zaleca rozpoznanie stanu murów obwodowych które znajdowały się pod zwalowskim ziemi z gruzem, wyciągnięcie ich ponad poziom dziedzica i posadowić na nich skarpy mające zabezpieczyć ściany południowo-zachodnią i południowo-wschodnią wieży. Nie proponuje rekonstrukcji lica, jedynie zabezpieczenie go za pomocą kotwi. Koronę zaleca pozostawić w stanie 'miękkim' czyli zabezpieczonym i przykrytym warstwą drobnego kamienia. Autor dopuszcza możliwość powstania punktu widokowego na wieży. Ostatni punkt programu prac konserwatorskich dla całego zamku dotyczy rekonstrukcji platform międzymurzy z zaznaczeniem że prace te powinny być wykonane na końcu, po rekonstrukcji narożnika południowego i wybudowaniu falochronu na Wiśle.

Druga część zawiera opis odkrywek wieży bramnej z przedbramiem. Autor informuje że stan murów jest bardzo zróżnicowany. Sam obwód parteru wieży bramnej zachował się w dość dobrym stanie natomiast po przedbramiu zostały tylko relikty murów w poziomie pierwotnego wybrukowania. Alarmuje, że znajdujące się pod ziemią partie są przekwaszone i poprzrastane korzeniami, dlatego należy z rozważą podchodzić do odkrywek i w miarę szybko je zabezpieczać. Z uwagi na dość dobre zachowane, liczne detale architektoniczne i możliwość ich odtworzenia, a także czytelną pierwotną funkcję użytkową, zespół bramny traktuje indywidualnie. Zalecenia wraz z projektem zabezpieczeń zostaną przedstawione w odrębnym opracowaniu.

Do opracowania dołączone zostały dokładne rzuty, przekroje i rysunki detali architektonicznych.

- Projekt zabezpieczenia wieży bramnej z przedbramiem – architektura z roku 1980.¹⁵

Sporządzony na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Włocławku, głównie na podstawie inwentaryzacji architektoniczno-konserwatorskiej całego obiektu i odkrywek wieży bramnej wykonanych w 1979 roku. Zawiera opis techniczny z wytycznymi konserwatorskimi dla prac projektowych i opracowanie graficzne. Autor zaznacza że obiekt nie został w pełni odkryty przez archeologów i sygnalizuje że proponowane rozwiązania mogą ulec zmianie w czasie prac konserwatorskich. Pierwsze najistotniejsze zalecenie dotyczy konieczności ustalenia maksymalnego poziomu wisły po spiętrzeniu w wyniku budowy tamy pod Ciechocinkiem. Zakres proponowanych prac obejmuje odkopanie muru północno-zachodniego w celu jego zabezpieczenia i określenia pierwotnego poziomu przedbramia oraz fosy. Następnie przedstawione są propozycje zabezpieczenia zespołu bramnego poprzez wykonanie lico-owania, uzupełnień, odtworzenia spoin i wykonanie daszków odprowadzających wodę na wystających elementach murów takich jak skarpy. Autor nie proponuje rekonstrukcji sklepienia tylko wzmocnienie murów w stopniu pozwalającym na wykonanie zwieńczającej płyty żelbetowej obłożonej po bokach i od góry warstwą cegły. Sprawę pomieszczenia wrotnego znajdującego się w północno-wschodniej części Sławiński pozostawia otwartą gdyż według niego ściana boczna wymaga wpiętych stężeń. Zalecenia dotyczące murów przedbramia dotyczą wyciągnięcia ich w celu uczynienia o 60 cm, zabezpieczenia koron i wykonanie izolacji z podwójnej warstwy papy oraz przykrycie jej ze spadkiem dwiema warstwami cegły *na utratę*. Poruszona została także kwestia odwodnienia i wybrukowania przepustu. Na końcu opracowania znajdują się protokoły zebrania rady technicznej wraz z wnioskami.

¹⁵ Mgr Sławiński I., *Projekt zabezpieczenia wieży bramnej z przedbramiem*, 1980.

- Inwentaryzacja i propozycje konserwatorskie do projektu zabezpieczenia¹⁶.
Zawiera rekonstrukcję stanu pierwotnego i rysunkową inwentaryzację ze wskazaniem poszczególnych elementów zespołu bramnego.
- Sprawozdanie z badań archeologiczno-architektonicznych. Lipiec 1980 r.¹⁷
Stanowi opis prac odkrywkowych, których celem było poznanie stratygrafii dziedzica. Poprzedzały one realizację programu zabezpieczeń i zagospodarowania ruin. Dokonano dwóch wykopów o łącznej powierzchni 36 m² i objętości 70 m³ podczas których odkryto między innymi zwarcie ułożony bruk zalegający na głębokości 110-140 cm od ówczesnego poziomu dziedzica, ułożony ze spadkiem. Przywołując kierunek spadku i obecność rowka odwadniającego wybrukowania które odkryto w obrębie zespołu bramnego autor dopuszcza możliwość istnienia na dziedzicu studni. W narożu północno-wschodnim dziedzica natrafiono na ściśle ułożone płytki ceramiczne i ślady tynku na wewnętrznej stronie muru północnego. Potwierdza to istnienie skrzydła wschodniego i świadczy o tym że mur obwodowy stanowił w tym miejscu ścianę jakiegoś pomieszczenia.
Badania udokumentowane zostały zdjęciami i rysunkami.
- Projekt zabezpieczenia zamku w Bobrownikach przed wodami powodziowymi, część I. Listopad 1984 r.¹⁸
Celem opracowania jest zabezpieczenie ruin zamku przed destrukcyjnym działaniem wód rzeki Wisły z uwzględnieniem zmian jakie nastąpią po wybudowaniu tamy w Ciechocinku. Część pierwsza dotyczy koryta bocznego między wyspą zamkową a stałym lądem. Proponowane przez projektantów rozwiązanie przewiduje zarefulowanie koryta wraz z zabudową biologiczną a następnie umocnienie skarpy południowej kamieniem łamanym stabilizowanym płotkami. Ostatnim etapem miało być zaszalenie wierzby na całej długości koryta. Na końcu opracowania znajduje się uzupełnienie ODGW w Poznaniu, Inspektoratu Eksploatacji Wód w Toruniu z uwagami dotyczącymi projektu. W załącznikach rysunki wykonawcze zaprojektowanych rozwiązań.
Na czas pisania niniejszego artykułu część druga opracowania dotycząca zabezpieczenia wyspy zamkowej od strony właściwego koryta Wisły nie została dostarczona (nie potwierdzone zostało jej istnienie).
- Aktualizacja inwentaryzacji budowlano-konserwatorskiej¹⁹.
Zawiera rysunki z rzutami całego obiektu, widokami i detalami architektonicznymi.

Zakres wykonanych prac

W latach 1978–1985 na podstawie zgromadzonych opracowań, opisów i projektów przeprowadzono na wyspie szereg prac mających na celu poznanie pierwotnej formy zespołu zamkowego. Czas jaki upłynął od ich przeprowadzenia miejscami skutecznie przyczynił się do zatarcia różnic pomiędzy tym co historyczne a fragmentami odtworzonymi bądź zrekonstruowanymi, tym bardziej że często korzystano z materiałów zalegających na gruzowiskach zalegających przy obiekcie. Z pomocą w ustaleniu jaki był zakres prac przychodzą fotografie archiwalne²⁰, które obecnie znajdują się u WKZ we Włocław-

¹⁶ Sławiński I., *Inwentaryzacja i propozycje konserwatorskie do projektu zabezpieczenia*, 1980.

¹⁷ Horbacz T.J., *Sprawozdanie z badań archeologiczno-architektonicznych na zamku w Bobrownikach gm. Fabianki, woj. włocławskie przeprowadzonych w 1980 roku*.

¹⁸ Polak K., Celmer K., Ronkowski J., Śliwiński W., *Projekt zabezpieczenia zamku w Bobrownikach przed wodami powodziowymi*, Włocławek 1984.

¹⁹ Sławiński I., *Aktualizacja inwentaryzacji budowlano-konserwatorskiej*, data wydania nieczytelna.

²⁰ Zbiór negatywów wykonanych latem 1985 r. podczas prac zabezpieczających.

ku. Odnosząc przedstawiony na negatywach obraz wzgórza zamkowego do dość dokładnych opisów Zbigniewa Nawrockiego z 1965 roku²¹ na zasadzie porównań można ustalić jakie podjęto działania w danych latach trwania ruin.

Zacząto od obniżenia dziedzińca doprowadzając jego poziom do historycznego i odkrycia spod ziemi wymieszanej z materiałem skalnym przyziemnych partii murów. Następnie, w zależności od stopnia zachowania podejmowano rekonstrukcje i zabezpieczenia ruin.

Z powodu zbyt dużego parcia gruntu na mur obwodowy południowo-zachodni postanowiono odkopać piwnice budynku mieszkalnego. Odkryte wówczas fragmenty ścian pozwoliły lepiej poznać układ pomieszczeń piwnicznych a co za tym idzie ich przypuszczalne przeznaczenie. W celu wzmocnienia muru obwodowego południowo-zachodniego zrekonstruowano jego część przy narożniku południowym wraz z przyporami, przemurowano szczeliny i pęknięcia oraz dokonano uzupełnień i napraw lica. Aby zapobiec ponownym zniszczeniom, poszerzono brzeg Wisły i wykonano na niej betonową ostrogę.

Mur południowo-wschodni był wówczas przysypywany gruzem pochodzącym z zawalonych wyższych partii i zewnętrznych ścian wieży wysokiej. Prace polegały na odsłonięciu muru do pierwotnego poziomu międzymurza, rekonstrukcji przypór, uzupełnień lica i wtórnego spoinowania. Zrekonstruowano fragmenty ceglanego muru. W części południowej mur obwodowy był znacznie przechylony na zewnątrz i odspojony od muru budynku mieszkalnego – powstałą szczelinę zamurowano a w celu zabezpieczenia przed dalszą utratą pionu zrekonstruowano przyporę od strony zewnętrznej.

Od strony północno-wschodniej sytuacja wyglądała podobnie. Mury zamku poza wieżą wysoką zaznaczone były jedynie w postaci wypukłości terenu. Podjęte prace miały na celu osiągnięcie pierwotnego poziomu międzymurza które prawie całkowicie zasypane było materiałem z zawalonego muru obwodowego zamku i częścią wieży. Oba odsłonięte mury od strony międzymurza postanowiono wzmocnić poprzez liczne uzupełnienia lica i spoin. Zrekonstruowano także zniszczone fragmenty przypór i wyciągnięto ceglane partie murów. Z zewnątrz muru międzymurza usunięto jedynie luźny materiał skalny zalegający obok.

Odkrywki przeprowadzone w rejonie północno-zachodnim okazały się szczególnie owocne. Oprócz muru międzymurza pod zwalówiskiem ziemi i gruzu natrafiono na zespół bramny. Pozostające przez długi okres pod ziemią ceglane mury wieży bramnej i przedbramia w dużym stopniu pozbawione zostały lica. Z wieży zachowała się kondygnacja parterowa wraz z odcinkowymi sklepieniami, przedbramie zaznaczone było niewiele ponad pierwotnym poziomem terenu²². Prace zabezpieczające polegały na uzupełnieniach, spoinowaniu a w przypadkach całkowitej utraty pierwotnej formy podejmowano rekonstrukcje przyziemnych partii tak aby zaznaczyć historyczny układ zespołu. Po osiągnięciu pierwotnego poziomu wjazdu do zamku odkryto także wybrukowanie z uformowaną rynną prowadzące na środek dziedzińca. Mur obwodowy północno-zachodni odkopano do poziomu dziedzińca a z zewnątrz do poziomu międzymurza. Przeprowadzono szereg prac zabezpieczających w które weszło licowanie, uzupełnienie spoin i pęknięć. Mur międzymurza odkopano do pierwotnego poziomu terenu, dokonano napraw lica, zabezpieczono luźny materiał skalny poprzez częściowe spoinowanie.

Równolegle do prac związanych z zabezpieczaniem i odtwarzaniem murów zamkowych trwało zasypywanie dotychczasowego koryta bocznego Wisły przez które można było się dostać na zamek jedynie przy niskim stanie rzeki. Po tym zabiegu historyczna lokalizacja zamku uległa zmianie i stał się on ogólnie dostępny z lądu.

²¹ Nawrocki Z., *Zamek w Bobrownikach*, 1965.

²² Sławiński I., Czyżniewska L., *Inwentaryzacja budowlano-konserwatorska odkrywek detali architektury*, Toruń 1979.

Autor karty ewidencyjnej zamku²³ umieścił w niej informacje o wykonaniu w latach 80. wieńca żelbetowego opasującego zamek jednak nie potwierdzają tego żadne fotografie i źródła pisane udostępnione na potrzeby tworzenia niniejszego artykułu.

Rys. 9. Negatyw ukazujący prace odkrywkowe w piwnicach budynku mieszkalnego²⁴.

Rys. 10. Zrekonstruowana południowa część muru południowo – zachodniego wraz z przyporą²⁴.

Rys. 11. Zasypywanie koryta bocznego Wisły²⁴.

Rys. 12. Fotografia archiwalna ukazująca szczelinę powstałą na skutek odchylenia od pionu muru południowo – wschodniego²⁵.

Rys. 13. Ta sama szczelina zamurowana podczas prac przeprowadzonych w latach 80²⁴.

²³ Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, Wojewódzki Oddział Służby Ochrony Zabytków, Delegatura we Włocławku, nr. B-1/1/2/67/2001/782

²⁴ Zbiór negatywów wykonanych latem 1985 r. podczas prac zabezpieczających.

²⁵ Nawrocki Z., *Zamek w Bobrownikach*, 1965.

Ocena stanu obecnego i skuteczności przeprowadzanych zabezpieczeń

To co przetrwało do dzisiejszych czasów jest w dużej mierze efektem daleko idących rekonstrukcji jakim poddany był obiekt w połowie lat osiemdziesiątych. Biorąc pod uwagę długi okres czasu jaki minął od wspomnianych działań rekonstrukcyjno-zabezpieczających można pokusić się o ocenę ich skuteczności. Analizując opisy techniczne i fotografie pochodzące z lat 60-80 oraz porównując je do stanu obecnego można śmiało powiedzieć że przeprowadzone prace zabezpieczające powstrzymały tempo większości z postępujących wówczas uszkodzeń konstrukcji takich jak wychylenia od pionu, powiększające się rysy i spękania. Skutecznym działaniem okazało się odkopanie piwnic budynku mieszkalnego likwidując w ten sposób niekorzystne parcie mas ziemi na mur obwodowy a zrekonstruowane przypory poprawiły jego statykę. Wykonanie betonowej ostrogi na Wiśle ograniczyło podmywanie części południowej zamku i jej niszczenie. Odkrycie zasypanych rumoszem i przerośniętych korzeniami murów oraz poddanie ich zabiegom uzupełnień lica, spoinowania, przemurowania czy rekonstrukcji pozwoliło na przetrwanie w odpowiedniej do historycznej formie. Stan odkrytych na przełomie lat 70. i 80. murów zespołu bramnego wykazywał już poważne uszkodzenia. Można stwierdzić że działania podjęte zostały w końcowym stadium procesu tracenia formy ale pozwoliły jeszcze na odtworzenie pierwotnego układu i zachowanie go do dzisiejszych czasów. Dokonano także znacznych rekonstrukcji, szczególnie ceglanych partii. Niestety mimo zabezpieczeń, z niewiadomych przyczyn zawalił się północny fragment budynku mieszkalnego będący jednocześnie murem obwodowym. Jego pozostałości zalegają obecnie na dziedzińcu i zachodniej części międzymurza północno-zachodniego. Możliwe że jest to skutek aktu wandalizmu i chęci pozyskania materiału budowlanego.

Obawy może budzić obecny stan wolnostojącego fragmentu muru północno-wschodniego, jest on znacznie podcięty z obu stron i należałoby go zabezpieczyć przed zawaleniem. Analiza dokumentacji historycznej wykazała że ściany wieży wysokiej na dziedzińcu zostały wzniesione w okresie późniejszym niż mur obwodowy z nawiązaniem poprzez strzepia wgłębne²⁶. Zewnętrzne lico muru obwodowego w narożniku wschodnim uległo zawaleniu wraz z wypełniającym rumoszem skalnym, natomiast wewnętrzne lico utrzymujące się przy murach wieży jest wyraźnie od niej odspojone i grozi zawaleniem. Należałoby niezwłocznie zabezpieczyć te fragmenty stosując np. kotwienie.

Trudno ocenić prace polegające na porządkowaniu roślinności a także profilacji terenu ruin ponieważ od ich wykonania minęło pół wieku a są to czynności które należałoby powtarzać okresowo. Niemniej na pewien czas od ich wykonania wpłynęły pozytywnie na stan zachowania murów. Ograniczenie wrastania roślinności w mury chroni ich strukturę a odpowiednie odwodnienie terenu zapobiega zaleganiu wody w przyziemnych partiach które przyspiesza ich degradację.

Podsumowując wykonane w latach 80. prace można uznać że pozytywnie wpłynęły na zachowanie ruin, zastrzeżenia można mieć jedynie do sporych ingerencji w zabytkowe struktury murów, niskiej estetyki wykonanych prac, braku zachowania pierwotnego sposobu układania kamieni i cegły oraz używania nieodpowiednich zapraw. Są to działania niepoprawne w ocenie konserwatorskiej, jednak na przeciętnych odbiorcach którymi są turyści z pewnością obiekt w obecnej formie robi wrażenie i nie cieszyłby się on takim zainteresowaniem gdyby przetrwał w stanie z lat poprzedzających te prace lub gorszym z powodu niedostatecznego zabezpieczenia. Przeprowadzone okazały się zatem skuteczne pod względem konstrukcyjnym ale niektóre zastosowane rozwiązania wymagają ukrycia.

²⁶ Sławiński I., Czyżniewska L., *Inwentaryzacja budowlano-konserwatorska odkrywek detali architektury*, Toruń 1979.

Rys. 14. Podcięty z obu stron wolnostojący fragment muru północno-wschodniego, kwiecień 2012 r.

Rys. 15. Odspojona część muru wieży wysokiej w narożniku wschodnim, kwiecień 2012 r.

Rys. 16. Stan obecny ruin, widok od strony wschodniej, czerwiec 2011 r.

Analiza stanu obecnego sugeruje wykonanie następujących prac:

- zabezpieczenie murów których stan zagraża zwiedzającym tj. wolnostojącego fragmentu muru północno-wschodniego i odspojone fragmenty murów wieży wysokiej,
- zabezpieczenie luźnego materiału zalegającego na koronach murów,
- usunięcie zieleni z koron i powierzchni murów,
- zabezpieczenie lica murów w miejscach gdzie jest to konieczne poprzez spoinowanie i uzupełnienia,
- tam, gdzie jest to możliwe wyrównanie koron murów, rozważyć zastosowanie izolacji ze spadkiem na zewnątrz i przykrycie warstwą cegieł na tzw. utratę,
- profilację terenu dziedzińca i międzymurza mającą na celu likwidację wklęsłych form oraz swobodne odwodnienie,
- uporządkowanie terenu w celu uczynienia ruin.

Bibliografia

- Architektonische Studienfahrten durch das ehemalige Polen – Altpreussische Forschungen 1940, zeszyt 2. s.11; Architektonische.../; Die Burgen des Deutschen Ritterordens in Preussen, Ergänzungsheft 1940 s.66; Die Burgrn.../: Bau und Kunstdenkmaler der Crdenszeit in Preussen, I Kulmerland und Pomerellen, Malbork 1939r. /daleh: Schmid B., Bau .../. Schmid B.
- Haftka M., *Zamki krzyżackie w Polsce – szkice z dziejów*, Malbork-Płock 1999.
- Horbacz J.T., *Sprawozdanie z badań archeologiczno-architektonicznych na zamku w Bobrownikach gm. Fabianki, woj. włocławskie przeprowadzonych w 1980 roku*.
- Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, Wojewódzki Oddział Służby Ochrony Zabytków, Delegatura we Włocławku, nr. B-1/1/2/67/2001/782
- Kodeks Dyplomatyczny Polski, t. I, Warszawa 1852.
- Miklaszewski S., *Ruiny zamku w Bobrownikach, Projekt techniczny*, 1978.
- Nawrocki Z., *Zamek w Bobrownikach*, 1965.
- Polak K., Celmer K., Ronkowski J., Śliwiński W., *Projekt zabezpieczenia zamku w Bobrownikach przed wodami powodziowymi*, Włocławek 1984.
- Skowroński G., Miklaszewski S., *Ruiny zamku w Bobrownikach, Rozpoznanie stanu technicznego, Dokumentacja techniczna*, 1979.
- Sławiński I., *Aktualizacja inwentaryzacji budowlano-konserwatorskiej*, data wydania nieczytelna.
- Sławiński I., Czyżniewska L., *Inwentaryzacja budowlano-konserwatorska odkrywek detali architektury*, Toruń 1979.
- Sławiński I., *Inwentaryzacja i propozycje konserwatorskie do projektu zabezpieczenia*, 1980.
- Sławiński I., Jaruszewska S., *Zamek w Bobrownikach*, 1965.
- Sławiński I., *Projekt zabezpieczenia – architektura. Ruiny zamku w Bobrownikach, województwo wrocławskie*, 1980.
- Sławiński I., *Projekt zabezpieczenia wieży bramnej z przedbramiem*, 1980.
- Sławiński I., *Zamek w Bobrownikach, Inwentaryzacja fotograficzna odkrywek z opracowaniem architektury*, tom II, 1979.
- Sławiński I., *Zamek w Bobrownikach, Inwentaryzacja fotograficzna odkrywek z opracowaniem architektury*, tom III 1979.
- Zbiór negatywów wykonanych latem 1985 r. podczas prac zabezpieczających.
- Ziesemer W., *Das Grosse Aemterbuch*.

ZAMEK TORUŃ-DYBÓW W PRZESZŁOŚCI ORAZ W KONTEKŚCIE TERAŹNIEJSZEJ PROBLEMATYKI TECHNICZNEJ I KONSERWATORSKIEJ

Jarosław Kołodziejczyk, Maciej Trochonowicz

Ruiny zamku Dybów w Toruniu znajdują się na południowym brzegu Wisły, w sąsiedztwie głównego miejskiego szlaku komunikacyjnego północ-południe. Zespół zamkowy składa się z trzech części: budynku mieszkalnego, dziedzińca i wieży bramnej. Obiekt utrzymany jest w stanie trwałej ruiny. W przeciwieństwie do większości obiektów w stanie trwałej ruiny, została zachowana ciągłość murów zewnętrznych dziedzińca z koroną na stałej wysokości.

Teren w bezpośrednim sąsiedztwie zamku jest zagospodarowany, jednak ani lokalizacja, ani dojście do zamku nie są w żaden sposób oznaczone. Obiekt jest stosunkowo rzadko odwiedzany przez turystów, jest głównie miejscem spotkań młodzieży i atrakcją na ścieżce rowerowej wzdłuż Wisły.

Rys. 1. Widok na zamek Toruń-Dybów od strony północno-zachodniej, czerwiec 2011 r.

Historia

Początki Zamku Dybowskiego sięgają 1424 roku. Wówczas na południowym brzegu rzeki zlokalizowane było miasteczko Nieszawa, w niektórych przekazach – Dybów. Osada powstała wokół zamku otrzymała prawa miejskie w 1425 r, około 150 lat później od położonego po drugiej stronie rzeki Wisły Torunia. Zamek został zbudowany na polecenie króla Władysława Jagiełły, miał pełnić funkcję rezydencji królewskiej oraz przygranicznej strażnicy. Z racji swojej lokalizacji przy przeprawie do Torunia,

Nieszawa od początku stanowiła dla sąsiedniego miasta konkurencję handlową. Pierwszy wiarygodny przekaz z 1628 roku mówi już o istnieniu trzech głównych, zachowanych do dziś części zamku. Pierwotnie zamek znajdował się przy samej rzece, dopiero w XIX wieku w wyniku regulacji Wisły, został odsunięty o około 300 m od głównego nurtu.

Zamek w Nieszawie pełnił funkcje obronne, często ulegając mniejszym lub większym zniszczeniom. W drugiej połowie XVII w. znalazł się pod oblężeniem szwedzkim. Nie udało się co prawda wysadzić zamku w powietrze, ale wielokrotne podpalenia dokonały destrukcji obiektu. Według lustracji starostwa dybowskiego z 1661 r. „zamek jest zupełnie zniszczony i tylko mury sterczą”. Przez kolejne kilkadziesiąt lat trwała odbudowa. Latem 1703 roku przeprowadzono kilkumiesięczną wymianę ognia między zamkami w Toruniu i w Dybowie. Ostrzał kolejny raz poważnie uszkodził obiekt. W wyniku walk została bezpowrotnie zniszczona wieża wartownicza po południowo-zachodniej stronie zamku oraz poważnie uszkodzona część mieszkalna. W wyniku II Rozbioru Polski, w 1793 roku zamek przeszedł pod władność Prus Wschodnich.

Według źródeł pisanych z 1813 roku: „podczas oblężenia przez Rosjan stała już tylko wieża czworograniasta z murem szerokim, od strony Wisły muru nie było”. Do 1848 roku trwała intensywna odbudowa zamku, przywracająca mu funkcje obronne. Wówczas obiekt został wyposażony w strzelnice i obwałowania.

W 1934 roku zamek został objęty opieką konserwatorską i dokonano wpisu do Rejestru Zabytków pod numerem A/919. Rok później Zarząd Miejski w Toruniu uporządkował teren zamkowy, wprowadził pierwsze zabezpieczenia murów i umieścił dozorcę. W latach 40-tych dalszej dewastacji uległa ostatnia istniejąca kubaturowa zabudowa części mieszkalnej. Ostatecznie, w 1955 r. władze wojskowe przekazały obiekt władzom miejskim w Toruniu. Tym samym zamek stał się obiektem zabytkowym o wartości wyłącznie historycznej¹.

Źródła pisane przytaczane powyżej pozwalają na dość precyzyjne odtworzenie historii zniszczeń i odbudów zamku. Równie cenne są nieliczne XVII- i XVIII-wieczne ryciny ukazujące ewolucję zmian bryły zamku. W Muzeum Okręgowym w Toruniu znajdują się ilustracje ukazujące zamek Dybów z różnych etapów jego istnienia. Nie przedstawiają żadnych szczegółów, ale mimo to są cennym źródłem informacji. W zbiorach toruńskiego muzeum znajdują się ryciny m.in. Steinera, Albertina i Dahlberga².

Rys. 2. Zamek Dybów; rycina Dahlberga z 1659 r., Muzeum Okręgowe w Toruniu.³

Rys. 3. Ostrzał zamku w Dybowie; rycina Steinera z 1745 r., Muzeum Okręgowe w Toruniu.

¹ Grzeszkiewicz-Kotlewska L., *Studium historyczne w pracy magisterskiej*; Grzeszkiewicz-Kotlewska L., *Zamek Dybowski w Toruniu*, Toruń 1999.

² Grzeszkiewicz-Kotlewska L., *Zamek Dybowski w Toruniu*, Toruń 1999; Muzeum Okręgowe w Toruniu.

Rys. 4. Widok na zamek w Dybowie od strony północnej, rycina Steinera z 1745 r., Muzeum Okręgowe w Toruniu.

Rys. 5. Widok na zamek w Dybowie od strony północno-wschodniej, rycina Albertina z 1790-1793 r., Muzeum Okręgowe w Toruniu.

Ogromną wartość przedstawiają również zdjęcia zamku z początku XX wieku. Ukazują one dość dokładnie stan zachowanych zamku. Stan obiektu z tego okresu był punktem wyjścia do prowadzonych później prac konserwatorskich, polegających głównie na zabezpieczeniu ruin i zagospodarowaniu przestrzeni wokół zamku.

Rys. 6. Widok na zamek w Dybowie od strony południowej, zdjęcie z 1920 r.³

Rys. 7. Widok na zamek w Dybowie od strony północno-zachodniej, zdjęcie z 1911 r.³

Zmiany obiektu na przestrzeni wieków

Budynek mieszkalny był pierwotnie wolnostojącym obiektem murowanym, trzykondygnacyjnym, podpiwniczonym o powierzchni zabudowy 44,70 x 13,35 m. Na każdej kondygnacji występował podział na 3 pomieszczenia. Główne wejście do budynku mieszkalnego zlokalizowane było od strony południowej (od strony dziedzińca). Obiekt był wykonany z rozmachem, charakteryzowały go wykończenia blend i okien popularne w gotyku. Wnętrze budynku mieszkalnego prawdopodobnie było otynkowane i wykończone ozdobnymi malowidłami⁴.

³ Grzeszkiewicz-Kotłowska L., *Zamek Dybowski w Toruniu*, Toruń 1999.

⁴ Grzeszkiewicz-Kotłowska L., *Studium historyczne w pracy magisterskiej*; Grzeszkiewicz-Kotłowska L., *Zamek Dybowski w Toruniu*, Toruń 1999.

Konstrukcję nośną budynku mieszkalnego stanowiły ściany murowane z cegły palonej o wymiarach 8,5 x 14 x 29 cm i 9 x 15 x 31 cm o wątku z wiązaniem polskim na zaprawie wapiennej oparte na fundamentach z otoczków. Stropy drewniane, belkowe⁵.

Dziedziniec w formie zbliżonego do prostokąta placu o wymiarach 51,18 x 26,55 x 53,48 x 27,92 m otoczonego murami o szerokości od 1,77 m do 2,31 m, wysokości średnio 7,5 m oraz wieża bramna zostały dobudowane do istniejącego już budynku mieszkalnego. Ściana północna została wmurowana bez przewiązania z istniejącą wtedy zabudową. Ściany dziedzińca i bramy zostały wykonane w tej samej technologii i z użyciem tych samych materiałów, co ściany budynku mieszkalnego. Wewnątrz murów znajdowały się klatki schodowe. W południowo-zachodnim narożu dziedzińca znajdowała się obrotowa furta drewniana zlokalizowana od strony Wisły⁶.

Zamek był kilkakrotnie uszkodzony, a następnie odbudowywany w pierwotnej formie. Pierwszy raz zniszczony został w 1661 r. i przez kolejne kilkadziesiąt trwała jego naprawa. Kolejne niemal doszczętne wyburzenie miało miejsce w 1703 r., kiedy bezpowrotnie została zniszczona wieża wartownicza, która nie doczekała się rekonstrukcji.

W 1813 r. zamek po raz kolejny znajdował się w stanie ruiny, do 1848 roku trwała intensywna odbudowa zamku, w czasie której obiekt został wyposażony w strzelnice i obwałowania. Kształt wieży i izby sklepionej w północnym skrzydle istniejące do dziś, pochodzą z tego okresu. Z północnej strony powstała jeszcze niewielka przybudówka, spalona doszczętnie w 1913 r.

Stan dokumentacji

Zamek w Dybowie był przedmiotem prac badawczych prowadzonych w latach 50. i 60. XX w. W archiwach Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Toruniu oraz Miejskiego Konserwatora Zabytków w Toruniu znajduje się kilka opracowań dotyczących historii, analizy konstrukcyjnej oraz projektów prac konserwatorskich.

Wnioski i zalecenia zawarte w istniejących dokumentacjach:

- Inwentaryzacja architektoniczna, 1959r., autor: mgr inż. H. Kossicki-Kossak.

Wnioski:

- *Narożnik płd-wschodni budynku osiada jak wynika z szczeliny pęknięcia wyżej wymienionego. Wychylenie muru w kierunku wschodnim wynosi już ok. 12 cm.*
- *Wysklepki należy uzupełnić lub zrekonstruować, aby powstrzymać wypadanie cegieł i pękanie murów.*
- *Wieża bramna jako najbardziej zachowany fragment średniowiecznego zamku oraz ze względu na wartość detali architektonicznych powinna być w pierwszej kolejności zabezpieczona, przy czym najwłaściwszą konserwacją dla całej niej byłoby przykrycie czterospadowym dachem (jak w 1792 roku) z możliwością częściowej lub całkowitej rekonstrukcji detali wnek, klatek schodowych, itp.*
- *Korona murów powinna być możliwie skutecznie zabezpieczona przed zawilgoceniem i częściowo podwyższona nad wieżyczkami narożnymi i nad zerwanymi wysklepkami otworów I piętra.*
- *Rozkopy terenu, odkopanie i odguzowanie piwnic dla ujawnienia pierwotnego rzutu budynku zamkowego oraz hipotetycznie istniejącej wieży narożnej powinny być przeprowadzone przed przystąpieniem do właściwych prac konserwatorskich.*

⁵ Kossicki-Kossak H, *Rozpoznanie konstrukcyjne*, PP PKZ w Toruniu, mps, Toruń 1959.

⁶ Grzeszkiewicz-Kotłowska L., *Zamek Dybowski w Toruniu*, Toruń 1999; Kossicki-Kossak H, *Rozpoznanie konstrukcyjne*, PP PKZ w Toruniu, mps, Toruń 1959.

- Rozpoznanie konstrukcyjne, 1959 r., autor: mgr inż. H. Kossicki-Kossak.
Wnioski: *Analizując stan murów zamku stwierdzić należy, iż pod względem strukturalnym zachowały się dość dobrze, biorąc pod uwagę ich wiek. Wytrzymałość cegły należy ocenić na $k_c=150\text{kg/cm}^2$ z wyjątkiem cegły górnej partii murów obronnych, która jest znacznie niższa i mało odporna na wpływy atmosferyczne. Wytrzymałość zaprawy wapiennej ocenić można przeciętnie na ok. $k_z=8\text{kg/cm}^2$. Przyczyny skutków deformacji murów są trudne do ustalenia z uwagi na brak wiadomości o ustrojach dawnego budynku mieszkalnego, szczególnie konstrukcji dachowych. Odnośnie odkształceń i spękań wschodniego munu, gdzie dawniej miała być wieża narożna należy przypuszczać, iż mogły one powstać na skutek próby wysadzenia prochem strzelniczym wykonanej przez wojska szwedzkie, o której mówią przekazy historyczne.*
- Inwentaryzacja zadrzewienia otoczenia, 1999 r., autor: mgr J. Chrostowska, B. Chrostowski.
Wnioski: *Na całym obszarze opracowania dopuszcza się cięcia sanitarne polegające na usuwaniu posuszu i prześwietlaniu naturalnego podrostu w sąsiedztwie starych, okazałych drzew, by poprawić warunki ich rozwoju i ekspozycji mimo, że na omawianym obszarze zanotowano znaczną ilość starych drzew o metryce ponad stuletniej, nie wytypowano okazów o charakterze pomnikowym – wszystkie bowiem należą do gatunków szybko rosnących i krótkowiecznych.*
- Dokumentacja z wykonania zabezpieczenia piwnic, 2002.
Zalecenia: *1. Przywrócenie przejścia w otworach parteru przez usunięcie wbudowanych w XX wieku ścianek. 2. Przed rozbiórką ścianek uzupełnienie ubytków w nadprożach wszystkich otworów w parterze. 3. W części wschodniej części mieszkalnej od strony piwnicy zamurowanie górnej części okna piwnicznego na grubość zgodną ze śladami. Do zasypywania piwnic użyto ziemię wydobyłą z terenu po stronie wschodniej od zamku.*

Badania i prace konserwatorskie

Pierwsze prace konserwatorskie zostały przeprowadzone w 1935 r., zgodnie z zarządzeniem Zarządu Miasta w Toruniu. Objęły tylko prace niezbędne do utrzymania obiektu w całość.

24.11.1959 r. został zatwierdzony przez Komisję Konserwatorską oraz Miejskiego Konserwatora Zabytków projekt prac konserwatorskich, obejmujący:

- prace wykopaliskowe w części mieszkalnej w celu ustalenia pierwotnego zarysu murów (wykonano),
- podwyższenie ścian ponad poziom gruntu, wykonanie przekrycia piwnic warstwą gruzobetonu (wykonano po 1998r.),
- narożnik północno-wschodni budynku mieszkalnego wesprzeć nową skarpą wybudowaną w nowej cegle o wymiarach zabytkowej (wykonano),
- odbudowa przypory od strony północno-zachodniej z cegły z zachowaniem zabytkowego wątku (wykonano),
- rekonstrukcja wieży bramnej, projektowano również odbudowę jej przekrycia dachem czterospadowym opartym na żelbetowym stropie (wykonano częściowo),
- oczyszczenie korony murów dziedzińca z roślinności i zwiędzłych cegieł (wykonano),
- przemurowanie korony i wykonanie izolacji z papy bitumicznej na 1cm warstwie zaprawy cementowej (wykonano),
- wykonanie wykończenia korony z gliny i trawy płytko korzennej (wykonano)
- wymianę zniszczonych pojedynczych cegieł w murach dziedzińca (wykonano),
- usunięcie zadrzewienia w promieniu 70 m od zamku (wykonano częściowo).

Rys. 8. Wyraźnie zaznaczone przemurowanie wykonane w latach 1969-1971, czerwiec 2011 r.

Rys. 9. Zaniedbana zieleń w bliskim sąsiedztwie zamku, widok na wieżę bramną od strony południowej, czerwiec 2011 r.

Rys. 10. Izolacja koron murów dziedzińca wykonana w latach 1969-1971, czerwiec 2011 r.

Od tamtego czasu, do 1998 r. w obiekcie nie prowadzono większych prac. Warto zaznaczyć, że w tym samym czasie z sukcesem i niemałym nakładem pracy i kosztów intensywne prace konserwatorskie prowadzone były w innych zabytkach w stanie trwałej ruiny w okolicy, np. na zamku w Bobrownikach. W tym czasie zamek Dybów ponownie niszczał. Destrukcji ulegała zarówno materia zabytkowa, jak i niedawno wykonane rekonstrukcje.

W 1998 r. został sporządzony kompleksowy program konserwatorski mający na celu przywrócenie zamkowi Dybów należną rangę. Program prac zakłada:

- dokładne badania archeologiczne, wykonane w latach 1998-2002,
- sporządzenie planu stałej konserwacji w stanie trwałej ruiny bez przekrycia,
- wykonanie systemu odwodnienia terenu,
- ochronę podpiwniczenia przed zalaniem,
- doprowadzenie energii elektrycznej,
- przystosowanie obiektu do możliwości odbywania się w nim wydarzeń kulturalnych,
- ogrodzenie zamku,
- poprawę komunikacji,
- oznakowanie terenu i obiektu.

Ocena stanu technicznego

W efekcie zniszczeń i dewastacji zniszczone zostały wszystkie przekrycia obiektów kubaturowych. Mury obronne wokół dziedzińca ocalały do dziś w większości. Natomiast z pozostałych części zamku pozostały jedynie fragmenty murów i fundamenty. Z budynku mieszkalnego do dziś pozostały zasypane piwnice, znaczny fragment ściany południowej wysokości około 11,2 m od piwnic i niewielka część ściany północno-zachodniej budynku. Wieża bramna została zrekonstruowana w latach 70. XX wieku.

Fundamenty i piwnice zostały zabezpieczone i zasypane. Posadowienie budynku wykazuje zwiększone osiadanie w południowo-wschodnim narożu⁷, które spowodowało pęknięcie ściany. Brak większych uszkodzeń wskazuje na nieprzekroczenie nośności fundamentów.

Mury nie wykazują uszkodzeń zagrażających bezpieczeństwu stateczności. Występują nieliczne rysy i jedno pionowe pęknięcie. Wchylenie maksymalne od pionu w pld.-wsch. narożu nie przekracza 12 cm i nie zagraża stateczności ściany. Uszkodzenie to wymaga jednak stałej kontroli. Materiał mury i zaprawy zarówno oryginalne, jak i rekonstruowane są w stanie dobrym. Materiał nie obsypuje się, występują nieznaczne ubytki materiału, zwłaszcza w częściach rekonstruowanych murów.

Korony murów zostały zaizolowane warstwą papy, nadmurowane i pokryte roślinnością płytko korzenną. Izolacja korony murów jest sprawna, materiał ceramiczny w nadmurowaniu jest częściowo zniszczony, ubytki spoin są znaczne, ale ochrona korony muru spełnia swoją rolę, o czym świadczy brak zawilgocenia niższych partii murów.

Teren jest wyprofilowany w sposób pozwalający na skuteczne odprowadzanie wód opadowych z dziedzińca i obszaru posadowienia zamku. Wody opadowe z koron murów sprowadzane są bezpośrednio po licu muru na teren na zewnątrz i wewnątrz murów dziedzińca, na którym został wykształcony spadek odprowadzający wodę na zewnątrz.

Rys. 11. Pęknięcie w północnym murze gościńca po stronie wewnętrznej, czerwiec 2011 r.

Rys. 12. Pęknięcie w północno-wschodnim murze gościńca po stronie zewnętrznej, kwiecień 2012 r.

⁷ Sławiński I., *Inwentaryzacja zamku dybowskiego*, Pracownice Konserwacji Zabytków Oddział w Toruniu, mps, Toruń 1959.

Rys. 13. Pozostałości tynków na ścianie południowej budynku mieszkalnego, czerwiec 2011 r.

Ocena prac konserwatorskich

Pierwsze prace zabezpieczające wykonane w latach 30-tych XX w. miały zbyt mały zakres. W wyniku niedostatecznej opieki konserwatorskiej, obiekt pomimo przeprowadzonych prac dalej ulegał degradacji. Brak dokumentacji projektowej i powykonawczej z prowadzonych prac, zatem nie jest znany ich dokładny zakres.

Program prac konserwatorskich z 1959 roku nie został zrealizowany w całości, w związku z tym nie wszystkie zalecenia zostały wcielone w życie. Prace realizowane były w latach 1969-1972. Przebieg i zakres prac został opisany w Elaboracie z 1973 r.: *Prace konserwatorskie prowadzone były z przerwami od 30.05.1969 r. do 6.12.1972 r. [...] istotne elementy zamku jak mury dziedzińca zostały zabezpieczone przed dalszym zniszczeniem oraz wzmocnione konstrukcyjnie. Zrekonstruowano również bramę. [...] Istotnym był problem zabezpieczenia korony murów przed wpływami atmosferycznymi. [...] Ostatecznie jednak wykonano ją zgodnie z projektem. Nie wyczerpano jednak całego programu prac konserwatorskich przewidzianych projektem. [...] Wykonane prace zabezpieczające i rekonstrukcyjne przy omawianym obiekcie nie należy traktować jako zakończone.*

Pomimo, że prace rekonstrukcyjne zostały wykonane w niewielkim zakresie i nie udało się przywrócić zakładanej rangi zamkowi dybowskiemu, wpływ ogółu prac konserwatorskich należy uznać za zbawienny dla obiektu. Wykonanie izolacji i naprawy murów zatrzymały proces destrukcji zamku i dały punkt wyjścia do prowadzenia dalszych prac nad zwiększeniem atrakcyjności obiektu.

Kompleksowy program z 1998 roku wdrażany jest powoli. Pomimo upływu 13 lat, niewiele punktów programu zostało zrealizowane. Poza pracami zabezpieczającymi, wykonanymi w dużym stopniu, program zakłada stworzenie spójnego, atrakcyjnego turystycznie obszaru rekreacyjnego z zamkiem Dybów jako główną atrakcją koncentrującą uwagę.

Prace naprawcze murów o charakterze trwałym (rekonstrukcje, przemurowania, zasypanie piwnic) były prowadzone w sposób mający dawać wrażenie spójności z historycznymi murami. W projektach rekonstrukcji zalecano użycie materiałów zgodnych bądź podobnych do historycznych oraz zgodnego wątku. Ceramika użyta do rekonstrukcji jest zbliżona wymiarami i barwą do historycznej, natomiast zaprawa wykazuje za dużą wytrzymałość względem cegieł. Przemurowania i rekonstrukcje w większości są odróżnialne od oryginalnych fragmentów murów.

Prace zabezpieczające korony murów zostały przeprowadzone z użyciem materiałów niskiej jakości (duże ubytki materiału murowego w części poniżej i powyżej przepony). Wybrana metoda wykazuje dużą spójność licami murów i nie zaburza odbioru obiektu jako trwałej ruiny.

Rys. 14. Mur historyczny zachowany w oryginalnym stanie, kwiecień 2012 r.

Rys. 15. Mur zrekonstruowany, z wyraźnymi ubytkami zaprawy, kwiecień 2012 r.

Rys. 16. Fragmentaryczna rekonstrukcja ściany północno-zachodniej budynku mieszkalnego wyraźnie odróżnialna na podstawie użytego materiału, kwiecień 2012 r.

Rys. 17. Korona muru dziedzińca zabezpieczona papą, nadmurowowana i wykończona roślinnością płtykorkorzenną, kwiecień 2012 r.

Wnioski

Statyka i nośność:

- Fundamenty charakteryzują się bardzo dobrym stanem i prawidłową pracą.
- Stan techniczny murów poszczególnych części zamku jest dobry, brak widocznych oznak nieprawidłowej pracy konstrukcji.
- Występuje jedno poważne uszkodzenie muru, jednak zniszczenie nie powiększa się i nie jest groźne dla obiektu jako całości.
- Korony murów zamku zostały zabezpieczone.

Przeprowadzone prace konserwatorskie:

- Wykonano szereg rekonstrukcji i przemurowań z zachowaniem zgodności materiałowej i wierności wyglądu obiektu.
- Jakość cegieł i zapraw użytych do rekonstrukcji odbiega niekorzystnie względem historycznych.
- Nadmurowania i zabezpieczenia koron należy w najbliższych latach skontrolować, uzupełnić lub ewentualnie wymienić.

- Założone działania konserwatorskie nie zostały wykonane w całym zakresie.
- Przeprowadzone prace ocenia się jako zgodne z zasadami działań konserwatorskich.

Zalecenia:

- Konieczne jest bezzwłoczne uporządkowanie terenu i usunięcie śladów działalności ludzi.
- Korony nie mają żadnych zabezpieczeń przed upadkiem, a są ogólnodostępne przez schody zlokalizowane przy budynku wieży bramnej.
- Program prac konserwatorskich należy doprowadzić do końca.
- Zaleca się dostosowanie i pełniejsze włączenie zamku do grupy atrakcji turystycznych Torunia.

Bibliografia

Czasopisma i monografie

Grzeszkiewicz-Kotłowska L., *Studium historyczne w pracy magisterskiej*.

Grzeszkiewicz-Kotłowska L., *Zamek Dybowski w Toruniu*, Toruń 1999.

Balewski Z., *Elaborat powykonawczy z prac budowlano-konserwatorskich*, PP PKZ w Toruniu, mps, Toruń 1973.

Kossicki-Kossak H., *Rozpoznanie konstrukcyjne*, PP PKZ w Toruniu, mps, Toruń 1959.

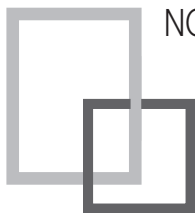
Sławiński I., *Inwentaryzacja zamku dybowskiego*, Pracownia Konserwacji Zabytków Oddział w Toruniu, mps, Toruń 1959.

Toruń dawne widoki miasta, Katalog wystawy, Toruń 1993.

Fotografie i ikonografie:

Muzeum Okręgowe w Toruniu.

Nawrocki Z., *Dokumentacja prac budowlano-konserwatorskich przy zabezpieczeniu piwnic skrzydła mieszkalnego*, Toruń 2002.

NOTKI BIOGRAFICZNE

Cezary Głuszek

Dr inż. arch., adiunkt w Zakładzie Konserwacji Zabytków Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej. W latach 1979-1989 specjalista ds. ochrony zabytków w wojsku. Prezes OW TPF 1998-2003; sekretarz Rady Ochrony i Konserwacji Architektury Obronnej przy GKZ 1999-2002; przewodniczący Komisji Architektury Militarnej PKN ICOMOS od 2009. Autor wielu publikacji i kilkudziesięciu opracowań naukowych oraz konserwatorskich, zwłaszcza architektura militarna m.in. Twierdz w Modlinie, Warszawie, Toruniu, Kłodzku, Osowcu, Boyen w Giżycku.

Marcin Górski

Dr inż. arch., adiunkt w Zakładzie Konserwacji Zabytków Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej, członek rad naukowo-konserwatorskich przy Fortecznym Parku Kulturowym Twierdzy Srebrna Góra oraz Twierdzy Gdańsk, a także Komisji Architektury Militarnej PKN ICOMOS; od 2007 roku współwłaściciel konserwatorskiej pracowni architektonicznej „festgrupa”.

Beata Klimek

Mgr, Katedra Konserwacji Zabytków, Wydział Budownictwa i Architektury, Politechnika Lubelska w Lublinie. Prowadzi prace badawcze dotyczące sztukaterii i dekoracji architektonicznych oraz problematyki konserwatorskiej związanej z ich zachowaniem.

Maria L. Lewicka

Absolwentka Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej; tamże 1972-93: asystent, adiunkt w Instytucie Historii Architektury, Sztuki i Techniki; pod kierunkiem naukowym prof. J. Rozpędowskiego doktoryzowała się (1980) i wykonała wiele autorskich prac studialno-badawczych dot. Dawnej architektury Wrocławia i Dolnego Śląska. Od 1995 w Zakładzie Konserwacji Zabytków WAPW. Jest autorką prac studialnych i badawczych dot. fortyfikacji historycznych oraz staromiejskich zespołów.

Paweł Mietlicki

Mgr inż., Politechnika Lubelska, Wydział Budownictwa i Architektury, Katedra Konserwacji Zabytków. Absolwent WBiA. Współautor Karty Technicznej Zabytkowej Ruiny. Zainteresowania naukowe dotyczą głównie wzmocnień i zabezpieczeń konstrukcyjnych obiektów zabytkowych jak i współczesnych.

Piotr Molski

Prof. nzw. dr hab. architekt, kierownik Zakładu Konserwacji Zabytków na Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej, specjalizuje się w ochronie i konserwacji zabytków, w szczególności: konserwacji, adaptacji i modernizacji zabytkowych budowli i zespołów; zarządzaniu zasobami kulturowymi; ochroną i zagospodarowaniem zespołów i obiektów architektury obronnej. Jest Sekretarzem Generalnym Polskiego Komitetu Narodowego ICOMOS i członkiem licznych organów doradczych w zakresie ochrony dziedzictwa.

Tomasz Nicer

Mgr inż., absolwent Wydziału Budownictwa i Architektury Politechniki Lubelskiej, asystent w Katedrze Konserwacji Zabytków Politechniki Lubelskiej; prowadzi prace badawcze dotyczące trwałości i jakości tynków – tematyka rozprawy doktorskiej, specjalizuje się w zagadnieniach związanych analizą konstrukcji oraz oceną stanu technicznego obiektów pod kątem: zagadnień konstrukcyjnych w przekształcanych obiektach; autor i współautor kilkunastu artykułów naukowych oraz około 150 opracowań technicznych (projekty, opinie).

Bogusław Szmygin

Dr hab. inż., profesor Politechniki Lubelskiej; Kierownik Katedry Konserwacji Zabytków; Prorektor ds. Rozwoju Politechniki Lubelskiej. Specjalizuje się w zagadnieniach ochrony i konserwacji zabytków architektury (teoria konserwatorska, Światowe Dziedzictwo, rewitalizacja miast historycznych, ochrona ruin). Autor około 100 publikacji, redaktor naukowy kilkunastu publikacji monograficznych, autor kilkunastu programów badawczych i edukacyjnych (m.in. ponad 40 scenariuszy filmów edukacyjnych). Prezes PKN ICOMOS, przewodniczący Komitetu ds. Światowego Dziedzictwa w Polsce, sekretarz Międzynarodowego Komitetu Teorii Konserwatorskiej.

Maciej Trochonowicz

Dr inż., absolwent Wydziału Budownictwa i Architektury Politechniki Lubelskiej, asystent w Katedrze Konserwacji Zabytków Politechniki Lubelskiej, prowadzi prace badawcze dotyczące izolacji wykonywanych metodami chemicznymi – tematyka rozprawy doktorskiej, specjalizuje się w zagadnieniach związanych z oceną stanu technicznego obiektów pod kątem zawilgocenia, zasolenia i rozwoju korozji biologicznej, autor i współautor około 50 artykułów naukowych i popularnonaukowych, oraz blisko 100 różnego typu opracowań technicznych.

Jarosław Kołodziejczyk, Marek Krysiński, Dorota Miernicka, Łukasz Turowski

Dyplomanci w Katedrze Konserwacji Zabytków Wydziału Budownictwa i Architektury Politechniki Lubelskiej w roku akademickim 2011-2012.

ZAŁĄCZNIKI

Załącznik 1

Zasób zamków w Polsce (do 1530 r.) – KARTA SKŁADANA

(Karta składana na końcu pliku)

KARTA ZAMKU W RUINIE

A. DANE OGÓLNE, CECHY KULTUROWE, CZYNNIKI POZAKONSERWATORSKIE

wzór karty wykonany w ramach projektu badawczego
ZAMKI W RUINIE - ZASADY POSTĘPOWANIA KONSERWATORSKIEGO
Nr N N527 205839

Zespół autorski

Wydział Architektury Politechniki Warszawskiej

- prof.nzw. dr hab. arch. Piotr Molski
- dr inż. arch. Cezary Głuszek
- dr inż. arch. Marcin Górski
- dr inż. arch. Maria L. Lewicka

W a r s z a w a 2012

projekt badawczy nr N N527 205839

DANE OGÓLNE, CECHY KULTUROWE, CZYNNIKI POZAKONSERWATORSKIE

KARTA ZAMKU

- integralną częścią karty są opisy, zdjęcia i szkice rysunkowe odnoszące się do jej poszczególnych punktów - umieszczone w załącznikach;
- wprowadzane do karty dane posiadają odsyłacze do źródeł informacji zestawionych w załącznikach

I. DANE OGÓLNE (IDENTYFIKACYJNE) m-c, rok sporządzenia karty, sporządzający:
1. NAZWA historyczna/potoczna/administracyjna
2. UŻYTKOWNIK
3. DANE ADRESOWE
4. PRZYNALEŻNOŚĆ ADMINISTRACYJNO-TERYTORIALNA ZAMKU; województwo: powiat; gmina wiejska/miejska/:
5. LOKALIZACJA
5.1. plan sytuacyjny lokalizacji zamku w skali regionalnej mapa, skala 1 : 1 200 000
5.2. plan sytuacyjny lokalizacji zamku w skali lokalnej; mapa – elementy pokrycia terenu, ciągi komunikacyjne, osadnictwo, skala 1 : 50 000
5.3. zdjęcie satelitarne/ zdjęcia lotnicze
5.4. plan sytuacyjny: podziały własnościowe (z wyodrębnieniem działki lub działek przynależnych własnościowo/użytkowo do zamku); granice terenu objętego ochroną prawną (wpis do rejestru; ewidencja); granice i formy ochrony obszarowej - np. krajobrazu); skala 1 : 2 000; opis oznaczeń na planie
6. KALENDARIUM HISTORYCZNE; wykaz wydarzeń i dat istotnych w kontekście wartości zabytkowych

II. CECHY KULTUROWE, STAN BADAŃ I UDOKUMENTOWANIA
1. STRUKTURA PLANISTYCZNA ZAŁOŻENIA jednoelementowa (założeniem jest jedynie zamek), złożona (podzámce, zamek górny, zamek średni, zamek dolny, zamek z wieżą zewnętrzną), sprzężona z obwarowaniami miejskimi ¹ , ilustracja – na planie p.l.5.4.
2. MORFOLOGIA STRUKTURY BUDOWLANEJ jednorodna, na zrębie grodu; przekształcona ¹ , ew. opis uzupełniający
3. UDOKUMENTOWANIE WARTOŚCI ZABYTKOWYCH w odniesieniu do elementów struktury planistycznej założenia
3.1. badania historyczne pełne, częściowe, brak; syntetyczny opis uzupełniający
3.2. badania archeologiczne; pełne, częściowe, brak; syntetyczny opis uzupełniający
3.3. badania historyczno-architektoniczne; pełne, częściowe, brak; syntetyczny opis uzupełniający
3.4. ocena przydatności badań i udokumentowania historycznych form do działań konserwatorskich, adaptacji i uzupełnień; syntetyczny opis uzupełniający
4. STUDIA I WALORY KRAJOBRAZOWE; ekspozycje: ZZ - z zamku, NZ - na zamek
4.1. przeprowadzone studia i waloryzacje krajobrazu; tak, nie; ew. syntetyczny opis

¹ zgodnie z definicjami przyjętymi na etapie wstępnej typologii zamków (etap I, tab. 1) - w załączeniu

projekt badawczy nr N N527 205839

DANE OGÓLNE, CECHY KULTUROWE, CZYNNIKI POZAKONSERWATORSKIE

4.2. ekspozycje krajobrazowe; pełna, częściowa, brak; – w odniesieniu do ekspozycji bliskiej i dalekiej; syntetyczny opis uzupełniający
4.2.1. fotografie
4.3. elementy degradujące i ograniczające ekspozycje krajobrazowe – w odniesieniu do ekspozycji bliskiej i dalekiej; syntetyczny opis elementów degradujących i ograniczających ekspozycje
4.3.1. fotografie
5. WARTOŚCI KULTUROWE I ICH UMIEJSCOWIENIE w odniesieniu do elementów struktury planistycznej założenia
5.1. autentyzm substancji/materiału; w odniesieniu do elementów struktury planistycznej założenia; opis
6.2. integralność strukturalno-przestrzenna; wysoka (relatywnie do zamku w ruinie), częściowa, brak; w odniesieniu do elementów struktury planistycznej założenia syntetyczny opis
6.3. wartości zabytkowe historyczne, architektoniczne, naukowe; w odniesieniu do elementów struktury planistycznej założenia; syntetyczny opis; jeśli istnieją dane - umiejscowienie
6.4. wartości szczególne; unikatowe, reprezentatywne (ocena porównawcza w ujęciu terytorialno-ilościowym), syntetyczny opis; ew. ilustracja na mapie
6.4.1. fotografie

III. CECHY, ODDZIAŁYWANIE, ŚRODOWISKA I PRZEKSZTAŁCENIA
1. POŁOŻENIE wyżynne, wyżynne-górskie, nizinne, skarpowe, szczególne (z opisem cech szczególnych) ¹ ;
2. ZAGROŻENIA SUBSTANCJI I STRUKTUR ZABYTKOWYCH syntetyczny opis
3. WSPÓŁCZESNE PRZEKSZTAŁCENIA (dokonane i realizowane) KR - konserwacja ruiny; OD - odtworzenie historycznych elementów; UP - uzupełnienia parahistoryczne; UA - uzupełnienia ahistoryczne; AD - adaptacje; RO - rozbior
3.1. zgodność z zasadami konserwatorskimi; zgodne, częściowo zgodne, niezgodne; syntetyczny opis;
3.2. fotografie
4. UŻYTKOWANIE OBIEKTU IC - incydentalnie, SN - sezonowe, CR - całoroczne, ZG - zorganizowane, NE - nieformalne
4.1. sposób użytkowania (funkcje) imprezy plenerowe, inscenizacje, inne (jakie?) opis;
4.1.1. ew. fotografie
4.2. współczesne zagospodarowanie; formy funkcje stałe, częściowo odwracalne, odwracalne; opis form i funkcji
4.2.1. formy infrastruktury turystycznej (informacja wizualna, mała architektura; sprzedaż biletów, pamiątek; sanitariat; obiekty wielofunkcyjne) zadawalające, częściowe, brak; opis form
4.3. oddziaływanie użytkowania i zagospodarowania na zabytek pozytywne, neutralne, degradujące; opis
4.4. docelowe użytkowanie proponowane przez właściciela, opis

projekt badawczy nr N N527 205839

DANE OGÓLNE, CECZY KULTUROWE, CZYNNIKI POZAKONSERWATORSKIE

4.4.1. proponowane przekształcenia budowlano-konstrukcyjne , opis
4.5. docelowe użytkowanie predysponowane przez społeczność lokalną , opis
5. UWARUNKOWANIA UŻYTKOWANIA I ZAGOSPODAROWANIA
5.1. dostępność obiektu : ogólnodostępny, częściowo dostępny, dostęp publiczny kontrolowany, zamknięty dla publiczności, opis
5.2. dostępność komunikacyjna piesza; pieszo-jezdna; sam.osobowe; sam.ciężarowe; inna-jaka, ew. opis
5.3. dostępność wodociągu, kanalizacji, energii elektr., sieci gazowej, inne bezpośrednia, w zasięgu ... m., opis

IV. STAN FORMALNO-PRAWNY, WIĘZI SPOŁECZNE

1. STRUKTURA WŁASNOŚCI I UŻYTKOWANIA TERENÓW ; skarb państwa, komunalna, prywatna, w zarządzie, dzierżawa, inna (jaka); w odniesieniu do planu sytuacyjnego (p. I.5.4.); syntetyczny opis w odniesieniu do elementów struktury planistycznej założenia (p. II.3.)
2. OCHRONA PRAWNA pełna, nie pełna, brak (formy, przedmiot wpisu w decyzji); ilustracja – p.I.5.4.
2.1. ustalenia konserwatorskie w dokumentach planistycznych mpzp, suikzp ² ; wz. ³ , innych: UW - uwzględnione; NU - nieuwzględnione; BŁ - błędne; BR - brak dokumentu; opis
3. FORMA ZARZĄDZANIA OBIEKTEM (samorządowa instytucja kultury, spółka z o.o., inne
4. WIĘŹ SPOŁECZNA Z OBIEKTEM syntetyczny opis
4.1. kierunki działalności organizacji pozarządowych związane z zamkiem
4.2. „obecność” zamku w programach i priorytetach władz samorządowych
4.3. kulturotwórcze znaczenie zamku dla miejscowości i regionu:

ZAŁĄCZNIKI:

1. ZAŁĄCZNIKI DO POSZCZEGÓLNYCH POZYCJI W KARCIE
2. WYKAZ DOKUMENTACJI
 - DOKUMENTACJE BADAWCZE
 - INWENTARYZACJE
 - EKSPERTYZY, OPRACOWANIA TECHNICZNE
 - STUDIA PROJEKTOWE
 - IKONOGRAFIA, PLANY, MAPY
 - DOKUMENTY INNE
3. BIBLIOGRAFIA

² studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy

³ decyzja o warunkach zagospodarowania

KARTA ZAMKU W RUINIE

B. OCENY STANU TECHNICZNEGO ORAZ ROZWIĄZAŃ TECHNICZNYCH

wzór karty wykonany w ramach projektu badawczego
ZAMKI W RUINIE - ZASADY POSTĘPOWANIA KONSERWATORSKIEGO
Nr N N527 205839

Zespół autorski

Wydział Architektury i Budownictwa Politechniki Lubelskiej

- dr hab.inż. Bogusław Szmygin, prof PL
- mgr inż. Beata Klimek
- mgr inż. Tomasz Nicer
- dr inż. Maciej Trochonowicz

W a r s z a w a 2012

CZĘŚĆ INFORMACYJNA / WPROWADZENIE

SPIS TREŚCI

1. CZĘŚĆ INFORMACYJNA.....	4
1.1. WPROWADZENIE	4
1.2. SPOSÓB WYPEŁNIANIA KARTY	4
1.3. METODOLOGIA OCENY STANU TECHNICZNEGO	6
2. CHARAKTERYSTYKA OGÓLNA OBIEKTU	9
2.1. PODSTAWOWE DANE OBIEKTU	9
2.1.1. OPIS	9
2.1.2. DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA	10
2.2. PODŁOŻE	11
2.2.1. OPIS TECHNICZNY	11
2.2.2. OCENA STANU TECHNICZNEGO	11
2.2.3. WNIOSKI	11
2.3. ODWODNIENIE I ODPROWADZENIE WODY OPADOWEJ	12
2.3.1. OPIS TECHNICZNY	12
2.3.2. OCENA STANU TECHNICZNEGO	12
2.3.3. DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA	12
2.3.4. WNIOSKI	12
2.4. OTOCZENIE	13
2.4.1. OPIS TECHNICZNY	13
2.4.2. OCENA STANU TECHNICZNEGO	13
2.4.3. CHARAKTERYSTYKA PRAC Z KONSERWATORSKIEGO PUNKTU WIDZENIA	13
2.4.4. DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA	14
2.4.5. WNIOSKI	14
2.5. WNIOSKI I WYTYCZNE KONSERWATORSKIE	14
3. ANALIZA TECHNICZNA OBIEKTU (ZESPOŁU)	15
3.1. FUNDAMENTY I ŚCIANY FUNDAMENTOWE	15
3.1.1. OPIS TECHNICZNY	15
3.1.2. OCENA STANU TECHNICZNEGO	16
3.1.3. WNIOSKI	16
3.2. ŚCIANY WOLNOSTOJĄCE	17
3.2.1. OBIEKT NR 1	17
3.2.1.1. OPIS TECHNICZNY	17
3.2.1.2. OCENA STANU TECHNICZNEGO	18
3.2.1.3. CHARAKTERYSTYKA PRAC Z KONSERWATORSKIEGO PUNKTU WIDZENIA	19
3.2.1.4. DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA	19
3.2.2. WNIOSKI	19
3.3. ŚCIANY OBIEKTÓW PIERWOTNIE KUBATUROWYCH	20
3.3.1. CZĘŚĆ OBIEKTU NR 1	20
3.3.1.1. OPIS TECHNICZNY	20
3.3.1.2. OCENA STANU TECHNICZNEGO	21
3.3.1.3. CHARAKTERYSTYKA PRAC Z KONSERWATORSKIEGO PUNKTU WIDZENIA	22
3.3.1.4. DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA	23
3.3.2. WNIOSKI	23
3.4. KORONA MURU	23
3.4.1. KORONY NIEZABEZPIECZONE	23
3.4.1.1. OPIS TECHNICZNY	23
3.4.1.2. OCENA STANU TECHNICZNEGO	24
3.4.1.3. DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA	24
3.4.2. KORONY MURÓW ZABEZPIECZONE <i>wymienić rodzaj zabezpieczenia</i>	24
3.4.2.1. OPIS TECHNICZNY	25
3.4.2.2. OCENA STANU TECHNICZNEGO	25
3.4.2.3. CHARAKTERYSTYKA ZABEZPIECZEŃ Z KONSERWATORSKIEGO PUNKTU WIDZENIA	26

CZĘŚĆ INFORMACYJNA / WPROWADZENIE

3.4.2.4.	DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA	26
3.4.3.	WNIOSKI	26
3.5.	OBIEKTY KUBATUROWE	27
3.5.1.	ZESPÓŁ BRAMNY	27
3.5.1.1.	OPIS TECHNICZNY	27
3.5.1.2.	OCENA STANU TECHNICZNEGO	31
3.5.1.3.	CHARAKTERYSTYKA PRAC Z KONSERWATORSKIEGO PUNKTU WIDZENIA	32
3.5.1.4.	DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA	32
3.5.2.	WNIOSKI	33
3.6.	OBIEKTY INŻYNIERSKIE I INNE	33
3.6.1.	DZIEDZIŃCE	33
3.6.1.1.	OPIS TECHNICZNY	33
3.6.1.2.	OCENA STANU TECHNICZNEGO	34
3.6.1.3.	DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA	34
3.6.2.	MOST BRAMNY	34
3.6.2.1.	OPIS TECHNICZNY	34
3.6.2.2.	OCENA STANU TECHNICZNEGO	36
3.6.2.3.	DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA	36
3.6.3.	MOST PRZEZ FOSE	36
3.6.3.1.	OPIS TECHNICZNY	36
3.6.3.2.	OCENA STANU TECHNICZNEGO	37
3.6.3.3.	DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA	37
3.6.4.	FOSA	37
3.6.4.1.	OPIS TECHNICZNY	37
3.6.4.2.	OCENA STANU TECHNICZNEGO	38
3.6.4.3.	DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA	39
3.6.5.	WNIOSKI	39
3.7.	DETAL KAMIENNY, DETAL SZTUKATORSKI, TYNKI, POLICHROMIE, SGRAFFITA 40	
3.7.1.	DETAL KAMIENNY – elementy z kamienia naturalnego	40
3.7.1.1.	KLUCZ ARKADY ŁUKOWEJ	Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.
3.7.2.	WNIOSKI	41
3.7.3.	TYNKI	42
3.7.4.	WNIOSKI	43
4.	WNIOSKI I ZALECENIA KOŃCOWE	44
5.	DOKUMENTACJA I BIBLIOGRAFIA	45

CZĘŚĆ INFORMACYJNA / WPROWADZENIE

1. CZĘŚĆ INFORMACYJNA**1.1. WPROWADZENIE**

Karta służy wykonaniu kompleksowej dokumentacji zabytkowej ruiny, zawiera pełną charakterystykę techniczną, architektoniczną i wszelkie informacje, które mają wpływ na utrzymanie i ochronę ruin.

Szeroki i kompleksowy zakres karty sprawia, że jej właściwe wypełnienie wymaga współpracy specjalistów różnych branż. Minimalny zespół stanowi architekt i inżynier budownictwa. Do wypełnienia niektórych elementów niniejszej karty może być konieczna współpraca konserwatora.

Celem karty jest stworzenie kompleksowej dokumentacji, która wymaga zebrania dostępnych materiałów w oparciu o kwerendy źródłowe, archiwalia, dokumentację prac, badania, inwentaryzacje techniczne i analizy służące udokumentowaniu i ocenie stanu technicznego obiektu, identyfikacja i analiza istniejących zagrożeń, dokumentacja wszelkich czynników mających związek i wpływ na formę ochrony i utrzymania. Zgromadzony w ten sposób materiał stanowi kompleksową dokumentację i punkt wyjścia do podjęcia decyzji konserwatorskiej. Zakłada się, że dokumentacja ta będzie służyła utrzymaniu obiektu w postaci trwałej ruiny.

Dokumentacja w formie karty powinna być co pewien czas (kilku lat) uzupełniana, w trybie i okresie zależnym od zakresu zachodzących zmian i potrzeb związanych z dokumentacją. Jeżeli zakres zmian na obiekcie jest znaczny, powtórzyć należy całą dokumentację, jeśli zaś zmiany dotyczą pojedynczych elementów, uaktualnić należy poszczególne punkty karty.

Karta techniczna stanu zachowania oraz oceny zastosowanych rozwiązań ma na celu usystematyzowanie zarówno, posiadanych informacji na temat murów w stanie trwałej ruiny, jak i procesu gromadzenia i selekcji materiałów na etapie badań bibliograficznych oraz badań i wizji lokalnych przeprowadzanych na obiektach. Karta określa zakres informacji, jakie należy zgromadzić, określa także miejsca i sposób wykonywania fotografii obiektu.

1.2. SPOSÓB WYPEŁNIANIA KARTY

W Karcie wprowadzono oprócz układu tekstu z podziałem na kolumny (z lewej o charakterze informacyjnym zaś z prawej do samodzielnego wypełnienia) również kolorystykę. Obecnie układ kolorystyczny ma za zadanie rozróżnić części do wypełnienia od części o charakterze informacyjnym. Dodatkowo rozróżniono elementy opisowe, ocenę stanu technicznego oraz charakterystykę działań pod kątem wymagań i standardów konserwatorskich.

Kolorystyka oznaczeń pól karty

Nagłówek – opis strefy analizowanej
Informacje ogólne

CZĘŚĆ INFORMACYJNA / SPOSÓB WYPEŁNIANIA KARTY

Opis techniczny
Części informacyjne, wspomagające proces opisu /część nie przeznaczona do edycji/
Ocena stanu technicznego
Charakterystyka konserwatorska
Dokumentacja fotograficzna

Tabele karty technicznej przedstawiają charakterystykę i ocenę elementów konstrukcyjnych, lica murów, odwodnień, izolacji wodnych, tynków, elementów sztukatorskich, detali kamiennych oraz dokonanych w nich ingerencji (wzmacnianie, zabezpieczenie, wymiana itp.)

Opisywany obiekt podzielić należy na główne części oraz wykonać opis techniczny oraz ocenę stanu technicznego osobno dla każdej z nich. W obiektach w ruinie wyróżniono następujące części:

- fundamenty i ściany fundamentowe (sposób posadowienia całego obiektu)
- ściany wolnostojące (wzniesione jako samodzielne konstrukcje)
- ściany obiektów pierwotnie kubaturowych (wzniesione jako ściany obiektów kubaturowych, obecnie wolnostojące)
- korona muru (górna część wszystkich wolnostojących murów, potraktowana jako część wymagająca oddzielnej charakterystyki)
- obiekty kubaturowe (zachowane bądź odtworzone, szczególny nacisk jednak kładzie się na charakterystykę ich substancji zabytkowej)
- obiekty inżynierskie i inne (charakterystyka techniczna dziedziców, dróg, studni, mostów, fos, podziemi, fortyfikacji ziemnych)
- tynki, sztukaterie, malowidła ściennie (charakterystyka zabytkowych form wykończenia)

W przypadku, gdy obiekt posiada zasadnicze części konstrukcji, niewymienione powyżej, należy je uwzględnić edytując dodatkowe tabele, analogiczne do istniejących. Jeśli w obrębie konstrukcji jednego typu np. ścian wolnostojących, występują partie różniące się od siebie znacząco geometrią stanem technicznym bądź sposobem zabezpieczenia, należy go podzielić, uwzględniając owo zróżnicowanie. Podział zatem zależy od indywidualnych potrzeb opracowywanego obiektu.

Ponadto opisowi podlega podłoże gruntowe obiektu, odwodnienie oraz jego otoczenie.

CZĘŚĆ INFORMACYJNA / METODOLOGIA OCENY STANU TECHNICZNEGO

1.3. METODOLOGIA OCENY STANU TECHNICZNEGO

Ocenę stanu technicznego ruiny powinna dokonywać osoba z uprawnieniami budowlanymi (bez ograniczeń w specjalności konstrukcyjno-budowlanej).

Przy określaniu stanu technicznego obiektu, lub jego części należy posługiwać się opisowym określeniem stopnia zużycia lub zniszczenia.

Stopnie stanu technicznego charakteryzują: aktualny stan techniczny, przewidywaną trwałość oraz konieczność lub nie wykonania napraw lub wymiany, a także ewentualnie stopień zagrożenia awarią bądź pogłębianiem uszkodzeń elementu lub całości konstrukcji.

Zakresy ocen stanu technicznego konstrukcji:

bardzo dobry	konstrukcja lub jej element aktualnie ani w dalszym horyzoncie czasowym nie wymaga żadnych ingerencji
dobry	konstrukcja lub jej element obecnie nie wymaga żadnych napraw i remontów, zalecane są prace naprawcze lub zabezpieczające w niewielkim zakresie w ciągu najbliższych dwóch lat
dostateczny	konstrukcja lub jej element wymaga ingerencji w najbliższym czasie, zakres remontu lub naprawy jest znaczny, ale niewykonanie ich nie grozi bezpieczeństwu użytkownika
niedostateczny	konieczne są niezwłoczne naprawy, ich niewykonanie grozić może w najbliższym czasie awarią i pogłębianiem zniszczeń, jednak konstrukcja aktualnie nie stwarza zagrożenia dla zdrowia i życia ludzi w obiekcie i jego pobliżu przy aktualnym sposobie jego wykorzystania
awaryjny	konstrukcja w stanie awaryjnym, konieczność wykonania natychmiast wzmocnienia, remontu lub wymiany; stanowi bezpośrednie zagrożenie zdrowia i życia ludzi w obiekcie lub jego pobliżu

Zakresy ocen stanu technicznego powierzchni muru:

bardzo dobry	struktura powierzchni muru aktualnie ani w dalszym horyzoncie czasowym nie wymaga żadnych ingerencji
dobry	struktura powierzchni muru obecnie nie wymaga żadnych napraw i remontów, zalecane są prace naprawcze lub zabezpieczające w niewielkim zakresie w ciągu najbliższych dwóch lat
dostateczny	struktura powierzchni muru wymaga ingerencji w najbliższym czasie, zakres remontu lub naprawy jest znaczny, ale niewykonanie ich nie grozi zwiększeniem tempa pogłębiania uszkodzeń
niedostateczny	konieczne są niezwłoczne naprawy, ich niewykonanie grozić może w najbliższym czasie pogłębianiem zniszczeń

Podać ogólną ocenę stanu technicznego konstrukcji w kontekście utrzymania jej w stanie trwałej ruiny, wymienić i opisać uszkodzenia: pęknięcia (charakterystyka, kształt, przebieg, rozwartość), zarysowania (charakterystyka,

CZĘŚĆ INFORMACYJNA / METODOLOGIA OCENY STANU TECHNICZNEGO

kształt, przebieg, rozwartość), zmiany geometrii (odchylenie od pionu, obrót, zmiany grubości), inne.

Oceniając konstrukcję murową pod kątem jej trwania w stanie trwałej ruiny należy dokonać dodatkowo szacunkowej analizy nośności tejże konstrukcji.

Ocena nośności konstrukcji murowej zależy od aktualnie pełnionej funkcji przez analizowany fragment konstrukcji, głównymi parametrami takiej oceny jest **trwałość** i **nośność** konstrukcji murowej. Zabezpieczane mury nie muszą przenosić większości obciążeń – które pełniły w dawnej budowlі (obiekt nie jest doprowadzany do postaci kubaturowej), dlatego zasadniczym parametrem staje się ich **trwałość**, zaś **nośność** jest parametrem mniej istotnym. Mury zaś w trwałej ruinie mogą bowiem – z konstrukcyjnego punktu widzenia – podlegać analizie dwojakiego rodzaju:

- jako konstrukcje obciążone jedynie ciężar własny („wolnostojące” mury)
- jako konstrukcje obciążone ciężarem własnym i dodatkowym obciążeniem (stropy, łuki itp.).

W pierwszym przypadku trwałość jako parametrem zasadniczym, i właściwie jedynym do zapewnienia i określenia. W drugim przypadku trzeba również ocenić nośność – generalnie wystarczające jest jednak oszacowanie, czy jest ona „dostateczna” lub „niedostateczna”. Analiza konstrukcyjna murów w trwałej ruinie – czyli murów przenoszących tylko ciężar własny i obciążenia środowiskowe – sprowadza się więc do określania aktualnego stanu równowagi na danym etapie niszczenia konstrukcji.

Analiza nośności pod kątem możliwości wykorzystania muru jako konstrukcji wsporczej dla działań budowlanych polegających na odbudowie stropów nie wchodzi w zakres opracowania.

Ocena może mieć charakter głównie wizualny, konieczne jest natomiast ustalenie w którym momencie „procesu zniszczenia” jest analizowany fragment muru.

Kolejność niszczenia konstrukcji można podzielić na etapy niszczenia zakończone zniszczeniem danego fragmentu i przejściem do następnego etapu. Analiza powinna określić na jakim etapie niszczenia znajduje się konstrukcja oraz czy stan równowagi na tym etapie ma charakter stały czy chwiejny (czy zniszczenie postępuje szybko czy też względnie wolno).

W uproszczeniu proces niszczenia obiektu (przechodzenia w stan ruiny) przedstawia się następująco:

1. niszczenie zadaszeń, konstrukcji dachowej
2. zniszczenie konstrukcji dachowych
3. niszczenie stropów (płaskich i łukowych)
4. zniszczenie stropów (płaskich i łukowych)
5. niszczenie nadproży
6. zniszczenie nadproży - wytworzenie się filarów wolnostojących

CZĘŚĆ INFORMACYJNA / METODOLOGIA OCENY STANU TECHNICZNEGO

7. zniszczenie filarów nieusztynionych poprzecznie
8. zniszczenie filarów usztynionych poprzecznie
9. niszczenie muru ciągłego (poniżej linii nadproży)
10. zniszczenie muru ciągłego (poniżej linii nadproży)
11. niszczenie części podziemnych
12. zniszczenie części podziemnych

Dokonyując oceny stanu konstrukcji murowej należy określić na którym etapie niszczenia jest analizowana konstrukcja. Ponieważ trwanie jest głównym zadaniem muru w trwałej ruinie, ocena ma stwierdzać:

- na jakim etapie zniszczenia znajduje się konstrukcja,
- jeżeli konstrukcja jest na etapie niszczenia należy zalecić działania zabezpieczające

Przybliżoną ocenę nośności muru można dokonać za pomocą analizy jego nośności jest smukłość, wskazuje ona bezpośrednio jak bardzo zagrożony zniszczeniem jest dany fragment muru. Przez smukłość rozumie się stosunek wysokości efektywnej do grubości ściany (h_{eff}/t). Wysokość efektywną h_{eff} oblicza się ze wzoru: $h_{eff} = p_h \cdot p_n \cdot h$, gdzie h to wysokość, a dla murów wolnostojących $p_h = 2$, $p_n = 1$. W przypadku zmiennej grubości muru należy do obliczeń przyjąć grubość średnią, bądź policzyć smukłość muru na różnych wysokościach (jeśli różnice w grubości są znaczne).

Można przyjąć iż przy smukłości:

- 8 – nie ma zagrożenia dla nośności konstrukcji,
- 10 – nośność zachowana, nie ma zagrożenia dla nośności konstrukcji, należy przewidzieć wykonanie czynności zabezpieczających w najbliższej przyszłości
- 12 – nośność zachowana, aktualnie jeszcze nie ma zagrożenia dla nośności konstrukcji, należy jednak przewidzieć zabezpieczenie konstrukcji, które należy wykonać niezwłocznie,
- powyżej 12 – konstrukcja zagrożona, należy zaprzestać jej użytkowania, oraz wykonać zabezpieczenia

Ocena konstrukcji murowych pod kątem ich trwałości i nośności powinna być wykonywana przez uprawnionego inżyniera konstruktora z doświadczeniem w ocenie tego typu konstrukcji.

Ocenie podlegają również wszelkie ingerencje w strukturę rozpatrywanego obiektu, wszelkie: wzmocnienia, zabezpieczenia, rekonstrukcje, itp. Ocenic należy zasadność decyzji o wykonaniu danego działania, czy spełnia ono założoną rolę oraz jaki jest jego stopień zużycia.

CHARAKTERYSTYKA OGÓLNA OBIEKTU / PODSTAWOWE DANE OBIEKTU

2. CHARAKTERYSTYKA OGÓLNA OBIEKTU**2.1. PODSTAWOWE DANE OBIEKTU****2.1.1. OPIS**

Wymienić podstawowe dane charakteryzujące obiekt, takie jak: rodzaj obiektu, data powstania, przeprowadzone przebudowy, przeznaczenie pierwotne, użytkowanie obecne, adres (wraz ze współrzędnymi GPS), właściciel, status obiektu (czy wpisany jest do rejestru zabytków), właściwy urząd konserwatorski (w przypadku wpisu do rejestru). W przypadku występowania innych istotnych informacji należy je dodać.

rodzaj obiektu	
-----------------------	-------

data powstania	
-----------------------	-------

przeprowadzone przebudowy	
----------------------------------	-------

przeznaczenie pierwotne	
--------------------------------	-------

użytkowanie obecne	
---------------------------	-------

adres	
--------------	-------

właściciel	
-------------------	-------

status obiektu	
-----------------------	-------

właściwy urząd konserwatorski	
--------------------------------------	-------

ORIENTACJA

Wstawić fragment mapy przedstawiający teren w jakim znajduje się obiekt (orientacyjne ukształtowanie terenu, najbliższe zabudowania, miejscowości, zalesienie) z zaznaczeniem samego obiektu.

Rys. 2.1. plan orientacyjny.

PLAN OBIEKTU

Wstawić graficzne przedstawienie rzutu obiektu w formie inwentaryzacji rysunkowej, fotografii satelitarnej lub lotniczej. Plan obiektu niezależnie od rodzaju formy graficznej zawierać powinien skalę do której odnieść można budowlę.

Rys. 2.2. fotografia satelitarna.

WYRÓŻNIENIE ELEMENTÓW KONSTRUKCYJNYCH

Wstawić rzut obiektu w postaci inwentaryzacji rysunkowej, fotografii satelitarnej lub lotniczej ze skalą oraz orientacją w stosunku do kierunków świata. Na rzucie wyróżnić należy główne części konstrukcji obiektu za pomocą oznaczeń: kolorystycznych, numerycznych, opisowych, zakreśleń, kreskowań lub innych w zależności od możliwości technicznych.

Rys. 2.3. rzut z podziałem występujących elementów konstrukcji.

CHARAKTERYSTYKA OGÓLNA OBIEKTU / PODSTAWOWE DANE OBIEKTU

2.1.2. DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA	
Wstawić fotografie obrazujące ogólny widok obiektu, oddające w miarę możliwości jego gabaryty oraz obejmujące jego otoczenie. Na fotografiach umieścić schemat lokalizujący je na obiekcie.	
Fot. 2.1.	Fot. 2.2.
Fot. 2.3.	Fot. 2.4.

CHARAKTERYSTYKA OGÓLNA OBIEKTU / PODŁOŻE

2.2. PODŁOŻE	
2.2.1. OPIS TECHNICZNY	
Opis techniczny zawierający informacje o gruncie w strefie fundamentowania: przekroje geologiczne, rodzaj i parametry podłoża, woda gruntowa. Przykładowe parametry gruntu to: gęstość objętościowa, wilgotność, kąt tarcia wewnętrznego, I_L lub I_D . Dla wody gruntowej określa się jej poziom oraz czasookres jej występowania.	
Charakterystyka gruntu	
rodzaj gruntu	
parametry gruntu	
woda gruntowa	
Prace zabezpieczające	
Prace zabezpieczające dotyczące podłoża gruntowe takie jak: podbicia, wymania gruntu, palowanie, kotwy gruntowe, mikropalowanie i inne. Podać głębokość i obszar wymiany gruntu, rodzaj zabezpieczenia lub wzmocnienia.	
(nazwa działania)	
2.2.2. OCENA STANU TECHNICZNEGO	
Ocena stanu technicznego podłoża pod kątem spełniania wymogów nośności i stabilności konstrukcji na nim się wspierających. Wykonana na podstawie badań geotechnicznych. Podać ogólny opis stanu technicznego, wymienić i opisać uszkodzenia: spękania, osunięcia, osiadanie i inne. Podać ocenę prac zabezpieczających i wzmacniających.	
ocena ogólna	
OCENA USZKODZEŃ	
(rodzaj uszkodzenia)	
OCENA PRZEPROWADZONYCH PRAC	
(nazwa działania)	
2.2.3. WNIOSKI	
Podać wnioski wymienione w poprzednio opracowanych dokumentacjach dotyczących ocenianej części obiektu, bądź sformułować wnioski z nich wynikające. Sformułować wnioski z informacji dotyczących ocenianego obiektu, zebranych w powyższej tabeli.	
Wnioski z poprzednich dokumentacji	
(tytuł dokumentacji)	
Wnioski własne	
•	

CHARAKTERYSTYKA OGÓLNA OBIEKTU / ODWODNIENIE I ODPROWADZENIE WODY OPADOWEJ

2.3. ODWODNIENIE I ODPROWADZENIE WODY OPADOWEJ	
2.3.1. OPIS TECHNICZNY	
Charakterystyka	
Opis techniczny charakteryzujący sposób przepływu wody opadowej oraz odprowadzenia jej poza obiekt, zawierający informacje: ukształtowanie konstrukcji i terenu, systemy odwodnień (rynny i rury spustowe, odwodnienia liniowe, przepusty, zbiorniki na wodę opadową (studzienki deszczowe), drenaże), inne	
ukształtowanie konstrukcji i terenu	
systemy odwodnienia	
Prace zabezpieczające	
Wymienić i opisać prace zabezpieczające wykonane na systemach odwodnienia i odprowadzenia wody opadowej.	
(nazwa działania)	
.....	
2.3.2. OCENA STANU TECHNICZNEGO	
Ocena stanu technicznego pod kątem skuteczności działania systemów odwodnienia. Ocenić należy takie elementy jak materiał użyty do odwodnienia, trwałość rozwiązania.	
opis ogólny	
2.3.3. DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA	
Wstawić zdjęcia najdokładniej obrazujące cechy techniczne oraz stan techniczny opisany w powyższej części. Na fotografiach umieścić schemat lokalizujący je na obiekcie. Kolejność fotografii ustalić zgodnie z zasadą „od ogółu do szczegółu”.	
Fot. 2.5.	Fot. 2.6.
2.3.4. WNIOSKI	
Podać wnioski wymienione w poprzednio opracowanych dokumentacjach dotyczących ocenianej części obiektu, bądź sformułować wnioski z nich wynikające. Sformułować wnioski z informacji dotyczących ocenianego obiektu, zebranych w powyższej tabeli.	
Wnioski z poprzednich dokumentacji	
(tytuł dokumentacji)	
Wnioski własne	
•	

CHARAKTERYSTYKA OGÓLNA OBIEKTU / OTOCZENIE

2.4. OTOCZENIE**2.4.1. OPIS TECHNICZNY**

Opis techniczny zawierający informacje: sposób ukształtowania otoczenia, roślinność niską i wysoką, ciekі wodne. Podać należy spadki, nachylenia profilację terenu, rodzaj podłoża (kostka, bruk, skała, żwir, roślinność trawiasta itp.), miejsca zlewni i koryt terenowych dla przepływu wód opadowych, rodzaj, wysokość i odległość drzew od poszczególnych elementów konstrukcji.

Charakterystyka

ukształtowanie terenu	
podłoże	
powierzchniowe ciekі wodne	
roślinność	

Prace zabezpieczające

Wymienić i opisać prace zabezpieczające w rejonie najbliższego otoczenia obiektu, takie jak: opaski, obsypania, profilacja terenu, porządkowanie roślinności, nasadzenia.

porządkowanie roślinności	
	

2.4.2. OCENA STANU TECHNICZNEGO

Ocena stanu technicznego pod kątem skuteczności działania zabezpieczenia konstrukcji poprzez przekształcanie otoczenia. Ocenic należy takie elementy jak materiał użyty do zabezpieczenia, trwałość rozwiązania oraz możliwość samoczyszczenia.

opis ogólny	
trwałość	

2.4.3. CHARAKTERYSTYKA PRAC Z KONSERWATORSKIEGO PUNKTU WIDZENIA

Każdą z przeprowadzonych na obiekcie prac, ocenić należy z konserwatorskiego punktu widzenia. Poniżej wyszczególniono podstawowe kryteria oceny oraz opcje do wyboru. Każdą z wybranych opcji należy szczegółowo uzasadnić. W przypadku wystąpienia innych kryteriów, których opisanie ma uzasadnione znaczenie, należy je dodać. Kryteria, które nie dotyczą danego rozwiązania należy usunąć.

Opis prac zabezpieczających		PODAĆ NAZWĘ: Porządkowanie roślinności
Ogólny charakter prac (zabezpieczające „ZA”; wzmacniające „WZ”)		
Charakter czasowy (docelowe „DC”;		

CHARAKTERYSTYKA OGÓLNA OBIEKTU / WNIOSKI I WYTTCZNE KONSERWATORSKIE

tymczasowe „TS”)		
Zakres prac (całościowe „CA”; fragmentaryczne „FR”)		
2.4.4. DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA		
Wstawić zdjęcia najdokładniej obrazujące cechy techniczne oraz stan techniczny opisany w powyższej części. Na fotografiach umieścić schemat lokalizujący je na obiekcie. Kolejność fotografii ustalić zgodnie z zasadą „od ogółu do szczegółu”.		
Fot. 2.7.	Fot. 2.8.	
Fot. 2.9.	Fot. 2.10.	
2.4.5. WNIOSKI		
Podać wnioski wymienione w poprzednio opracowanych dokumentacjach dotyczących ocenianej części obiektu, bądź sformułować wnioski z nich wynikające. Sformułować wnioski z informacji dotyczących ocenianego obiektu, zebranych w powyższej tabeli. Wnioski te odnosić mają wszelką zebraną wiedzę techniczną o ocenianej partii obiektu do możliwości utrzymania obiektu jako całości w formie trwałej ruiny. Wnioski powinny odnosić się do wszelkich terażniejszych oraz prawdopodobnych przyszłych zagrożeń w utrzymaniu obiektu w obecnej formie.		
Wnioski z poprzednich dokumentacji		
(tytuł dokumentacji)		
Wnioski własne		
•		

2.5. WNIOSKI I WYTTCZNE KONSERWATORSKIE	
Podać wnioski i wytyczne konserwatorskie, wydane przez odpowiedni urząd konserwatorski.	
Wnioski	
	
Pozycja 1	
Pozycja 2	
Wytyczne	
Wymienić główne wytyczne zawarte we wnioskach konserwatorskich	

ANALIZA TECHNICZNA OBIEKTU (ZESPOŁU) / FUNDAMENTY I ŚCIANY FUNDAMENTOWE

3. ANALIZA TECHNICZNA OBIEKTU (ZESPOŁU)

3.1. FUNDAMENTY I ŚCIANY FUNDAMENTOWE	
3.1.1. OPIS TECHNICZNY	
Charakterystyka	
Opisać wszystkie możliwe do określenia cechy techniczne konstrukcji, takie jak: materiał murowy, zaprawę, głębokość posadowienia, grubość, wysokość, jednorodność, wiązanie, elementy nowe oraz inne konieczne w celu usystematyzowania wiedzy o niej, niezbędnej do oceny stanu technicznego zarówno samej konstrukcji jak i powierzchni muru.	
materiał murowy	
zaprawa	
głębokość posadowienia	
grubość	
wysokość	
jednorodność	
wiązanie	
Prace dotyczące wzmocnienia konstrukcji	
Wymienić i opisać wykonane prace wzmacniające konstrukcję: podbicie, wzmocnienie (np.: mikropale, jet grouting, wklejanie prętów, iniekcje wzmacniające, głębokie spoinowanie), przemurowanie, inne	
(nazwa działania)	
Prace zabezpieczające konstrukcję	
Wymienić i opisać wykonane prace zabezpieczające (konstrukcyjne i izolacyjne): opaski, obsypania, izolacje przeciwwodne (pionowe, poziome), izolacje termiczne, inne	
(nazwa działania)	
Prace dotyczące wzmocnienia powierzchni muru	
Wymienić i opisać wykonane prace wzmacniające powierzchnię muru: spoinowanie; wzmacnianie struktury chemicznymi, powierzchniowymi preparatami wzmacniającymi, inne	
(nazwa działania)	
Prace zabezpieczające powierzchnię muru	
Wymienić i opisać wykonane prace zabezpieczające powierzchnię muru: hydrofobizacja, izolacje, inne	
(nazwa działania)	

ANALIZA TECHNICZNA OBIEKTU (ZESPOŁU) / FUNDAMENTY I ŚCIANY FUNDAMENTOWE

3.1.2. OCENA STANU TECHNICZNEGO

Ocena konstrukcji

Podać ogólną ocenę stanu technicznego konstrukcji w kontekście utrzymania jej w stanie trwałej ruiny, ocenić smukłość muru, wymienić i opisać uszkodzenia: pęknięcia (charakterystyka, kształt, przebieg, rozwartość), zarysowania (charakterystyka, kształt, przebieg, rozwartość), zmiany geometrii (odchylenie od pionu, obrót, zmiany grubości), inne. Podać ocenę prac zabezpieczających i wzmacniających pod kątem słuszności decyzji o ich wykonaniu, jakości wykonania, oraz spełniania założonej funkcji zabezpieczającej bądź wzmacniającej.

Ocenę stanu technicznego konstrukcji przeprowadzać ściśle wg punktu 1.3

ocena ogólna	
--------------	-------

OCENA USZKODZEŃ

(rodzaj uszkodzenia)	
----------------------	-------

OCENA WYKONANYCH PRAC

(nazwa działania)	
-------------------	-------

Ocena powierzchni muru

Podać ogólną ocenę stanu technicznego powierzchni muru, wymienić i opisać uszkodzenia: pęknięcia, nasieki, zadrapania, napisy, wysolenia, zagrzybienie, odspojenia, przemalowania warstwy malarskiej, zmiany kolorystyczne (zmiany punktowe, łuszczenie, pudrowanie), inne. Podać ocenę prac zabezpieczających i wzmacniających. Porównać obecny wygląd muru z wyglądem pierwotnym w kontekście przeprowadzonych prac.

ocena ogólna	
--------------	-------

OCENA USZKODZEŃ

(rodzaj uszkodzenia)	
----------------------	-------

OCENA WYKONANYCH PRAC

(nazwa działania)	
-------------------	-------

3.1.3. WNIOSKI

Podać wnioski wymienione w poprzednio opracowanych dokumentacjach dotyczących ocenianej części obiektu, bądź sformułować wnioski z nich wynikające. Sformułować wnioski z informacji dotyczących ocenianego obiektu, zebranych w powyższej tabeli. Wnioski te odnosić mają wszelką zebraną wiedzę techniczną o ocenianej partii obiektu do możliwości utrzymania obiektu jako całości w formie trwałej ruiny. Wnioski powinny odnosić się do wszelkich poważniejszych oraz prawdopodobnych przyszłych zagrożeń w utrzymaniu obiektu w obecnej formie.

Wnioski z poprzednich dokumentacji

Pozycja 1	•
-----------	---------

Pozycja 2	•
-----------	---------

Wnioski własne

•

ANALIZA TECHNICZNA OBIEKTU (ZESPOŁU) / ŚCIANY WOLNOSTOJACE

3.2. ŚCIANY WOLNOSTOJACE	
3.2.1. OBIEKT NR 1	
3.2.1.1. OPIS TECHNICZNY	
LOKALIZACJA	
Rys. 3.1.....	
Charakterystyka	
Opisać wszystkie możliwe do określenia cechy techniczne konstrukcji, takie jak: materiał murowy, zaprawę, głębokość posadowienia, grubość, wysokość, smukłość, jednorodność, wiązanie, elementy nowe oraz inne konieczne w celu usystematyzowania wiedzy o niej, niezbędnej do oceny stanu technicznego zarówno samej konstrukcji jak i powierzchni muru. Przez smukłość rozumie się stosunek wysokości efektywnej do grubości ściany (h_{eff}/t). Wysokość efektywną h_{eff} oblicza się ze wzoru: $h_{eff} = \rho_h \cdot \rho_n \cdot h$, gdzie h to wysokość, a dla murów wolnostojących $\rho_h = 2$, $\rho_n = 1$. W przypadku zmiennej grubości muru należy do obliczeń przyjąć grubość średnią, bądź policzyć smukłość muru na różnych wysokościach (jeśli różnice w grubości są znaczne).	
materiał murowy	
zaprawa	
głębokość posadowienia	
grubość	
wysokość	
smukłość	
jednorodność	
wiązanie	
elementy nowe	
Prace dotyczące wzmocnienia konstrukcji	
Wymienić i opisać wykonane prace wzmacniające konstrukcję: przemurowanie, wzmocnienie (np.: wklejanie prętów, iniekcje wzmacniające, głębokie spoinowanie, wzmocnienia materiałami kompozytowymi), inne	
(nazwa działania)	
.....	
Prace zabezpieczające konstrukcję	
Wymienić i opisać wykonane prace zabezpieczające konstrukcję: podparcia, ściągi, wieńce, inne	
(nazwa działania)	
.....	
Prace dotyczące wzmocnienia powierzchni muru	

ANALIZA TECHNICZNA OBIEKTU (ZESPOŁU) / ŚCIANY WOLNOSTOJĄCE

Wymienić i opisać wykonane prace wzmacniające powierzchnię muru: spoinowanie; wzmacnianie struktury chemicznymi, powierzchniowymi preparatami wzmacniającymi, inne	
(nazwa działania)	
.....	
.....	
Prace zabezpieczające powierzchnię muru	
Wymienić i opisać wykonane prace zabezpieczające powierzchnię muru: obróbki blacharskie, wykonanie zadaszenia, hydrofobizacja, izolacje, inne	
(nazwa działania)	
.....	
3.2.1.2. OCENA STANU TECHNICZNEGO	
Ocena konstrukcji	
Podać ogólną ocenę stanu technicznego konstrukcji w kontekście utrzymania jej w stanie trwałej ruiny, ocenić smukłość muru, wymienić i opisać uszkodzenia: pęknięcia (charakterystyka, kształt, przebieg, rozwartość), zarysowania (charakterystyka, kształt, przebieg, rozwartość), zmiany geometrii (odchylenie od pionu, obrót, zmiany grubości), inne. Podać ocenę prac zabezpieczających i wzmacniających pod kątem słuszności decyzji o ich wykonaniu, jakości wykonania, oraz spełniania założonej funkcji zabezpieczającej bądź wzmacniającej.	
Ocenę stanu technicznego konstrukcji przeprowadzać ściśle wg punktu 1.3	
ocena ogólna	
ocena smukłości muru	
OCENA USZKODZEŃ	
pęknięcia	
zarysowania	
zmiany geometrii	
ubytki	
OCENA WYKONANYCH PRAC	
(nazwa działania)	
Ocena powierzchni muru	
Podać ogólną ocenę stanu technicznego powierzchni muru, wymienić i opisać uszkodzenia: pęknięcia, nasieki, zadrapania, napisy, wysolenia, zagrzybenie, odspojenia, przemalowania warstwy malarskiej, zmiany kolorystyczne (zmiany punktowe, łuszczenie, pudrowanie), inne. Podać ocenę prac zabezpieczających i wzmacniających. Porównać obecny wygląd muru z wyglądem pierwotnym w kontekście przeprowadzonych prac.	
Ocena ogólna	
uszkodzenia powierzchni kamienia	
ubytki spoin	
zanieczyszczenia	

ANALIZA TECHNICZNA OBIEKTU (ZESPOŁU) / ŚCIANY WOLNOSTOJACE

OCENA WYKONANYCH PRAC		
(nazwa działania)		
3.2.1.3. CHARAKTERYSTYKA PRAC Z KONSERWATORSKIEGO PUNKTU WIDZENIA		
Każdą z przeprowadzonych na obiekcie prac, ocenić należy z konserwatorskiego punktu widzenia. Poniżej wyszczególniono podstawowe kryteria oceny oraz opcje do wyboru. Każdą z wybranych opcji należy szczegółowo uzasadnić. W przypadku wystąpienia innych kryteriów, których opisanie ma uzasadnione znaczenie, należy je dodać. Kryteria, które nie dotyczą danego rozwiązania należy usunąć.		
Opis prac	PODAĆ NAZWĘ: Rekonstrukcja części muru	
Ogólny charakter prac (zabezpieczające „ZA”; wzmacniające „WZ”)		
Charakter czasowy (docelowe „DC”; tymczasowe „TS”)		
Zgodność materiałowa (zgodne „ZM”; niezgodne „NM”)		
Odwracalność rozwiązania (odwracalne „OD”; nieodwracalne „NO”)		
Zakres prac (całościowe „CA”; fragmentaryczne „FR”)		
Odróżnialność rozwiązania (odróżnialne „OR”; nieodróżnialne „NR”)		
3.2.1.4. DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA		
Wstawić zdjęcia najdokładniej obrazujące cechy techniczne oraz stan techniczny opisany w powyższej części. Na fotografiach umieścić schemat lokalizujący je na obiekcie. Kolejność fotografii ustalić zgodnie z zasadą „od ogółu do szczegółu”.		
Fot. 3.1		
Fot. 3.2.		Fot. 3.3.
Fot. 3.4.		Fot. 3.5.
3.2.2. WNIOSKI		
Podać wnioski wymienione w poprzednio opracowanych dokumentacjach dotyczących ocenianej		

ANALIZA TECHNICZNA OBIEKTU (ZESPOŁU) / ŚCIANY OBIEKTÓW PIERWOTNIE KUBATUROWYCH

części obiektu, bądź sformułować wnioski z nich wynikające. Sformułować wnioski z informacji dotyczących ocenianego obiektu, zebranych w powyższej tabeli. Wnioski te odnosić mają wszelką zebraną wiedzę techniczną o ocenianej partii obiektu do możliwości utrzymania obiektu jako całości w formie trwałej ruiny. Wnioski powinny odnosić się do wszelkich teraźniejszych oraz prawdopodobnych przyszłych zagrożeń w utrzymaniu obiektu w obecnej formie.	
Wnioski z poprzednich dokumentacji	
Pozycja 1	•
Pozycja 2	•
Wnioski własne	
• •	

3.3. ŚCIANY OBIEKTÓW PIERWOTNIE KUBATUROWYCH	
3.3.1. CZĘŚĆ OBIEKTU NR 1	
3.3.1.1. OPIS TECHNICZNY	
LOKALIZACJA	
Rys. 3.2	
Charakterystyka	
Opisać wszystkie możliwe do określenia cechy techniczne konstrukcji, takie jak: materiał murowy, zaprawę, głębokość posadowienia, grubość, wysokość, smukłość, jednorodność, wiązanie, elementy nowe oraz inne konieczne w celu usystematyzowania wiedzy o niej, niezbędnej do oceny stanu technicznego zarówno samej konstrukcji jak i powierzchni muru. Przez smukłość rozumie się stosunek wysokości efektywnej do grubości ściany (h_{eff}/t). Wysokość efektywną h_{eff} oblicza się ze wzoru: $h_{eff} = \rho_n \cdot \rho_n \cdot h$, gdzie h to wysokość, a dla murów wolnostojących $\rho_n = 2$, $\rho_n = 1$. W przypadku zmiennej grubości muru należy do obliczeń przyjąć grubość średnią, bądź policzyć smukłość muru na różnych wysokościach (jeśli różnice w grubości są znaczne).	
materiał murowy	
zaprawa	
głębokość posadowienia	
grubość	
wysokość	
jednorodność	
wiązanie	
elementy nowe	
Prace dotyczące wzmocnienia konstrukcji	
Wymienić i opisać wykonane prace wzmacniające konstrukcję: przemurowanie, wzmocnienie (np.: wklejanie prętów, iniekcje wzmacniające, głębokie spoinowanie, wzmocnienia materiałami	

ANALIZA TECHNICZNA OBIEKTU (ZESPOŁU) / ŚCIANY OBIEKTÓW PIERWOTNIE KUBATUROWYCH

kompozytowymi), inne	
wzmocnienie	
.....	
Prace zabezpieczające konstrukcję	
Wymienić i opisać wykonane prace zabezpieczające konstrukcję: podparcia, ściągi, wieńce, inne	
(nazwa działania)	
.....	
Prace dotyczące wzmocnienia powierzchni muru	
Wymienić i opisać wykonane prace wzmacniające powierzchnię muru: spoinowanie; wzmacnianie struktury chemicznymi, powierzchniowymi preparatami wzmacniającymi, inne	
wzmocnienie	
.....	
Prace zabezpieczające powierzchnię muru	
Wymienić i opisać wykonane prace zabezpieczające powierzchnię muru: obróbki blacharskie, wykonanie zadaszienia, hydrofobizacja, izolacje, inne	
(nazwa działania)	
.....	
3.3.1.2. OCENA STANU TECHNICZNEGO	
Ocena konstrukcji	
Podać ogólną ocenę stanu technicznego konstrukcji w kontekście utrzymania jej w stanie trwałej ruiny, ocenić smukłość muru, wymienić i opisać uszkodzenia: pęknięcia (charakterystyka, kształt, przebieg, rozwartość), zarysowania (charakterystyka, kształt, przebieg, rozwartość), zmiany geometrii (odchylenie od pionu, obrót, zmiany grubości), inne. Podać ocenę prac zabezpieczających i wzmacniających pod kątem słuszności decyzji o ich wykonaniu, jakości wykonania, oraz spełniania założonej funkcji zabezpieczającej bądź wzmacniającej. Ocenę stanu technicznego konstrukcji przeprowadzać ściśle wg punktu 1.3	
ocena ogólna	
OCENA USZKODZEŃ	
pęknięcia	
zarysowania	
zmiany geometrii	
degradacja zaprawy	
OCENA PRZEPROWADZONYCH PRAC	
spoinowanie	
Ocena powierzchni muru	

ANALIZA TECHNICZNA OBIEKTU (ZESPOŁU) / ŚCIANY OBIEKTÓW PIERWOTNIE KUBATUROWYCH

Podać ogólną ocenę stanu technicznego powierzchni muru, wymienić i opisać uszkodzenia: pęknięcia, nasieki, zadrapania, napisy, wysolenia, zagrzybienie, odspojenia, przemalowania warstwy malarskiej, zmiany kolorystyczne (zmiany punktowe, łuszczenie, pudrowanie), inne. Podać ocenę prac zabezpieczających i wzmacniających. Porównać obecny wygląd muru z wyglądem pierwotnym w kontekście przeprowadzonych prac.		
ocena ogólna		
OCENA USZKODZEŃ		
uszkodzenia powierzchni kamienia		
ubytki spoin		
OCENA WYKONANYCH PRAC		
spoinowanie		
3.3.1.3. CHARAKTERYSTYKA PRAC Z KONSERWATORSKIEGO PUNKTU WIDZENIA		
Każdą z przeprowadzonych na obiekcie prac, ocenić należy z konserwatorskiego punktu widzenia. Poniżej wyszczególniono podstawowe kryteria oceny oraz opcje do wyboru. Każdą z wybranych opcji należy szczegółowo uzasadnić. W przypadku wystąpienia innych kryteriów, których opisanie ma uzasadnione znaczenie, należy je dodać. Kryteria, które nie dotyczą danego rozwiązania należy usunąć.		
Opis prac wzmacniających		PODAĆ NAZWĘ: Spoinowanie
Ogólny charakter prac (zabezpieczające „ZA”; wzmacniające „WZ”)		
Charakter czasowy (docelowe „DC”; tymczasowe „TS”)		
Zgodność materiałowa (zgodne „ZM”; niezgodne „NM”)		
Odwracalność rozwiązania (odwracalne „OD”; nieodwracalne „NO”)		
Zakres prac (całościowe „CA”; fragmentaryczne „FR”)		
Odróżnialność rozwiązania (odróżnialne „OR”; nieodróżnialne „NR”)		

ANALIZA TECHNICZNA OBIEKTU (ZESPOŁU) / KORONA MURU

3.3.1.4. DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA

Wstawić zdjęcia najdokładniej obrazujące cechy techniczne oraz stan techniczny opisany w powyższej części. Na fotografiach umieścić schemat lokalizujący je na obiekcie. Kolejność fotografii ustalić zgodnie z zasadą „od ogółu do szczegółu”.

Fot. 3.6.	Fot. 3.7.
Fot. 3.8.	Fot. 3.9.

W przypadku występowania większej ilości obiektów należy powielić tabelę od punktu 3.3.1.

3.3.2. WNIOSKI

Podać wnioski wymienione w poprzednio opracowanych dokumentacjach dotyczących ocenianej części obiektu, bądź sformułować wnioski z nich wynikające. Sformułować wnioski z informacji dotyczących ocenianego obiektu, zebranych w powyższej tabeli. Wnioski te odnoszą się do wszelkiej zebranej wiedzy technicznej o ocenianej partii obiektu do możliwości utrzymania obiektu jako całości w formie trwałej ruiny. Wnioski powinny odnosić się do wszelkich teraźniejszych oraz prawdopodobnych przyszłych zagrożeń w utrzymaniu obiektu w obecnej formie.

Wnioski z poprzednich dokumentacji

Pozycja nr 1	•
Pozycja nr 2	•

Wnioski własne

•

3.4. KORONA MURU

W części dotyczącej korony muru zastosować należy inny rodzaj podziału obiektu niż dla analizy murów. Uzasadniony jest podział zdefiniowany rodzajem zastosowanych (lub nie) zabezpieczeń. Wyróżnia się następujące główne grupy koron murów ze względu na rodzaj zabezpieczenia:

- korona niezabezpieczona
- nadmurowanie – wykonanie dodatkowych warstw muru, z zastosowaniem materiału rodzimego bądź obcego
- izolacja – wprowadzenie izolacji poziomej (z blachy, papy, folii, itp.) z ewentualnym nadmurowaniem materiałem rodzimym bądź obcym
- zadaszenie – wykonanie oddzielnej konstrukcji zabezpieczającej mur
- metoda techniczno-zielona – wprowadzenie warstwy roślinności na koronę muru, po uprzednim jej przygotowaniu (izolacja, wyprofilowanie)

3.4.1. KORONY NIEZABEZPIECZONE**3.4.1.1. OPIS TECHNICZNY****LOKALIZACJA**

ANALIZA TECHNICZNA OBIEKTU (ZESPOŁU) / KORONA MURU

Rys. 3.3 Lokalizacja niezabezpieczonych koron murów.	
Charakterystyka	
W zakres charakterystyki niezabezpieczonej korony muru wchodzi powierzchnia pozioma muru oraz fragment powierzchni bocznych muru, na które działają te same czynniki, co na powierzchnię poziomą. Opisać należy wszystkie możliwe do określenia cechy techniczne muru w strefie korony, takie jak: materiał murowy, zaprawę, grubość, jednorodność, wiązanie oraz inne konieczne w celu usystematyzowania wiedzy o niej, niezbędnej do oceny stanu technicznego.	
materiał murowy	
zaprawa	
grubość	
jednorodność	
wiązanie	
3.4.1.2. OCENA STANU TECHNICZNEGO	
Podać ogólną ocenę stanu technicznego powierzchni i struktury muru w strefie niezabezpieczonej korony. Wymienić i opisać uszkodzenia: zmiany geometrii, spadek górnej powierzchni, ubytki, rozluźnienia, pęknięcia, rysy, wysolenia, zagrzybienie, odspojenia, inne. Podać wpływ korony na niższe partie muru.	
ocena ogólna	
OCENA USZKODZEŃ	
pęknięcia	
zarysowania	
zmiany geometrii	
uszkodzenia powierzchni	
wyprofilowanie korony muru	
roślinność	
3.4.1.3. DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA	
Wstawić zdjęcia najdokładniej obrazujące cechy techniczne oraz stan techniczny opisany w powyższej części. Istotę problematyki zabezpieczenia korony muru najlepiej obrazują zdjęcia górnej powierzchni muru. Na fotografiach umieścić schemat lokalizujący je na obiekcie.	
Fot. 3.10.	Fot. 3.11.....
Fot. 3.12.	Fot. 3.13.....

3.4.2. KORONY MURÓW ZABEZPIECZONE	wymienić rodzaj zabezpieczenia
--	---------------------------------------

ANALIZA TECHNICZNA OBIEKTU (ZESPOŁU) / KORONA MURU

3.4.2.1. OPIS TECHNICZNY	
LOKALIZACJA	
Rys. 3.4. Lokalizacja koron murów zabezpieczonych	
Charakterystyka	
W zakres charakterystyki zabezpieczonej korony muru wchodzi powierzchnia pozioma zabezpieczająca mur, fragment materiału znajdującego się bezpośrednio pod nią oraz fragment powierzchni bocznych muru, na które działają te same czynniki, co na powierzchnię poziomą. Opisać należy wszystkie możliwe do określenia cechy techniczne muru oraz wykonanych zabezpieczeń w strefie korony, takie jak: materiał murowy, zaprawę, grubość, jednorodność, wiązanie, wyprofilowanie oraz inne konieczne w celu usystematyzowania wiedzy o niej, niezbędnej do oceny stanu technicznego.	
materiał murowy	
zaprawa	
grubość	
jednorodność	
wiązanie	
wyprofilowanie spadku	
3.4.2.2. OCENA STANU TECHNICZNEGO	
Podać ogólną ocenę stanu technicznego powierzchni i struktury muru w strefie zabezpieczonej korony. Wymienić i opisać uszkodzenia: zmiany geometrii, ubytki, rozluźnienia, pęknięcia, rysy, wysolenia, zagrzybienie, odspojenia, inne. Ocenie podlega także spadek górnej powierzchni, szczelność, wiek zabezpieczenia, porastanie roślinnością. Podać wpływ korony na niższe partie muru. Podać ocenę prac zabezpieczających pod kątem słuszności decyzji o ich wykonaniu, jakości wykonania, oraz spełniania założonej funkcji. Porównać obecny wygląd muru z wyglądem pierwotnym w kontekście przeprowadzonych prac.	
ocena ogólna	
OCENA USZKODZEŃ	
zmiany geometrii	
uszkodzenia powierzchni	
zarysowania	
wyprofilowanie korony muru	
roślinność	
szczelność	
OCENA WYKONANYCH ZABEZPIECZEŃ	
wykonanie spadku	

ANALIZA TECHNICZNA OBIEKTU (ZESPOŁU) / KORONA MURU

3.4.2.3. CHARAKTERYSTYKA ZABEZPIECZEŃ Z KONSERWATORSKIEGO PUNKTU WIDZENIA

Każdą z przeprowadzonych na obiekcie prac, ocenić należy z konserwatorskiego punktu widzenia. Poniżej wyszczególniono podstawowe kryteria oceny oraz opcje do wyboru. Każdą z wybranych opcji należy szczegółowo uzasadnić. W przypadku wystąpienia innych kryteriów, których opisanie ma uzasadnione znaczenie, należy je dodać. Kryteria, które nie dotyczą danego rozwiązania należy usunąć.

Opis prac zabezpieczających		PODAĆ NAZWĘ: wykonanie spadku
Ogólny charakter prac (zabezpieczające „ZA”; wzmacniające „WZ”)		
Charakter czasowy (docelowe „DC”; tymczasowe „TS”)		
Zgodność materiałowa (zgodne „ZM”; niezgodne „NM”)		
Zakres prac (całościowe „CA”; fragmentaryczne „FR”)		
Odróżnialność rozwiązania (odróżnialne „OR”; nieodróżnialne „NR”)		

3.4.2.4. DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA

Wstawić zdjęcia najdokładniej obrazujące cechy techniczne oraz stan techniczny opisany w powyższej części. Istotę problematyki zabezpieczenia korony muru najlepiej obrazują zdjęcia górnej powierzchni muru. Na fotografiach umieścić schemat lokalizujący je na obiekcie.

Fot. 3.14.....	
Fot. 3.15.	Fot. 3.16.
Fot. 3.17.	Fot. 3.18.....

W przypadku występowania innych wersji zabezpieczeń należy skopiować komórki powyższego akapitu.

3.4.3. WNIOSKI

Podać wnioski wymienione w poprzednio opracowanych dokumentacjach dotyczących ocenianej części obiektu, bądź sformułować wnioski z nich wynikające. Sformułować wnioski z informacji dotyczących ocenianego obiektu, zebranych w powyższej tabeli. Wnioski te odnosić mają wszelką

ANALIZA TECHNICZNA OBIEKTU (ZESPOŁU) / OBIEKTY KUBATUROWE

zebraną wiedzę techniczną o ocenianej partii obiektu do możliwości utrzymania obiektu jako całości w formie trwałej ruiny. Wnioski powinny odnosić się do wszelkich teraźniejszych oraz prawdopodobnych przyszłych zagrożeń w utrzymaniu obiektu w obecnej formie.	
Wnioski z poprzednich dokumentacji	
Pozycja 1	•
Pozycja 2	•
Wnioski własne	
•	

3.5. OBIEKTY KUBATUROWE

W obiektach kubaturowych wydzielić należy dwie zasadnicze części: część historyczną oraz współczesną. Rozdział pt. „Obiekty kubaturowe” karty technicznej zabytkowej ruiny zawierać powinien kompleksową charakterystykę i ocenę jego historycznych części (fragmenty ścian, łuki, sklepienia, itp.), zaś części współczesne powinny być opisane w formie skrótowej – podstawowy opis techniczny. Wszelkie części współczesne obiektów kubaturowych należy poddać kompleksowej ocenie w oddzielnej karcie technicznej, dotyczącej obiektów kubaturowych. Kartę taką należy dodać do niniejszego opracowania w formie załącznika.

3.5.1. ZESPÓŁ BRAMNY**LOKALIZACJA**

Rys. 3.5.....

WYRÓŻNIENIE HISTORYCZNYCH I WSPÓŁCZESNYCH CZĘŚCI ŚCIAN

Wstawić widok elewacji obiektu w postaci rysunkowej lub fotograficznej. Graficznie wyróżnić należy części historyczne i współczesne obiektu za pomocą oznaczeń: kolorystycznych, numerycznych, opisowych, zakresień, kreskowań lub innych w zależności od możliwości technicznych.

Fot. 3.19.

Fot. 3.20.

3.5.1.1. OPIS TECHNICZNY**Charakterystyka ogólna obiektu**

Wymienić i opisać podstawowe cechy całego obiektu, takie jak: rodzaj obiektu, data powstania (rekonstrukcji), przeprowadzone remonty i przebudowy, obecna funkcja obiektu, inne.

rodzaj obiektu	
data powstania (rekonstrukcji)	
przeprowadzone remonty i przebudowy	
funkcja obiektu	

ANALIZA TECHNICZNA OBIEKTU (ZESPOŁU) / OBIEKTY KUBATUROWE

Opis architektoniczny obiektu

Wymienić i opisać podstawowe cechy architektoniczne całego obiektu, takie jak: orientacja, cechy charakterystyczne w układzie przestrzennym (budynek wolnostojący, zabudowa pierzejowa, itp.), forma architektoniczna (charakterystyka stylistyczna), bryła, podstawowe wymiary, powierzchnia, kubatura, wysokość, ilość kondygnacji nadziemnych, podpiwniczenie, funkcja poddasza, typ dachu, układ konstrukcyjny, rozwiązania konstrukcyjno-materiałowe podstawowych elementów konstrukcji obiektu, osiowość, ilość otworów drzwiowych i okiennych, przebudowy. Przy opisywaniu takich elementów jak piwnice, kondygnacje, poddasza, dachy itp., zaznaczyć należy czy element jest współczesny czy historyczny.

orientacja	
cechy charakterystyczne w układzie przestrzennym	
forma architektoniczna	
bryła	
podstawowe wymiary w rzucie	
wysokość	
powierzchnia	
kubatura	
ilość kondygnacji nadziemnych	
podpiwniczenie	
funkcja poddasza	
typ dachu	
osiowość	
ilość otworów wejściowych	
ilość otworów okiennych	

Opis konstrukcji współczesnej części obiektu

Podać podstawowe informacje o materiale i sposobie wykonania współczesnych elementów konstrukcyjnych obiektu, takich jak: dach, ściany, stropy, wieńce, schody, balkony, balustrady (ciężkie), przypory, fundamenty i ściany fundamentowe. Opisać przeprowadzone remonty i przebudowy konstrukcji.

konstrukcja dachowa	
ściany	
konstrukcja stropów	
wieńce	
schody	

ANALIZA TECHNICZNA OBIEKTU (ZESPOŁU) / OBIEKTY KUBATUROWE

fundamenty i ściany fundamentowe	
Opis budowlany współczesnej części obiektu	
Podać podstawowe informacje o materiale i sposobie wykonania współczesnych elementów wykończeniowych i izolacyjnych, takich jak: pokrycie dachowe, poszycie, kominy, rynny i rury spustowe, tynki zewnętrzne, izolacje termiczne, izolacje przeciwwodne, tynki wewnętrzne, okładziny ścian, wykończenie sufitów, posadzki, stolarka drzwiowa i okienna. Opisać przeprowadzone prace remontowe.	
pokrycie dachowe	
kominy	
wykończenie sufitów	
posadzki	
stolarka drzwiowa	
stolarka okienna	
Instalacje współczesne	
Podać podstawowe informacje o współczesnych instalacjach grzewczych, wodociągowych, kanalizacyjnych, wentylacyjnych, gazowych. Podać datę wykonania/modernizacji, liczbę odbiorników (grzejniki, urządzenia sanitarne, gniazda i przełączniki itp.), wymienić inne urządzenia wchodzące w skład instalacji (kotły, tablice elektryczne, urządzenia opomiarowania, itp.), opisać skrótowno technologię	
instalacja wodociągowa	
instalacja wentylacyjna	
instalacja elektryczna	
Charakterystyka historycznej części obiektu	
Opisać wszystkie możliwe do określenia cechy techniczne konstrukcji historycznych, takich jak: ściany, sklepienia, schody, piwnice, posadzki, inne. Opisać należy również sposób połączenia konstrukcji nowych z historycznymi. Przez podstawowe cechy techniczne rozumie się: materiał murowy, zaprawę, głębokość posadowienia, grubość, wysokość, smukłość, jednorodność, wiązanie, elementy nowe oraz inne konieczne w celu usystematyzowania wiedzy o niej, niezbędnej do oceny stanu technicznego zarówno samej konstrukcji jak i powierzchni. Przez smukłość rozumie się stosunek wysokości efektywnej do grubości ściany (h_{eff}/t). Wysokość efektywną h_{eff} oblicza się ze wzoru: $h_{eff} = \rho_h \cdot \rho_n \cdot h$, gdzie h to wysokość, a dla murów wolnostojących $\rho_h = 2$, $\rho_n = 1$. W przypadku zmiennej grubości muru należy do obliczeń przyjąć grubość średnią, bądź policzyć smukłość muru na różnych wysokościach (jeśli różnice w grubości są znaczne).	
Ściany	
materiał murowy	
zaprawa	
głębokość	

ANALIZA TECHNICZNA OBIEKTU (ZESPOŁU) / OBIEKTY KUBATUROWE

posadowienia	
grubość	
wysokość	
wysokość kondygnacji światła w	
smukłość	
jednorodność	
wiązanie	
elementy nowe	
Sklepienia	
materiał murowy	
zaprawa	
grubość	
strzałka	
rodzaj sklepienia	
Piwnica (budynku bramnego)	
wysokość	
powierzchnia	
zagłębienie poniżej poziomu terenu	
Połączenie historycznego muru z nowym	
sposób połączenia	
Inne	
Prace dotyczące wzmocnienia konstrukcji	
Wymienić i opisać wykonane prace wzmacniające konstrukcję: przemurowanie, wzmocnienie (np.: wklejanie prętów, iniekcje wzmacniające, głębokie spoinowanie, wzmocnienia materiałami kompozytowymi), inne	
(nazwa działania)	
.....	
.....	
Prace zabezpieczające konstrukcję	
Wymienić i opisać wykonane prace zabezpieczające konstrukcję: podparcia, ściągi, wieńce, inne	
(nazwa działania)	

ANALIZA TECHNICZNA OBIEKTU (ZESPOŁU) / OBIEKTY KUBATUROWE

.....	
Prace dotyczące wzmocnienia powierzchni muru	
Wymienić i opisać wykonane prace wzmocniające powierzchnię muru: spoinowanie; wzmacnianie struktury chemicznymi, powierzchniowymi preparatami wzmocniającymi, inne	
(nazwa działania)	
.....	
Prace zabezpieczające powierzchnię muru	
Wymienić i opisać wykonane prace zabezpieczające powierzchnię muru: obróbki blacharskie, wykonanie zadaszienia, hydrofobizacja, izolacje, inne	
(nazwa działania)	
.....	
3.5.1.2. OCENA STANU TECHNICZNEGO	
Ocena konstrukcji	
Podać ogólną ocenę stanu technicznego konstrukcji w kontekście utrzymania jej w stanie trwałej ruiny, ocenić smukłość muru, wymienić i opisać uszkodzenia: pęknięcia (charakterystyka, kształt, przebieg, rozwartość), zarysowania (charakterystyka, kształt, przebieg, rozwartość), zmiany geometrii (odchylenie od pionu, obrót, zmiany grubości), inne. Według polskich norm dotyczących konstrukcji murowych PN-B-3002:1999 oraz PN-B-3002:2007 za graniczną smukłość murów konstrukcyjnych uznaje się wartość równą 18. Podać ocenę prac zabezpieczających i wzmocniających pod kątem słuszności decyzji o ich wykonaniu, jakości wykonania, oraz spełniania założonej funkcji zabezpieczającej bądź wzmocniającej.	
ocena ogólna	
ocena smukłości ścian	
OCENA USZKODZEŃ	
pęknięcia	
OCENA WYKONANYCH PRAC	
zabezpieczenie narożnika	
Ocena powierzchni muru	
Podać ogólną ocenę stanu technicznego powierzchni muru, wymienić i opisać uszkodzenia: pęknięcia, nasieki, zadrapania, napisy, wysolenia, zagrzybenie, odspojenia, przemalowania warstwy malarskiej, zmiany kolorystyczne (zmiany punktowe, łuszczenie, pudrowanie), inne. Podać ocenę prac zabezpieczających i wzmocniających. Porównać obecny wygląd muru z wyglądem pierwotnym w kontekście przeprowadzonych prac.	
ocena ogólna	
OCENA USZKODZEŃ	
(rodzaj uszkodzenia)	

ANALIZA TECHNICZNA OBIEKTU (ZESPOŁU) / OBIEKTY KUBATUROWE

OCENA WYKONANYCH PRAC		
(nazwa działania)		
.....		
3.5.1.3. CHARAKTERYSTYKA PRAC Z KONSERWATORSKIEGO PUNKTU WIDZENIA		
Każdą z przeprowadzonych na obiekcie prac, ocenić należy z konserwatorskiego punktu widzenia. Poniżej wyszczególniono podstawowe kryteria oceny oraz opcje do wyboru. Każdą z wybranych opcji należy szczegółowo uzasadnić. W przypadku wystąpienia innych kryteriów, których opisanie ma uzasadnione znaczenie, należy je dodać. Kryteria, które nie dotyczą danego rozwiązania należy usunąć.		
Opis prac	PODAĆ NAZWĘ: Rekonstrukcja budynku	
Ogólny charakter prac (zabezpieczające „ZA”; wzmacniające „WZ”)		
Charakter czasowy (docelowe „DC”; tymczasowe „TS”)		
Zgodność materiałowa (zgodne „ZM”; niezgodne „NM”)		
Odwracalność rozwiązania (odwracalne „OD”; nieodwracalne „NO”)		
Zakres prac (całościowe „CA”; fragmentaryczne „FR”)		
Odróżnialność rozwiązania (odróżnialne „OR”; nieodróżnialne „NR”)		
3.5.1.4. DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA		
Wstawić zdjęcia najdokładniej obrazujące cechy techniczne oraz stan techniczny opisany w powyższej części. Na fotografiach umieścić schemat lokalizujący je na obiekcie. Kolejność fotografii ustalić zgodnie z zasadą „od ogółu do szczegółu”.		
Fot. 3.21.	Fot. 3.22.	
Fot. 3.23.	Fot. 3.24.	

ANALIZA TECHNICZNA OBIEKTU (ZESPOŁU) / OBIEKTY INŻYNIERSKIE I INNE

3.5.2. WNIOSKI

Podać wnioski wymienione w poprzednio opracowanych dokumentacjach dotyczących ocenianej części obiektu, bądź sformułować wnioski z nich wynikające. Sformułować wnioski z informacji dotyczących ocenianego obiektu, zebranych w powyższej tabeli. Wnioski te odnosić mają wszelką zebraną wiedzę techniczną o ocenianej partii obiektu do możliwości utrzymania obiektu jako całości w formie trwałej ruiny. Wnioski powinny odnosić się do wszelkich teraźniejszych oraz prawdopodobnych przyszłych zagrożeń w utrzymaniu obiektu w obecnej formie.

Wnioski z poprzednich dokumentacji

Pozycja 1	•
Pozycja 2	•
Pozycja 3	•

Wnioski własne

-
-

3.6. OBIEKTY INŻYNIERSKIE I INNE

Do obiektów, które należy opisać jako obiekty inżynierskie i inne, należą:

- dzielnice
- drogi i ciągi komunikacyjne – ocenie podlegają te, które są historyczne, bądź celowo wprowadzone w procesie zagospodarowania
- mosty
- studnie
- podziemia
- fortyfikacje ziemne i murowane, fosy

W przypadku wystąpienia w obrębie zespołu ruin innych znaczących obiektów, należy je również poddać ocenie edytując dodatkowe pola, analogiczne do poniższych.

3.6.1. DZIEDZIŃCE**3.6.1.1. OPIS TECHNICZNY****LOKALIZACJA**

Rys. 3.6.

Charakterystyka

Opis techniczny zawierający informacje: ukształtowanie powierzchni, roślinność niską i wysoką. Podać należy spadki, nachylenia, profilację powierzchni, rodzaj podłoża (kostka, bruk, skała, żwir, roślinność trawiasta itp.), rodzaj, wysokość i odległość drzew od poszczególnych elementów konstrukcji.

forma obiektu (w relacji do formy historycznej)	
ukształtowanie	

ANALIZA TECHNICZNA OBIEKTU (ZESPOŁU) / OBIEKTY INŻYNIERSKIE I INNE

podłoże	
roślinność	
Prace wzmacniające	
Wymienić i opisać wykonane prace wzmacniające jak wymiana podłoża/nawierzchni, inne.	
(nazwa działania)	
.....	
.....	
Prace zabezpieczające	
Wymienić i opisać wykonane prace zabezpieczające, takie jak: wtórna profilacja powierzchni, odwodnienia, porządkowanie roślinności, nasadzenia, inne	
(nazwa działania)	
.....	
.....	
3.6.1.2. OCENA STANU TECHNICZNEGO	
W przypadku niehistorycznych elementów obiektu ocenę stanu technicznego należy ograniczyć do opisu ogólnego	
opis ogólny	
3.6.1.3. DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA	
Wstawić zdjęcia najdokładniej obrazujące cechy techniczne oraz stan techniczny opisany w powyższej części. Na fotografiach umieścić schemat lokalizujący je na obiekcie. Kolejność fotografii ustalić zgodnie z zasadą „od ogółu do szczegółu”.	
Fot. 3.25.	
Fot. 3.26.	

3.6.2. MOST BRAMNY**3.6.2.1. OPIS TECHNICZNY****LOKALIZACJA**

Rys. 3.7.

Charakterystyka

Opisać wszystkie możliwe do określenia cechy techniczne obiektu, takie jak: rodzaj konstrukcji nośnej, materiał, rodzaj i głębokość posadowienia, liczba przęseł, rozpiętość, nawierzchnia, maksymalna wysokość nad przeszkodą, występowanie i rodzaj balustrad, elementy nowe, rodzaj przeszkody (wodna, terenowa), oraz inne konieczne w celu usystematyzowania wiedzy o nim, niezbędne do oceny stanu technicznego.

forma obiektu
(w relacji do formy historycznej)

.....

ANALIZA TECHNICZNA OBIEKTU (ZESPOŁU) / OBIEKTY INŻYNIERSKIE I INNE

czas powstania	
rodzaj konstrukcji	
materiał	
rodzaj i głębokość posadowienia	
liczba przęseł	
rozpiętość	
nawierzchnia	
maksymalna wysokość nad przeszkodą	
balustrady	
elementy nowe	
rodzaj przeszkody	
Prace dotyczące wzmocnienia konstrukcji	
Wymieni i opisać wykonane prace wzmacniające konstrukcję:	
a) dla konstrukcji murowych: przemurowanie, wzmocnienie (np.: wklejanie prętów, iniekcje wzmacniające, głębokie spoinowanie, wzmocnienia materiałami kompozytowymi), inne	
b) dla konstrukcji drewnianych: wzmocnienia dodatkowymi elementami drewnianymi, flekowanie, wymiana lub wprowadzenie łączników stalowych, wzmocnienia profilami stalowymi, wzmocnienia materiałami kompozytowymi, inne	
(nazwa działania)	
.....	
.....	
Prace zabezpieczające konstrukcję	
Wymienić i opisać wykonane prace zabezpieczające konstrukcję: podparcia, ściągi, naprawa lub wymiana nawierzchni, malowanie/impregnacja (dla konstrukcji drewnianych), inne	
(nazwa działania)	prac nie przeprowadzono
.....	
.....	
Prace dotyczące wzmocnienia powierzchni muru	
W przypadku konstrukcji murowej mostu wymienić i opisać wykonane prace wzmacniające powierzchnię muru: spoinowanie; wzmacnianie struktury chemicznymi, powierzchniowymi preparatami wzmacniającymi, inne	
(nazwa działania)	
.....	
.....	
Prace zabezpieczające powierzchnię muru	
W przypadku konstrukcji murowej mostu wymienić i opisać wykonane prace zabezpieczające powierzchnię muru: obróbki blacharskie, wykonanie zadaszenia, hydrofobizacja, izolacje, inne	
(nazwa działania)	

ANALIZA TECHNICZNA OBIEKTU (ZESPOŁU) / OBIEKTY INŻYNIERSKIE I INNE

.....	
3.6.2.2. OCENA STANU TECHNICZNEGO	
W przypadku niehistorycznych elementów obiektu ocenę stanu technicznego należy ograniczyć do opisu ogólnego	
opis ogólny	
3.6.2.3. DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA	
Wstawić zdjęcia najdokładniej obrazujące cechy techniczne oraz stan techniczny opisany w powyższej części. Na fotografiach umieścić schemat lokalizujący je na obiekcie. Kolejność fotografii ustalić zgodnie z zasadą „od ogółu do szczegółu”.	
Fot. 3.27.	Fot. 3.28.
Fot. 3.29.	Fot. 3.30.

3.6.3. MOST PRZEZ FOSE**3.6.3.1. OPIS TECHNICZNY****LOKALIZACJA**

.....

Charakterystyka

Opisać wszystkie możliwe do określenia cechy techniczne obiektu, takie jak: rodzaj konstrukcji nośnej, materiał, rodzaj i głębokość posadowienia, liczba przęseł, rozpiętość, nawierzchnia, maksymalna wysokość nad przeszkodą, występowanie i rodzaj balustrad, elementy nowe, rodzaj przeszkody (wodna, terenowa), oraz inne konieczne w celu usystematyzowania wiedzy o nim, niezbędne do oceny stanu technicznego.

forma obiektu (w relacji do formy historycznej)	
czas powstania	
rodzaj konstrukcji	
materiał	
rodzaj i głębokość posadowienia	
liczba przęseł	
rozpiętość	
nawierzchnia	
maksymalna wysokość nad przeszkodą	
balustrady	
elementy nowe	
rodzaj przeszkody	

ANALIZA TECHNICZNA OBIEKTU (ZESPOŁU) / OBIEKTY INŻYNIERSKIE I INNE

Prace dotyczące wzmocnienia konstrukcji	
Wymienić i opisać wykonane prace wzmacniające konstrukcję:	
c) dla konstrukcji murowych: przemurowanie, wzmocnienie (np.: wklejanie prętów, iniekcje wzmocniające, głębokie spoinowanie, wzmocnienia materiałami kompozytowymi), inne	
d) dla konstrukcji drewnianych: wzmocnienia dodatkowymi elementami drewnianymi, flekowanie, wymiana lub wprowadzenie łączników stalowych, wzmocnienia profilami stalowymi, wzmocnienia materiałami kompozytowymi, inne	
(nazwa działania)	
.....	
Prace zabezpieczające konstrukcję	
Wymienić i opisać wykonane prace zabezpieczające konstrukcję: podparcia, ściągi, naprawa lub wymiana nawierzchni, malowanie/impregnacja (dla konstrukcji drewnianych), inne	
(nazwa działania)	
.....	
Prace dotyczące wzmocnienia powierzchni muru	
W przypadku konstrukcji murowej mostu wymienić i opisać wykonane prace wzmocniające powierzchnię muru: spoinowanie; wzmocnianie struktury chemicznymi, powierzchniowymi preparatami wzmocniającymi, inne	
(nazwa działania)	
.....	
Prace zabezpieczające powierzchnię muru	
W przypadku konstrukcji murowej mostu wymienić i opisać wykonane prace zabezpieczające powierzchnię muru: obróbki blacharskie, wykonanie zadaszenia, hydrofobizacja, izolacje, inne	
(nazwa działania)	
.....	
3.6.3.2. OCENA STANU TECHNICZNEGO	
W przypadku niehistorycznych elementów obiektu ocenę stanu technicznego należy ograniczyć do opisu ogólnego	
opis ogólny	Most w stanie dostatecznym. Niedostateczny stan powłoki
3.6.3.3. DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA	
Wstawić zdjęcia najdokładniej obrazujące cechy techniczne oraz stan techniczny opisany w powyższej części. Na fotografiach umieścić schemat lokalizujący je na obiekcie. Kolejność fotografii ustalić zgodnie z zasadą „od ogółu do szczegółu”.	
Fot. 3.31.	Fot. 3.32.

3.6.4. FOSA**3.6.4.1. OPIS TECHNICZNY**

LOKALIZACJA

ANALIZA TECHNICZNA OBIEKTU (ZESPOŁU) / OBIEKTY INŻYNIERSKIE I INNE

.....	
Charakterystyka	
Opisać wszystkie możliwe do określenia cechy techniczne obiektu, takie jak: materiał (grunt rodzimy, materiał murowy, umocnienia skarp i dna), rodzaj fosi (mokra, sucha), głębokość, nachylenie skarp, roślinność oraz inne konieczne w celu usystematyzowania wiedzy o nim, niezbędne do oceny stanu technicznego.	
forma obiektu (w relacji do formy historycznej)	
materiał	
rodzaj fosi	
głębokość	
nachylenie skarp	
roślinność	
Prace dotyczące wzmocnienia konstrukcji	
Wymienić i opisać wykonane prace wzmacniające konstrukcję:	
a) dla murowych konstrukcji fos: przemurowanie, wzmocnienie (np.: wklejanie prętów, iniekcje wzmacniające, głębokie spoinowanie, wzmocnienia materiałami kompozytowymi), inne	
b) dla fos ziemnych: umocnienia skarp (kostką, brukiem, roślinnością, geosyntetykami), inne	
(nazwa działania)	
.....	
Prace zabezpieczające konstrukcję	
Wymienić i opisać wykonane prace zabezpieczające konstrukcję: podparcia, ściągi, wieńce, odwodnienia, inne	
porządkowanie roślinności	
.....	
Prace dotyczące wzmocnienia powierzchni muru	
W przypadku konstrukcji murowej fosi wymienić i opisać wykonane prace wzmacniające powierzchnię muru: spoinowanie; wzmacnianie struktury chemicznymi, powierzchniowymi preparatami wzmacniającymi, inne	
(nazwa działania)	
.....	
Prace zabezpieczające powierzchnię muru	
W przypadku konstrukcji murowej wymienić i opisać wykonane prace zabezpieczające powierzchnię muru: obróbki blacharskie, wykonanie zadaszienia, hydrofobizacja, izolacje, inne	
(nazwa działania)	
.....	
3.6.4.2. OCENA STANU TECHNICZNEGO	

ANALIZA TECHNICZNA OBIEKTU (ZESPOŁU) / OBIEKTY INŻYNIERSKIE I INNE

W przypadku niehistorycznych elementów obiektu ocenę stanu technicznego należy ograniczyć do opisu ogólnego	
opis ogólny	
3.6.4.3. DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA	
Wstawić zdjęcia najdokładniej obrazujące cechy techniczne oraz stan techniczny opisany w powyższej części. Na fotografiach umieścić schemat lokalizujący je na obiekcie. Kolejność fotografii ustalić zgodnie z zasadą „od ogółu do szczegółu”.	
Fot. 3.33.	Fot. 3.34.
Fot. 3.35.	Fot. 3.36.....

3.6.5. WNIOSKI	
Podać wnioski wymienione w poprzednio opracowanych dokumentacjach dotyczących ocenianej części obiektu, bądź sformułować wnioski z nich wynikające. Sformułować wnioski z informacji dotyczących ocenianego obiektu, zebranych w powyższej tabeli. Wnioski te odnosić mają wszelką zebraną wiedzę techniczną o ocenianej partii obiektu do możliwości utrzymania obiektu jako całości w formie trwałej ruiny. Wnioski powinny odnosić się do wszelkich teraźniejszych oraz prawdopodobnych przyszłych zagrożeń w utrzymaniu obiektu w obecnej formie.	
Wnioski z poprzednich dokumentacji	
Pozycja 1	•
Pozycja 2	•
Wnioski własne	
•	

ANALIZA TECHNICZNA OBIEKTU (ZESPOŁU) / DETAL KAMIENNY, DETAL
SZTUKATORSKI, TYNKI, POLICHROMIE, SGRAFFITA

3.7. DETAL KAMIENNY, DETAL SZTUKATORSKI, TYNKI, POLICHROMIE, SGRAFFITA

Na obiekcie wydzielono dwa rodzaje elementów:

- detal kamienny
- tynki

3.7.1. DETAL KAMIENNY – elementy z kamienia naturalnego

Rodzaje elementów kamiennych

Wymienić i opisać cechy stylowe poszczególnych elementów, dokonać charakterystyki stylistycznej elementów.

Rozpoznanie detali architektonicznych i przypisanie ich do określonych etapów budowy obiektu, odkrycie nie znanych dotychczas elementów, zbadanie techniki budowlanej i technologii stosowanych w danym obiekcie.

Na obiekcie znajduje się jeden rodzaj elementu z kamienia naturalnego:

klucz arkady otworu wejściowego do budynku bramnego w postaci kamiennych profilowanych elementów

3.7.1.1. ELEMENT 1

LOKALIZACJA

Wstawić rzut obiektu w postaci inwentaryzacji rysunkowej, orientacją w stosunku do kierunków świata. Na rzucie wyróżnić należy główne elementy architektoniczne z kamienia naturalnego za pomocą oznaczeń: kolorystycznych, numerycznych, opisowych, zakreśleń, kreskowań lub innych w zależności od możliwości technicznych.

Fot. 3.37.

OPIS TECHNICZNY

Charakterystyka

Opisać wszystkie możliwe do określenia cechy techniczne kamienia takie jak: rodzaj kamienia rodzaj zastosowanej zaprawy, sposób opracowania warstwy wierzchniej, elementy nowe oraz inne konieczne w celu usystematyzowania wiedzy o niej, niezbędnej do oceny zachowania elementów kamiennych.

materiał	
-----------------	-------

zaprawa	
----------------	-------

sposób opracowania powierzchni	
---------------------------------------	-------

Wykonane prace wzmacniające struktury kamienia

Wymienić i opisać wykonane prace wzmacniające powierzchnię kamienia: spoinowanie; wzmacnianie struktury chemicznymi, strukturalnymi preparatami wzmacniającymi, inne

(rodzaj wzmocnienia)	
-----------------------------	-------

Wykonane prace dotyczące odtworzenia (rekonstrukcji, uzupełnienia)

Wymienić i opisać wykonane prace wzmacniające powierzchnię kamienia: uzupełnienia kitami; uzupełnienia metodą „flekownia”, odtworzenie, rekonstrukcja elementów, inne

(rodzaj)	
-----------------	-------

**ANALIZA TECHNICZNA OBIEKTU (ZESPOŁU) / DETAL KAMIENNY, DETAL
SZTUKATORSKI, TYNKI, POLICHROMIE, SGRAFFITA**

rekonstrukcji)	
Wykonane prace zabezpieczające powierzchnię kamienia	
Wymienić i opisać wykonane prace zabezpieczające elementy kamienne: obróbki blacharskie, wykonanie zadaszenia, hydrofobizacja, izolacje, inne	
oczyszczenie powierzchni	
OCENA STANU ZACHOWANIA	
Ocena stanu zachowania elementów kamiennych pod kątem spełniania wymogów konserwatorskich. Wykonana na podstawie wizji lokalnej na obiekcie i badań <i>in situ</i> . Podać ogólny opis stanu zachowania: zachowane w całości, niewielkie ubytki, znaczne ubytki, zachowane jedynie nieliczne fragmenty, odkryte częściowo spod pobiał, tynków przemuroowań. Wymienić i opisać uszkodzenia: uszkodzenia, pęknięcia nasieki, zadrapania, napisy, zawilgocenie, wysolenia, mikroorganizmy... i inne.	
ocena ogólna	
OCENA USZKODZEŃ	
ubytki	
	
OCENA WYKONANYCH PRAC	
oczyszczanie powierzchni	
DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA	
Wstawić zdjęcia najdokładniej obrazujące cechy techniczne oraz stan techniczny opisany w powyższej części. Na fotografiach umieścić schemat lokalizujący je na obiekcie. Kolejność fotografii ustalić zgodnie z zasadą „od ogółu do szczegółu”.	
Fot. 3.38.	
Fot. 3.39.	

3.7.2. WNIOSKI

Podać wnioski wymienione w poprzednio opracowanych dokumentacjach dotyczących ocenianej części obiektu, bądź sformułować wnioski z nich wynikające. Sformułować wnioski z informacji dotyczących ocenianego obiektu, zebranych w powyższej tabeli. Wnioski te odnosić mają wszelką zebraną wiedzę techniczną o ocenianej partii obiektu do możliwości utrzymania obiektu jako całości w formie trwałej ruiny. Wnioski powinny odnosić się do wszelkich teraźniejszych oraz prawdopodobnych przyszłych zagrożeń w utrzymaniu obiektu w obecnej formie.

Wnioski z poprzednich dokumentacji

(tytuł dokumentacji)	
Wnioski własne	
•	

ANALIZA TECHNICZNA OBIEKTU (ZESPOŁU) / DETAL KAMIENNY, DETAL SZTUKATORSKI, TYNKI, POLICHROMIE, SGRAFFITA

3.7.3. TYNKI

Lokalizacja

Wstawić rzut obiektu w postaci inwentaryzacji rysunkowej, z orientacją w stosunku do kierunków świata. Na rzucie wyróżnić należy zakres występowania tynków historycznych za pomocą oznaczeń: kolorystycznych, numerycznych, opisowych, zakreśleń, kreskowań lub innych w zależności od możliwości technicznych.

Fot. 3.40.

OPIS TECHNICZNY

Charakterystyka

Opisać wszystkie możliwe do określenia cechy techniczne tynków takie jak: rodzaj zaprawy, ilość warstw, grubość poszczególnych warstw, sposób opracowania warstwy wierzchniej, elementy nowe oraz inne konieczne w celu usystematyzowania wiedzy o niej, niezbędnej do oceny zachowania tynków. Określić czas powstania na podstawie istniejącej dokumentacji.

czas powstania

rodzaj zaprawy

ilość warstw

grubość poszczególnych warstw

sposób opracowania warstwy wierzchniej

malatury

Prace dotyczące wzmocnienia powierzchni tynku

Wymienić i opisać wykonane prace wzmacniające powierzchnię tynku: spoinowanie; wzmacnianie struktury chemicznymi, strukturalnymi preparatami wzmacniającymi, inne

(rodzaj wzmocnienia)

Prace dotyczące odtworzenia (rekonstrukcji, uzupełnienia)

Wymienić i opisać wykonane prace wzmacniające powierzchnię tynku: uzupełnienia kitami; uzupełnienia metodą „flekownia”, odtworzenie, rekonstrukcja elementów, inne

(rodzaj rekonstrukcji)

Prace zabezpieczające powierzchnię tynku

Wymienić i opisać wykonane prace zabezpieczające powierzchnię tynku: obróbki blacharskie, wykonanie zadaszienia, hydrofobizacja, izolacje, inne

(rodzaj zabezpieczenia)

OCENA STANU ZACHOWANIA

Ocena stanu zachowania tynków pod kątem spełniania wymogów konserwatorskich. Wykonana na podstawie wizji lokalnej na obiekcie i badań *in situ*. Podać ogólny opis stanu zachowania: zachowane w całości, niewielkie ubytki, znaczne ubytki, zachowane jedynie nieliczne fragmenty,

ANALIZA TECHNICZNA OBIEKTU (ZESPOŁU) / DETAL KAMIENNY, DETAL SZTUKATORSKI, TYNKI, POLICHROMIE, SGRAFFITA

odkryte częściowo spod pobiał, tynków przemurowań. Wymienić i opisać uszkodzenia: uszkodzenia, pęknięcia nasieki, zadrapania, napisy, zawilgocenie, wysolenia, mikroorganizmy... i inne.	
ocena ogólna	
OCENA USZKODZEŃ	
uszkodzenia powierzchni tynku	
odspojenia	
OCENA WYKONANYCH PRAC	
(nazwa działania)	
Dokumentacja fotograficzna	
Wstawić zdjęcia najdokładniej obrazujące cechy techniczne oraz stan techniczny opisany w powyższej części. Na fotografiach umieścić schemat lokalizujący je na obiekcie. Kolejność fotografii ustalić zgodnie z zasadą „od ogółu do szczegółu”.	
Fot. 3.41.	

3.7.4. WNIOSKI

Podać wnioski wymienione w poprzednio opracowanych dokumentacjach dotyczących ocenianej części obiektu, bądź sformułować wnioski z nich wynikające. Sformułować wnioski z informacji dotyczących ocenianego obiektu, zebranych w powyższej tabeli. Wnioski te odnosić mają wszelką zebraną wiedzę techniczną o ocenianej partii obiektu do możliwości utrzymania obiektu jako całości w formie trwałej ruiny. Wnioski powinny odnosić się do wszelkich teraźniejszych oraz prawdopodobnych przyszłych zagrożeń w utrzymaniu obiektu w obecnej formie.

Wnioski z poprzednich dokumentacji

(tytuł dokumentacji)	
-----------------------------	-------

Wnioski własne

-

WNIOSKI I ZALECENIA KOŃCOWE / DETAL KAMIENNY, DETAL SZTUKATORSKI,
TYNKI, POLICHROMIE, SGRAFFITA

4. WNIOSKI I ZALECENIA KOŃCOWE

Stan techniczny i bezpieczeństwo użytkowania:

-
-
-

Wykonane prace zabezpieczające:

-
-

Utrzymanie i sposób użytkowania obiektu a względy konserwatorskie:

-
-
-

Czynniki niszczące:

-
-

Stan dokumentacji obiektu:

-
-
-

DOKUMENTACJA I BIBLIOGRAFIA / DETAL KAMIENNY, DETAL SZTUKATORSKI,
TYNKI, POLICHROMIE, SGRAFFITA**5. DOKUMENTACJA I BIBLIOGRAFIA**

Wymienić wszelkie źródła wykorzystane w celu zgromadzenia wiedzy na temat technicznych aspektów obiektu, ze szczególnym naciskiem na dokumentacje takie jak: ekspertyzy i opinie techniczne, projekty architektoniczne i konstrukcyjno-budowlane, dokumentacje badań (architektonicznych, archeologicznych, geologicznych), wszelkie inwentaryzacje (opisowe, fotograficzne, fotogrametryczne, rysunkowe, geodezyjne, dendrologiczne), inwentaryzacje powykonawcze, mapy. Wyszczególnić należy również źródła literaturowe (opracowania historyczne, artykuły, monografie) oraz historyczną ikonografię.

Dokumentacje

[1]

[2]

[3]

Źródła literaturowe i ikonografia

[4]

„KARTA OCHRONY HISTORYCZNYCH RUIN”

/zasady ochrony historycznych ruin/

przyjęta Uchwałą Walnego Zgromadzenia Członków PKN ICOMOS w dniu 4 grudnia 2012 r.

1. Historyczna ruina (ukształtowana w wielowiekowym procesie niszczenia) jest pełnowartościową formą zabytku. Autentyzm jest główną wartością architektoniczno-przestrzenną, artystyczną i cechą historycznej ruiny. Ochrona autentycznej substancji i formy historycznej ruiny jest warunkiem zachowania jej wartości jako dokumentu historycznego. Historyczna ruina ma również wartość jako trwały i znaczący element krajobrazu kulturowego. Pełna ocena wartości ruin powinna mieć charakter porównawczy (powinna być dokonywana w skali zasobu regionalnego lub krajowego).
2. W Polsce coraz częściej ma miejsce wznoszenie na historycznych ruinach nowych budowli. Jest to bezpodstawnie traktowane jako odbudowa historycznych obiektów. Prace przekształcające ruiny w kubatury użytkowe najczęściej prowadzone są bez pełnej wiedzy o historycznej formie obiektu, a nawet ze świadomym zniekształcaniem jego pierwotnej formy. Wszelkie działania budowlane nie poparte jednoznacznymi wynikami badań i przekształcające ruinę w fantazyjne budowle, stanowią nieodwracalną ingerencję w historycznie ukształtowaną formę i substancję zabytku i prowadzą do trwałej utraty jego wartości.
3. Ochrona ruin historycznych powinna mieć charakter kompleksowy – powinna obejmować zachowane mury, formy ziemne (będące relikami dawnych umocnień), nawarstwienia gruzowe oraz krajobraz (którego elementem są ruiny).
4. Historyczne ruiny – podobnie jak inne zabytki – mogą pełnić (po zabezpieczeniu i udostępnieniu) współczesne, atrakcyjne turystycznie funkcje.
5. Najwłaściwszą formą ochrony wartości zabytkowych historycznej ruiny jest jej utrwalenie i zabezpieczenie historycznej substancji przed procesami niszczącymi oraz udostępnienie turystom.
6. Utrzymanie formy trwałej ruiny wymaga analogicznie do innych obiektów zabytkowych ciągłych zabiegów konserwatorskich i budowlanych; monitoring stanu ruiny jest warunkiem minimalizacji zakresu koniecznych zabiegów. W niektórych przypadkach zabiegi techniczne polegające na konsolidacji zachowanych elementów (np. uzupełnienie zachowanych fragmentarycznie murów, sklepień czy stropów, w formie opartej na wynikach badań, lub wprowadzenie dodatkowych, współczesnych konstrukcji wzmacniających) są jedyną szansą utrzymania historycznej ruiny i prowadzenia innych działań konserwatorskich. Taki zakres prac można uznać za dopuszczalny przy zachowaniu zasady minimum interwencji.
7. W uzasadnionych przypadkach możliwe są współczesne, niewielkie kubaturowo uzupełnienia architektoniczne pod warunkiem, że będą jednoznacznie odróżniać się od historycznej tkanki i konstrukcji, a wprowadzone przekształcenia będą „odwracalne”. Współczesne uzupełnienia (np. pomieszczenia muzealne lub służące obsłudze ruchu turystycznego) nie mogą zmieniać obrazu ruiny w krajobrazie i nie mogą dominować nad autentyczną substancją.

8. Wszelkie ingerencje w substancję zabytkową ruin historycznych mogą być podejmowane po wykonaniu inwentaryzacji, waloryzacji krajobrazowej oraz pełnego zakresu badań (historycznych, konserwatorskich, archeologicznych i architektonicznych).
9. Znaczenie ruiny w krajobrazie powinno być istotnym kryterium precyzującym zakres dopuszczalnej ingerencji. Decyzje dotyczące przekształceń historycznej ruiny powinny być dokonywane w konsultacji ze specjalistami w tej dziedzinie (uzasadnione jest powołanie kolegium opiniodawczego ds. ochrony ruin i zamków).
10. Prace wykraczające poza utrzymanie substancji i formy ruin powinny mieć charakter działania wyjątkowego. Nadrzędną zasadą powinno być zachowanie wszystkich autentycznych relikwów i spełnienie warunków określonych w p. 8.
11. Historyczne ruiny jako część narodowego zasobu zabytków powinny być przystosowane i udostępnione do zwiedzania. Prywatyzacja czy zmiana funkcji nie może wiązać się z istotnym ograniczeniem dostępu do zabytkowych ruin.

